PERTEV NAİLİ
BORATAV

KÖROĞLU DESTANI

ADAM

Pertev Naili Boratav

●

Köroğlu Destanı

©

Bu kitabın yayın hakları
ADAM YAYINCILIK A.Ş.'nindir.

Birinci Basım : 1931
Adam Yayıncılık'ta Birinci Basım : Kasım 1984

Kapak Düzeni : Erkal Yavi

182.09.012.383.204

ADAM YAYINCILIK VE MATBAACILIK A.Ş. BÜYÜKDERE CADDESİ, ÜÇYOL MEVKİİ, NO:93 MASLAK-İSTANBUL
TEL:: 176 23 30 (8 hat) TELG: ADAMYAY TELEKS: 26 534 rada tr

Pertev Naili Boratav

•

Köroğlu Destanı

ÖNSÖZ (1983)

Okuyucuların, 1931 tarihini taşıyan «önsöz»ümden anlayacakları gibi, *Köroğlu Destanı* benim kitap halinde çıkmış ilk geniş incelememdir. Onu da, *Folklor ve Edebiyat (1982)*'de bir araya getirilmiş eski denemelerim gibi, dilinde ve içeriğinde hiçbir değişiklik yapmadan bıraktım. Bunun sebebini *Folklor ve Edebiyat (1982)*'nin önsözünde açıkladığım için burada tekrarlamayacağım. Kitabın bu baskısına, şiirlerin bağlama dizelerini gösteren bir dizinle Köroğlu konusunda 1931'den bu yana yayımlanmış metin derlemelerinin ve incelemelerin en önemlilerini içeren bir kaynakça eklemekle yetindim.

Köroğlu adıyla ün almış efsane kahramanı üzerine bir şeyler öğrenmek isteyen sıradan okuyucu, bu konuda, 1931'lerdeki olanaklarım ölçüsünde edinebildiğim bilgileri bulacak, Köroğlu ile «Deliler»inin yiğitlik maceralarını, yer yer kopuk bir sinema şeridine bakar gibi seyredecek, bir bölüğü belki «haydut-ozan» bir Köroğlu'nun yaratmaları, daha büyük bir bölüğü ise, onun ya da yiğit yoldaşlarının ve de onunla boy ölçüşmeyi göze almış çeşit çeşit insanların ağzından, yüzyıllar boyunca âşık - hikâyecilerin söylemiş oldukları deyişleri okuma zevkini tadacaktır. *Köroğlu Destanı* türünden hikâyeler üzerinde çalışan halkbilimi uzmanları da, benim bu konudaki araştırmalara ilk katkı olarak o tarihlerde bir araya getirebildiğim belgelerle elde edebildiğim sonuçlardan, kendi araştırmaları için yararlanma olanağını bulacaklardır.

Kitabın bibliyografyasına eklediğim küçük kaynakçadan da anlaşılacağı gibi 1931'den bu yana *Köroğlu Destanı* konusunda, Türkiye'de ve Türkiye dışında, yığınla metin derlemeleri ve incelemeler yayımlandı. Benim kendi araştırmalarım bile ilk görüşlerimden bir bölüğünü çürütmüş, bir bölüğünü tamamlamıştır. Bugün, *Köroğlu Destanı (1931)*'in yeni baskısını hazırlarken okuyucularıma duyurmak istediğim umudum ve dileğim, geçen 50 yılı aşkın süre içinde, bütünüyle ve yeni katkıların ışığı altında yeni baştan ele alma fırsatını bulamadığım bu konuyu yakın bir gelecekte, benden daha genç kuşaktan meslekdaşlarımın, benim vaktiyle çizmiş olduğum taslağı uygulayarak işlemeye girişmeleridir.

Pertev Naili Boratav
Ivry, 8 Ocak 1983

KÖPRÜLÜ'NÜN ÖNSÖZÜ (1931)

1929'da «Türk Sazşairlerine ait metinler ve tetkikler» ismi altında tesis ettiğim külliyatın altıncı cildini, Pertev Naili Bey'in Köroğlu hakkındaki bu güzel eseri teşkil ediyor. Eseri ve genç muharririni okuyuculara takdimden evvel, külliyatın ismini niçin değiştirdiğimizi ve eski isim yerine niçin daha şumullü bir program ihtiva eden «Türk halk hikâyelerine ve Sazşairlerine ait metinler ve tetkikler» ismini kabul ettiğimizi izah etmek isterim. Külliyatın beşinci cildini teşkil eden «Kayıkçı Kul Mustafa ve Genc Osman hikâyesi»nde, Anadolu'daki birtakım halk hikâyelerinin sazşairleriyle ne kadar yakından alâkadar olduğunu göstermiş ve hattâ bu gibi birçok rivayetlerin tamamiyle ferdî menşeleri olabileceğini izah etmiştim. Bu itibar ile Türk Sazşairlerine ait olan bu külliyatta, onlarlarla çok sıkı rabıtaları olan birtakım halk rivayetlerinin de hattâ mustakil tetkik mevzuları teşkil etmesi zaruret hükmünü aldı.

«Türk halk hikâyelerine ve Sazşairlerine ait metinler ve tetkikler» ismi altında programı büsbütün genişleyen külliyatımızın, bu yeni isim altındaki ilk eserinin «Köroğlu»na ait olmasını ve bilhassa eserin kıymetli talebemden biri tarafından yazılmış bulunmasını büyük bir iftihar ile karşıladığımı saklamak istemem. Köroğlu, yalnız Anadolu Türkleri arasında değil, sair muhtelif Türk şubeleri arasında da yaşayan bir rivayettir ki, uzun zamandan beri Avrupa müsteşriklerinin dikkatini celbettiği ve bu hususta muhtelif şeyler yazıldığı halde, ancak, yanlış ve sathî neticelere varılmıştır. Clément Huart'ın İslâm Ansiklopedisi'nde çıkan «Köroğlu» makalesi buna en bariz delildir. Halbuki Pertev Naili Bey bu mühim ve geniş mevzuu lâyık olduğu ehemmiyetle mütenasip surette ve ilmî usûllere uygun bir şekilde tetkik etmiştir. Türk halk rivayetleri hakkında şu son günlere kadar Avrupa'da çıkan eserler arasında, usûlün sağlamlığı, istinat edilen maddelerin zenginliği, tetkikin vüs'ati ve derinliği îtibariyle, bu kitapla mukayese edilebilecek ikinci bir esere pek zor tesadüf edilebileceğini memnuniyetle söyleyebilirim.

«Köroğlu» mevzuuna ait bütün meseleler ve bilhassa bu rivayetin

menşei meselesi, bu eserle halledilmiş olmuyor. Mevzuun ehemmiyet ve vüs'atini tamamiyle idrâk eden genç arkadaşımız, ciddî ilim adamlarına yakışan bir tevazu ve samimiyetle, henüz meçhul kalan ve yeni tetkikata muhtaç bulunan noktaları ayrı ayrı kaydetmekte ve bilhassa, çok karışık olan menşe meselesiyle hiç meşgul olmamaktadır. Bunu bu kıymetli eser için bir kusur addedemeyiz. Ancak böyle sağlam tahlillere istinat eden tetkikler çoğaldıktan sonradır ki, daha umumî neticelere varmak imkânı hasıl olacaktır. Bize bu tarz tetkikat için adeta nümune olabilecek kadar kıymetli bir eser veren genç ve değerli arkadaşın, Türkiyat sahasında daha birçok mühim eserler vücude getireceğinden eminim.

Köprülüzade M. Fuat

ÖNSÖZ (1931)

Köroğlu Destanı'nı tetkike başlarken, benim için en büyük zorluğu, daha hemen hemen hiç tetkik sahasına girmemiş olan bu mevzuun tetkik plânını kendim yapmak mecburiyetinde kalmam teşkil ediyordu: burada bana, çizilmiş bir yoldan yürümek değil, yeni bir yol açmak düşüyordu. Bunun içindir ki tuttuğum usul belki her yerde iyi bir netice vermemiş ve tetkiklerim de eksik kalmış olacaktır. Bilhassa, «Köroğlu» gibi, bütün Türklerde müşterek, çok mühim bir destanın karşısında bulunduğumuzdan, ilk tecrübede böyle noksanların olmaması imkânsızdı. Beni teselli eden, nasıl benden evvelki ufak tefek tetkiklerden cesaret alarak ben bu mühim işe giriştimse, aynı suretle, başkalarının da benim başladığım bu tetkiki itmam ve ikmal etmeye ve Türk milletlerinin manevî birliğini ispat eden bu müşterek destanı bütün kıymetile meydana çıkarmaya çalışacakları düşüncesidir.

Bir talebe vazifesi olarak başlanmış ve mezuniyet tezi şeklinde yazıldıktan sonra ufak tefek ilavelerle tamamlanmış olan bu eser, muhterem hocalarım ve kıymetli arkadaşlarım olmasaydı şüpesiz çok noksan kalacaktı. Onun için burada her şeyden evvel, çalışmam esnasında beni her an irşat ve bu kitabın basılmasını tensip ve temin eden üstadım Köprülüzade Mehmet Fuat Beye, bana yol gösteren hocalarım Ahmet Zeki Velidî, Ahmet Caferoğlu Beylere ve Mösyö Georges Dumézil'e; Rusça eserlerden istifademi mümkün kılan hocam ve mesai arkadaşım Abdülkadir Beye en derin minnettarlığımı söylemeyi kendime bir vazife bilirim. Bana notlarından istifade ettiren Mahmut Ragıp Bey, anlamadığım birçok kelimeleri halleden Kilisli Muallim Rifat Bey, Rusça tercümelerde yardım eden Şükrü ve Macarcadan müşküllerimi halleden İbrahim Beyler; Maraş metinlerinin istinsahında benim kadar hissesi olan sevgili arkadaşım Orhan Şaik Bey; nihayet, bana elde ettikleri rivayet ve metinleri vermek lütfunda bulunan hocam Haydar Niyazi Beyle, arkadaşlarım Sıtkı, Şükrü ve Niyazi Beyler gönülden teşekkürlerimi kabul etsinler.

Kitabımın başında, *Köroğlu*'nun bütün rivayetlerini, en mühim taraf-

larını almak ve teferruattan mümkün olduğu kadar kaçmak suretile, hülâsa ettim. Bütün mevcut rivayetlerin mevzuları, kısaltılmış olarak bir arada ve göz önünde bulunsun düşüncesi, zeyilde dercedilmiş olan rivayetlerin de hülâsasını aynı sahifelere yazmaya beni sevketti. Yaptığım mukayeselerde, her zaman müracaat edilmesi herkes için mümkün olmayacak metinleri sadece mehaz göstermektense, daha evvel rivayetlerin münderecatını bu şekilde okuyanlara tanıtmayı tercih ettim. Tetkikimde edebî ve lisanî tahlillere girişmedim ve bunun için de münteşir metinlerden iktibaslarda bulunmadım.

Bu tetkike ilave ettiğim metinlere gelince, maalesef bunların lisanî tarafları nakıstır; zira benim tarafımdan ağızdan toplanmış değildirler; Maraş şiirleri dediğim parçaların, menşeleri gayrı malum olup, Maraş'ta elde edilmiş bir defterden alınmıştır. Maraş'ta bulunmuş diyerek bunları Maraş ağzıyla tespit etmek şüphesiz doğru olamazdı. Diğer rivayetler ise, yerinde isimlerini zikrettiğim arkadaşlar tarafından, savtî hususiyetler nazarı itibara alınmadan tespit edilmiş ve bana verilmiştir. Maamafi, sarf ve nahiv hususiyetleri, kelimeler, masal ve destan klişeleri, ilh... itibariyle bunlardan bu şekilde de istifade edilir ümidindeyim.

Paris rivayeti dediğim rivayeti, Paris Millî Kütüphanesi'nde bizzat kendim göremedim; Türkiyat Enstitüsü'nde bulunan hulasa edilmiş bir kopyasını mehaz olarak kullandım. Bazı teferruat bu muhtasar defterde mevcut olmadığı zamanlar Chodzko'nun eserinin Rusça tercümesini mehaz göstermek mecburiyetinde kaldım. Paris nüshasını görememiş olmaklığım, sonra onun kopyasının da tam olmaması ve Paris nüshasında kendisine tekabül eden varak numaralarını ihtiva etmemesi, şüphesiz eserin bu kısımları için bir noksan teşkil eder. Ne yapayım ki bu rivayetin tetkikinde bundan fazlası mümkün olmadı.

Kitabımın haşiyelerinde, mehazları, ihtisar edilmiş şekilde gösterdim. Ayrıca ihtisar cetveli yapmaya lüzum görmeyerek, kaynaklara bunları harf sırasıyla dizdim ve herbirinin yanına mufassal ismini yazdım.

Bu küçük eserimi, bana, destanını okurken ve işlerken, her an heyecan ve kuvvet vermiş olan büyük Köroğlu'ya ithaf ediyorum. O, ister yaşamış bir bahadır, ister efsanevî bir şahsiyet olsun, milletimin, zaman ve mekân içinde, bütün meziyet ve kusurlarını özünde toplayan kahramandır.

Pertev Naili
Istanbul, 5 Nisan 1931

İÇİNDEKİLER

Önsöz (1983) 7

Fuat Köprülü'nün Önsözü (1931) 9

Önsöz (1931) 11

İçindekiler 13

Giriş. Türk Destanları ve Destani Mahiyette Halk Hikâyeleri İçinde Köroğlu'nun Mevkii ve Ehemmiyeti 15

BÖLÜM I. KÖROĞLU RİVAYETLERİNİN MEVZULARI 21

A. Tam Hikâyeler 21

1. Paris Rivayeti 21
2. Özbek Rivayetleri 28
3. İstanbul Rivayeti 30
4. Tobol Rivayeti 33

B. Parçalar 34

1. Yuluflu'nun Azeri Rivayetleri 34
2. Urfa Rivayetleri 39
3. Yalvaç Rivayeti 41
4. Elâziz'den Gelen Rivayetler 41
5. Samayiloviç'in Türkmen Rivayetleri 43
6. Haksthausen'in Tespit ettiği Rivayetler 44
7. Maraş Rivayeti 44

BÖLÜM II.

1. Muhtelif Rivayetlerin Mukayesesi 50
2. Köroğlu'nun Ermeni Rivayeti 62

BÖLÜM III. KÖROĞLU HİKÂYELERİNDEKİ ÇEŞİTLİ MOTİFLER 65

1. Destani Unsurlar 65
2. Köroğlu'nda Masal Unsurları 80
3. Köroğlu Destanı'nda Dini Unsurlar 88
4. Zamanın, Mahalin, Destanı Söyleyenlerin veya Yazanların Tesirleri 91
5. Tarih Unsurlar 92
6. Köroğlu Rivayetlerinin Eskiliği ve Yeniliği Meselesi 97

BÖLÜM IV. DESTAN KAHRAMANI KÖROĞLU'NUN ŞAHSİYETİ HAKKINDA HALK TELAKKİLERİ 100

BÖLÜM V. KÖROĞLU DESTANI'NIN TESİRLERİ 106

1. Köroğlu Şiirleri, Yeni ve Eski Olanları 106

2. XVI ncı Asır Şairlerinden Köroğlu 114
3. Sazşairleri, Klasik Şairler ve Köroğlu 115
4. Halk Edebiyatında Köroğlu Destanı'nın İzleri 118
5. Türklerden Başka Milletlerde Köroğlu 125
6. Bugün Köroğlu Ananesi 125
7. Köroğlu Destanı'nın Coğrafi İsimlerde İzleri 126

BÖLÜM VI. KÖROĞLU DESTANI'NIN MENŞEİ MESELESİ 136

Ek. Metinler 141

1. Maraş Metinleri 143
2. Sivas'tan Gelme Bir Cönkten Alınmış Metinler 206
3. Elaziz Rivayetleri 208
4. Yalvaç Rivayeti 218
5. Urfa Rivayeti 219

Dizin 225

Notlar 229

Kaynakça 255

Ek. Kaynakça 261

GİRİŞ[1]

TÜRK DESTANLARI VE DESTANÎ MAHİYETTE HALK HİKÂYELERİ «KÖROĞLU»NUN BUNLAR İÇİNDE MEVKİİ VE EHEMMİYETİ

Milletlerin ilk edebî mahsullerine destan ismi veriliyor. Destanların bu «ilk edebî mahsul» olmaktan başka vasıfları da vardır. 1 — Bunlarda ferdiyet yoktur. 2 — Mevzularını ya esatir-yaradılış efsaneleri, İlahların mücadeleleri, ilh ..., veya tarihî olsun, efsanevî olsun, «kahraman»ların mücadeleleri teşkil eder.

Destanlar şüphesiz menşe itibariyle ferdîdir. Mutlak surette mâşerî, içtimaiyatçıların dedikleri gibi, ferdin ihtiyarı haricinde doğmuş bir edebî mahsul olamaz. Edebî mahsullerde, şahsiyeti pek az da olsa, fert vardır. İşte bir destanı teşkil eden parçalar da bunun için fertlere irca olunabilir. Fakat bu parçaların umumu alâkadar etmesi, onları, çok geçmeden, herkesin malı eder ve asıl fert unutulur. Edebî mahsullerin mâşerîleşmesi, işte böylece umumun malı olmasıdır. O andan itibaren artık herkes o mahsulü kendi malı telakki eder; ona tasarruf eder, istediği gibi üzerinde oynar, değiştirir, ona ilaveler yapar. Destanların teşekkülü işte bu şekilde olur.

Buna bugün bile hatta destanî sahaların haricinde alelumum folklor mahsullerinde de tesadüf ediyoruz : bir sazşairinin, veya bir türkü yakıcının türküsü, bazen onun ismiyle damgalanmış olduğu halde bile, çok geçmeden ilk şeklinden, tanınmayacak kadar ayrılıyor; ilk şairin veya kailin ismi unutuluyor. Radlof'un, müntahabatının V. cildine yazdığı mukaddimede söylediği gibi, destanların yaşayan bir şey olması, daimî bir tahavvüle maruz kalması, onların her an başka başka fertler tarafından işlenmesindendir. Kırgız şairi muayyen destan kaidelerine ne kadar bağlı olursa olsun — birtakım epizotlar, sahneler için muayyen kılişelerin bulunması gibi — yine bir şey ibda ediyor; nitekim Radlof, aynı epizodu tekrar eden destancının her defasında farklar gösterdiğini kaydediyor.

Destanların ferdî menşeine en iyi misali Köprülüzade Mehmet Fuat

Bey, Genc Osman hikâyesinin teşekkülünü izah eden eserinde vermiştir. Bu misalde, o hikâyeyi tevlit eden şiirle onun şairi malumdur. Başka yerlerde fert malum olmadığı için aynı mahiyet arzeden birçok mahsulleri ferdin malı addetmemek şüphesiz haksızlık olur.

Bazen destanî eserlerde ferdin hâkimiyeti çok bariz bir surette belli oluyor. Meselâ *Battal Gazi Destanı*. Teşekkülüne yakın asırlarda ve herhalde şehirli halk içinde tespit edildiği tahmin olunan bu destan, görüyoruz ki, asırlar esnasında çok az tahavvül etmiş ve şüphesiz teşekkül ettiği muhitin müsaadesizliği yüzünden, intişarı ve tahavvülü nihayet tahrirî bir şekilde kalmıştır. Hiç şüphe yok ki, eğer bu destan böyle çok erken tespit edilmemiş olsaydı, *Köroğlu*'nun akıbetine uğrayacaktı.

Destanların doğması için bazı şartlar lazımdır: 1) Milletlerin iptidaî bir vaziyette olması. 2) Bunları tevlit edecek mühim hadiselerin zuhur etmesi (esatir de yeni hadiselerin zuhuriyle zenginleşir, yeni epizotlar toplar). 3) Nihayet müteferrik parçaların bir kül haline gelmesi için «daire» dediğimiz vahdeti husule getirecek mühim bir şahsiyetin (bir kahramanın) meydana çıkması gibi.

Destanların bir daire haline gelmeleri onların büyümelerini, değişmelerini durdurmaz. Her daire yine, yeni yeni hadiselerin zuhuriyle ya aynı kahramanların hayatına yeni şeyler ilave eder veyahut da kahramanlarını değiştirir.

Teşekkülünü bu şekilde izah ettiğimiz «destan» nevine her milletten misal alabiliriz. Hintlilerin *Ramayana*'ları, Yunanlıların *İlyada* ve *Odise*'leri, Cermenlerin *Nibelungen*'leri, Finlerin *Kalevala*'ları, Türklerin henüz bir kül halinde toplanmamış olan bütün millî destanları. Letourneau'nun yalnız Hindo - Cermen kavimlerinin destanları olabileceği nazariyesi, artık Finlerin ve Türklerin destanları meydana çıktıktan sonra tamamen kıymetini kaybediyor.

Destan daima, böyle, yukarıda tarif ettiğimiz gibi gayrı müstakar, seyyal bir halde kalmaz; çok defa tespit edilir. Bu birkaç türlü olur; 1) Henüz destan devrini yaşayan milletlerde bir halk şairi bu işi yapar (*Nibelugen*'lerde, *Roland Destanı*'nda ve Türklerin *Dede Korkut* gibi eskiden tespit edilmiş bazı destanlarında olduğu gibi). 2) Her devirde müverrihler, âlimler, seyyahlar halk arasında duydukları şifahî rivayetleri tespit ederler. Bunlar parça halindedir; aralarında vahdet yoktur; tenakuzlarla doludur. Zira halk arasında yaşayan bir şey tespit edilmek istenmiştir; ve ancak, bu canlı mevcudun bizzat kendisini göstermekten çok uzak olan parçalar elde edilmiştir. Nasıl ki teşrih masasındaki insan vücudu, yaşayan insandan bambaşka bir şeydir. *Manas, Köroğlu* destanları böyle, parça parça yakalanmış destanlara misal olabilir. 3) Milletler destanî devirlerini geçirdikten sonra kuvvetli bir şahsiyet çıkar, gerek eskiden halk şairlerinin tespit ettikleri destan parçalarını, gerek âlmlerin, müdekkiklerin topladıkları mevadı birleştirir ve bun-

dan yepyeni bir kül meydana çıkarır. Fakat bu da bir destandır ve destanlardan mevzuunu alan, tamamen ferdî mahiyette — meselâ Torquato Tasso'nun *Kurtarılmış Kudüs*'ü gibi — eserlerden tamamiyle farklıdır. Bunlarda hâkim olan şahsî düşünüşe ve şahsî sanat gayesine mukabil, millî destanda şairin şahsiyeti görünmez. Onun dehası, mâşerin ruhuna, ideolojisine halel getirmeden bir kül meydana getirebilmesidir. Bu nevi mahsullere misal olarak kurunu kadimede *İlyada*'yı, kurunu vustada *Şahname*'yi, nihayet, daha pek yakında, ondokuzuncu asırda da *Kalevala*'yı gösterebiliriz.

Destanların bu üç hali tarih-i edebiyatı alakadar eder. Bir de bunların yukarıda söylediğimiz gibi yaşayan şekli vardır ki, bunun üzerinde bilhassa etnograflar ve folkloristler çalışırlar. Ve ikinci halinde gösterdiğimiz destanî mahsuller işte bu mesainin neticesidir. *Bu şeklinde destan, daima değişen, hayatî bir şeydir.* Onun için, Radlof'un, yukarıda bahsettiğimiz eserinde izah ettiği gibi, destanın halk arasından kül olarak tesbiti imkânsızdır. Çünkü, her an yeni bir şey ilave edildiğinden her an yeniden başlamak icap edecektir.

On dokuzuncu asırda Schiefner, Radlof, Potanin gibi garp âlimleri tarafından tetkik edilen, bugün de artık Gökalp, Zeki Velidi, Köprülüzade Mehmet Fuat Beylerle, Türklerin kendilerinin uğraşmaya başladıkları Türk destanları, muhtelif devirlerde tespit edilmiş parçalar, eski destanî devirlerde halk şairleri tarafından vücuda getirilmiş ufak eserler arzetmekle beraber henüz malum malzeme üzerinde bir *Şahname,* bir *Kalevala* haline konmuş değillerdir.

Türkler, diğer taraftan, birçok yerlerde destanî devirden kurtulmamış bulunuyorlar, Kırgızlar, Türkmenler arasında olduğu gibi destanî ananeleri iyi muhafaza etmiş, yerleşmiş bazı Türkler arasında da yeni yeni destanî mahsuller teşekkül etmekte, eski destanlar her gün değişip zenginleşmektedir. Şark vilayetlerinde son istiklal mücadelelerinin destanı doğmakta olduğunu arkadaşım Sırrı Numan Bey söylüyordu.

Türk millî destanı hakkında şimdiye kadar yapılmış tetkiklerden elde edilen neticeyi aşağıda hulasa ediyorum. Bu, Ahmet Zeki Velidi ve Köprülüzade Mehmet Fuat Beyler tarafından düstur haline konmuş ve Mehmet Fuat Beyin *Türk Edebiyatı Tarihi*'nde dercedilmiştir.

I — Türk destanları şu suretle coğrafî sahalara taksim edilebilir : 1) Altay — Yenisey sahasında vücuda gelen mahsuller: İptidaî Altay — Abakan kabileleri arasındaki kozmogoni ustureleri. 2) Bozkırlar sahasında (Moğolistan, Kazakistan — Türkmenistan) Kırgız, Kazak, Moğol, Türkmen kabilelerinin menkıbevî-tarihî mahsulleri ki daha ziyade kabile münasebetlerine aittir. 3) Tarim-Sırderya havzaları (Tukyu-Oğuz - Karluk sahaları) mahsulleri ki bunlar medenî-tarihî-menkıbevî ve Hakanlık, Hanlık destanlarıdır.

II — Maamafi bu tasnif sunî olduğu gibi bu sahalar destanlarının birbirine tedahülü çok olduğu için şayanı tercih değildir. Asıl ilmî tasnif olarak Türk destanlarını tarihî ve kavmî dairelere ayırmak lazımdır:

İslâmiyetten Evvelki Mahsuller: 1) Kablettarihî devirleri izah eden esatirî yaradılış efsaneleri. 2) Eski Türk = Hun dairesi. 3) Gök Türk = Tukyu dairesi. 4) Uygur = Hüvey-Hu dairesi. 5) Bunların talî şubeleri: Hun dairesine merbut *Dede Korkut*; Gök Türk dairesine merbut *Köroğlu* gibi.

İslâmiyetten Sonraki Mahsuller: 1) Türkistan'da İslâmiyetin Türkler tarafından kabulü etrafında teşekkül etmiş *Manas* destanı ve *Satuk Bugra* menkıbeleri. 2) Anadolu'nun istilâsı destanları: *Battal Gazi, Danişmendnâme.* 3) *Cengiz* destanı (İslâmî unsurlardan azade). 4) *Timur* destanı ve devamları: *İdige-Tohtamış, Cam Bik, Çora Batır, Koblandı Batır.* 5) Göçebeler (bilhassa Nogaylar) arasında muahhar tarihî vakıaların doğurduğu tarihî destanlar: Rus mücadeleleri, Türkmenlerde Kızılbaş mücadeleleri (Köroğlu'nun muahhar şekli ve *Bozoğlan* hikâyesi gibi).

Türklerin diğer bir nevi edebî mahsulleri var: Halk hikâyeleri. Bunlar bariz farklarla destanlardan ayrılıyor:

1) Bunlarda masal unsuru çoktur. Alelumum masallardan ayrılmaları, bunların isimleri muayyen şahıslar (kahramanlar) —hatta bazen tahrif edilmiş tarihî şahsiyetler— etrafında ve malum yerlerde cereyan etmeleridir. Halbuki biliyoruz ki masalların kahramanları isimsizdir veyahut da isimler birkaç kişiye munhasır ve umumîdir; bazen de —«Keloğlan» gibi — lakaplardır. Yeter isimlerine gelince bunlar ya hiç yoktur veyahut da bizim masallarda olduğu gibi vakalar masal memleketlerinde — Hint, Çin, Mısır, Yemen, İstanbul — cereyan eder.

2) Destan ananelerini kaybetmişlerdir: bir defa destanî unsurlar asgarîye inmiştir ve bazı hikâyelere munhasır kalmıştır — *Mahmud ile Elif, Şah İsmail* gibi. Sonra bunların hikâye tarzı da destanî ananelerden azadedir. Nihayet destanlardaki toplama kudreti bunlarda yoktur; bunlar şekillerini daha çok muhafaza etmişlerdir ve bu şekil az çok farklarla her yerde halk tabılarının aynı kalmıştır.

Bu hikâyeleri biz birkaç türe ayırabiliriz.

1) Arap-Acem klasik edebiyatından bize geçmiş hikâyeler: *Leylâ ile Mecnun, Ferhad ile Şirin, Vamık ile Azra, ilh...*

2) Bazı halk şairlerinin hayatları etrafında teşekkül etmiş hikâyeler: *Âşık Kerem, Âşık Kurbanî, Âşık Garip* bunlardan hikâyeleri halk tabıları meyanında neşredilenlerdir. Bir de halk arasında rivayetleri mevcut olmakla beraber, bu halk kitapları arasında bulunmayanlar da vardır: Karaca Oğlanın menkıbesi,[2] Emrah ile Selvi Han hikâyesi[3] gibi. Bu ma-

lum şairlerin etrafında böyle hikâyelerin teşekkül etmesi bize gösteriyor ki, daha isimlerini bildiğimiz birçok hikâyeler, ihtimal bu şekilde, şairlerin hayatı etrafında doğmuştur.

3) Menşeinin Türklerde olduğunu tahmin etmekle beraber bir şaire irca edemediğimiz hikâyeler: *Şah İsmail* buna bir misal olabilir. Bu hikâyeler malum bir kahraman etrafında mı teşekkül etmiştir? Bunu bilmiyoruz. Selman Mümtaz'ın kitabında[4] Tahir'in şiirleri diye neşredilen ve meşhur hikâye ile alakadar görünen bazı şiirler *Tahir ile Zühre* gibi *Leylâ ile Mecnun* tipinde hikâyelerin şiirlerinin de o hikâyedeki kahramana izafe edildiğini göstermektedir. Çok muhtemeldir ki bu hikâyelerin kahramanları sonradan bazı şairlere de isimlerini vermişlerdir.

Bu mutalaaları serdettikten sonra diyebiliriz ki halk hikâyeleri, destanîleşmiş masallardır; veyahut da destanîliklerini kaybetmiş, masallarla çok karışmış destanlardır. Bu hikâyelerin ekserisinin *on yedinci asırdan sonra teşekkül ettiği tahmin edilebilir.* Zira bunların kahramanları olan şairler, bu asırda veya bu asırdan sonra yaşamış oldukları gibi, içlerindeki aruzlu şiirler, tasavvuf tesirleri, dinî koku hep Divan edebiyatının ve tasavvufî zevkin halk şairlerine nüfuzundan sonraki devri hatırlatıyor. Mevzuları eski bile olsa, bu hikâyelerin on yedinci asırdan sonraki şairler tarafından işlendiği tahmin olunabilir.

Halk hikâyelerinin mahiyetlerini, unsurlarını burada tahlil edecek değiliz.[5] Bunların birçoğu, orijinal ve meşhur olan diğer bir kısmının taklitlerinden ibaret olduğu görülüyor. Hikâyenin kıymet ve ehemmiyeti onu tespit eden veyahut şiirlerini ona veren halk şairiyle de alakadardır. Kerem hikâyesinin sade fakat lâyemut güzelliği şüphesiz Kerem Dede, Âşık Kerem isimleriyle şiirleri bütün Anadolu ve Azerbaycan'da okunan, mecmualara geçen şairin kudretinden ileri gelmiştir.

Köroğlu, ki aşağıda ekseriya destan, bazen de hikâye tesmiye ettik, bu iki nevin — destan ve hikâye nevileri — arasında kalıyor. Bir defa unsurlar itibariyle onun destanî tarafı galiptir. Masal unsurlarını en fazla şehirlerde yerleşmiş Türkler arasında tespit edilen rivayetlerde görüyoruz. Gerek Türkmen - Özbek rivayetinde, gerek Maraş rivayeti gibi göçebe çeşnisini taşıyan rivayetlerde destanî unsur galiptir. Sonra hayatîliği de bizi onu destan tesmiye etmeye sevkediyor. Köroğlu tamamen destanî daireleri vücuda getiren kahramanların vasfını haizdir. Onun etrafında, her muhitin mahallî hurafelerinin, muhtelif asırların tarihî vakayiinin, ihtimal birçok başka hikâyelerdeki epizotların toplandığını görüyoruz. Türk - İran harpleri, Türkmen - Kızılbaş mücadeleleri, Celâli isyanları hep Köroğlu etrafında toplanmıştır. Özbekler onu «Sultan» tasavvur etmişler, Anadolu halkı, zulüm gören halkın hamisi bir haydut telakki etmişlerdir. Birçok yerler onun ismini almış, diğer birçok mahaller onun hayatıyla alakadar gösterilmiştir. Bir zamanlar Köroğlu

ile alakadar görmediğimiz rivayetler (meselâ, aşağıdaki sahifelerde «*Köroğlu Destanı* ve Coğrafî İsimler» bahsinde, Bin Göl yaylasındaki göller hakkındaki hurafelere bakınız) bir zaman sonra *Köroğlu Destanı*'nın etrafında toplanmışlardır. Sonra hikâyenin kollara ayrılması (5 kol: Huluflu; 12 kol: Abdülkadir Beye göre Erzurum rivayeti; 13 kol: Paris rivayeti); Maraş taraflarında Köroğlucuların, İran Azerbaycanında Şahnamehânlara mukabil Köroğluhânların (Chodzko'nun mukaddemesine bakınız) mevcudiyeti gibi hususlar gösteriyor ki, «Köroğlu» destanlara yaklaştırılabilir. Yalnız Köroğlu, yaşadığı muhit icabı, meselâ *Manas* gibi tam ananevî destan şeklini alamamıştır. Bir yandan musiki - şiir imtizacıyla bu anane mevcut olmakla beraber, asıl hikâye kısmı, mensur masal şeklini almıştır. Türkmenler arasında bu mensur kısmın da, *Dede Korkut* gibi, nazma yakın olması — müsecca lisan kullanılması — muhtemeldir. Özbek rivayeti ve *Bozoğlan* hikâyesi bizi bu tahmine sevkediyor. Fakat Anadolu ve Azerî Türklerinde bu destanın ananesi diğer halk hikâyelerininkine benzemiş, mensur şekil galebe çalmıştır.

İşte, *Köroğlu*'nun Türk halk edebiyatındaki mevkii hakkında vardığınız netice bundan ibarettir. Türk halk hikâyeleri ve destanları mevzuu henüz tamamiyle işlenmemiştir. Daha toplanacak birçok malzeme olduğundan sarfınazar, mevcut mevâd da kâmilen tetkik edilmiş değildir. Bilhassa halk hikâyeleri dediğimiz mahsuller hakkında tetkik, hatta malzeme pek azdır. Sonra bütün halk edebiyatı mahsulleri gibi bunların da tarihî, edebî membalarda pek ehemmiyetsiz, hemen hiç denilebilecek bir yer işgal etmeleri, bu tetkikleri, çok güçleştiriyor. Fakat ne de olsa, Türk edebiyat ve medeniyet tarihi, sonra etnografya ve folkloru sahalarında tetkikat ilerledikçe, bu mühim meselelerin yani Türk destanları meselesi, Türk halk hikâyeleri meselesi — tenevvür edeceğinden şüphe etmemelidir.

BÖLÜM I

KÖROĞLU RİVAYETLERİNİN MEVZULARI

A — Tam Hikâyeler

Köroğlu rivayetlerinden elimizde bulunanların bir kısmı tam birer hikâye teşkil etmektedir. Mamafih bu vasfı verdiğimiz rivayetlerin hepsinin aynı uzunlukta olduğu ve aynı miktarda epizotları havi bulunduğu anlaşılmamalıdır. Bunlardan en kısası olan *Tobol* rivayeti altı sahifeden ve en uzunu olan *Paris* rivayetinin Chodzko tercümesi de 150 sahifeden ibarettir (Paris Millî Kütüphanesindeki asıl nüshası da 156 varaktır). Yalnız bir başlangıcı ve bir sonu olmak hususiyetini haiz oldukları ve bütün hikâye olarak tespit edildikleri için bunlara bu vasfı veriyoruz. Simdi bunların birer birer mevzularını hulasa edelim:

1

CHODZKO'NUN TERCÜME ETTİĞİ VE ASLI PARİS MİLLÎ KÜTÜPHANESİ'NDE BULUNAN AZERİ RİVAYETİ (PARİS)[1]

Köroğlu (ismi Ruşen) Teke kabilesindendir. Babası Mirza Sarraf Türkistan padişahı Murad'ın at sürülerini idare eder. Bir gün, sürüler Ceyhun kenarında iken, nehirden bir at çıkıyor. İki kısrağa aşıyor. Mirza Sarraf bunlara damga vuruyor. Bir müddet sonra bunlardan doğan tayları Padişaha hediye ediyor. Görünüşte pek kötü olan bu atların hediyesi Padişahı kızdırıyor ve Mirza Sarraf'ın gözlerinin oydurulmasına sebebiyet veriyor. O zaman dokuz yaşında olan Ruşen çok müteessir oluyor. Babası onu teselli ediyor. Ona, büyük bir kahraman olacağını rüyasında gördüğünü haber veriyor. Fakat, Padişahtan intikam almak lazım geldiğini unutmamasını söylüyor. Ruşen, Şahtan aldıkları atın birisini babasının tavsiyesi veçhile besliyor. Bu, dünyada misli olmayan bir at oluyor. Padişah bir gün, üstünde süvarisiyle bu ata rastgeliyor.

Atı istiyor, hatta Ruşen'i de hizmetine davet ediyor. Ruşen razı olmuyor; Şaha beslediği intikam hislerini açıkça söylüyor ve Köroğlu lakabını alacağını da ilave ediyor. Kendisini tutmak isteyen askerlerle vuruşarak kurtuluyor, kaçıyor. Babasının yanına gidiyor. Babası çok memnun oluyor.

Bunun üzerine kalkıyorlar, Herat civarında bir adaya gidiyorlar. Mirza Sarraf, nücum kitaplarına bakarak oğluna bir çeşme tarif ediyor. Oradan suyun köpüklerini getirmesini söylüyor. Köroğlu çeşmeyi buluyor, lakin gelirken susuyor ve bu suyu içiyor. Halbuki bu su kör ihtiyarın gözlerini açacaktı.

Köroğlu, yine babasının arzusu üzerine onunla Meşhed'e gidiyor. Mirza Sarraf bu şehirde ölüyor. Bunun üzerine Köroğlu kalkıyor, Horasan ahalisinin ikazlarına rağmen yolda bulunan eşkiya Deli Hasan'dan korkmayıp Azerbaycan'a doğru yollanıyor. Deli Hasan, kendisini mağlup edenin kölesi olacağını vaadetmiştir; filhakika Köroğlu ile dövüşüp mağlûp olunca bütün Delileriyle ona iltihak ediyor. Azerbaycan'da Kara Dağ'da Gökçe Bel çimenine geliyorlar. Orada 700 kişi kadar oluyorlar. Babası, ölürken, Köroğlu'na İran Şahlarına dokunmamasını tembih etmiştir. Onun için Azerbaycan hâkiminin, memleketi terketmelerini talep etmesi üzerine kalkıyorlar, Rum vilayetine gidiyorlar. Kazlı Göl'de bir kervan yağmaladıkları için kendilerini tenkile gelen Revan hâkimi Hüseyin Ali Han'ı mağlup ediyorlar. Bundan sonra Kazlı Göl'den kalkıp Çamlıbel'e geliyorlar.

Köroğlu burada bir kale yapıyor; etrafına ahali toplanıyor, bir şehir meydana geliyor. Burada tecrübeli, çok gezmiş bir adam vardır: Hoca Yakup. Bu, Köroğlu'na, Urfa'da görüp âşık olduğu kasap oğlunun resmini hediye ediyor. Köroğluda derhal bu gence âşık oluyor ve tek başına onu almaya gidiyor. Şehrin kenarında rastgeldiği çobanla elbiselerini değiştiriyor. Doğru kasaba gidiyor. Kasapla oğlu Ivaz'ı, koyunları göstermek üzere şehrden dışarı çıkarıyor. Koyunları teslim ederken kasabın verdiği paraların sikkesini eliyle bozuyor ve kalp diye kabul etmemek istiyor. Kasabın paraları değiştirmek için gitmesinden bilistifade, çobandan elbiselerini ve atını alıyor ve Ivaz'ın yanında bulunan kasabın çırağını öldürdükten sonra Ivaz'ı atın terkisine bindirip kaçıyor.

Yolda Reyhan Arab'a rastgeliyorlar. Orada bir hendek varmış; Arap, «Eğer Köroğlu bu hendeği geçerse ona dokunmayayım» diye ahdediyor. Köroğlu atını sürüyor, kulağına: «Beni Çamlıbel'e yetir Kır - Atım,» diye yalvarıyor. At hakikaten uçar gibi, hendeği bir adımda atlıyor. Lakin Arap bu sefer de kendisinin, karısının ve çocuklarının, Köroğlu yaşadıkça maruz kalacakları tehlikeyi düşünüyor ve harbe karar veriyor. Fakat mağlup oluyor. Köroğlu kendi kendisine, Arap Reyhan'ı ancak yalvardığı, korktuğu takdirde öldürmeye söz veriyor. Bakıyor ki Arap hiç oralı değil, dokunmuyor ve arkadaş oluyorlar.

Nahçıvanlı Demircioğlu, Köroğlu'nun şöhretini işitiyor. Onun hizmetine girmek üzere Çamlıbel'e gidiyor. Köroğlu onun cesaretini, başına bir elma ve elmanın üstüne de bir yüzük dikip yüzüğün içinden seksen ok geçirmek suretiyle tecrübe ediyor. Ve bu imtihandan sonra Demircioğlu Deliler sırasına giriyor.

İstanbul civarında oturan Beli Ahmet isminde Erzurumlu bir adam vardır. Bu bir gün İstanbul'da gezerken, herkesin dükkânlarını açık bırakıp gittiğini görüyor. Meğer elan Haçta bulunan ve yerine vekâleten Burcı Sultan'ı bırakmış olan Sultan Murad'ın kızı Nigâr Hanım, her cuma gezmeye çıkarmış, ve ahalinin onu görmemesi için bu tedbire müracaat edilirmiş. Beli Ahmet bir sebzeci dükkânına kapanıp Sultan Hanımı gizlice görmek istiyor. Niğar Hanım bunu farkedince dükkâna geliyor, uyur gibi yapan Ahmed'i uyandırıyor; Ahmed'in Erzurumlu olduğunu öğrenince onu kendi resmi ve bir davet mektubu ile Köroğlu'na gönderiyor. Köroğlu bu mektubu alır almaz Kır Atına binip derhal İstanbul'a geliyor. O gece bir kocakarıya misafir oluyor. Ertesi, gün bir saz satın alıyor. Bir de, mollanın birine, zorla Sultan Murad'ın ağzından Nigâr Hanıma bir mektup yazdırıyor. Mektup Köroğlu hakkında bir tavsiyeyi muhtevidir. Diğer bir mektup da Heft-Hisar (Yedikule) Karakol reisine hitaben yazılıyor. Bu da mektubun hamilinin içeri bırakılmasını amirdir. Velhasıl Köroğlu bu hileler sayesinde Nigâr Hanımın dairesine kadar giriyor. Lakin yalnız kalır kalmaz üstündeki molla cübbesini atıp kendi tabiî kıyafetiyle meydana çıkıyor. O sırada içeri gelen Nigâr Hanım kızıyor. Ona dayak attırıyor. Lakin mektup yazdığı kahraman olduğunu anlayınca onu odasına alıp ikram ediyor. Konuşuyorlar ve kaçmaya karar veriyorlar. Ertesi gün, Köroğlu bir at daha bulup Nigâr Hanımı şehrin kenarında bekliyor; Nigâr geliyor ve atlara binip yola düzülüyorlar. Köroğlu çok yorulmuştur. Bir müddet sonra dinlenmek üzere bir yere iniyorlar. Köroğlu uyuyor. O sırada Burcı Sultan yetişiyor. Köroğlu ile harbetmeye başlıyor. Lakin o sırada şiirleriyle meydan okuyan kahramanın sözlerinden Köroğlu olduğunu anlayan askerlerin çoğu kaçıyor. Köroğlu galip geliyor. Maamafi, kızkardeşinin ricası üzerine Burcı Sultan'ın hayatını bağışlıyor. Nigâr'ı alıp Çamlıbel'e yollanıyor.

Yolda, Nigâr Hanımı almak için Müslüman olup İstanbul'a gitmekte olan, Firenk Padişahının vezirinin oğluna tesadüf ediyorlar. Nigâr Hanımın Köroğlu'nun elinde olduğunu gören Firenk, Köroğlu'nu öldürmek istiyor. Köroğlu onunla ve maiyetiyle döğüşüyor. Askerin hepsini kırıyor, Firenk oğlunu bağlıyor ve ancak Nigâr Hanımın şefaatiyle salıveriyor. Yine, çok merhametli olan Nigâr Hanım, Köroğlu'ndan, kaçırdığı kızı bir gece için isteyen bir tüccarı da ölümden kurtarıyor. Nihayet iki âşık Çamlıbel'e varıyorlar ve kırk gün kırk gece düğün yapıp evleniyorlar.

Hasan Paşa 30 000 çadırlık Hınıs aşiretinin reisidir. Kır Atın şöhretini işiten bu Paşa, bu atı getirene yedi kızından birini veya devletinin yarısını vermeyi vaadeder. Kiçel Hamza isminde bir ahçı çırağı bu teklifi kabul eder. Gider, Köroğlu'nun yanına seyis girer. Kösteğinin anahtarı Köroğlu'nda bulunan Kır Atı çalması mümkün olmadığından Doru Atı çalar. Köroğlu, Kır At üstünde Hamza'nın peşinden gider. Hamza bir değirmende değirmenci kıyafetine girmiştir. Köroğlu onu tanımaz, gezdirsin diye Kır Atı verir; Kiçel biner, sürer. Fakat arkasından Köroğlu'nun yalvarmasına acır; hakikaten de Köroğlu Kır Atsız acınacak bir haldedir; kahramanlığı bırakıp değirmenci olmalıdır. Kiçel Hamza, Paşanın kızını aldıktan sonra, Köroğlu gelip onu bulduğu takdirde Kır Atı iade edeceğini vaadeder.

Hamza, Hınis'e döner. Padişah (Paşa) onu Veziriâzam yapar, kızını verir. Diğer taraftan Köroğlu da Çamlıbel'e dönmüştür. Fakat dünyayı gözü görmez. Altı ay evden çıkmaz. Nihayet Kır Atın hasreti canına tak der. Âşık kıyafetine girip Hınis'e gider. O esnada büyük bir ziyafet verilmektedir. Orada bu yeni âşıka da yer verirler. Âşık, Hamza'nın getirdiği ve ozamana kadar kimsenin zapta muvaffak olamadığı atı zaptedeceğini söyler. At gelir; Köroğlu, sevgili atına kavuşmasından duyduğu sürüru, en güzel şiirleriyle ifade ederek ona biner ve alaylarıyla Paşayı müthiş kızdırır. Paşa bu küstahın üstüne askerlerini saldırtır. Kır Atının üstünde Köroğlu hepsiyle başa çıkar. Hasan Paşa da dahil olmak üzere hepsini kırar; Kiçel Hamza'yı Paşa yapar ve eski Paşanın bir kızını alıp Çamlıbel'e döner; bu kızı da Deli Mihter'e verir.

Bir gün Köroğlu'nun kalesinde Kacarlardan Mehmet Bey on iki bin askerle misafir bulunuyor. Köroğlu'na erzak kalmadığını söylüyorlar. Köroğlu bir kafile görüyor. Bu kervanın reisi Türkiyeli bir Türk bezirgândır; çok kahramandır: gelip kendisine gayet kötü muamele eden Köroğlu'na evvela, «Köroğlu böyle alçakça muamele etmez, herkesi çadırında rahatsız etmez,» diyen bu başı bektaşi börklü kahraman Türk, sonunda Köroğlu ile dövüşü kabul eder. Köroğlu'nu attan yıkmak üzere iken acır, evvela onu çadırında misafir eder, ona çok ikram eder ve beş yüz tümenle Çamlıbel'e gönderir.

Çamlıbel'den ikinci bir kervan sahibi geçer; bu Ermenidir, daha kuvvetlidir. Ama yine Köroğlu'na altı yüz tümen vermeye razı olur. Mamafi Köroğlu ve arkadaşları bunun Ermeni olduğunu öğrenince arkasından gidip Erzurum'la Erzincan arasında öldürürler.

Köroğlu daima yeni maceralar peşinde koşar: onun âdeti bütün şehirleri gezmek, görmektir. Bunun için vesile de yok değildir. Bir elmacı vasıtasıyla gıyaben Kars hâkimi Ahmet Paşanın kızı Perizat'la tanışır. Tıpkı Nigâr Hanımla macerasında olduğu gibi, kızında kendisini sevmesinden cesaret alarak gider. Burada da İstanbul'daki gibi karşılanır: evvela, Köroğlu'nu tanımayan Perizat onu dövdürür; fakat sonradan

kim olduğunu anlayınca iltifat eder. O gece elmacının evine dönen Köroğlu, Reyhan Arab'ın baskınına uğrar. Kiliseye kaçar, çan kulesine çıkar. Kılıcıyla Kır Atına eli yetmeyen Köroğlu acizdir. Bereket versin elmacı koşup arkadaşlarına haber verir. Deliler yetişiyorlar, harp ediliyor; lakin Reyhan Arab'a karşı dövüşmeye Ivaz'dan başka kimse cesaret edemiyor. Genç Ivaz, Delilerinin korkaklığına kahırlanan Köroğlu'nun cesaret verici ve gururlandırıcı sözleriyle Reyhan Arab'a karşı çıkıyor ve onu mağlup ediyor.

Artık Kars'a hâkim olan Köroğlu ve arkadaşları şehri harap ediyorlar. Perizat'ı, Ahmet Paşanın ve Reyhan Arab'ın mallarını alıp Çamlıbel'e dönüyorlar. Yolda bir kervana rastgeliyorlar. Kervan burada Perizat'ın şefaatiyle kurtuluyor. Çamlıbel'e varınca Köroğlu, Nigâr Hanımın müsaadesiyle Perizat'ı da alıyor.

Köroğlu'nun ziyafetlerinden birinde Gırızoğlu Mustafa Bey de hazırdır. Onun, Tokat Paşasının meclislerini, turna, ördek, kaz avlarını methetmesi üzerine Köroğlu Delilerine bu avlardan getirmelerini söyler. Lakin Ivaz'dan başka kimse buna cesaret edemez. Ivaz kalkar, yalnız başına gider. Onu yalnız bırakmak istemeyen Kiyimçioğlu, Demircioğlu ve Beli Ahmet de arkasından yetişirler hep beraber Tokat'a, Hasan (başka bir yerde Mustafa) Paşanın bahçesine varırlar. Orada yerler, içerler, bahçeyi harap ederler. Bunun üzerine Paşanın adamları gelirler; iki taraf dövüşür; Tokat askeri üç kahramanı zorla tutamayınca kement atmak suretiyle bağlarlar; Paşa bunları zindana attırır. Bereket versin Hoca Yakup imdatlarına yetişir; onun vasıtasıyla esirler Köroğlu'na haber gönderirler. Köroğlu Delileriyle yetişir. Esirlerin asılacakları gün meydanda büyük iş-ü-işret meclisi kurulmuştur. Paşa da tahtına oturmuştur. Bup esnada âşık kıyafetiyle Köroğlu gelir; birçok şiirlerden sonra arkadaşlarıyla beraber meydana çıkarlar ve hepsi kendilerini bildirirler. Paşanın askerleriyle harp ve hepsini münhezim ederler; Köroğlu, Paşayı kaçarken vurur, kellesini keser; yerine eski veziri Paşa yaptıktan sonra ganimetlerle Çamlıbel'e döner.

Artık Köroğlu'nun şöhreti her tarafa yayılmıştır. Türkiye'de Tercim ilinden Nazar Celâli isminde bir yiğit Ivaz'a âşık oluyor; Köroğlu ile boy ölçüşmek üzere 12 bin askeriyle Çamlıbel'e geliyor. Evvela Köroğlu'ndan askerlik talim etmek niyetinde görünüyor; ve kötü maksatlarını gizliyor. Lakin Köroğlu'nun ve etrafındakilerin bahadırlıklarını görünce tasavvurundan tamamen vazgeçiyor. Köroğlu'nun misafiri oluyor. Köroğlu bu kalabalık misafirlerine izzet, ikram ediyor. Hatta erzakları bile bitiyor ve Köroğlu, o zamana kadar hiç haraç almadığı Bol-kıda kabilelerinden, sürülerini istemek mecburiyetinde kalıyor.

Bir gün, mecliste kendisine sakîlik yaptırıldığı için kızan Ivaz kaçıyor. Mustafa Beyin veya Bolu Beyinin hizmetine girip Köroğlu'nun kalesini yıkmaya yemin ediyor. Arkasından giden Köroğlu'nun ricaları fay-

da vermiyor. Ivaz, o sırada Köroğlu'nun Tokat tahribatının intikamını almak üzere Çamlıbel yakınına çadır kuran Bolu Beyinin yanına varıyor; onunla, Köroğlu'nun aleyhine suikast tertip ediyorlar. Ivaz kırk elli adamla Çamlıbel'e yakın bir yere varıp Köroğlu'nu çağırtıyor; kahraman gelince Ivaz onu adamlarına tutturmak istiyor. Köroğlu bunların hepsini kırdıktan başka o sırada imdada gelen Bolu Beyinin askerlerini de dağıtıyor; kaçmak için kendisine yol açıyor ve sarp bir kayaya atı sürüyor; kimse o kayaya çıkamıyor.

O sırada rüyasında Köroğlu'nu Kır Atıyla kan deryasında yüzer gören Deli Mihter diğer Delilerle yetişiyor. Bolu Beyi münhezim oluyor ve bu sefer hileye başvuruyor: sırf Ivaz'la Köroğlu'nu barıştırmak istediğini ve oraya bu maksatla geldiğini söylüyor, şefaat diliyor. Köroğlu bütün ricalara lakayttır; şimdi o sakin, soğuk, harbi seyreder; Ivaz'ın ihaneti onu çok kahırlandırmıştır. Nihayet Bolu Beyi ile, kalan askerler esir ediliyor. Köroğlu esirine, Ivaz'la aralarında geçen vakayı anlatıyor ve onu hakem yapıyor. Artık Bolu Beyinin de ısrarı üzerine Ivaz, Köroğlu'nun elini öpüyor, misafir Nazar Celâli'nin de şefaatiyle, Bolu Beyinin kızı Deli Mihter'e verilmek şartiyle esirler azat ediliyor.

Çok geçmeden ikinci bir vaka Köroğlu aleyhine arkadaşlarından birisini çeviriyor. Ivaz'la bir kavga neticesinde kafası yarılan Demircioğlu, Köroğlu'nun buna lakayt kalmasına hiddetlenerek kaçıyor, Ivaz gibi suikast emelleriyle Kürdistan Beyi Mustafa Beye (Gırızoğlu) iltica ediyor; onunla Köroğlu'nu öldürmeyi kararlaştırıyorlar. İkisi beraber geliyorlar; askerleri bırakıyorlar; Demircioğlu'nun, Nigâr Hanımın odasında Köroğlu'nun kafasını kesmek için ettiği yemini yerine getirmek üzere gizlice Köroğlu'nun yanına giriyorlar. O sırada Köroğlu sazını alıyor ve Nigâr Hanıma, Halep seferinde Perizat'ı kaçırırken kuyuya girdiğini, Mustafa Bey tarafından yardım gördüğünü ve kurtarıldığını hikâye eden şiiri okuyor. Bunu duyan Mustafa Bey niyetine pişman oluyor ve alicenap Köroğlu'nu öldürmekten vazgeçmeye Demircioğlu'nu da ikna ediyor. İkisi de gizlendikleri yerden çıkıyorlar ve af diliyorlar; Köroğlu mutat alicenaplığıyla her şeyi unutuyor.

Bu esnada İstanbul Padişahının Veziri Hasan Paşa, Köroğlu'nun şerrinden kervanların İran'dan mal getirmemelerine kızmış ve birçok para ile kendisi bir kervan göndermiş, mal getirmelerini emretmiştir. Bu kervanı Köroğlu vuruyor ve bezirgânları, burun ve kulaklarını keserek Paşaya gönderiyor. Buna çok gazaplanan Paşa, ahaliyi topluyor, eline bir kadeh alıyor: «Bunu elimden alan yiğit Çamlıbel'e gidecek: ölü veya diri Köroğlu'nu bana getirirse ben de ona kızım Duna Paşayı vereceğim» diyor. Bir aşiret reisi olan ve Duna Paşayı seven Bolu Paşa bu teklifi kabul ediyor. On iki bin askerle Çamlıbel yakınına konuyor. Köroğlu bunu haber alınca, âşık kıyafetinde yanına gidiyor. Paşanın

bir mihteri onu tanıyor, Paşaya haber veriyor. Paşa, Köroğlu'nu esir edip yola koyuluyor. Yolda çok hakaret ve işkenceye maruz kalan Köroğlu kurtulmak için bir hileye başvuruyor: Köroğlu olduğunu inkâr ediyor. Bundan Bolu Paşa şüpheleniyor: kim bilir belki mihterin âşıka bir garezi vardır; sonra ya götürdüğü adam Köroğlu değilse ... Köroğlu ile harbetmeden dönmüş olmanın İstanbul'da yapacağı tesiri düşünüyor, Köroğlu'nu, ona bir de at bağışlayıp serbest bırakıyor. Kendisi de onun arkasından Çamlıbel'e dönüyor. Köroğlu ile harbediyor; fakat mağlup ve esir oluyor. O zaman Köroğlu'nu tanıyor. Hem hayret, hem de korkuya düşüyor. Lakin Köroğlu onun işkence ve hakaretlerinin intikamını almayacaktır. Bilakis Paşaya ikram edecektir. Hatta bir gün Duna Paşanın aşkından, hasretinden yaşayamayacağını söyleyen Bolu Paşaya bir iyilik yapabilmek için, esir olup İstanbul'a gitmeyi bile kabul edecektir.

İşte bu suretle kararlaştırıp yola koyulurlar, fakat İstanbul hududuna gelince Bolu Paşa, Köroğlu'nun iyiilğine karşı nankörlükte mukabele ediyor: esirinin başına habersizce bir darbe indirip bağlatıyor. Şehirde herkes, Köroğlu gibi bir bahadırı Bolu Paşanın getirebilmesine hayret etmektedir. Hele Hasan Paşa, bir örümceğin bir değirmen taşını kaldırmasına benzeyen bu işe bir türlü inanamıyor. O sırada, bir hile düşünerek hep Bolu Paşayı metheden Köroğlu'na; Hasan Paşa kızıyor, onu Üsküdar'da Narin Kale'nin bir kuyusuna attırıyor. Diğer taraftan Duna Paşa, bir kadın gibi korkak olan nişanlısının getirdiği bahadırı görmek istiyor. Ve Köroğlu'nu görünce o da hayrete düşüyor. Köroğlu'ndan macerayı dinliyor. Onun dostu oluyor; ve ona her gün yemekler indirtiyor.

Köroğlu'nun arkadaşlarından, Kahire Padişahının oğlu — Mısır'dan Köroğlu'nun, Ivaz gibi, kaçırdığı delikanlı — İsa Balı vardır. Bu kahraman rüyasında Köroğlu'nun halini görüyor. Ve Kır Ata binerek imdadına koşuyor. İstanbul'a varınca âşık kıyafetinde dolaşıyor. Şöhreti Duna Paşaya kadar gidiyor. Öyle ki Duna Paşa gıyaben buna âşık oluyor. Bir gece Duna'nın evinde buluşuyorlar. Onlar iş-ü-işret ederken Bolu Paşanın adamları sarayı sarıyorlar. Bunun üzerine iki âşık Köroğlu'nun yanına varıyorlar. Duna kahramana, çıkmasını söylüyor. Esasen yerini de pek rahat bulmuş olan Köroğlu bir kadın tarafından kurtarılmayı izzeti nefsine yedirmiyor. Ancak İsa Balı'nın sesini işittikten sonra — yine biraz nazlanmakla beraber — razı oluyor. İki âşık cariyelerin yardımıyla kuyuda epey semirmiş olan Köroğlu'nu zorla çıkarıyorlar. Bir defa Kır Atına binen Köroğlu Kale kapısını kırıp çıkıyor; Bolu Paşa ile vuruşuyor. Binlerce asker ile Paşanın kendisini öldürüyor. Duna Paşa'nın şefaatiyle diğer askerleri bırakıyor. Bu iş de tamam olduktan sonra üçü beraber yola düzülüyorlar. Çamlıbel'e varınca Köroğlu, İsa Balı ile Duna Paşa'yı evlendiriyor; yirmi gün düğün yapıyor.

Seneler böyle geçtikten sonra, Şah Abbas, Köroğlu'nun, şöhretini duyar, onu kendisine serdar yapmak ister ve bunu Köroğlu'na teklif eder; Köroğlu «Şahlar insan kıymeti bilmezler,» diye düşünerek bu teklifi reddeder. Buna kızan Şah, kahramanın başını getirene serdarlık vaadeder.

Bu sırada Köroğlu da ihtiyarlığını sezmiş, İran Şahının yanına ve oradan da Mekke'ye gitmek arzusunu duymuştur. Bir gün Delilerini çağırıyor, yerine Ivaz'ı halef bırakıyor. Kılıcını büküyor; artık harbetmemeye yemin ediyor. Kendisini Kazlı Göl'e kadar teşyie gelen arkadaşlarına veda ediyor. Gitmeden evvel yüzünü Çamlıbel'e dönerek dağlara hitaben şiir söylüyor ve hayatında ilk defa orada ağlıyor.

Şahın iki menkûp kölesi vardı: İlyas (Elmas) Han ve Behram Han. Köroğlu bunlara tesadüf ediyor ve misafirleri oluyor. O gece iki köle Kır Atı öldürüyorlar. Köroğlu bunu görünce kendisine hücum eden kölelere, hiç müdafaaya kalkışmaksızın, boynunu uzatıyor; Kır Atsız yaşamayacağını söyleyerek ölüme razı oluyor. Köleler Kahramanın kellesini Şah Abbas'a götürüyorlar; bir damla kan Şahın eteğine damlıyor. Şah, «Bu masum kanıdır,» diyor. Kölelerinin Köroğlu'nu mertçe öldürmediklerinden şüpheleniyor; Çamlıbel'den üç deli çağırtıyor; bunlardan hakikati anlıyor. Hep beraber yiğit Köroğlu'na ağlıyorlar. Şah köleleri İsfahan halkına parçalatıyor. Sonra Delilere hilat veriyor: Ivaz'ı da Köroğlu'nun vasiyeti mucibince Çamlıbel'in hâkimi tayin ediyor.[2]

2

ÖZBEK RİVAYETLERİ[3]

Kûroğlu bir mezarda (kûr) doğduğu için bu ismi almıştır: ona can mezar içinde gelmiş, mezar ona ana olmuştur. Yedi yaşında «dürr-i nihan» ona girmiş yani Kûroğlu bütün esrarı öğrenmiştir.

Çembil-Bil şehrinde evvelâ Ağalık Han, sonra Cığalı Han, nihayet Kuroğlu Sultan hüküm sürmüşlerdir. Fakat Kûroğlu da mustakil bir Sultan değildir; o bir Tarhandır; sonra kendisinin emrinde de doksan tane Türkmen Beyi vardır.

Kûroğlu Çembil - Bil'de kale yaptırır, şehri abat kılar; otuz yaşında ve kırk yaşında «Kırk Çihlten», «on iki İmam» ve Hızır'la görüşen Kûroğlu büyük bir şöret kazanır. Şöhretine herkes âşık olur. O daha yirmi yaşında iken Arap Reyhan'ın kızını kaçırmıştı. Elli yaşında iken Kaf Dağı Padişahının kızı Yunus Peri, elli beşinde Hindistan'dan Miskal Peri, altmış beşinde İrem Bağı'ndan Gülnar Peri gelirler, onun karısı olurlar. Bunlardan başka Kûroğlu dokuz tane de insan kızı almıştır. Fa-

kat hiç çocuğu olmamıştır. Onun için Isfahan şehrinde Haldar'ın oğlu Hasan Han'ı alıp kaçırıyor ve evlat ediniyor.

Kûroğlu bundan sonra, artık kırk yiğidinin hiç arzusu kalmadı zanneder. Lakin kırk Yiğit ona derler ki, «Daha bir arzumuz var, o da Hunkâr Şahın memleketinde 'Bolduruk Kasap'ın güzel ve yiğit oğlu Ivaz Handır. Onu da getirelim, senin oğlun olsun, bizim de beyzademiz.» Köroğlu razı olur. Ve gidecek olanı seçmek ister. Hasan Han'dan başka kimse bu işe cesaret edemez. Bunun üzerine Kûroğlu, Hasan Han'la beraber gitmesine manî olan ihtiyarlığına (yüz yaşına) esef ederek Kırk Yiğidi Hasan Han'a terfik eder. Kafile yola çıkar. Betbaht Dağ'ın eteğine varır. Kûroğlu bu dağın eteğine geldiği zamanlar, dağın başı dumanlı olup olmadığına göre dağı aşıp aşmamak lazım geldiğini anlarmış.

Hasan Bey ve arkadaşları akşam namazını kılarlar, Yüz Elli Evliyalara yalvarırlar. Ertesi gün dağın tepesine çıkarlar. Uzaktan Gürcistan şehrini 784 minaresi, muazzam kaleleriyle görünce korkarlar; geri dönmek isterler. Hasan Bey kızar, kalmak için ısrar eder; lakin sözlerini dinletemeyince, babasının rızasını aldıktan sonra tekrar yola çıkmak üzere avdete karar verir. Kırk Yiğit, Kûroğlu'nun gazabından korkarlar ve her biri bir tarafa kaçar. Hasan Han meseleyi anlatır. Kûroğlu «Ben yalnız giderim siz kalın» diyerek Kır Atına binip Betbaht Dağ'ın eteğine varır. Orada Hızır'la mülakat yapar. Ondan talimat alır ve bu talimata göre hareket eder: evvela bir çobanla elbiselerini değiştirir. Kendisini Bolduruk Kasap'a, Ivaz'ın dayısı, Türkmen Konurbay olarak takdim eder. O akşam Kasap'ın evinde misafir kalır. Ertesi gün Ivaz'ı: «Sana kara kuzuları göstereceğim» diye kandırarak Kasap'la beraber koyunları görmek üzere şehrin haricine çıkarlar. Lakin semiz bir ata binen Kasap çok geride kalır. Kûroğlu da Kır Atın yanına gelir gelmez Ivaz'ı alır kaçar.

Felaketi anlayan Kasap, Kızılbaşlar Padişahı Hunlar Şaha (Hunkâr Şah) haber verir. Şahın adamları birçok askerle Kûroğlu'nu takip ederler. Lakin Kûroğlu bunların hepsini kırar; zira evliyalar, erenler kendisiyle beraber harbederler. Düşmanlarından bu suretle kurtulan Kûroğlu, Ivaz'la Çamlıbel'e (Çembilbil) varır.

Çembilbil Ivaz Han'la yeniden hayat bulur. Bir yiğit bin yiğit gibi olur. Her hafta Hızır gelip Ivaz Han'a dua eder. Artık Kûroğlu da yüz yirmi yaşına girmiş, ihtiyarlamıştır. Fakat zürriyet bırakmadığına her zaman esef eder.

Bir gün Ivaz Han Kır Ata binerek ava gider; Hödek gölü civarında bir Türkmen çadırının önüne gelir. Orada bir kız görür: Bu Ahmet Serdar'ın kızıdır. Ivaz Han onu almak ister. Kız delikanlıya kim olduğunu sorar. Ivaz, «Kûroğlu'nun oğluyum,» deyince kız, «Kûroğlu'nun oğlu yok. Senin kim olduğun belli değil. Köle gibi bir şeysin. Ben sana var-

mam,» der. Bundan çok müteessir olan Ivaz Han dönünce Kûroğlu'na macerayı anlatır ve Serdar'dan kızı zorla alıp kendisine köle yapmazsa Çamlıbel'de durmayacağını söyler.

Kûroğlu doksan Türkmen beyini toplar, onlarla istişare eder. Bunlar hem Kûroğlu'ndan hem de Ahmet Serdar'dan korktukları için hiç seslerini çıkarmazlar. Yalnız, Yartı Bay Aksakal, rica eder, «Beyleri gönderme, Ahmet Serdar hepsini öldürür,» der. Bunun üzerine, bir yanda Beylerle Kırk Yiğit ve Kûroğlu sarhoş yatarlarken, ümit ettiği muaveneti bulamayan Ivaz Han büyük bir infialle, yalnız Yunus Peri ile vedalaşır ve Mecnun Gök Ata biner, Çembilbil'i terkeder, Gürcistan'a doğru yollanır. Diğer taraftan, uyuyan yiğitlerle Kûroğlu Ivaz'ın gaybubetinden çok müteessir olurlar ve Ivaz'ı tekrar göstermesi için Allaha niyaz ederler.

Ivaz Han Gürcistan'a varır. Onu Şahın huzuruna çıkarırlar. Şah Ivazı' tanır ve kırk gün salıvermez. Kırkıncı gün Ivaz anasının yanına gitmek üzere izin alacağı sırada Şah ona, «Atın, yerin, dinin, yiğidin iyisi nerede?» diye bir sual sorar. Bütün bunlara Ivaz'ın, «Çembilbil'de» cevabını vermesi üzerine Şah, eski dinini bırakmış olan Ivaz Han'ı öldürmeye karar verir. Onun için bir tek kurtuluş yolu vardır: eski dinine dönmek. Lakin Ivaz Han bu teklifi kabul etmektense ölmeye razı olur. Şah onun derhal idamını isterse de sergerdeler ve vezir «Kırk gün hapsedelim, belki nasihat dinler,» diyerek Şahı bu karardan vazgeçirirler. Bu müddet zarfında Ivaz zindanda Şahın sergedelerinin nasihatlarına ve kız kardeşi Bal Ayım'ın göz yaşlarına ve yalvarmalarına rağmen dininden dönmeye razı olmaz.

Ivaz'ın hapsinden otuz gün sonra ağlayıp figan etmekte olan Kırk Yiğide, Kûroğlu, «Hep böyle ağlamak fayda vermez, kalkın Hödek gölüne gidip avlanalım,» der. O göl civarında bir kervana rasgelirler ve Ivaz'ın felaketi haberini alırlar. Bunun üzerine atlarına binip Gürcistan'a yollanırlar. Şehre tam idam günü yetişirler. [Azeri rivayetindeki sahne burada da aynıdır.] İlk evvela kendilerini tanıtmazlar. Ivaz'ın gözleri sarılıdır. Yanında bulunan Gül Ayım «Bu yiğitler acaba kim?» diye sorunca Ivaz gözlerini açtırır ve Kûroğlu ile Kırk Yiğidi tanır. Artık harp başlar; Kûroğlu Hunhar Şahı kalesine tıkar ve devletini yıkar. Sonra yine dost olurlar. Hazineyi paylaşırlar. Kûroğlu ve Kırk Yiğit, Ivaz'la, hazinelerle Çembilbil'e dönerler. Ivaz Han Çembilbil'in Sultanı olur. Ondan sonra ölünceye kadar mesut yaşarlar.

3

İSTANBUL RİVAYETİ[4]

Köroğlu'nun babası Bolu Beyinin seyisidir. Bir gün, o civara gelen sürü sahiplerinden Beyi çin seçtiği iyi atlar Sünbüllü Pınar ismindeki

sudan geçmezler. Nihayet zayıf bir at alır, bu geçer. Bey bu atı beğenmez, seyisine kızar ve onun gözlerinin oyulmasını emreder. Ve kör seyisi aldığı atın üstüne bindirip yollar.

Hakkın inayetiyle at onu doğru memleketine götürür. Memlekette kör Yusuf'un on beş yaşlarında bir oğlu vardır. Bu çocuk babasının emri üzerine, bir iğne deliği kadar açık bırakılmayacak şekilde ahırı kapar, atı orada bir sene besler. Bu müddet sonunda bele kadar çamur olan avluda koşturur. Atın ayaklarına ceviz kadar çamur bulaşır. Bunun üzerine bir sene daha besler. Bu seferki koşuda at ayaklarına hiç çamur bulaştırmaz. Bunun üzerine Köroğlu bu ata biner ve babasının intikamını almaya çıkar. Bolu Beyinin konağı karşısında, Çamlıbel'e çadır kurar. Geleni, geçeni rahat bırakmaz; katil ve helak eder. Bir müddet sonra oraya taş yığar ve kırk arşın yüksekliğinde bir kale yapar ve oradan etrafı seyreder.

Köroğlu bir Türkmen çobanından İstanbul'da (Üsküdar'da) kasap başının oğlu Ayvaz'ın methini işitir. Gider onu kaçırır [bunun için kullandığı hilelerin teferruatı az çok öteki rivayetlerde olduğu gibidir]. Timurlenk oğlu Kenan'ı Köroğlu'nun peşinden gönderirler. Köroğlu Kenan'ın yetiştiğini görünce ona yalvarır, kardeş olmayı teklif eder. Kenan kabul eder ve dost olurlar. Lakin arkalarından gelenleri kandırmak, oyalamak lazımdır. Köroğlu, Kenan'ı birkaç yerinden hafifçe yaralar, bağlar ve hendeğe yatırır. Kenan'ı bu halde gören askerler korkarlar ve dönerler. Kenan bir kolayını bulup onlardan ayrılır ve Çamlıbel'e gelir.

Bir gün Köroğlu sazını yaptırmak için şehre iner; sazcı bunu tanımaz, nazlanır. Lakin Köroğlu ismini işitince telaşa düşer, sazı yapmak için tehalük gösterir. Köroğlu sazcının çırağına âşık olur. Onu da alır. Sonra bir şehre gider. Orada bir çeşme başında bir kız görür, beğenir; onu babasından ister; kızla evlenir. Lakin Köroğlu çok geçmeden karısını bırakır, yola çıkar. Yalnız, gitmeden evvel doğacak oğlunun adının Hasan olmasını, Kısrakla Kır Attan olacak tayın ona verilmesini ve büyüyünce çocuğun Çamlıbel'e gönderilmesini tembih eder. Nişan olarak da bir kamçı ve bir bazubent bırakır ve Çamlıbel'e döner.

Artık Köroğlu'nun şöhreti her tarafı tutmuştur. Kimisi mübarezlerden sonra, kimisi kavgasız, birçok kahramanlar Köroğlu'nun etrafına toplanırlar.

Bir gün Köroğlu, Ayvaz'la Kenan'dan Bolu Beyinin bahçesinden tel çiçeği getirmelerini ister. Bunlar giderler, lakin üzerine gelen yirmi, otuz kişi tarafından esir edilip bağlanırlar. Köroğlu bir zaman bekler; gelmediklerini görünce merak eder, ağlar. Bir müddet sonra yalnız Ayvaz çıkar gelir. Bolu Beyi, ancak Kır At verildiği takdirde çiçekle Kenan'ı göndereceğine söz vermiştir. Köroğlu razı olur.

Lakin Kır At Bolu Beyinin ahırında kudurdukça kudurur. Köroğlu da onun hasretine dayanamaz. Nihayet seyis kıyafetine girip Sivas'tan geliyorum diye paşanın ahırına girmeye muvaffak olur. At Köroğlu'nu görünce kuzu gibi olur. Bey şüphelenir, Köroğlu'na zincir vurdurur, işkence yaptırır. Nihayet Köroğlu, Beyi kandırır; her tarafı kapalı olan avluda atı gezdirmeye müsaade alır. Avlunun bütün kapılarını sımsıkı kaparlar. Köroğlu'nun ayağını da özengiye bağlarlar. O zaman Köroğlu atın kulağına duvarı aşmasını söyler; atı dört nala kaldırıp kuş gibi duvardan aşırır ve Çamlıbel'e döner.

Bir gün uzaktan bir kervan görür. Köroğlu yol bacını almak ister. Bezirgânbaşı razı olmaz. Fakat kervancılar onu ikna ederler. Sonunda beş bin altın gönderir ve hatta Köroğlu'nun bunu az görmesi üzerine beş bin daha gönderir ve yoluna devam eder.

Köroğlu'nun bırakıp geldiği karısından bir oğlan olmuştur; kısraktan da bir tay doğmuştur. Bu oğlan on beş yaşına gidiği zaman rüyasında bir ihtiyar ona Erzurum tarafında Kara Vezirin kızı Benli Hanımı gösterir. Diğer taraftan kıza da Hasan'ı gösterir ve bunları birbirine âşık eder. Oğlana, emanetlerini alıp babasının yanına gitmesini de emreder. Hasan ihtiyarın emri mucibince hareket eder. Çamlıbel'e doğru yola koyulur. Köroğlu'nun kalesine yaklaşınca Ayvaz uzaktan onu görür. Al İğdişini ister. Nihayet bu genç kahramanın Köroğlu'nun oğlu olduğu anlaşılır. Baba oğul birbirinin boynuna sarılırlar. Hasan babasına rüyasını anlatır; babası, Benli Hanımı ele geçirmenin çok zor olduğundan bahseder; kendisi bile buna kaç defa teşebbüs ettiği halde muvaffak olamadığını söylerse de fayda vermez. Nihayet Hasan'ın gitmesine razı olur. Başı sıkıldığı zaman yakıp babasını imdada çağırması için de saçından üç kıl verir,

Hasan on gün yoldan sonra, Kara Vezirin memleketine erişir. Sarayını öğrenir; etrafını dolaşır. Kız da onu görür; pencereden konuşurlar, o günün akşamı kaçmaya karar verirler. Akşam olunca, buluşacakları yerde bekleyen Hasan uyuyakalır. Bunu gören kız, bir çocuğun sözlerine kandığını düşünerek pişman olur. Dönmek üzere iken at Hasan'ı uyandırır. Hasan kendisinden kaçmak isteyen kızı tehditle çevirir. Beraber ata binip yola düzülürler. Sabahleyin Kara Vezir kızının gaybubetini haber alır; cariyelerden, kızın bir gün evvel bir delikanlı ile konuştuğunu öğrenir. Dört oğlu ile iki bin süvari yola çıkarır. Bunlar firarîlere yetişirler. Harp başlar. Hasan, Vezirin dört oğlunu öldürür, askerin çoğunu da kırar. Lakin kendisi de birçok yerlerinden yaralanmış, mecali kalmamıştır. İkinci gece bir mağaraya girerler. Orada Hasan, kıza, «Beni teslim et de sen kendi hayatını olsun kurtar,» diye yalvarırsa da kız razı olmaz. Ertesi gün, kendisi tek başına mağaranın kapısı önünde harbeder. O gece Hasan'ın aklına kıllar gelir. Hemen birini yakar. O anda vücudunu ateş kaplayan Köroğlu kalkar, arkasından birkaç yüz atlı ile gelmelerini ar-

kadaşlarına tembih ettikten sonra önden koşar, Hasan ile sevgilisinin imdadına yetişir. Ertesi gün de Ayvaz'la Kenan bin atlı ile ulaşırlar. Harbolur. Kara Vezir kaçar; Köroğlu da oğlu ve Benli Hanımla Çamlıbel'e gelirler. Hasan iyi olduktan sonra düğün olur; ve bütün Çamlıbel halkı ölünceye kadar mesut yaşarlar.

4

TOBOL RİVAYETİ[5]

İstanbul Padişahının Kür Batır isminde bir veziri vardır. Bu, bir aygırın sudan çıkıp aştığı kısrağa nişan koyar ve ondan doğan Tulbar'ı (efsanevî at, iyi at) Padişaha hediye eder. Padişah bunu beğenmez, kızar. Vezirin gözünü çıkartır. Doğan Kara Tayla beraber iki at vererek vezirini gönderir.

Tay dokuz yaşına girince Kür, oğluna: «Bin Gök Kısrağa, Padişaha gidelim» der. Giderler. Kür Batır, Padişaha: «Elbet bir gün senin de gözlerini çıkarırlar,» der. Padişah gazaplanır, baba ve oğulun tutulmalarını emreder. Bunlar kaçarlar; ihtiyar, oğluna, arkalarından gelenlerin istikametlerini sorarak kurtulma çarelerini gösterir ve böylece izlerini kaybettirir.

Gide gide bunlar, Şemli-Bil yakınında bir dağa varırlar; burasını beğenirler. Yiğit babasını orada bırakıp şehre varır; bir dumran (saz) alarak çalmaya başlar ve başına yiğitleri toplar. Bunlar on kadar olurlar. Hep bir araya gelirler. Dağa konarlar. Soygunculuk ederler.

Bir gün Körün Oğlu bir yiğidin geldiğini görür. Bunun adı Ağaçaus imiş. Körün Oğlu, Kara Doru atını, Ağaçaus da tırnağı çayırları bozmayan atını hazırlıyorlar ve iki kahraman karşılaşıyorlar. Körün Oğlu, Ağaçaus'u yıkıyor. Ağaçaus ağlıyor, sızlıyor; Körün Oğlu sebebini sorunca Ağaçaus: «Bir anam var, onun için ağlıyorum,» diyor. Körün Oğlu o zaman düşmanını öldürmekten vazgeçiyor. Ve Ağaçaus da onun arkadaşları meyanına giriyor.

Bir gün Körün Oğlu bir ihtiyarı soyar. İhtiyar ona zürriyetsiz ölmesi için beddua eder. Körün Oğlu ihtiyardan kendisine layık bir kızın nerede bulunduğunu sorar; ihtiyar İstanbul kalesindeki Nigâr Hanımı tarif eder. Körün Oğlu atına biner ve yiğitlerine: «Eğer bir ay sonra gelmezsem beni arayın!» diye tembih eder. İstanbul yakınında bir yerde yorgunluğunu dinlendirmek için yatar, uyur. Onu Bul-Bek-Han orada görür, tanır ve bağlayıp esir eder; zindana koydurur. Padişaha haber verirler ve ne yapılması lazım geldiğini sorarlar.

Bu sırada Nigâr Hanım bu yiğidi merak eder. Körün Oğlu zindanının içinde dumranını çalar. Kız yiğidin ölümden pervasızlığını

beğenir, zindandan kurtarır; ta şehir dışına kadar da götürür. Lakin Körün Oğlu böyle kaçmayı yiğitlik saymaz; şehre girer; Bul Bek Han'ın evine kadar; varır kendisini karşılayan hizmetçi kızı öldürüp atını, Han'ın silahlarını alır Nigâr Hanımla yola düzülürler. Bir az sonra Körün Oğlu kızı uzakta bir çukurun içine koyarak kendisi döner; o sırada askerleriyle beraber firarîlerin arkasından gelen Bul Han'ı karşılar. Onları mağlup eder; Bul Bek Han'ı bağlayıp Şemli-Bil'e götürür, derisini yüzdürür ve içine saman doldurup İstanbul Padişahının kale kapısına asturır.

İstanbul Padişahı Körün Oğlu'nun Kara Atını alıp gelene kızını vaadeder. Kezel isminde bir yiğit teklifi kabul eder. Bu yiğit Şemli-Bil'e varır; Körün Oğlu'na çoban olur. Nihayet, senelerden sonra kahramanın itimadını kazanıp anahtarları, kilitleri alabilir. Ve Kara Atı kaçırır. Bir değirmende Körün Oğlu buna yetişir. Lakin Kezel, Körün Oğlu atını bağlayınca arka kapıdan çıkıp, Körün Oğlu'nun değirmenin içinde olmasından bilistifade Kara Ata binip, Körün Oğlu'nun getirdiği Doru Atı da yedekleyip götürür. Körün Oğlu ona, «Hiç olmazsa bir atı bırak,» diye yalvarır. Kezel: «Sonra beni öldürürsün,» der, mamafi, «Giderken ben yolda Doru Atı bırakırım. Sen ardımdan İstanbul'a gel. Ben Padişahın kızını aldıktan sonra sana Kara Atı da veririm,» diye ilave eder. Hakikaten Kezel sözünde durur. Körün Oğlu evvela Doru Ata sahip olur. İstanbul'a varır. Padişahın Kezel şerefine verdiği toya gider. Eski sahibini gören Kara At kişnemeye başlar. Kezel Körün Oğlu'nun geldiğini anlar. Onu çağırır. «Şu adamlara bir hüner göster bakalım,» der. Körün Oğlu atının üstünde birçok hünerler gösterir. Ve sonunda atı sürüp kaçıp gider. Gece olunca Kezel de Padişahın kızını alarak Körün Oğlu'na iltihak eder.

B — Parçalar

1

HULUFLU'NUN AZERİ RİVAYETLERİ[6]

Köroğlu aslen Osmanlı toprağındandır. İran'ı, Turan'ı dolaşmış, talan etmiş, nereye giderse orada kale yapmış bir kahramandır. Babasının ismi Yusuf, kendisininki Ruşen'dir. Babasının efendisi Hasan Paşadır.

Yıkıcı Yusuf bir gün derya (nehir) kenarında otururken deryadan iki aygır çıkıyor, iki ata aşıyor. Bunlardan iki tay doğuyor. Yılkıcı bunlara nişan koyuyor. Bir gün, taylar daha bir yaşında iken, bir Paşa,

Hasan Paşanın yılkısından iki damızlık at seçmek istiyor. O gün atların hepsinin aç kalmasına gönlü razı olmayan yılkıcı, yalnız, vermek için gözüne kestirdiği mahut iki tayı alıkoyuyor, gerisini otlağa gönderiyor. Bunlar görünüşte kötü olduğu için Paşa buna kızıyor. Yılkıcının gözlerini çıkartıyor. İki tayı ona vererek kovuyor.

Evine giden kör yılkıcı o zaman on iki yaşlarında olan oğluna atların beslenmesi için talimat veriyor. Her tarafı kapalı bir ahırda atlar beslenmeye başlıyor. Senelerden sonra, Kör eliyle atları yoklayarak sağrılarındaki boşluktan ahırda tırnak kadar bir delik bulunduğunun farkına varıyor. Orayı da kapattıktan sonra bir müddet geçiyor. Ve atlar tam ihtiyarın istediği gibi oluyor. Yusuf bir yeri sulatarak oğlunu atlara bindiriyor ve koşturuyor. Kır Atın tırnağında hiç çamur kalmıyor; Köroğlu buna dere tepe düşmana karşı gittiği zaman binecektir. Doru Atın tırnağında pek az bir çamur kalıyor; o daha az itimada layık bir attır.

Artık Köroğlu'nun atlarının şöhreti her tarafa yayılıyor; ve bu Hasan Paşayı korkutuyor. O kadar ki Paşa, Köroğlu'nu hile ile yanına celbedip öldürtmeye karar veriyor. Onu bir îş-u-nuş meclisine davet ediyor. Gitmeden evvel babası ona orada katiyen sarhoş olmamasını tavsiye ediyor. Filhakika mecliste onu sarhoş etmek istiyorlar. Sonra cellat geliyor; o zaman Köroğlu kılıcına sarılıyor. Evvela celladı, sonra Paşayı, öldürüyor ve atına binip kaçıyor. Takip edenlerin bir kısmı Köroğlu'nun atının geçtiği sudan geçmeye, sonra diğer bir kısmı da tırmandığı kayaya tırmanmaya, muvaffak olamıyorlar. İşte Köroğlu bu kayadan «Çenlibel»e varıyor. Burası tam onun barınacağı sarp bir yerdir. Babası Köroğlu'na, mesken aramak için aşağılara inmemesini, uzun yaşamak ve şair olmak için oradaki bir pınardan içmesini tavsiye ediyor.

Bundan sonra Köroğlu etrafına kendisi gibi serazat, kahraman adamlar topluyor (Deliler). Bunları Köroğlu ya hile ile ya zorla kendine bendetmiştir. Sonra hangi Paşanın güzel kızı varsa onu ya kendisi, veya Delilerinden biri vasıtasıyla kaçırıyor.

Niyar Hanımın Kaçırılması : Köroğlu Niyar Hanımın güzelliğinin şöhretini işitir. Onun Paşa babasının oturduğu şehre varır. Dul bir kocakarı vasıtasıyla onu bulmaya muvaffak olur. Kocakarıdan aldığı talimat üzerine ata biner, Niyar Hanımın yalnız başına dolaştığı bağa gider, selam verir; kız, zorba yüzünden, çirkin renginden dolayı ona ehemiyet vermez. Döküp saçacak malı da olmayan Köroğlu, kızı alıp kaçmaktan başka çare göremez; vedalaşmak için elini uzatır. Kız elini verince onu atının terkisine atar ve kaçırır.

Demircioğlu'nun Deliler Arasına Girmesi: Köroğlu'nun atını yalnız bir demirci nallayabiliyordu. Atı kadar Köroğlu'nun da huyunu bilen demirci, oğlunu bu haydut kahramana göstermezdi. Bir gün yine Köroğlu gelir. Lakin o gün aklına eser, nalları beğenmez; birçok nalı elin-

de hamur gibi ezer. Bu suretle yedi takım nal ezdikten sonra atının ayağını tutar, nallatmaya başlar. Lakin arka ayaklara sıra gelince at huysuzlanır; ne Demirci, ne de Köroğlu zaptedemezler. O zaman, bütün sahneyi seyretmiş olan Demircioğlu çıkar; evvela atı zapteder; nallatma bitince de Köroğlu'nun verdiği paraların hepsini hamur gibi ezer. Köroğlu bunlardan ayrıldıktan sonra bu vaka onda çok büyük bir tesir yapar: Demek ki atını zaptedecek, kendisine karşı koyacak bir yiğit vardır. Diğer taraftan bu adamın Köroğlu olduğunu öğrenen Demircioğlu babasına: «Neden bana daha evvel söylemedin? O burada iken bilseydim öldürüverirdim,» diyerek esef eder. Gece beline birçok zincir bağlayarak Çenlibel'e varır. Kayalardan tırmanıp Kır Atın durduğu ahıra yaklaşır. Orda Köroğlu'na rastgelir. Karanlıkta tanışmazlar. Köroğlu, Demircioğlu'nun maksadını öğrenince ona, hırsızlığı beraber yapmayı teklif eder. O sırada Demircioğlu, bir gün evvel Köroğlu ile aralarında geçen vakayı anlatır. Köroğlu tabii muhatabını tanır; lakin, onun yiğitliğini sonuna kadar görmek için belli etmez. Demircioğlu kapıyı açamayınca dama çıkar, çatıyı söker; Köroğlu'nu içeri sallar - Zincirle atı bağlatır ve çeker. Sonra Köroğlu'nu terkisine alıp yola düzülür. Lakin iş bu mertebeye gelince Köroğlu: «Bu, sahiden yaman bir yiğit. Bunu nasıl elde edeyim?» diye düşünmeye başlar. Kafasına bir topuz indirir. Demircioğlu, «Şaka yapma,» diye ihtar etmekle iktifa eder. Nihayet Köroğlu bir hileye başvurur; yoldaşıyla sohbete başlar. Bahis Köroğlu'ndan açılınca sorar: «Ya Köroğlu arkamızdan gelse ne yaparsın?» Demircioğlu da : «Köroğlunun hiçbir şeyinden korkmam. Yalnız, gürlemesi çok dehşetli imiş; ondan yılarım,» der. Bunun üzerine Köroğlu bir gürler. Ve hakikaten Demircioğlu düşer bayılır. Köroğlu onu zincirlerle bağlar. Köroğlu'nun sesine ve yiğitliğine hayran olan Demircioğlu: «Yiğit,» der, «Ben senin arkadaşın olmak isterim. Yoksa sen beni zorla esir edemezsin.» Köroğlu onun bu sözüne pek inanamadığı için zincirlerini çözmez. Bunun üzerine Demircioğlu bir gerinir ve zincirleri kırar. Fakat yine mertlik göstererek: «Ben her şeye rağmen sözümde duruyorum ve senin yoldaşın oluyorum,» der. İşte o günden itibaren Demircioğlu da Köroğlu'nun Delileri arasına katılmış olur.

Köroğlu ile Taciri : Köroğlu bir tacir vasıtasıyla ticaret de yaparmış. Bir gün bu tacir sattığı malların parasını almış, kaçmış; Köroğlu kızmış, arkasından adamlarını göndermiş, onu tutmalarını emretmiş.

Cünul Âşık ve Tilli Hanım — Köroğlu bir gün bir kervan görür. Yalnız başına ona karşı at sürer. Kervanda çok silahlılar bulunduğu için ona ehemmiyet vermezler. Baç teklifini reddederler. Köroğlu hepsini kırar, malları alır. Sandıkların birinin içinden bir âşık çıkar: bu Cünul Âşık, Bezirgânbaşının sohbetçisi imiş. Bezirgânbaşı onu çok sevdiği için ele geçmesin diye sandığa koymuş. O günden itibaren Cünul Âşık, Köroğlu'nun sazşairi olur.

Bir gün Cünul Âşık kederli görünüyor. Köroğlu sebebini soruyor. O da çoluğa çocuğa olan hasretini söylüyor. Kırk gün izin alıyor. Hintte olan evine gidiyor; lakin üç ay kalıyor. Nihayet Köroğlu'nun, «Gelmezsen er geç elim yakanda,» sözlerini hatırlıyor. Kalkıyor, yola çıkıyor. Erzurum'a uğruyor; orada Paşanın kızı Tilli Hanım onun kim olduğunu anlayınca Köroğlu'nu soruyor. O da sazıyla anlatıyor. Tilli Hanım Köroğlu'na mektup yazıyor.

Kır-Atın Tokat'a Kaçırılması ve Köroğlu'nun Tokat Seferi: [Bu epizot Chodzko'nun rivayetindeki epizodun hemen hemen aynıdır. Yalnız teferruatta bazı hususiyetler, isimlerde farklar olduğu için hulasa ediyorum].

Erzurum Paşası Hasan Paşanın Köroğlu tarafından öldürülmesinden sonra, Osmanlı, İran, Turan Hanları, Paşaları, «Köroğlu bir gün kral olacak,» diye telaşa düşerler. Tokat Paşası Mahmut Paşa bir gün meclisini topluyor ve Köroğlu'nun başını veya Kır Atını getirene kızını vaadediyor. Ahaliyi topluyor; bir kadeh dolduruyor: bunu alan teklifi kabul etmiş olacaktır. Bir ihtiyar kelden — Kiçel Hemze — başka kimse kadehe elini uzatmıyor. Bu adam badeyi içiyor ve bir ay vade ile gidiyor.

[Kiçel Hemze'nin Köroğlu'nun yanına girmesi, Doru Atı kaçırması, değirmen sahnesi, orada Kiçel'in, Köroğlu'nun gafletinden bilistifade Doru atı bırakıp Kır Atı kaçırması, Köroğlu'na civanmerdane vaadi, Paris rivayetiyle aynıdır. Yalnız burada, atını çaldırdığı için Delilerin Köroğlu'na hakaretleri, onun matemi — üç gün yüzü koyun yatması — çok daha canlı ve daha tafsilatlıdır. Bilhassa Kır At gittikten sonra, değirmenci olup bir müddet değirmende kalması, bütün müşterilerin getirdikleri tahıl ile ne kendini, ne de Doru Atını doyuramaması, nihayet her şeye razı olup ne yaptığını bilmeyen bir adam gibi, bir yük kamışla Çamlıbel'e Delilerin yanına dönmesine ait kısımlar hem hazin, hem de mizahî bir edayı haizdir].

Kır Atın bu suretle gitmesine Deliler epeyce kızmışlardır. Hepsi Köroğlu'nu terke karar verirler. O zaman Köroğlu bir ay mühlet ister. Kır Atı alamazsa dönmeyeceğini söyler. Gitmeden evvel üç gün yüzükoyun yatar; bir gece rüyasında Kır Ata kavuştuğunu görür. Üç gün sonra bir meclis kurulur. Hepsi barışırlar ve Köroğlu eski mertliği tekrar alır. Silahlarının üstüne bir kürk giyer, omuzuna bir saz asar ve Tokat'a doğru yaya olarak yola koyulur. [Kır Atı tekrar alıp kaçması epizodu da yukarıda hulasa ettiğimiz Paris rivayeti gibidir. Bazı teferruata işaret etmekle iktifa edelim]:

Köroğlu Paşanın evine gider. Ziyafette ne şaraba doyar, ne yemeğe. Onu mutfağa gönderirler. Aşçıbaşı bu obur adama aksilik eder,

lakin cezasını bulur: Köroğlu onu yemek kazanının içine sokar. Köroğlu'nu methettiği için Paşayı kızdıran âşık (âşık kıyafetinde Köroğlu), o zamana kadar bütün seyislerini öldüren Kır Atın yanına gitmesi emredilir. Evvelâ Köroğlu bu beklemediği saadetten mütevellit sürurunu belli etmez, «Beni öldürür,» diye korkar görünür, gitmemek ister; zorla götürürler. At onu görünce sakinleşir. Köroğlu ata biner ve bütün Beyleri yarıp geçer. Önüne dizilen arabaları atlar; velhasıl, bir adımda dokuz arşın, on bir arşın yapan Kır At yel gibi uçar. Önüne Duna çayı gelir. Bunun öbür tarafı başka bir Paşanın memleketi imiş. Köroğlu atı çaya sürer, öbür tarafa varırken, oradakiler onu kementle tutarlar. Köroğlu, «Bana bu atı toyda Tokat Paşası hediye etti,» diyerek ellerinden kurtulur. Dinlene dinlene, bazen memleketine turnalarla haberler göndererek Çamlıbel'e döner. Delilerine kavuşur. [Burada, Tokat Paşasını öldürüp Kiçel Hemze'yi Paşa yapması, Paşanın bir kızını alıp Deli Mihter'e vermesi variyantları yoktur].

Bağdat Seferi : [Paris rivayetindeki Tokat yerine burada Bağdat kaim olmuştur. Sefere sebep, turna, ördek, kaz avları değil, Köroğlu'nun hanımlarının, Ivaz'ın ve Delilerin başında görüp de imrendikleri turna telidir. Sonra burada, Ivaz ve Demircioğlu ikisi de gitmek isterler. Köroğlu bunlara Belli Ahmed'i de katar.

Bu üç arkadaş, Paris rivayetinde anlatıldığı veçhile esir olurlar. Yalnız burada, tutulmalarına sebep, sızıp kalmaları olmuştur; gerçi Kır At Ahmet'le Demircioğlu'nu uyandırmışsa da, bunlar Ivaz'ı bir türlü uyandıramamışlardır].

[Hikâye yine Paris rivayetine yakın bir şekilde devam eder]. Köroğlu'nun kaçan tüccarı (Paris rivayetinde Hoca Yakup), dellalda kendisini ucuz sattırmak için kör ve topal taklidi yapan Kır Atı alarak gider, Köroğlu'na felaketi haber verir. Esasen Köroğlu'na rüyasında malum olmuştur: o bir gece Ivaz'ı kanlı gömlekle görmüştür. Hemen hazırlanırlar, Delilerle Bağdat'a gelirler. Şehrin kenarında bir ihtiyardan akıl öğrenirler. İş-ü-işret meclisi huzurunda asılmaya giden üç yiğidin imdadına yetişirler. Köroğlu evvela âşık taklidi yapar. Sonra vakti gelince, Delilerine işaret verir. Harbederler, esirleri kurtarırlar. Paşanın askerlerini kırarlar. Demircioğlu eline darağacını alır ve birçok askerleri onunla sapır sapır döker. Köroğlu Arslan Paşayı da öldürdükten sonra, Bağdat'ın hâkimi olur. Hazineyi halka dağıtır. O gün, rasgeldikleri zaman esirlere acımış, ağlamış ve kendilerine de yol göstermiş olan ekinciye de birkaç çuval altın verdikten sonra kalan ganimeti alırlar ve Çenlibele yönelirler.

Yolda Giziroğlu Mustafa Bey isminde bir yiğide rasgelirler. Köroğlu askerlerinin arkasından gidiyormuş. Mustafa Bey askerlerini bırakıyor ve mertlik olsun diye Köroğlu'na karşı yalnız gidiyor. Lakin, haber vermeden onun kafasına amud indiriyor. Köroğlu'nun, ölümüne sa-

dece «Evlâdım yok, Delilerim başsız kalacak,» diye esef etmesi üzerine Giziroğlu ona hayatını bağışlıyor ve Köroğlu ile harbettiğine arkadaşlarını inandırabilmek için kahramandan kendisini yaralamasını istiyor. Lakin Köroğlu'nun gönlü buna razı olmuyor. Köroğlu, daima onu methedeceğini, kahramanın onu esir ettiğini her yerde söyleyeceğini vaadederek Mustafa Beyden ayrılıyor. Hakikaten Mustafa Beyin askerleri, onun Köroğlu'nu mağlup ettiğine inanmıyorlar. Bunun üzerine o da onlara Çenlibel'e gitmeyi teklif ediyor. Filhakika Çenlibel'e varınca gizlendikleri yerden görüyorlar ki Köroğlu bir meclis esnasında Giziroğlu Mustafa Beyin kendisinden daha yiğit olduğunu söyleyen bir koşma okuyor. Bu sırada bunları dinleyen Giziroğlu da Köroğlu'nun karşısına çıkıyor. Köroğlu'nun çirkinliğine mukabil çok güzel olan Mustafa Bey meclisi hayran ediyor. Velhasıl iki yiğit, birbirlerine ebedî dostluk vaadettikten sonra ayrılıyorlar.

2

URFA RİVAYETLERİ[1]

Bezirgân Epizodu: Köroğlu Zor - Bezirgânı daha babasından işitmiştir. Bir gün Bezirgân Çamlıbel'den geçer. Köroğlu onu görür. Ve Ermeni bir Bezirgâna benzeterek o mealde bir şiir söyler. Bezirgân, «Ben Ermeni değilim,» diye cevap verir; yol bacını vermeye de razı olmaz. Köroğlu ile dövüşürler. Zor Bezirgân Köroğlu'nu yere vurur, bağlar. Köroğlu'nun Delilerinden Zincir-Kıran, Dağ-Deviren, Hoylu Bey ve Demircioğlu'nun da ricaları fayda vermez. Bezirgân Köroğlu'nu alır, götürür. Gece bir hana inerler. Bezirgân, Köroğlu'na atları emanet eder; kendisi uyur. Köroğlu iki defa onu öldürmeye teşebbüs ederse de ikisinde de Bezirgân'ın Rahvan Atı, yeri göğü seslendiren bir sesle sahibini uyandırır. Atın boş yere bağırdığını zanneden Bezirgân hayvanı döver. Köroğlu'nun üçüncü teşebbüsünde hayvan seslenmeye korkar, fakat teessüründen ağlar; hayvanın bu hali esire mertlik dersi verir ve Köroğlu düşmanını öldürmeden kaçar. Lakin, Çamlıbel'den hiç çıkmadığı için yol bilmeyen Köroğlu'nu Bezirgân çabuk yakalar. Fakat affeder; hatta Delilere ve kendisine birçok mal hediye ederek bırakır. Köroğlu da bundan sonra haydutluktan vazgeçer.

Köroğlu ile Hasan Bey : Hasan Bey Hint Padişahının oğludur; babasının sağlığında aşık oynamaktan başka bir şey yapmaz. Babası ölürken on bir yular hediye eder. Bu yular hangi ata olursa ona binmesini vasiyet eder.

Bir gün ağa çocuklarından görerek, Hasan Bey de ava özenir. Yolda Hızır'a rasgelir, duasını alır. Sonra kır atlı bir adama rasgelir. Onu

attan düşürerek yular başına uyan kır atı alır. Sonra bir bezirgânı mağlup eder. Annesini de dağa indirir. Artık eşkıyalık eder. Ona derler ki : «Vaktiyle baban o kadar uğraştı, Çin Padişahının kızını alamadı; sen bu işi yapsana.» Hasan Bey bu teklif üzerine atına altın, cevahir yükleyerek yola çıkar. Yine Hızır'a rastgelir. Hayırduasını alır. Evvela Çamlıbel'e varır. Köroğlu mağlup olur. Yalvarması üzerine Hasan Bey ona canını bağışlar. Hasan Bey bir müddet Çamlıbel'de misafir kalır. Sonra yolculuğunun sebebini anlatarak yola çıkar. Köroğlu da, eğer Hasan dara düşecek olursa arkadaşlarıyla beraber imdadına yetişeceğini vaadeder.

Nihayet Hasan Bey Çin'e varır. Çin Padişahının kızıyla, sarayın bahçesinde buluşur. Kız onu köşke götürür. Onun Hint Padişahının oğlu olduğunu öğrenen kız da bu yiğide âşık olmuştur. Lakin Hasan Bey mertlikten asla şaşmaz. Kızın, «Gel yatalım,» teklifini reddeder. Hatta gizlice kaçmayı bile kabul etmez. Cuma günü atlara binerler. Yola çıkarken Hasan Bey Padişaha, «Ben kızını kaçırıyorum,» diye haber verir. Padişah hemen büyük oğluna haber gönderir. Bu, Hasan Beyin arkasından askerle yetişir. İki âşıkı bir yerde istirahatte bulur. Hasan Bey uyanır, Padişahın büyük oğlunu ve askerini mağlup eder. Şehzadenin burnunu, kulağını keser, yollar. Ortanca oğlan da aynı akıbete uğrar. Üçüncü Şehzade Arap Zengi'nin askerleri de mahvolur; lakin Arap Zengi Hasan'ı yaralar. Bereket versin o sırada Köroğlu'nun gönderdiği Hoylu Bey yetişir. Arap Zengi, Hasan Beyi esir edeceği sırada öteki Deliler de gelirler. Arap Zengi kaçar. Hasan Beyi bir sedyeye koyup Çamlıbel'e götürürler, tedavi ederler. Hint Padişahının karısına da haber gönderirler. Nihayet Hasan Bey kızla memleketine gider. İki âşık düğünlerine Köroğlu ve arkadaşlarını da davet ederler. Ve muratlarına ererler.

Köroğlu'nun Demircioğlu ile Arkadaş Olması : Köroğlu bir gün bir şehre giderek bir bukağı almak üzere demircileri dolaşıyor. Bir demirciye varıyor. Diyor ki: «Ata bir bukağı yap.» Demirci kalın bir zincirden bir bukağı yapıyor. Köroğlu beğenmiyor. Onun üzerine demirci kızıyor ve bu bukağıyı kırıyor. İşte o zaman Köroğlu bu demirci ile arkadaş oluyor.

Nalbant Başı : Bir nalbant varmış. Bir gün Köroğlu'nun gelip de kendisine atını nallatacağını bilirmiş. Ölürken oğluna, hazırladığı iki büyük nalı vererek: «Bunları sakla; bir gün sana müracaat edecek adamın atının ayaklarına vurursun» der. Hakikaten bir gün Köroğlu geliyor. Hiçbir nalı beğenmiyor; kırk çift nal kırıyor. Nihayet nalbant, sakladığı büyük nalları getirerek atı nallıyor. Fakat para vermeye sıra gelince, nalbant da Köroğlunun verdiği bütün paraların yazısını siliyor. İşte Nalbantbaşı bu suretle Köroğlu'nun arkadaşı oluyor.

3

YALVAÇ RİVAYETİ[8]

Köroğlu bir parça kör bir sığır çobanıdır. Bir gün sığırları otlatırken, sürüden ayrılan bir hayvana bir taş atar. O hayvan ölür. Kör bunun üzerine o taşı alır, demirciye götürür. Demirci bunun yıldırım taşı olduğunu söyler. Kör o taştan bir kılıç döğdürür. Ve karısına, «Ben Şamlıbele gidiyorum, bir oğlum olursa, doru kısrağın tayına bindir ve bana gönder,» der, gider.

Kadının bir oğlu olur; büyür. Ve anasının sözü üzerine babasına doğru yollanır. Yolda bir çeşmede bir kızın resmini görür, âşık olur. Yazısından bunun İran Şahının kızı Diyar Hanım olduğunu anlar.

Nihayet babasına varır. Evvela tanışmazlar. Köroğlu genç kahramanı harbe davet eder. Çocuk parmağıyla Köroğlu'nu attan aşağı indiriverir. Babası bu kahraman delikanlıyı kucaklar. Kim olduğunu sorar öğrenir.

Lakin kızı bir türlü unutamayan yiğit bir gün ava çıkıyorum diye babasından ayrılır. Tahran'a varır. Gül bahçesinde gezen Padişah kızını alır kaçırır.

4

ELÂZİZ'DEN GELEN RİVAYETLER[9]

a.

Köroğlu'nun babası Türkmen aşiretlerindenmiş. Bolu Beyinin yanında dururmuş. Bolu Beyinin emriyle birçok adamlar her taraftan güzel atlar bulmaya giderler. Bu adam da Türkiye'de en iyi at yetiştiren Sultan-Hanı'na gidiyor. Bir çeşme başında su içen beygirler arasından, suyu diğerleri gibi içmeyen zayıf bir kır tay alır. Sonra Tuz-Hisarı'nda da bir hayvan sürüsünün parasını vererek, bütün beygirleri Tuz-Gölü'ne sürer. Gölün öbür ucundan yalnız bir zayıf tay çıkar. Onu da alır. Diğer adamlarının getirdikleri güzel beygirler içinde bu zayıf hayvanları gören Bolu Beyi adamcağızın gözlerini oydurur; bu hayvanlara bindirip kovar. Kör, on beş yaşındaki oğluna beygirleri terbiye etmesini öğretir. Bir sene sonra bunlar, üç karış çamurlu bir meydanda koşturuldukları zaman bastıkları yerden toprak çıkartacak kadar güzel koşan atlar olurlar. Bolu Beyi bunların namını işitir. Köroğlu'nu çağırtır. Hayvanları getirmesi için tehdit eder. Köroğlu o gün, arkasını duvara vererek bir sürü köpeğe karşı koyan bir köpekten ders alır: Arkasını dağlara verip Bolu Beyine karşı meydan okumaya karar verir. Babasıyla

beraber kaçarlar. Arkalarından atlılar bunları kovalarlar. Kör, en önde gelen atların rengine göre oğlunun ve kendinin atlarını çamura, çalılığa, ilh. . . . . sürdürür ve bu suretle yakalanmaktan kurtulurlar. Bundan sonra dağda yaşamaya başlarlar.

Bir gün Köroğlu bir yerde avlanırken iki güvercin vurur, bir pınarda bunları temizlerken güvercinler canlanıp uçarlar. Ve o pınar kırk (veya bin) parçaya ayrılıp su kırk (bin) yerden çıkmaya başlar. Köroğlu dönünce vakayı babasına anlatır. Babası o pınarın Abı-hayat olduğunu anlar. Fakat sudan yalnız Kır At içmiştir; ve kırk parça olduktan sonra da eski vasfını kaybetmiştir. İşte bunun içindir ki Köroğlu'nun atı elan sağdır derler; ve her sene bir defa satılırmış.[10]

b.

Köroğlu aslen Türkmendir. Babası bir katil meselesinden dolayı Bolu Beyinin yanına gelmiş. Kör olmasına sebep olan hadiseden sonra ihtiyar ata iki sene baktırmış, oğlunun arkasını sıvamış, hayırdua etmiş. Köroğlu da Bolu civarındaki Köroğlu Dağı'na çıkmış, orada kendisine kale yapmış; elan bunun harabeleri varmış; bu kalenin çamurunu kirecini, sıvasını kendisi yaptığı için taşlarda ve sıvada elinin ayağının izleri hâlâ duruyormuş.

Köroğlu katırcılardan öğrenir ki, İstanbul'dan Kasapbaşının çırağı Ayvaz'ı alırsa, bu, çok değerli bir yiğit olacak ve Köroğlu ile ikisinin üstüne kimse gelemeyecek, Köroğlu Bolu Beyinin bir sürü koyununu alır; İstanbul'a gider. Ayvaz'ı [İstanbul rivayetinde anlatıldığı şekilde] dört boynuzlu bir koyun göstereceğim diye kandırarak kaçırır.

Ayvaz ilk zamanlarda Çamlıbel'de çok sıkılır. Köroğlu ona kadınlar filan alarak, gönlünü eğlemek ister.

Köroğlu kâh Bolu Çamlıbel'inde, kâh Tokat Çamlıbel'inde oturur. Bazen Karaman'a, Konya'ya da gider.

c.

Bir gün Köroğlu Dağıstan'da bir kız görür; onunla evlenir. Fakat karısına: «Çocuğum oğlan olursa şu bazubendi koluna bağla, şu kılıcı beline kuşat, bana gönder. Kız olursa şu para ile istikbalini temin et,» diyerek çıkar gider. Onun karısını böyle terketmesine sebep, bahçesinde gezerken gördüğü Karaman Beyinin kızıdır. Onu kaçırmayı düşünür. Lakin Karaman Beyinin, bahçe etrafında nöbet bekleyen askerleri onu korkuturlar. Köroğlu Telli Hanım ismindeki bu güzel kızı sadece görür; onun resmini alır, gelir. Lakin Çamlıbel'de her gün bu resmin karşısında ağlar. Ayvaz onu teselli etmek ister; hatta kızı kaçırmayı teklif ederse de Köroğlu hem kızın arzusu olmadığından, hem de Karaman

Beyinin askerinin çokluğundan buna razı olmaz.

Bu müddet zarfında Köroğlu'nun, Türkmen kızından (Karaman köylerinden birindeki) bir oğlu olmuştur. Anası onun adını, babasının tavsiyesi üzere, Hasan koyar. Hasan daha çocukken bir yiğit olacağını gösterir. Bir gün çocuklarla kavga eder; bir kadının ona, «Eşkıya dölü,» diye hitap etmesi üzerine Hasan gelir, anasından, babasının kim olduğunu öğrenir. Bunun üzerine anası, emanetlerini teslim edip Hasan Beyi babasına gönderir.[11]

Hasan Bey Çamlıbel'e varınca Köroğlu ile karşılaşır; birbirini tanımayan baba oğul evvela döğüşe karar verirler. Sonradan, delikanlıya acıyan Köroğlu, içlerinden birinin, ötekinin kölesi olacağını tayin edecek olan bir güreş teklif eder. Köroğlu yenilir. Buna kızan Ayvaz da Hasan Beyi mağlup eder. Ve gazaplanan Köroğlu onu kesmek üzere iken, gözü Hasan'ın kılıcına ilişir; oğlunu tanır, alnından öper.

Köroğlu bir gün bir baskın için Çamlıbel'den ayrılırken oğluna bir tutam anahtar verir; odalardan bir tanesini gösterir ve bunu açmamasını tembih eder. O odada meşum resim vardır. Hasan Bey odayı merak eder, açar; ve derhal resmin sahibine, Telli Hanıma âşık olur ve babası geldiği zaman meseleyi anlatır. Babasının nasihatlarına rağmen kızı almaya karar verir. Köroğlu ona saçından üç tel ve yanına da yüz adam verir. Hasan Bey silahlarını takınır, sazını omuzlar; yola düzülür; fakat adamlarının yüzünü de yolda geri çevirir. Tek başına Karaman'a varır. Bir sazcıya sazını yaptırır; onun evinde misafir kalır. Bir gün Telli Hanımın bahçeye çıktığını duyar. Seyre giden ahaliye o da katılır. O gece bir nöbetçiyi kandırır, bahçeye girer. Bir yatağa yatar. Ertesi gün Telli Hanım onu orada görür ve âşık olur. Kaçmaya karar verirler. Hasan Bey şehirde bir at daha bulur. O gece Hasan Bey saraya gelir, kızı alır; kaçarlar. Ertesi sabah, Karaman Beyi firarı duyunca arkalarından süvariler gönderir. Asker iki gün sonra bunlara yetişir. Bu askerle delikanlı arasında harbolur ve üç gün sürer. Her akşam kız sevgilisinin yaralarını sarar. Lakin üçüncü gün, Hasan Bey çok zayıf düşer; bu sefer kız harbe başlar. O gece Hasan'ın aklına kıllar gelir; onları yakar; bu kılların yanmasıyla Köroğlu rüyasında ateşler içinde kalır. Ayvaz remil atar; atlara binip Ayvaz'la koşarlar. O gün de öğleye kadar dayanan iki âşık, nihayet bir yıkık değirmene iltica edip, kendilerini kapıdan müdafaa ederler. Artık, Karaman Beyinin askerleri damları sökecekleri esnada Köroğlu yetişir. Oğlu ile Telli Hanımı kurtarır. Çamlıbel'e götürür ve ikisinin düğünlerini yapar.[12]

5

SAMAYİLOVİÇ'İN TÜRKMEN RİVAYETLERİ[13]

[Samayiloviç *Şecere-i-Terâkime*'nin dört nüshasını mukabele etmiş-

tir. Hoca Molla nüshası ayrı bir hususiyeti haizdir: Burada Köroğlu ve Korkut hakkında rivayetler vardır]:

Kurt Bahadır'ın Halime namında zevcesi vardı. Bu Halime Kınık Padişahının kızı idi. Kurt Bahadır'ın iki oğlu oldu. İkincisi «Rencum Köroğlu» idi. Künyesi Ruşen idi. Ruşen rüyasında Ali'yi gördü. Ali onu tebcil etti. O vakit İran'da Arap-Reyhan hâkimdi. Allah Köroğlu'na zafer verdi; Köroğlu, Arap-Reyhan'a galip geldi.

[Samayiloviç, Köhne-Örgenç'ten de şu malumatı öğrenmiştir] :

Köroğlu'nun babası Kurt (Korkut) değil Kördübeloğlu'dur.

[Porso kasabasında Süyüv-Bakşı da demiştir ki]:

Renpul Bey Ruşen, Köroğlu diye meşhurdur. Bu kahraman «kûr»da (=mezarda) doğmuştur.

6

BARON VON HAKSTHAUSEN'İN TESPİT ETTİĞİ RİVAYETLER[14]

Köroğlu'nun babasının ismi Ubeyd'dir. Bu adam İran Padişahının at çobanı imiş. [At efsanesi, Köroğlu'nun dağa çıkması, Paris rivayetinin aynıdır]. Türkmen Sultanı atı çaldırmak için Ermeni Hamza'yı gönderiyor. O da hile ile bu işi beceriyor (Değirmen hikâyesi). Sonra Köroğlu, Deli Hasan'la beraber gidiyor ve Sultandan atını istirdat ediyor.

Köroğlu en sonunda Pehlivan Rüstem'in torununa rastgeliyor. Üç gün üç gece güreş ediyorlar. Birbirlerini yenemiyorlar; fakat, aldıkları yaralardan ölüyorlar.

[Baron von Haksthausen, Bayezit ile Erivan arasındaki Köroğlu Dağı'nda da şu rivayeti tespit etmiştir] : Barut çıktıktan sonra Köroğlu bu dağa gelmiş. Bir tüccarın belinde garip bir alet görmüş. «Nedir?» diye sormuş. Tabanca olduğunu söylemişler ve nasıl istimal edildiğini anlatmışlar; bir köpeği de orada öldürmüşler. O vakit Köroğlu düşünmüş ve «Allahaısmarladık; Köroğlu, senin maksadın hasıl oldu,» demiş. O vakitten sonra kaybolmuş.[15]

7

MARAŞ RİVAYETİ[16]

[Nihayet elimizde bulunan rivayetler içinde bir de Maraş şiirleri var ki bu şiirlerin, bazen oldukça uzun serlevhalarından ve muhtevalarından umumî hatlarıyla, mümkün olduğu kadar mevzuu çıkarmaya çalıştım. Fakat şüphesiz, bu rivayetin asıl mensur kıssa kısmı olmadıkça bütün hususiyetleri ve ötekiler arasında mevkiini tamamıyla an-

lamak kabil olmayacaktır. İleride Maraş rivayeti tesbit edildiği zaman burada bizim yaptığımız iş tamamlanmış olacaktır.

Rivayeti hulasa etmeden evvel bu şiirlerin arasında bulduğum ve bu rivayetin çok zengin olduğunu daha iyi gösteren bir fihristi aynen naklediyorum: 1) Hoylu Bey meselesi. 2) Ali oğlu Hasan Paşa ile Hoylu meselesi. 3) Hoylu Bey ile olan mesele. 4) Ayvaz meselesi. 5) Şirin - Döne[17] meselesi. 6) Gürcistan hikâyesi. 7) Harbendeli hikâyesi. 8) Kör hikâyesi. 9) Harbendeli hikâyesi. 10) Zor Bezirgân hikâyesi. 11) Beylerin vukuatı. 12) Köroğlu'nun zindana düştüğü. 13) Erzurum hikâyesi. 14) Cirid-Afşar hikâyesi. 15) Beylerin zindana düştüğü. 16) Birinci Çin meselesi. 17) Dağıstan hikâyesi. 18) Yine Çin hikâyesi. 19) İkinci Çin hikâyesi. 20) Dört yüz kişiye Bağdat hikâyesi. 21) Ordu-yu-Bağdat hikâyesi. 22) Firenk meselesi. 23) Askerin dağılıp kendisinin Şama gittiği. 24) Ermeni Bezirgân hikâyesi. 25) İsa Balı hikâyesi.

Deli Yusuf, Köroğlu'nun (Ali, Irışvan Ali = Ruşen Ali'nin babasıdır. Erzurum Paşası, ihtiyarın düşmanlarının sözüne kanarak, onun gözlerine mil çektirmiştir. Yusuf Erzurum'dan oğlu Ali ile çıkar. Arkalarından Arap Reyhan yetişir. Kör evvela buna yalvarır; fayda vermez. Sonra tehdit eder...

Çamlıbel'e varırlar. Orda kör, oğluna nasihat eder: bu nasihatta fenalığa karşı fenalık, zulme karşı intikam, kimseye merhamet etmemek telkinleri vardır. Diğer taraftan da devlet sürmek, neşe ve sefa içinde hayat geçirmek tavsiyeleri. Köroğlu bunun üzerine Çamlıbel'e metin bir kale yaptırır. (Koşma 1-8)

Hoylu Bey : Bir gün Yusuf oğluna darılır; Köroğlu da başını alır, çıkar gider. Çukur-Ova'da Deli Hoylu'ya tesadüf eder; Deli Hoylu onunla alay eder. Hatta Kır Atını ister. Fakat sonradan, her nasılsa, dost olurlar [destanın mabaadinde Köroğlu ile Deli Hoylu'yu beraber görüyoruz]. Hoylu Bey, yine Çukur-Ova'dan, Kenan Beyi de Köroğlu'nun Delileri arasına davet eder: Köroğlu'nun (kendisini bendeden yiğidin) Çamlıbel'deki serazat hayatını tasvir ederek Kenan'ı kandırır. (K. 123 - 124)

Hoylu Bey destanda epey mühim rol oynuyor: Döne için Köroğlu ile kavgaları, Köroğlu'na darılıp onu terketmesi, (K. 11-13) nihayet Bağdat'a, turna-teline sefer ettikleri zaman başı bedeninden kopmak suretiyle ölümü, sonra nişanlısı Döne'nin matemi, Hoylu'nun cenaze merasimi, şiirlerin çok canlılarını teşkil etmektedir. (K. 15-19)

Bezirgân : Zor - Bezirgân'ın Konya kervanını getirdiğini Köroğlu'na haber verirler. Köroğlu askerlerine tedarik emri verir. Karşı gidip kervanı vuracaklar, yol bacını alacaklardır. Köroğlu önden birisini gönderir, Bezirgân onu mağlup eder. Ayvaz'la karşılaşır, Ayvaz'ı yaralar;

fakat Hasan tarafından yaralanır; asker birbirine girer. İki taraftan on bir bin kişi ölür; Köroğlu bunları seyreder. Nihayet o da harbe girer, Zor - Bezirgân'la karşılaşır...

... Her nasılsa, sonunda Bezirgân'ı da Köroğlu'nun adamları arasına girmiş görüyoruz. Bir defa Acemlere karşı Köroğlu ile beraber harbediyor. Köroğlu onun kuvvetine, cesaretine hayrandır. Bir gün Bezirgân ortadan kaybolur. Hoylu Bey Köroğlu'nun onu öldürmüş olmasından şüphelenir ve Köroğlu'nu sıkıştırır. Köroğlu evvela inkâr ederse de sonunda kızar ve öldürdüğünü söyler. (K. 20, 21, 23-27, 30)

Döne : [Köroğlu'nun Döne'yi alıp kaçırmasına dair şiirler bu epizodun Paris rivayetine yakın olduğunu gösteriyor]. Köroğlu'nun yüz yirmi değnek yemesi, kuyuda mahpus kalması, çıkması, Döne'yi çiçek bahçesinden kaçırması. (K. 31-37)

[Döne'nin Dizdar Hanımı kıskanarak kaçmasına bir şiirde işaret vardır. (K. 38) Döne'nin Köroğlu'nun karısı olduğu rivayeti bu şiirlerde, Hoylu Beyin karısı (veya nişanlısı) olduğu rivayetiyle aynı zamanda bulunuyor.

Nihayet bu kısımdaki şiirlerde Köroğlu Döne'nin kardeşlerinden birisinin gözlerinin çıkarılmasını, birisinin doğranmasını Ayvaz'a emreder. (K. 39)].

Güzel Döne kahraman br kadındır; bir gün, Çin muharebesinden sonra, Çamlıbel sakinleri yasa girmişlerdir. Firenk gelir, Döne onunla harbeder. (K. 38, 41)

Ayvaz : Üsküdarlıdır. Kasabın oğludur. (K. 51, 61) Köroğlu onu kaçırır. Köroğlu bütün bu, Ayvaz'a hitaben söylediği şiirlerinde «küçücükten büyüttüğüm, oğlum» gibi şefkat kelimelerini kullanır.

[Ayvaz'ın hiddetlenmesi epizodu burada da vardır]. Bir mecliste bir şeye kızan Ayvaz siniye bir tekme vurur. Köroğlu'nun arkadaşları onun hiddetini teskin etmek isterler. O dinlemez, çıkar, gider. Köroğlu arkasından takip eder. Yolların fenalığından, Bolu Beyinin düşmanlığından bahsederek çevirmek isterse de muvaffak olamaz. (K. 60, 62) Döner, on gün niyet tutar, yatar. Gün tamam olunca kalkar, Ayvaz'ın hasretiyle şiirler söyler.

[Bunun gibi Ayvaz'a ait ufak tefek birkaç epizot daha vardır : Ayvaz'ın Harbendeli kızlarıyla, Gürcistan güzelleriyle aşk maceraları gibi. (K. 57, 59)]

Köroğlu'nun turna - teli getirmesi hususunda yaptığı teklifi yalnız Ayvaz kabul eder: masanın üstüne konan badeyi yalnız o alır. Sonra birkaç kişi daha iltihak eder. Köroğlu onları dört yüz pehlivanla Ağ-Pınar'a kadar teşyi eder. Köroğlu Ayvaz'a üç kız almıştır. Düğün için avdetlerini bekler. Süt Pınar başında sarhoş yatarken bağlanıp esir edilmelerine telmih eden şiirler burada da vardır. (K. 54, 55) Burada Ayvaz'ı esir eden Bolu Beyidir (başka yerlerde bu esaret Bağdat seferin-

dedir. (K. 65) Artık Ayvaz, Beylerle beraber, Bolu Beyinin emriyle asılacaktır. Köroğlu askerlerini hazırlar, imdatlarına yetişmek ister.

Diğer taraftan Ayvaz darağacının dibinde «Köroğlu babasını» anar ve ağlar. Memleketini, ilini, arkadaşlarını terennüm eden yanık türküler söyler. Babasından imdat bekler. Köroğlu askerleriyle yetişir, harbolur...

...Beylerle beraber Ayvaz — turna-teli yüzünden — ölmüşlerdir. Köroğlu bir yandan kendi ihtiyarlığından, bir yandan da, kaybettiği evladının, «yedi deryalar geçebilen Ayvaz»ının ölümünden şikâyet eden şiirler söyler, niyaz için kıbleye döner, namaz kılar. (K. 66) Bu ölümü, ihtiyar Köroğlu, «semadan çakılan bir direk» tabiriyle ifade eder. (K. 93)

İsa Balı : İsa Balı sazşairi kıyafetine girerek Köroğlu'nu [Döne'yi Bolu Beyinden kaçırması epizodunda olacak] esaretten kurtarır. (K. 43-47) Yoksa Köroğlu tehlikededir; üç tane darağacı kurulmuştur. [Burada Demircioğlu'nun İsa Balı ile ismi geçer. K. 81 ise Köroğlu'nu Bolu zindanından Demircioğlu'nun kurtardığını gösteren parçadır].

Zorbaz-Beyi — Bu Köroğlu'nun bütün adamlarına meydan okuyan, Zor-Bezirgânla karşılaşan kahramandır. (K. 28, 29)

Köroğlu'nun Maceraları: 1) Köroğlu, Dağıstan'a gider. Orada, bilahara Hasan'ın annesi olacak olan Hasna Bala'yı çamaşır yıkarken görür; âşık olur. Alır, gelir. (K. 68) Köroğlu evlidir. Deli Hoylu ona iki karıyı ne yapacağını sorar.

2) Köroğlu sandık içinde yiğitleri saklayarak Gürcistan'a bir baskın yapar. (K. 125) Bin dört yüz kızı kaçırır. Harpten sonra da Zer-Mahbuboğlu'nun mallarını yağma eder. (K. 76) Köroğlu'nun buna benzer bir macerası daha vardır. Bir gün Cirid-Afşar taraflarına seyre çıkmıştır. Gözüne bir hayli ağaç arasında yedi sekiz yüz kız görünür: bunlar Köroğlu'nu görünce kaçarlar. Köroğlu hemen âşık kıyafetine girer; iki bin kişiyi bir yere saklamıştır. Ertesi gün kızlar âşıkı görmeye ağaç dibine gelince Köroğlu ve yiğitleri bunların hepsini kaparlar, kaçarlar.

3) Bir defa Hoylu'nun teşvikatı ile Beyler Köroğlu'nu terkederler. Köroğlu çok müteessir olur. Döne ile dertleşir. (K. 78) Matem tutar. «Artık biz de buradan göçelim bari,» der...

4) [Bir parça Köroğlu'nun Şam-Nur üzerine, Şam'a gitmek tasavvurunu anlatmaktadır].

5) K. 77'de Köroğlu'nun Rus seferi mevzubahistir.

6) Diğer rivayetlerde hikâye edilen, Köroğlu'nun sazcı ile macerasına, çırağı Gül Ahmet'i kaçırmasına dair burada da telmihler vardır; burada Gül Ahmet Beyşehirlidir. (K. 48, 56, 117)

7) Erzurum meselesi: Koca Sinan Bezirgân'ın da karıştığı bu sergüzeşt, Köroğlu'nun, oğlu Hasan için Erzurum'dan almak istediği yeğeni Güllü Nigâr'ın kaçırılmasına dairdir. Köroğlu Erzurum'a beşinci defa gitmek üzere iken Yek - Çeşim (başka bir yerde Kel Oğlan) o gece Kır Atı çalar. (K. 119, 120)

8) Köroğlu'nun bir esareti esnasında Güdümen onu görmeye gelmiştir. Köroğlu Güdümen vasıtasıyla Köse Sefer'e mektup gönderir. Sonra Güdümen'le ikisi konuşurlar: Köroğlu memleket hasretiyle yanık yanık türküler söyler; Güdümen de ona cevap verir; bu parça gurbet hissinin doğurduğu en kuvvetli parçalardan biridir. Dağlar, taşlar, gurbetzedenin ilk sorduğu şeylerdir; sonra Ayvaz'dan, Şirin-Döne'den, arkadaşlarından havadisler ister. (K. 121)

9) [Bunlardan başka, Reyhan-Arab'a Köroğlu'nun yalvarması, bir kocakarıyı methetmesi (Huluflu rivayetinde de mevcut bir parça), gibi parçalar vardır].

Köroğlu'nun Seferleri : 1) Gürcistan seferi : Bu sefer de askerin bir kısmı sandığa konarak yapılır. Buna Mahmut Bezirgân da iştirak eder; fakat ihanet eder. Gürcistan'da harbolur; Köroğlu zafer kazanır. Dönüşte Harbendeli Beyleri Köroğlu'na karşı korlar. Dağdan inen Al - Beyoğlu ile Köroğlu konuşurlar. Köroğlu Al-Beyoğlu'ndan Gül Güze'li ister, o da vermez. (K. 125-131)

2) Beyşehri seferi: K. 138-140 parçaları Köroğlu'nun Beyşehri'ni fetih ve harap etmek için askerlerine verdiği harp kumandalarını anlatır. Köroğlu, Mehmet Beye, Şerif Beye işkenceler yapılmasını emreder : omuzları delinip mumlar dikilmelidir. Kanlar akmalı, Beyşehri temelinden sökülmelidir. Nihayet Köroğlu Beyşehri'ni alır.

3) Acemistan seferi : Bu sefer Bağdat seferiyle karışıyor. Hoylu'nun ölümü Bağdat'tadır. Köroğlu burada Hoylu'nun intikamını almak için haykırır. Şehirde taş taş üstüne kalmayacaktır; yoksa Köroğlu Çamlıbel'e dönmez. Hoylu Bey ölmüştür. Serden, candan geçilse ne olur ki... Köroğlu sözlerini, «Ben de Köroğlu'yum böyledir emrim,» diye bitirir. (K. 133) Nihayet Acem'i bozarlar; harp on sekiz saat sürmüştür. Dehşetli bir harp tasviri yaratan bu parça (K. 134) bir şaheserdir. Bu seferde (K. 135) Bağdat valisinin, Han İmrahur'un da sahneye çıktığını görüyoruz.

Hoylu'nun ölümü, Ayvaz'ın esareti ve sonra ölümü de (Turna-Teli hikâyeleri) karışıyor görünüyor. Bağdat seferine sebep olan Han İmrahor'un bu gaddarlığıdır. (Hoylu Beyi öldürmesi : K. 137) Yukarda ise Ayvaz'ı Bolu Beyi esir etmiştir.

4) Nallıhan seferi: Böyle bir sefere ait de bir koşma mevcuttur. (K. 58)

Dağıstanlı Hasan - Çin seferi - Gülizar'ın Kaçırılması : [Bu parça, Maraş şiirlerinde, mükemmel bir epizot yapacak kadar vazıh ve uzundur : K. 92 - 104].

Hasan Çamlıbel'e gelir. Köroğlu onun altındaki Kır - İğdiş'i ister. Hasan vermez. «At deli oğlan divane: Gel elimden al Efendi» diye meydan okur. Köroğlu Hasan'ı cellada teslim eder. Sonra oğlu olduğunu öğrenince ağlar. Fakat Hasan ölmemiştir. Baba oğul beraber yaşarlar.

Hasan bir kahramandır. Beyşehri harbine iştirak eder; üç Çarkacılara meydan okur. Köroğlu Hasan'a bir kız almak ister. Evvela Erzurum'dan, Hasan'ın amcası kızını aklına koyar. Lakin Hasan Çin padişahının kızı Gülizar'ı almaya gider. Kızı delikanlı çiçek bahçesinde bulur. Kız onu orada görünce taaccüp eder; bağıracak olur. Hasan, «Rüyada gördüğün oğlan benim işte», diye kendisini tanıtır. Konuşurlar, anlaşırlar. Kızın kaçırılması, yedi kardeşi tarafından takibi, harp sahneleri destanın bundan sonraki kısmını teşkil eder. Firarilere yetişen yedi kardeşin altısını Gülizar öldürür. En küçüklerine kıyamaz; o da Hasan Bey ile ablasına iltihak eder.

O sırada Köroğlu'nun «kara kuru şeyler düşüne» girmiştir. Askerlerine, Çin seferine hazırlanmaları emrini verir. Hâlâ harbetmekte olan iki âşıka yetişir; onları kurtarır; lâkin Köroğlu, çok yaralı olan Hasan Beyi öldü zanneder. Sağ olduğunu öğrenmekte gecikmez. O zaman çok sevinir. Kahramanlarıyla beraber tekrar harbe girişir. Çin Askerlerini mahveder.

[Ayrıca Çin seferine ait parçalar da görüyoruz. Bunların birisinde Köroğlu yedi kardeşin diri tutulup getirilmesini emreder; demek ki bu da aynı epizottur].

Bolu Beyi - Köroğlu : Köroğlu esir olan Ayvaz'ı kurtarmak için, tebdili kıyafet ederek Bolu Beyinin nezdine gider... Burada Ayvaz'ı ve Beyleri kurtarmak için Köroğlu'nun müdahale ettiğini görüyoruz...

[Bundan başka, bu epizot, yukarıda zikrettiğimiz esaret epizodudur: Bolu beyi, beyleri ve Ayvaz'ı asmak üzere gezdirtir. (K. 105, 108-110)

Burada Bolu Beyinin Hasan Beyle mücadelesine —baç istemesine— dair parçalar da vardır. (K. 106, 107)

Nihayet Bolu Beyinin, Köroğlu'nu bağlayıp götürdüğü ve buna Döne'nin ağladığına ait parçalar var. Döne (Bolu Beyinin kızı olduğu bu şiirlerden anlaşılabilir), kardeşlerini merhamete getirmek ümidindedir; ağasını (Köroğlu'nu) kurtarmak için çırpınır. (K. 111)]

BÖLÜM II

1

MUHTELİF RİVAYETLERİN MUKAYESESİ

Köroğlu Destanı'nın — tam veya parça halinde — bütün rivayetlerini hulasa ettikten sonra artık bunların mukayesesine geçebiliriz. Bu mukayesede, en tam olduğu için, Paris rivayetini esas alacağız.

Köroğlu rivayetleri, yukarıdaki hulasalardan da anlaşıldığı veçhile: 1) Türkmen/Özbek grubu; 2) Azeri grubu; 3) Anadolu grubu, şeklinde ayrılabilir. Fakat bütün bu rivayetleri birbirine birleştiren hususiyetler vardır. Ve bazılarının da birbirinden uzak görünen rivayetler arasında haddi fâsıl teşkil ettikleri aşikârdır.

Köroğlu'nun babasının kör edilmesine ve kendisinin bu ismi almasına sebep olan hadise esas itibariyle garp rivayetlerinde (Azerî ve Anadolu) müşterektir; hatta Tobol rivayetini de bunlara ilave edebiliriz. Bir Beyin (Paşanın, veya Padişahın) yanında seyis (veya Vezir) olarak duran bir ihtiyar, görünüşte fena olan kıymetli bir atı (veya iki atı) iyi at diye takdim etmesi üzerine Efendisini kızdırır. Bey onun gözlerini oydurur.

Özbek rivayeti ise bunlardan ayrılır. Burada Kûroğlu, bir «kûr»da (mezarda) doğduğu için bu ismi almıştır. Samayiloviç'in bir Türkmen rivayeti de aynı şekli veriyor. Şayanı dikkattir ki Anadolu rivayetlerinden biri de diğer rivayetlerden bu cihetten ayrılmaktadır: Yalvaç rivayetinde Köroğlu'nun kendisi bir sığır çobanıdır. Bir parça kör olduğu için bu ismi almıştır; ve onun Çamlıbel'e gidip yerleşmesine sebep olan hadise böyle bir intikam meselesi değil, fevkalade bir kılıç elde etmesidir. Tobol rivayeti tamamen Azerî rivayetine benzemekle beraber, Vezirin kör edilmeden evvel de Kür-Batır tesmiye edilmesi hususiyetini haizdir.

Nihayet Dubois de Montpéreux'den anladığımıza göre, seyyahın bu destana ait rivayeti tesbit ettiği Kafkas mıntakasında Köroğlu'nun bir ismi de «Karaoğlu»dur. (de Montpéreux, t. III, pp. 455-457)

Teferruatta ise her rivayet az çok diğerlerine nazaran farklar gösterir: Paris rivayetinde Köroğlu'nun babası Mirza Sarraf [Huluflu ve Maraş rivayetlerinde Yusuf, Tobol rivayetinde Padişahın Veziri Kür Batır, Samayiloviç'in Türkmen rivayetlerinden: 1) Şecere-i-Terakime' de Kurt-Bahadır, 2) Köhne Örgenç ananesinde Kördübeloğlu; Elâziz rivayetinde bir Türkmen; von Haksthausen rivayetinde Ubeyd] Türkistan Padişahı Murat'ın yanında çalışır. Bu rivayetteki Türkistan Padişahı yerine, İstanbul, Elâziz rivayetlerinde Bolu Beyi, Tobol rivayetinde İstanbul Padişahı, Maraş rivayetinde Erzurum Paşası, Huluflu'da yine Erzurum Paşası Hasan Paşa, von Haksthausen rivayetinde İran Şahı kaim olmuştur.

Köroğlu'nun ismi Paris rivayetinde, Huluflu'da sadece Ruşen, Samayiloviç'in Şecere-i-Terâkime rivayetinde Rencum-Köroğlu-Ruşen, Köhne-Örgenç rivayetinde ise Renpul Bey Ruşen'dir. Anadolu rivayetlerinden yalnız Maraş rivayeti onun ismini vermektedir: Burada Köroğlu Ali, Irışvan (= Ruşen) Ali tesmiye edilmektedir.

Bu epizotta şayanı dikkat bir nokta vardır; o da «Köroğlu'nun babasının felaketine sebep olan at» motifidir. Paris rivayetinde, Ceyhun' dan çıkan bir at iki kısrağa aşar ve bunlardan doğan taylar meşhur Kır ve Doru atlardır. Tobol rivayetinde de Kara At bu suretle doğmuştur. Huluflu'da, denizden çıkan aygırın iki olması müstesna, bu rivayet aynıdır. Anadolu rivayetlerinde bir tek Kır At (İstanbul), veya Kır Atla beraber bir at daha (Elâziz) Bolu Beyinin emriyle aranmış ve bulunmuş atlardır. İstanbul rivayetine göre seyis, Kır Tayı, bir' sudan ürkmeyip geçmesi üzerine diğer atlara tercih etmiştir. Elâziz rivayetinde ise Köroğlu'nun iki atı, iki muhtelif surette intihap edilmiştir: biri, diğer atlardan başka bir şekilde su içmesinden (durgun suyu beğenmeyip içmemek, bugünde güzel, asil atlarda aranan meziyetlerdendir), diğeri de Tuz-Gölünü bir ucundan öbür ucuna geçmeye muvaffak olmasından dolayı. Bu rivayetlerin şüphesiz en eskileri su aygırından olmuş atlar rivayetleridir (bu meseleye ileride tekrar avdet edeceğiz). Atların doğuşuna dair olan bu efsane bilahara tagayyür etmiş ve daha az gayrı tabiî şekiller almıştır. Gölü baştan başa geçmek motifi de bu efsanenin bir izi olsa gerektir.

Kır At bütün destanın seyri esnasında bu fevkattabiî rolüne devam eder. Hemen hemen bütün garp rivayetleri, Köroğlu'nun Kır Atına Köroğlu'ndan daha mühim bir mevki vermektedirler. Özbek ve Tobol rivayetlerinde ise atın kahramanı gölgede bıraktığını görmüyoruz.

Paris rivayetinde, at artık binilecek bir hale geldikten sonra Köroğlu Şaha rasgelir; ve onun teklifini reddetmesi üzerine tecavüze maruz kalır, döğüşüp Şahın askerlerini mağlûp eder. Ve bunun üzerine babasiyle oradan uzaklaşırlar. Bu şekil Elâziz rivayetinde aynen mevcuttur. Yalnız, burada, Bolu Beyi Köroğlu'na hizmet teklif etmez, sade atı is-

ter. Huluflu'da ise bu motif, Hasan Paşanın hileli bir daveti şeklindedir. Tobol rivayetinde de Kör'ün, oğlu ile beraber gidip Padişahı tahkir etmesi şekli vardır.

Paris rivayetinde baba oğul derhal Çamlıbel'e gitmezler. Köroğlu babasını birçok yerlere götürür ve babasının ölümünü müteakip, daha birkaç yerde oturduktan ve etrafına arkadaşlar topladıktan sonra Çamlıbel'e yerleşir. Diğer rivayetlerde, Çamlıbel'den evvelki bu seyahat kısmı mevcut değildir. Paris ve İstanbul rivayetlerinde Köroğlu Çamlıbel'e babasını götürmediği halde, diğer rivayetlerde Köroğlu Çamlıbel' de babasiyle beraberdir.

Çamlıbel'e gelince, burası Özbek, Paris rivayetlerinde aynı zamanda bir şehirdir; Köroğlu'nun kalesi etrafına kurulmuştur. Tobol rivayetinde de şehir olmakla beraber, Köroğlu'nun melceinin bulunduğu yer değildir; o dağa yakın bir şehirdir. Diğer rivayetlerde, Çamlıbel'i sarp, yüksek bir dağ olarak görüyoruz; Köroğlu burasını haydut yatağı olmak üzere beğeniyor ve kalesini buraya yapıyor. Bu mevkiin ismi ise, Yalvaç, Paris rivayetlerinde Şamlıbel, İstanbul, Maraş, Elâziz, Urfa rivayetlerinde Çamlıbel, Huluflu'da Çenlibil (çen=sis), Özbek rivayetinde Çembilbil, Tobol rivayetinde de Şemlibil, Sıvas'ta bir cönkte bulunan bir şiirde ise Şemlibel şeklindedir.

Özbek rivayeti, destanın, yukarda mukayese ettiğimiz baş tarafını ihtiva etmiyor. Yalnız hikâyenin sonunda Köroğlu'nun söylediği uzun şiirden onun mezarda doğduğunu anlıyoruz. Bu kayıttan, ileride mevzubahsedeceğimiz diğer kayıtlardan ve yine ileride göreceğimiz Ahmet Bey-Yusuf Bey ve Bozoğlan hikayesinden Köroğlu hikâyesinin Özbekler arasında söylenen şeklinin bu matbu kitaptakinden çok daha uzun olduğunu anlamak mümkündür.

Bu kısmı müteakip Paris rivayetinde Köroğlu'nun, babasını defnettikten sonra yolda Deli Hasan'la mücadelesi gelir; bu rivayette Köroğlu'nun, etrafına kahramanlar toplanması bununla başlar. Deli Hasan kendisini mağlup edenin kulu olacağını ahdetmiştir. Köroğlu'nun Çamlıbel'e yerleşmeden evvel bir kahramanla çarpışması, yalnız Maraş rivayetinde başka bir şekilde mevcuttur : Köroğlu babasıyla Erzurum'dan kaçarken, yolda Arap - Reyhan'a rastgelirler. Mücadele ederler. Lakin Arap - Reyhan'la mücadele epizodu, Maraş rivayetinde başka bir defa daha mevcut olduğu gibi diğer bazı rivayetlerde de (Paris rivayeti dahil) başka şekillerde mevcuttur. Samayiloviç'in Türkmen rivayetinde : Arap - Reyhan o zamanlar İran'da hâkimdir, Allah Köroğlu'na zafer verir ve Arap - Reyhan'a muzaffer eder. Özbek rivayetinde, bir münasebetle, hikâye içinde, Köroğlu'nun yirmi yaşında Arap-Reyhan'ın kızını kaçırdığı sadece zikredilir. Paris rivayetinde Arap-Reyhan iki defa vakaya karışır : 1) Köroğlu Ayvaz'ı kaçırırken önüne çıkar; harbederler; mağlup olan Arap-Reyhan Köroğlu'nun dostu olur (İstanbul riva-

yetindeki Timurlenk oğlu Kenan bu cihetten Paris ve Maraş rivayetlerindeki Arap - Reyhan'a yaklaşır. Bilhassa bu rivayetin bir yerinde Köroğlu Kenan'a «Araboğlu» diye hitap ediyor ki Arap-Reyhan motifinin İstanbul rivayetinde tagayyür etmiş bir halde bulunduğunu göstermek itibariyle mühimdir). 2) Arap-Reyhan Kars'ta Köroğlu'nu öldürmek ister ve Köroğlu ile adamlarına mağlup olur.

Görülüyor ki Paris rivayetinde bu iki epizot aynı hikâye dahilinde kabili telif değildir. İhtimal hikâyede isimler yanlıştır ve bu epizotlardan biri, çok muhtemel ikincisi, başka bir kahramana aittir.

Köroğlu Destanı'nın en umumî motiflerinden biri de Ayvaz (Ivaz Han, Ivaz) kıssasıdır. Denilebilir ki bu kıssa üç büyük rivayette (Özbek, Azeri, İstanbul rivayetleri) en az farklarla mevcuttur. Ve Maraş rivayetinde olduğu gibi Köprülüzade Fuat Beyin neşrettiği şiirlerde de bu vakaya ait parçalar vardır. (No. 1, 4)

Özbek rivayetinde Hasan Bey, Köroğlu'nun yanına Ivaz'dan evvel gelmiştir. Ivaz'ı kaçırmaya o giderse de kırk yiğidin korkaklığı yüzünden geri dönmek mecburiyetinde kalır ve o zaman Köroğlu bu işi kendisi görmeye mecbur olur.

Rivayetlerin hemen hepsinde Ayvaz bir kasabın oğludur. Bu kasap, Paris rivayetine göre Urfalı, Özbek rivayetine göre Gürcistanlı, İstanbul, Maraş rivayetlerine göre Üsküdarlıdır. Kasabın ismi Paris rivayetinde İbrahim, Özbek rivayetinde ise Bolduruk Kasap'tır; bu ismi Urfa rivayetinde Boruborı şeklinde buluyoruz ki ihtimal Bolduruk'un tahrifinden ibarettir.

Yalnız Tobol rivayeti, Ayvaz olması lazım gelen «Ağaçaus»un Körcğlu'nun arkadaşları arasına girmesini birçok rivayetlerdeki Hasan Beyin hikâyesi gibi anlatıyor. İhtimal Tobol Tatarlarında veyahut Radlof'un dinlediği hikâyecide Hasan Bey yerine Ağaçaus kaim olmuştur. Yoksa bütün noktalardan, hatta isimlerden bile Tobol rivayetinin hemen hemen Azerî rivayetinin aynı olduğunu görmek mümkündür.

Ayvaz (Ivaz Han), bütün rivayetlerde (Tobol rivayeti müstesna) Köroğlu'nun âşık olduğu bir genç olarak tasvir edilir. Hatta onun güzelliği etrafında birçok talî motifler de teşekkül etmiştir. Lakin Çamlıbel'e geldikten sonra destanda Ayvaz'ı Köroğlu'nun en kahraman arkadaşı, güzelliği kadar şecaat ve cesaretiyle de meşhur olan bir yiğit olarak görüyoruz. Bu vasıf bütün destanlarda müşterektir. Hatta Özbek rivayetinde, Ivaz Han, Çamlıbel'e can getiren, bir yiğidi bin yiğit kuvvetinde yapan bir kahramandır; sonunda Köroğlu'nun yerine Çamlıbel Sultanlığına o geçer. Bu son motif Paris rivayetinde de mevcuttur: Şah Abbas, nahak yere öldürülen Köroğlu'nun yerine, Ayvaz'ı Çamlıbel'e Han ilan eder.

Destanda, bilhassa Özbek ve Maraş rivayetlerinde, Köroğlu Ayvaz'a ekseriya «oğlum», bazen «kardeşim» diye hitap eder. Ona karşı hakiki

bir baba sevgisi gösterdiği çok vakidir. Vambery'nin *Köroğlu Destan*'ında Ayvaz'ın mevkii hakkında söylediği sözler bu itibarla şayanı dikkattir. Bu müellif «Çağatay müntehabatı»nda,[1] Kırgız ve Türkmenler arasında Köroğlu rivayetinden bahsederken der ki : «Bu rivayet Kırgız ve Türkmence konuşan halkın telakkilerine daha ziyade uygundur. Calibi dikkattir ki Ayvaz'ın şayanı takbih şahsiyetine burada az mevki verilmiştir. Zira âdetleri İslâm kültürünün tesirine pek az maruz kalmış olan göçebelerce, bu gayrı ahlâkî fezahat malum değildir. Buna mukabil kahramanların hareketi de o derece parlak bir surette gösterilmiştir.» Filhakika Maraş rivayetinde olsun, Türkmen aslından geldiği muhakkak olan Özbek rivayetinde olsun, Ayvaz'ın sadece kahramanlıkları mevzubahistir. Hatta Elâziz rivayeti onun, Köroğlu'nun mezdine gelmesini şöyle izah eder: «Köroğlu'na, eğer, Ayvaz'ı yanına alırsa, onun çok kahraman bir genç olacağını ve ondan sonra artık kimse ikisiyle başa çıkamayacağını söylemişler, Köroğlu da bunun üzerine Ayvaz'ı kaçırmış.»

Destanda Demircioğlu ile Köroğlu'nun arkadaş olmaları motifi, esas itibariyle Huluflu'da ve Urfa rivayetinde bir şekilde, Paris rivayetinde başka bir şekildedir; fakat her ikisinde de fevkalade kuvvetli bir Demircioğlu mevzubahistir. Birinci şekil — bilhassa Huluflu'da — hem de cesaretini göstermek itibariyle çok daha ehemmiyetlidir. Bu, kuvvetine güvenip nalları kırmak suretiyle demirci ile alay eden Köroğlu'na Demircioğlu'nun ettiği mukabeleye benzer bir fıkrayı, 1656 ile 1750 arasında yaşayan «Maréchal de France Maurice de Saxe»a da isnat ediyorlar.[2] Bu motif Köroğlu destanlarında müteammimdir. Bir defa iki rivayette Demircioğlu'na, bir rivayette Nalbantbaşı'na isnat edildiği gibi Özbek rivayetinde de, bir gün Köroğlu'nun, kuvvetini paraların üzerinde tecrübe ettiğini görüyoruz: Kasabı uzaklaştırıp Ayvaz'ı kaçırmak için Köroğlu paraların sikkesini siler ve, «Senin paraların kalp, ben istemem,» diyerek kasabı, paraları değiştirmek üzere şehire avdete mecbur eder. Demircioğlu'nun cesareti etrafında teşekkül etmiş olan ikinci rivayet de onun İsviçreli kahraman «Wilhelm Tell»in oğluna benzetiyor. Paris rivayetinde Köroğlu, Demircioğlu'nun başına elma dikip, elmanın üstüne bir yüzük yerleştirir; ve bu yüzüğün içinden seksen ok geçirmek suretiyle onu imtihan eder. Mamafi, bu müşabehetleri görüp İsviçre ve Fransız menkubeleriyle *Köroğlu Destanı* arasında münasebet aramak mânasız olur.

Umumî epizotlardan biri de Nigâr Hanım epizodudur. Bu epizoda ait parçalar Selman Mümtaz'ın *İl Şairleri*'nde (c. II, s. 157) ve Köprülüzade şiirlerinde'de (No. 6) vardır. Paris rivayetinde Nigâr Hanım İstanbul Padişahı Murat'ın kızıdır. Tobol rivayetinde İstanbul kalesinde bir kız, Huluflu'da bir Paşanın kızıdır. Bu rivayetlerde onun Köroğlu tarafından kaçırılması hemen hemen aynı şekildedir. Bolu Beyi — ki İs-

tanbul rivayetinde Köroğlu'nun asıl düşmanıdır ve Huluflu'daki Erzurum Paşası Hasan Paşanın, Paris rivayetindeki Sultan Murat'ın yerini tutar — Paris rivayetinde Nigâr Hanımın nişanlısıdır. Tobol rivayeti de ihtimal aynı hususiyetleri gösteriyor; fakat elimizdeki parçada yalnız, Köroğlu İstanbul'dan Nigâr Hanımı kaçırırken Bul-Bek Han'ın onunla harbettiğini görüyoruz. Yalvaç rivayetinde ise Diyar Hanım (= Nigâr Hanım) İran Şahının kızıdır. Ona Köroğlu değil, Köroğlu'nun oğlu, Çamlıbel'e, babasına gelirken bir çeşmede resmini gördükten sonra âşık olmuştur. Böylece bu rivayette Köroğlu-Nigâr epizodu ile Hasan Bey-Çin Padişahının kızı Gülizar (Maraş rivayetindeki isim) epizodu karışmaktadır. Gülizar'a gelince: bu kahraman kız, Elâziz rivayetinde Telli, İstanbul rivayetinde Benli, Urfa rivayetinde ise sadece Çin Padişahının kızı tesmiye edilmektedir.

Köroğlu'nun oğlu, veya Ayvaz gibi evladı manenevîsi (Özbek rivayeti), veyahut da yabancı bir kahraman (Urfa) olan Hasan Bey epizodu da umumî bir epizottur. Fakat şayanı dikkattir ki çok zengin olan Paris rivayetinde mevcut değildir. Hasan, İstanbul, Maraş, Yalvaç, Elâziz rivayetlerinde Köroğlu'nun oğludur. Maraş rivayetinde annesi Dağıstanlı Hasna Baladır; Köroğlu bu kıza âşık olup kaçırmıştır.[3]

Elâziz ve İstanbul rivayetlerinde, Köroğlu bir şehirden geçerken (bu şehrin ismi İstanbul rivayetinde musarrah değildir; Elâziz rivayetinde bir yerde Dağıstan, bir yerde Karaman olarak gösteriliyor) bir kızla tanışır ve evlenir. Çocuk o kadından olur. Büyüyünce, Köroğlu'nun tembihi üzere, kendisiyle beraber doğan ve Kır Attan gebe kalmış kısrağın tayı olan ata biner, babasını bulmaya gider. Yalvaç rivayeti bunlardan pek az fark gösteriyor. Köroğlu daha ilk defa Çamlıbel'e giderken karısını, gebe olduğu halde bırakmış ve ona, oğlunu göndermesini tembih etmiştir.

Türkiyat Enstitüsü asistanlarından Abdülkadir Beyin, Halk Bilgisi Derneği'nin ilmî seyahati esnasında kaydettiği rivayetlerden anladığımıza göre, Bayburt'taki Köroğlu rivayetlerinde de bu epizot, hatta, Elâziz rivayetindeki, çocuklarla oynarken, Köroğlu'nun oğlunun, kendisine yapılan hakaretlerden dolayı babasını aramaya kalkışması teferruatı, aynen vardır. Yalnız burada, Köroğlu'nun bu karısının ismi Telli - Hanımdır (Abdülkadir, «Köroğlu'na Dair Notlar», Halk Bilgisi Haberleri, N. 12).

Özbek ve Urfa rivayetleri ise bunlardan tamamı ile ayrılıyor. Bu rivayetlerde Hasan Bey Köroğlu'nun oğlu değildir. Özbek rivayetine göre Isfahan şehrinden Haldar'ın oğludur; Köroğlu onu kaçırmış ve kendisine evlat edinmiştir. Urfa rivayetinde de Hasan Bey Hint Padişahının oğludur; serazat, haylaz bir çocuktur. Babası ölünce eşkıyalığa heves eder. Köroğlu'nun Çamlıbel'ine varır, onunla dövüşür. Köroğlu'nu mağ-

lup eder, fakat merhamet edip hayatını bağışlar, ve ondan sonra dost olurlar.

Hasan Beyin aşk macerasını, elimizde bulunan rivayetlerin yalnız Anadolu'ya ait olanlarında buluyoruz. Maraş, Urfa rivayetleri Hasan Beyin Çin Padişahının kızına âşık gösteriyorlar. Bu kahraman, Yalvaç rivayetinde İran Şahının kızına âşıktır. Çin veya İran Padişahının kızı yerine Karaman Beyinin kızı kaim olduğu Elâziz ve Erzurum'da Kara Vezirin kızı kaim olduğu İstanbul rivayetlerinde ise bu kız daha evvel Köroğlu'nun aşkını celbetmiş, fakat Köroğlu onu almaya muvaffak olamamıştır. Elâziz rivayetinde, yalnız resmini alabilmiş ve bu resim Hasan'ın aşkına sebep olmuştur. Urfa rivayetinde de bu, «oğlundan evvel babasının almak istediği kız» motifini görüyoruz. Hint Padişahının oğlu Hasan Beyi, arkadaşları, «Baban Çin Padişahının kızını alamadı, bari sen al,» diye meşhur maceraya sevkederler. Yalvaç rivayetinde de Hasan Beyin aşkına bir resim sebep olmuştur. Burada genç kahraman, babasından habersiz çıkar gider. Kızı Tahran'dan kaçırır. İstanbul rivayetine gelince : bu da esas itibariyle ötekilere benzer.

Kızın erkek kardeşleri tarafından takip edilmesi motifi de müteammimdir. İstanbul rivayetinde dört kardeş, Urfa rivayetinde üç kardeş (üçüncü kardeş Arap Zengi), Maraş rivayetinde yedi kardeş, babalarının askerleriyle, Hasan Beyin elinden kız kardeşlerini almaya çalışırlar. Kız da sevgilisiyle beraber, kardeşlerine karşı harbeder. Yalnız Elâziz rivayetinde takip ve harp epizotları olmakla beraber, kızın kardeşleri zikredilmemektedir.

«Kır Atın Çalınması» tesmiye edebileceğimiz epizot da, Paris, Huluflu, Maraş, Tobol rivayetlerinde müşterek, mühim bir parçadır. Bilhassa Huluflu'da çok güzel tasvir edilen bu epizot, Köroğlu'nun, arkadaşlarının ikazlarına rağmen, Kel - Oğlan'ı (Maraş rivayetinin bir yerinde bu isimle, diğer bir yerinde Yek - Çeşim; iki Azerî rivayetinde Kiçel Hamza, von Haksthausen rivayetinde Ermeni Hamza, Tobol rivayetinde Kezel) hizmetçiliğe kabul etmesi yüzünden başına gelen felaketlerden ibarettir. Köprülüzade şiirlerinden 18 numaralısının «İyilik ettiğinden sakın kendini» ve «Ağaya hayır etmez asla uşak» mısralarını ihtiva etmesinden bu epizoda ait olması tahmin olunabilir. Paris rivayetinde atı çaldıran Hınıs aşiretinin reisi Hasan Paşa, Huluflu'da Tokat Paşası Mahmut Paşa, Tobol ve Haksthausen, rivayetlerinde de İstanbul Padişahıdır. Maraş rivayetinde Kel-Oğlan'ın (veya Yek - Çeşim'in) kimin tarafından teşvik edildiğini bilmiyoruz.

İstanbul rivayeti bu epizotta biraz ayrılıyor. Daha doğrusu, burada. bilahara mevzubahsedeceğimiz, Ayvaz'ın ve arkadaşlarının esareti epizodu ile, atın Köroğlu'nun elinden alınması hikâyesi karışmıştır: Köroğlu, Bolu Beyinin bahçesinden «tel çiçeği» almaya gidip esir kalan Ayvaz ve arkadaşı Kenan'ı kurtarmak için Kır-Atı verir. Sonra

hasretine dayanmayıp gider, atın seyisi olur. Ve Kır Atı kale duvarından atlatmak suretiyle kaçırır.

Hulasa bütün bu epizot, *Köroğlu Destanı*'nda Kır Atın mevkiini göstermek itibariyle çok mühimdir.

Köroğlu'nun Bezirgân'la (veya Bezirgân'larla) mücadelesi de çok maruf bir epizottur. Buna ait şiirleri, Köprülüzade Fuat Beyin kitabında da görüyoruz. (No. 13) Biz bunu çok değişmiş şekillerle Paris, Huluflu, İstanbul, Urfa, Maraş rivayetlerinde buluyoruz. Bütün rivayetlerde Bezirgânbaşı çok kahraman ve çok kuvvetli bir pehlivan olarak tasvir edilmiştir.

Paris rivayetinde iki Bezirgân görüyoruz. Birisi, çadırına gelip yol bacını isteyen Köroğlu'na: «Mert Köroğlu, böyle herkesi çadırında rahatsız etmez,» cevabını veren «başı bektaşi börklü» bir Türktür; Köroğlu'nu mağlup eder, fakat öldürmez; üste birçok para vererek gönderir. Diğer Bezirgân Ermenidir (Maraş rivayetinde de Ermeni Bezirgân ismi geçiyor; Urfa, Elâziz rivayetlerinde de meşhur Bezirgânbaşı, Köroğlu'nun «Ermeni Bezirgân» hitabına, «Ben Ermeni değilim,» diye cevap verir). Bu da kuvvetlidir. Evvela baç vermek istemez. Sonradan razı olur. Birçok para verip geçer. Fakat, onun Ermeni olduğunu öğrenen Deliler tarafından takip ve katledilir.

Maraş rivayetinde Bezirgân, Ermeni - Bezirgân, Mahmut - Bezirgân, Zor - Bezirgân, Mennanoğlu Zor - Bezirgân isimleri geçmektedir. Çok zengin olduğu muhakkak olan bu rivayetin hikâyelerinde, ihtimal bunlar ayrı ayrı şahıslardır. Yalnız, biz elimizde mevcut olan mevattan, bunlardan birinin Köroğlu'nun askerleriyle harbettiğini, Köroğlu'nun gönderdiği adamları — Ayvaz da dahil olmak üzere — yaraladığını, iki taraftan on bin kişinin öldüğünü, Bezirgân'ın Hasan tarafından yaralandığını, nihayet nasılsa Köroğlu ile Bezirgân'ın dost olduklarını biliyoruz. Bu kısımda Maraş rivayeti, diğer rivayetlerde mevcut olmayan bir hususiyet arzediyor ki, bu da Maraş rivayetinin zenginliği hakkındaki tahminlerimizin doğru olduğunu ispat eder: sonunda Bezirgân, Köroğlu tarafından öldürülür; hatta bu, Köroğlu'nun arkadaşlarından Hoylu Beyin hiddetini, nefretini mucip olan bir hadise olmuştur.

Urfa rivayetinde bu Bezirgân epizodu daha orijinal bir şekil arzediyor. Mücadelede mağlup olan Köroğlu, arkadaşlarının yalvarmalarına rağmen, Bezirgân'ın elinden kurtulamıyor. Esir olarak götürülüyor. Burada, Bezirgân'ın yanında Köroğlu, adeta çok âciz bir mahluk kalır. Yine bu rivayette Bezirgân'ın atı, Kır At gibi fevkattabiî bir at olarak görülüyor: efendisini, Köroğlu'nun tasavvurundan haberdar etmek isteyen, nihayet buna muvaffak olamayacağını ve bu suretle yaranamayacağını anlayınca göz yaşlarıyla Köroğlu'nu rikkate getirip Bezirgân'a karşı suikastından vazgeçiren bu hayvan tamamen destanî bir attır.

İstanbul rivayeti fazla bir hususiyeti haiz değildir; yalnız, Köroğlu'nun, Bezirgân'ı gafil avlamak için müracaat ettiği hileyi, diğer rivayetlerde olmadığı için kaydedelim: Çamlıbel'den yolları gözettiğini Bezirgân'ın farketmiş olmasını tahmin eden Köroğlu, kayalardan aşağı bir bakraç yoğurt döker, bunu uçan bir kuş zanneden Bezirgân evvelce görmüş olduğu karaltının Köroğlu olmadığına kanaat getirerek yoluna devam eder ve Köroğlu'nun taarruzuna maruz kalır.

Huluflu'daki, Köroğlu'nun kervanı vurması epizodu, bu Bezirgân kıssası ile müşterek bir vasıf arzetmiyor. Yalnız burada başka rivayetlerde olmayan bir «Cünul Âşık» motifi vardır; bu âşık Paris rivayetinde «Beli Ahmete» benzeyen bir tiptir.

Girizoğlu (Huluflu'da Giziroğlu) Mustafa Beyi yalnız Azerî rivayetlerinde sahnede görmekteyiz. Bu «Mert bir Bey» tipidir. Paris rivayetinde Kürdistan Beyidir. Bir zaman Köroğlu'nun kalesinde misafir kalmıştır. Hatta, ilerde tahlil edeceğimiz «turna-teli» vakasına onun hikâyeleri sebep olmuştur. Mustafa Bey, Kars'tan (veya Halep'ten) Perizat'ın kaçırılmasında Köroğlu'na yardım etmiş, onu kuyudan kurtarmıştır. Demircioğlu bir gün Köroğlu'na kızıp bu Mustafa Beye iltica eder. Onun, Köroğlu'nu öldürmek hususunda kendisine yardımda bulunmasını temin eder. Ve Köroğlu'nu ölümden, ancak, suikast gecesi, aklına Mustafa Beyin vaktiyle kendisine yaptığı iyilikler gelip de sazıyla, karısı Nigâr Hanıma bu hikâyeleri terennüm etmesi kurtarır. Huluflu'da ise, müşterek tarafları olmakla beraber, Köroğlu-Giziroğlu, münasebatı başka şekillerde tasvir edilmiştir. Köroğlu, Bağdat Seferi'nden sonra yolda Mustafa Beye rasgelir. Mustafa Bey ona, haberi olmadan bir topuz vurur ve esir eder. Öldürmek üzere iken merhamet edip bırakır. Köroğlu bunun üzerine, daima Mustafa Beyin mertliğini söyleyeceğini vaadederek ayrılır. Mustafa Bey bir gün, Köroğlu'nun sözünde durup durmadığını anlamak için gizlice Çamlıbel'e gelir; hatta, eğer sözünde durmuyorsa Köroğlu'nu öldürmeyi bile tasmim etmiştir. Köroğlu'nun, o geceki mecliste Mustafa Beyi methetmesi bu iki kahramanı artık bir birine çok sıkı bağlarla bağlar.

Destanın mühim parçalarından biri de «Ayvaz'ın birkaç arkadaşıyla esareti» dir. Buna ait şiirler şunlardır : Ahmet Kutsi Beyin «Halk Bilgisi Mecmuası,» Sayı I, s. 113'deti makalesindeki IV numaralı parça; Köprülüzade Mehmet Fuat Beyin neşrettiklerinden No. 5; Selman Mümtaz, c. I, s. 265'teki parça.

Bu felakete sebep, İstanbul rivayetinde Bolu Beyinin bahçesinde bulunan «tel çiçeği»; Paris rivayetinde turna, kaz gibi avlar; Huluflu ve Maraş rivayetlerinde Bağdat'ın meşhur turnalarının teli olmuştur. Köroğlu'nun arzusunu yerine getirmek için Ayvaz'la birkaç arkadaşı (epizodu havi bütün rivayetlerde — İstanbul müstesna — bunlar arasında Demircioğlu vardır) giderler. Sarhoşlukları yüzünden esir edilir-

ler. Asılacakları zaman Köroğlu yetişir. Esirleri kurtarır. Şehri yağma eder. Maraş rivayetinde bu harp çok güzel tasvir edilmiştir. Bu rivayette mevcut şiirlerden mevzu pek iyi çıkarılmamakla beraber, evvela Hoylu'nun, sonra Ayvaz'ın ve daha birçok Beylerin ölümüne dair telmihler vardır. Demek ki bu rivayet, bu epizotta da yenilikler göstermektedir.

İstanbul rivayetinin bu kısmının Kır Atın kaçırılması epizoduyla karışmış olduğunu yukarda göstermiştik. Burada tekrar tahlil etmeye lüzum görmüyoruz.

Nihayet bu epizodu havi son rivayet Özbek rivayetidir. Bu rivayette, Ayvaz'ın esareti ile Paris ve Maraş rivayetlerinde bulunan «kızıp kaçması» parçaları karışmıştır. Ayvaz'ın kızmasına sebep, Paris rivayetinde, Köroğlu'nun ona sakilik ettirmesi olmuştur. Maraş rivayetinde dargınlığa sebep olan hadiseye ve bunun neticesine ait parçalar eksiktir. Paris rivayetinde Ayvaz, Bolu Beyi ile ittifak ederek Köroğlu'na karşı harbeder. Mağlup olur ve Köroğlu'nun ulüvvücenabı, mertliği karşısında eğilmeye mecbur olur.

Özbek rivayetine dönelim: Burada Ivaz bir Türkmen Beyinin kızını almak ister. Kız, babası olmayan bu çocukla alay eder. Bunun üzerine Ivaz müteessir olur ve kızı zorla alıp kendisine köle yapmaya ahdeder. Lakin Köroğlu Türkmen Ak-sakallarını toplar, müşavere eder; bunlar kızın babası Ahmet Serdar'a karşı hareket etmeye bir türlü cesaret edemezler. Bütün bu tereddütlerden çok müteessir olan Ivaz, Çamlıbel'i terkeder; Gürcistana, Hunhar Şaha avdet eder. Fakat Şah, eski dinine avdet etmediği için Ivaz'ı idama mahkûm eder; kırk gün mühlet verir. Köroğlu bir kervandan bunu haber alır (kervanın rolünü Paris rivayetinde Hoca Yakup, Huluflu'da Köroğlu'nun kaçak tüccarı görmektedirler), gelir, sevgili oğlunu kurtarır:

Paris rivayetinde Duna - Paşanın kaçırılmasına ait hikâyeler: Bolu Paşanın,[4] Çamlıbel'e gelmesi, Köroğlu'nu esir edip götürmesi, yolda Köroğlu'nun hile ile elinden kurtulması (bu epizoda ait şiirler: Selman Mümtaz, c. I, s. 266), Bolu Paşanın Köroğlu ile harbi ve esareti, Köroğlu'nun kendi rızasıyla Bolu Paşanın esiri olarak İstanbul'a gitmesi, Bolu Paşanın Köroğlu'na verdiği söze ihaneti, Köroğlu'nun hapsi, İsa Balı tarafından kurtarılması safhaları başka rivayetlerde yoktur. Yalnız Maraş rivayetinde, Bolu Beyinin Çamlıbel'e gelerek Köroğlu'nu bağlayıp götürmesi, Döne'nin kaçırılmasına ve bu esnada İsa Balı'nın Köroğlu'na ettiği muavenetlere dair şiirler görüyoruz. Bundan başka Maraş rivayeti Döne hakkında başka malumat da veriyor. Paris rivayetinde Duna, evvela Bolu Paşanın nişanlısıdır. İstanbula âşık kıyafetiyle gelen İsa Balı ile (ki Köroğlu, Kahire Padişahının oğlu olan bu genci, Ayvaz gibi, kaçırmıştır) sevişirler. Ve Köroğlu Çamlıbel'de onları birbiriyle evlendirir. Maraş rivayetinde İsa Balı'ya mukabil, bir yerde Hoylu'yu, bir

yerde Köroğlu'nu, Döne'nin kocası (veya nişanlısı) olarak görüyoruz. Bu da Maraş rivayetindeki mütehalif noktalardan biridir.

Sazcı ve çırağı Gül Ahmet motifi, Anadolu rivayetlerinin ekserisinde vardır. Elimizdekilerden İstanbul, Maraş rivayetlerinde Sazcı ile Köroğlu arasında geçen hadise: Sazcının sazı tamir için nazlanması, sonra müşterisinin Köroğlu olduğunu anlayınca derhal vaziyeti değiştirmesi; Köroğlu'nun sazcı çırağına âşık olması, onu alıp kaçırması, mevcuttur. Elâziz rivayetinde bu vakanın kahramanı Köroğlu değil Hasan Beydir. Sazcının çırağı kızdır, kaçırma parçası da yoktur. Paris rivayetinde de, Köroğlu'nun Nigâr Hanımı kaçırmak için İstanbul'a gittiği zaman orada kendisine her zaman saz gönderen usta ile böyle bir macerası vardır. Fakat burada çırak Gül Ahmet mevzubahis değildir.

Kenan Bey motifi (Maraş rivayetinde Cıdalı - Kenan) İstanbul ve Maraş rivayetlerinde bulunuyor. İstanbul rivayetinde bu kahraman Ayvaz'ı kaçıran Köroğlu'nu takip eder; askerden evvel yetişen Kenan, Köroğlu ile dost olur ve Köroğlu'nun askerlerin elinden kurtulmasına yardım eder.

Maraş rivayetinde Çukur - Ovalı Kenan Bey, Hoylu Beyin daveti üzerine Köroğlu'na iltihak eder.

Bir ufak motif var ki Tobol rivayetiyle Elâziz rivayetinde görülüyor. Tobol rivayeti tamamen Paris rivayetine benzemekle beraber, biraz fark gösteren bu noktaya işaret etmeyi faydalı gördüm: Köroğlu, Elâziz rivayetinde Bolu Beyinin, Tobol rivayetinde İstanbul Padişahının askerlerinin takibinden kurtulmak için atları, ihtiyar körün tavsiyesi üzere sürer. Bu parça Tobol rivayetinde müphem ve kısadır. Fakat Elâziz rivayetinde mufassal olarak anlatılmıştır; ve atların renklerine göre haiz oldukları hususiyetleri göstermek itibariyle şayanı dikkattir.

Şimdi mühim bir noktaya geliyoruz ki o da, «Köroğlu'nun Encamı» diyebileceğimiz epizottur. Paris rivayeti Köroğlu'nun ölümünü çok feci anlatır. Esasen bütün diğerlerinden daha realist olan bu rivayete göre Köroğlu, atının, kendisi uyurken öldürülmesi üzerine yese düşer, başını düşmanlarına uzatır; kellesini kesip İran Şahı Abbas'a götürürler. Şah sebebiyet verdiği bu işe pişman olur; bunu tamire çalışır; katilleri parçalatır. Ivaz Han'ı Çamlıbel hâkimi nasbeder. Özbek ve İstanbul rivayetleri masalların çoğu gibi «onlar ermiş muradına» ile bitiyorlar. Birisinde son hadise Ayvaz'ın esaretten kurtulması, ötekinde Hasan Beyin Benli Hanıma kavuşmasıdır. İhtimal bu suni bir sondur. Fakat diğer birçok rivayetlerin böyle bir sonu da yoktur. Mamafi Köroğlu'nun encamı hakkında, şayanı dikkat birkaç rivayet biliyoruz: Urfa rivayetinde Köroğlu, Bezirgân'ın ulüvvücenabı ve kahramanlığı karşısında haydutluktan vazgeçer. Dubois de Montpéreux[6] ve Baron von Haksthausen'in buna dair tespit ettikleri rivayetler, Köroğlu'nun, tüfeğin icadından son-

ra, «Köroğlu, maksadın hasıl oldu» diyip kaybolması, tamamen değilse bile, diğer bazı rivayetlerde de vardır. Elâziz'den gelen bir rivayet de Köroğlu ile bir çoban arasında, de Montpéreux ve Baron von Haksthausen rivayetindekine müşabih bir vaka geçtiğini gösteriyor; ve buna dair, bozuk bir şiir parçası da veriyor :

Delikli demir çıktı mertlik bozuldu
Gitti dünya merd elinden kaldı namerd ortada

Meşhur «Tüfenk icad oldu mertlik bozuldu / Eğri kılınç kında paslanmalıdır» mısralarını havi şiirleri Maraş rivayetinde de görüyoruz. Bu son rivayet Köroğlu'nun encamını çok daha hailevî bir tarzda tasvir ediyor. Burada Ayvaz'ın ve Beylerin ölümünden sonra, onların cenazesi üstünde ağlayan Köroğlu'nun Nigâr Hanıma: «Hepsi öldü, bize de bu diyardan göç etmek düşer,» mealinde söylediği şiir *Köroğlu Destanı*'nın sonu olmalıdır.

Mamafi, Maraş'ta Köroğlu'nun encamının başka türlü de anlatıldığını Haydar Niyazi Bey, Maraş şiirlerinin sahibi olarak gösterdiği Halil Ağadan nakden söylüyor: Köroğlu tüfekli bir çobana rasgeliyor; elindekinin ne olduğunu soruyor. Çoban izahat veriyor: «Kurtları öldürmek için silah,» diyor. Köroğlu eline bir kurşun alıyor, eziveriyor; ve bunun bir insanı öldürebileceğine inanamıyor. Tüfeğe göğsünü geriyor ve ateş etmesini çobana söylüyor. İşte Köroğlu böyle ölüyor.

Bu motife dair Abdülkadir Beyin tespit ettiği rivayetler de şunlardır: Gümüşhane'de Torun-oğlu Süleyman Çavuş şöyle anlatmış: «Köroğlu zamanında delikli demir yoktu; ok, süngü harbi olurdu. Delikli demir çıkınca mertlik bozuldu, Köroğlu bizim gibi bir hırsız oldu ve:

Delikli demir çıktı mertlik bozuldu
Eğri kılıç kında paslanmalıdır

diyerek dünyadan gitti.»

Kambozdan Kara Hamza Oğlu Sencan Misahor Ağaya göre de Köroğlu, delikli demir çıkınca öldü; Kır At kırk gün yem yemedi. Hâlâ Ayor tepesinde duruyor (Abdülkadir, «Köroğluna Dair Notlar,» Halk Bilgisi Haberleri, No. 12).

Köroğlu'nun encamına dair orijinal bir rivayeti de yine Baron von Haksthausen tespit etmiştir. Buna göre Köroğlu en sonunda Rüstem Pehlivanın torununa rasgelmiş, ikisi üç gün üç gece güreş etmişler ve birbirlerine verdikleri yaradan — yekdiğerini mağlup edemeden — ölmüşler. Bu rivayet, Köroğlu'nu meşhur İran destan kahramanıyla mürasebettar göstermek itibariyle hususî bir ehemmiyeti haizdir.

İşte Köroğlu'nun müşterek ve mütemmim motifleri bunlardan iba-

rettir. Şimdi hususî motiflere işaret edelim. Bunları ayrıca tahlile lüzum görmüyorum : yukardaki hulasalarda bunlar kâfi derecede gösterilmiştir.

Köroğlu ile babasının seyahatı, körlüğü iyi eden pınar, Perizat'ın kaçırılması, Tercim kabilesinden Nazar Celâli, Demircioğlu'nun darılıp kaçması, Şah Abbas motifleri Paris rivayetini; Köroğlu'nun karıları olan Peri - Kızlar, Serdar Ahmet ve Türkmen Beyleri motifleri Özbek rivayetini; Köroğlu'na, «Zürriyetin olmasın,» diye beddua eden ihtiyar motifi Tobol rivayetini; Cünul Âşık ve Köroğlu'nun taciri motifleri Hulufoğlu rivayetini; Hasan Beyin çocukluğunda haylazlığı, eşkıyalığa hevesi motifleri Urfa rivayetini; Köroğlu'na mertlik dersi veren köpek, Abıhayat, Hasan Beyin çocukluğunda akranına tefevvuku ve kendisine «Eşkiya dölü» diyen kadının bu sözü üzerine anasından, babası hakkında malûmat alması, Karaman Beyinin kızı ile Köroğlu'nun, macerası, resmini alması motifleri Elâziz rivayetini; Deli Hoylu, Döne'nin kahramanlığı, sandık içinde yiğitlerle baskın (Gürcistan seferi), kızları kaçırma, Hoylu'nun ve Beylerin Köroğlu'ndan ayrılmaları, Şam, Rus, Nallıhan, Beyşehri, Harbendeli seferleri, Hasan'a amcasının kızını almak için Erzurum Seferi, Güdümen, Döne'nin Köroğlu'nu kurtarmak için kardeşlerine yalvarması motifleri ve daha başka ufak tefek motifler Maraş rivayetini süslemektedirler. Fakat bunların çoğu birer kayıttan ibarettir. Sonra şurasını da unutmamalı ki «hususî» vasfını verdiğimiz bu epizotların bir çoğu — ihtimal — müşterek motiflerdir; ve elimizde bulunan rivayetlerin eksikliği bizi bu zanna düşürmektedir.

2

KÖROĞLU'NUN ERMENİ RİVAYETİ[6]

Ermeniler arasında bulunması pek tabiî olan, «Köroğlu»nun benim gördüğüm bu rivayeti maalesef tamamı ile bir halk rivayeti değildir. Mamafi, halk rivayetine istinat ettiği için (buna edebîleştirilmiş, değiştirilmiş bir halk hikâyesi demek kabildir) burada ondan da bahsetmeyi faydalı gördüm.

1) *Köroğlu'nun Tevkifi :* Bu, Paris rivayetindeki, Bolu Paşanın, Köroğlu'nu esir edip İstanbul'a göndermek üzere Çamlıbel'e gelmesi epizodudur; Bolu Beyi burada İran Şahının kumandanlarından gösterilmektedir. Şah Köroğlu'nu sağ olarak elde etmek, askerlerine serdar yapmak ister. Bolu Beyini bu iş için büyük bir ordu ile gönderir. Köroğlu onun çadırına tebdil girer. Bu adamın Köroğlu olmasından şüphelenen Bolu Beyi onu bağlatır. Köroğlu, kendisini nehre sokup çıkarmaya götürürlerken, iplerini kırar; bir ata biner. O sırada arkadaşları gelirler; harb-

ederler. Kadınları ve malları alırlar.

Bu epizot, görülüyor ki, esas itibariyle Azerî rivayetinin aynıdır. Yalnız teferruattaki farkların halk rivayeti mi, yoksa muharrir tarafından mı ilave edilmiş olduğunu kestirmek imkânsızdır. Burada Köroğlu'nun dini hakkındaki malumat halk rivayetlerinden olmalıdır. Kahramanın din hakkındaki serbestisi bizim rivayetlerde de vardır.

Muharrir, yine neye istinaden söylediğini bilmediğimiz bazı mütalealar serdediyor: Köroğlu'nun (Ruşen) babası kör değilmiş. İsmi Hor imiş. Ve bu adam Ermeni kıral sülâlesi meşhur «Horhoroni»lerden imiş, Bilahara eşkıya olmuş. Çalal Kürtlerine karışmış ve bundan sonra Kürt ve Türkmen telakki olunmuş; ve ismi tahrif edilerek Kör olmuş. Bu, belki başka birisinin, Köroğlu'nu Ermeni göstermek gayretiyle yaptığı iştikakçılık telakki edilebilirse de, yine bu fasıldaki şiirlerden birinde — (bizim rivayetlerde «Bolu beyi ben Köroğlu değilim»)[7] mealindeki parçada olduğu gibi — Köroğlu: «Ben Köroğlu değilim, Horoğlu'yum,» der; ve bir yerde Ermenicede «kuyu, çukur, derin» mânalarına gelen «Hor» kelimesiyle kendi ismi arasında lafız oyunu yapar. Bu, ihtimal Köroğlu'nu, Kûroğlu (mezaroğlu) gösteren Özbek-Türkmen rivayetlerinin bir izidir.

Yine bu fasılda Köroğlu'nun kırk arkadaşı olduğundan, kahramanlarının, Ejder-Kılıçlı, Kurt-Ağızlı, Fil-Burunlu, Kaplan-Pençeli, Arslan-Hamleli, Korkusuz, Arslan-Yavrusu, Azrail, Kırk-Kıran; Köroğlu'nun, Kalın-Enseli, Müthiş-Sesli lakaplarından bahsediliyor ki bu tarz tesmiyeler de bizim rivayetlerin ananelerinin aynıdır.

2) *Köroğlu Değirmenci :* Bu epizot da «Köroğlu'nun Atının Çalınması» epizodunun Azerî rivayetindeki şeklidir. Hatta şiirler bile aynı olduğu görülüyor; meselâ Hulufludaki[8] «Sevdan da mübarek olsun» şiiri ve diğer rivayetlerde de bulunan «Bir kulum kaçuptur Arabistan'a / Arayın ahtarın tapın getürün» parçası[9] gibi.

Burada Köroğlu'nun arkadaşlarının isimleri zikrediliyor: Demircioğlu, İsa Ali (Balı olacak), Gıziroğlu Mustafa Bey. Bunlar da gösteriyor ki bu hikâyeler tamamen Azerî rivayetinden ve halktan alınmıştır.

3) *Köroğlu'nun Kılıcı :* Bu Ermeni rivayetinin halktan alındığını ve Azerbaycan'daki rivayetlerden tespit edildiğini kabul edersek, şimdiye kadar başka yerde tesadüf etmediğimiz, Yalvaç rivayetindeki «kılıç» epizodunun Azerî rivayetlerinde de mevcut olduğunu istintaç edebiliriz. Zira bu rivayette Köroğlu'nun kılıcı, daha mufassal bir şekilde, fakat Yalvaç rivayetlerindeki motifleri ve hususiyetleri tamamen havi olarak hikâye edilmektedir. Yalnız burada, yıldırım taşını bulan Köroğlu olmakla beraber onun ne olduğunu anlayan, demircilere yaptıran ve kınının içinde bile kesmek hassasını haiz bir kılıç elde eden kör ihtiyardır. Köroğlu ancak büyüyünce bu kılıca sahip olur.

Kör ihtiyarın, kılıcı demirciden alıp da yerine başkasını vermesinler diye müracaat ettiği tedbir, yani evvelden bu madenden bir biz yaptırıp, onunla verdikleri kılıcı delmesi üzerine bunun kendi kılıcı olmadığını anlaması, sonra demircilerin, yolda ihtiyarın elinden almak için, kılıca bir defa girdikten sonra bir daha çıkmayacak kadar dar bir kın yapmaları, lâkin kılıç kınının içinden de kesebildiği için bundan da bir şey elde edememeleri, bu epizodun — Yalvaç rivayetinde bulunmayan — şayanı dikkat motifleridir.

Şiir Şekilleri : Ermeni rivayetindeki şiirlerin Türkçe şiirlere mazmun itibariyle tekabul edenler, yani s. 12'deki «Ben Köroğlu değilim» şiiri; s. 21'deki «Gül kadrini ne bilir»[10] şiiri; s. 25'teki «Sevdan da mübarek olsun» şiiri; s. 26'daki «Bir kulum kaçuptur Arabistan'a» şiiri, bizim koşmaların şeklindedir, yani kıt'alar, kafiye itibariyle: «*a b c b*», «*d d d b*», ilh... şeklindedir: yalnız bazen nakaratlar vardır.

Bunlardan başka ss. 10, 15, 16, 23'tekiler (bu son sayfadaki şiirde birinci kıta biraz farklı) —ki destana ait şiirler olmakla beraber tam mukabillerini Türkçe şiirler arasında bulamadım— aynı şekli arzediyorlar.

Nihayet ss. 13-14, 29'daki şiirlerin kıtaları mani şeklini gösteriyor; s. 19'daki şarkı ise bizim şekillere yabancıdır. Kıtaları «*a b a b* », «*e f e f* » ilh... şekillerini arzediyor. Esasen bu şarkı destanla alakadar değildir. Muharrir Köroğlu'nun kahramanlarına bunu zaferden sonra söyletir; bir kahraman genç hakkında söylenmiş bir şarkıdır.

BÖLÜM III

KÖROĞLU MOTİFLERİNİN DESTAN OLANLARI — BU MOTİFLERİN DİĞER DESTANLARDAKİLERLE MUKAYESESİ — HALK HİKÂYELERİ VE KÖROĞLU — DESTANDA MASAL UNSURLARI — TARİHİ UNSURLAR — DİNİ UNSURLAR — MAHALLÎ UNSURLAR

Köroğlu motiflerinin tahlili bize şu neticeyi veriyor ki, bu destan çok işlenmiş çok dağılmış, çok tahrifata uğramış ve içine her nevi unsurlar karışmıştır. Bu meseleye ileride tekrar avdet edeceğiz. Burada Köroğlu'nu dolduran motiflerin birer birer tahlil ve mukayesesini yapacağız.

1. Destanî Unsurlar

Köroğlu'nda destanî unsurun galip olması tabiiydi; esasen mevzu da buna müsaittir.

At Motifi - Türklerin kahramanlık destanları ekseriyetle göçebeler arasında teşekkül ettiğinden, bunlarda atın ehemmiyeti şüphesiz çok büyüktür. *Köroğlu Destanı*'nda bunun belki en bariz misalini görüyoruz. Köroğlu'nun atı, Kır-At da mebdeden itibaren destanın merkez-i sıkleti oluyor.

Köroğlu'nun atı, sudan çıkan bir aygırın, at sürüsü içinde bir kısrağa aşmasından doğmuştur. Paris rivayetinde bu, Amuderya'dan çıkan bir aygır diye tasrih edilmektedir. Müderris Zeki Velidi Beyin derslerinde kaydettiğine göre: Amuderya'nın kollarından «Vahş» havzasında, Rusta-Bik mevkiinde sudan çıkmış atlar hakkında hikâyeler vardır; bu çok eskiden beri de söylenmektedir. Çin seyyahlarından, milâdı İsa'dan evvel oraya gidenler bunu kaydetmişlerdir. Bu atlara Araplar «Bir-

zevn-i Tohârî» (müfredi: «Birzev» derler ki, bizim destanlarda «Bidev At» şeklinde bulunuyor. Bunu «Bedevî At» ismiyle tevil ediyoruz ki doğru değildir. Bu isim «Toharistan» atlarının ismidir. Bu atlar dünyanın her tarafına «Rusta Bik atları» ismiyle yayılmışlardır: Çin'e, Arabistan'a... İbn Hordâdbih de bu atların gölden çıktığını söylüyor. Bu gölden çıkan at motifi Türklere has bir motiftir. Biz buralarda eski zamanlarda da Türklerin oturduğunu bu suretle de tayin ediyoruz.[1]

«Bidev At» ismi *Köroğlu*'nda münteşir bir isimdir: «Huluflu»da bir şiirde,[2] «Paris»te muhtelif yerlerde buna tesadüf edilmektedir.[3] Bu ikinci rivayette destanı yazan âşık, bunu Acemceye «Esb-i-necib» diye tercüme ediyor. Burada bilhassa bir yerdeki kayıt, Zeki Velidi Beyin, bunu bedevi at diye tevil doğru olmayacağı, sudan doğan atlara bu ismin verildiği iddiasını teyit etmek itibariyle mühimdir: bir şiirde «Kır At», «Atadan Bidevdir anadan Kühlân» diye tavsif edilmektedir.[4] Filhakika Paris rivayeti Köroğlu'nun atının atasını Amuderya'dan çıkmış bir su aygırı olarak göstermektedir.

«Bidev At» tabirine *Manas*'ta[5] *Bozoğlan* hikâyesinde,[6] *Dede Korkut*'ta[7] *Battal Gazi*'de de[8] tesadüf ediyoruz. Diğer taraftan Azerîlerin halk edebiyatında bu kelimenin kullanıldığını Selman Mümtaz'ın neşrettiği şiirlerden anlıyoruz.[9]

Mahtumkulu'nun şiirlerinden,[10] Mehmet Emin'in[11] seyahatnamesinden, Türkmenlerin de, halis kan, cins atlara bu ismi verdiklerini anlıyoruz. Mezkûr seyyah «bidev»i «bedevi» diye tevil ve bu ismi, atların Arap cinsinden olması suretinde izah etmiştir.

Köroğlu'nun Tobol rivayetinde de Kır At sudan çıkan bir atın tayıdır; fakat buna burada Tulbar denilmektedir ki[12] bu isim de Türk destanlarında efsanevî, necip atlara verilen isimdir.

Denizden çıkan bir ata *Dede Korkut*'ta da tesadüf ediyoruz. Bay Böre'nin oğluna bezirgânlar bir deniz kulunu boz aygır satın alırlar.[13] Bu «Deniz kulunu Boz Aygır», Köroğlu'nun atının vasıflarını haizdir.[14]

Kır Atın su aygırından olduğunu tasrih eden Huluflu, Paris, Tobol rivayetlerinden başka rivayetlerde, onun aslı hakkında bu efsanenin izlerine tesadüf ediyoruz. Yine Huluflu'nun bir yerinde,[15] Köroğlu'nu düşmanları takip ederler. O atını derin bir suya salar, takip edenler boğulurlar, atı onu yüzerek öbür tarafa geçirir. Elâziz rivayetinde,[16] Köroğlu'nun babası atları seçerken bir sürüyü Tuzlu Göl'e sürer. İçinden yalnız Kır At kurtulur. İhtiyar da onu alır. Bu, herhalde, suda boğulmayan, uzun zaman yüzebilen ve diğerlerine faik olduğunu — ihtimal «Su Aygırı» neslinden olduğunu — bu suretle gösteren bir atı ayırmak için yapılmış bir tecrübedir. Böyle suda yüzen bir at, Battal Gazi'nin Aşkar'ıdır.[17]

Kır Atın diğer efsanevî bir vasfı da uçmasıdır. Paris rivayetinde[18] babası Köroğlu'na der ki: «Bu at ahırda beslenirken bir parça ziya görmüş. Eğer hiç ziya göstermeseydin o kanatlı olacaktı. Mamafi yine ona hiçbir hayvan yetişemez». (Birinci meclis.) Atı hiç ziya göstermeden beslemek motifi birçok rivayetlerde müşterektir (İstanbul, Paris, Huluflu).

Kır Atın uçacak kadar seri olduğunu, koşarken ayaklarının yere dokunmadığını bütün rivayetler söylemektedir. İstanbul rivayetinde, Kır Atı Köroğlu iyice besledikten sonra diz boyu çamurlu avluda koşturur, tırnağına hiç çamur bulaşmaz.[19] Hulufluda da aynı motif vardır.[20] İstanbul rivayetinin başka yerlerinde Kır Atın yelden tez gittiği, kuş gibi uçtuğu söyleniyor.[21] Köroğlu'nun, Bolu Beyinin elinde bulunan atı tekrar alması epizodunda ise, Kır Atın uçması şu şekilde tasvir olunur: Köroğlu, Beye, atın pek azdığını söyler ve avluda biraz gezdirmek için izin alır. Avlunun bütün kapılarını kaparlar. Köroğlu atının kulağına, kendisini Çamlıbel'e götürmesini söyler. At derhal yüksek kale duvarını atlar ve Çamlıbel yolunu tutar.[22] Elâziz rivayetinde de «çamurlu yerden Kır Atı koşturma» motifini buluyoruz. Fakat biraz tahrife uğramıştır: Kır At o kadar iyi koşar ki diz boyu çamurlu yerden toz çıkarır. Görülüyor ki burada bu motif daha ziyade atın süratini, kuvvetini gösterecek mahiyette değişmiştir.[23] Buna benzer bir parça Urfa rivayetinde de vardır: Bezirgân'a karşı çıkan Köroğlu atını «Kır Atı sürersem yerler yırtılır» diye metheder.[24] Paris rivayeti de Kır Atın süratini, onun Erdebil-Kâşan yolunu bir menzilde almasıyla ölçüyor.[25]

Tobol rivayetinde de «Kara At»ın uçtuğunu veya uçar gibi koştuğunu gösteren bir kayıt vardır. Uzaktan Köroğlu'nun geldiğini gören Ağaçus'un adamları ona derler ki: «Kalk, bir yiğit geliyor, atının tırnağı otun başını bozmaz».[26] Sıvas'ın Reşadiye kazasından Mehmet Ağadan işittiğime göre Sıvas taraflarında da Kır Atın kâh uçtuğu, kâh yürüdüğü rivayeti vardır.

Kır Atın kanatları olduğuna, benim gördüğüm rivayetlerde tesadüf olunmuyor. Henüz gayrı matbu Erzurum rivayetinde, Köroğlu'nun babasının Gence'de Murat Hanın seyisi iken baktığı bir atın kanadı olduğunu Abdülkadir Bey kaydediyor.[27] Bunu Köroğlu'na dair bir türkü de muhafaza etmiştir. Bu parçayı aynen yazıyorum:

Kır Atın elinden babam can mı kurtulur?
Elma gözlü Kır Atım benim!
Canım Kır At gözüm Kır At!
Sana olsun murat,
Her yanında çifte kanat,
Uçar gider, ha gider, ha gider...[28]

Kır Atın süratine dair ve bu «uçma» vasfının izleri diyebileceğimiz

kayıtlar Özbek rivayetinde de mevcuttur: «At er yiğidin kanadıdır»,[29] «Kır At havadaki kuşu koğalar»,[30] «Kır At dokuz göğü gözler»[31] gibi.

«Uçar atlar» misaline *Battal Gazi*'de de tesadüf ediyoruz. Burada Aşkar-Divzade ayakları yere dokunmadan koşan bir attır.[32]

Battal Gazi'nin uçuğunu söyleyen şu manzume, ihtimal onu atının üstünde tasvir ediyor:

Kâh yürürüm kâhi havada uçar.
Gürzümün darbından ateşler saçar
Sesimi duyan div periler kaçar.
Vurun evlâtlarım meydan alalım.[33]

Sonra Hızır'ın atı da uçan bir at diye tasvir olunmaktadır;[34] aynı zamanda Hızır'ın atının Kır At olduğunu *Âşık Garip* hikâyesinde görüyoruz[35] *Manas* destanında Alman-Bet'in «Uçan serçeyi Kıl Yirenin vahşi yorgası ile yakalayıp aldığı ve tekrar koyuverdiği» tasvir edilir.[36] Koblandı-Batır atına «Kırk günlük Kazan'ı bir günde gözüme göster,» diye yalvarır.[37]

Bu «uçan atlar» motifi *Köroğlu*'nu ve sair Türk destanlarını aşan bir motiftir: Yunan mitolojisindeki ilâhları semalarda gezdiren kanatlı atlardan sarfı nazar, bunu birçok masallarda da görüyoruz. Kunoş, Radlof külliyatının sekizinci cildine Türk masalları hakkında yazdığı mukaddimede, «Ekseriya Kamertay ve Aygır isimlerini alan bu atlar (masal kahramanlarının atları) havada uçan atlardır,» diyor.[38] Başka milletlerin masallarında da bu nevi atlara tesadüf etmek mümkündür. Grimm Biraderler'in topladıkları masalların 6 numaralısında böyle bir attan bahsedilir. «Altın Damlı Prenses»i kaçıran genç Padişah, sahile çıkınca bir doru ata rasgelecektir; eğer bu ata binecek olursa at onu alıp havaya uçacaktır.[39] Bir Anadolu türküsünde de bu «uçan at» motifinin izi göze çarpıyor.[40]

Diğer taraftan bu motif Mogol şamanizminde de mevcuttur: Mogol fatihine Çıngız ismini veren Mogol şamanının birçok başka mucizeleri meyanında bir at üstünde göğe çıktığı da söyleniyor.[41]

Köroğlu'nun atını destanî-efsanevî yapan diğer bir hususiyet de onun «Abıhayat»tan içmiş olmasıdır. Bu motif Elâziz rivayetinde bütün teferruatıyla mevcuttur: Köroğlu bir gün iki kuş vurmuş, onları bir suda temizlerken kuşlar dirilip uçmuşlar ve o anda pınar kırk parça (veya bin parça) olmuş. Köroğlu babasının yanına dönünce bunu anlatmış. Babası: «O sudan sen içtin mi?» diye sormuş. Köroğlu: «Hayır, yalnız Kır At içti,» cevabını vermiş. Babası esef etmiş: «O Abıhayattı; sen içseydin sana ölüm yoktu,» demiş. Fakat artık iş işten geçmiştir. Zira, bu sır meydana çıkınca pınar kırk yerden (bin yerden) çıkıp asıl Abıhayat kaybolmuştur. İşte Köroğlu'nun atı da onun için hâlâ yaşarmış. Her sene

bir defa satılır, sahibini değiştirirmiş.[42]

Aynı rivayet, Ayıntap civarında Dikmetaş, Mehasan'da da vardır: Kır At, on beş günde bir Şam pazarında satılır. Zira o, Abıhayattan içmiştir.[43] Gümüşhane'de, Kır Atın, Abıhayattan içtiği için hâlâ yaşadığı,[44] Kamboz'da ise, Köroğlu ölünce, Kır Atın Ayor tepesine çıktığı, kırk gün yem yemediği, elan orada durduğu[45] rivayetleri mevcuttur.

Köroğlu'nun atının Abıhayattan içtiğinin Sıvas'ta da rivayet edildiğini yine Reşadiyeli Mehmet Ağa söyledi.

Sabanca'nın Kırk-Pınar köyünden Kâmil Efendiden bu efsanenin Şah İsmail'in Kamertay'ına isnat edildiğini işittim: Bir gün Kamertay susamış, ormanda bir pınardan su içmiş. Bundan sonra ölmez olmuş. Bunu anlayan Şah İsmail tekrar o pınarı aradıysa da bulamamış.

Kızılbaş şairi Pir Sultan Abdal'da şu parçaya tesadüf ediyoruz :

Yemenden öte bir yerde
Hâlâ Düldül savaştadır.[46]

Düldül hakkındaki bu Kızılbaş itikadıyla Kır At hakkındaki bu motif arasında acaba ne gibi bir münasebet vardır?

Kır Atın bunlardan başka, diğer atlara benzemeyen birçok cihetleri vardır. O Köroğlu'nun ölümünde bir insan gibi yas tutmuş, kırk gün yem yememiştir.[47] Bu cihetten Manas'ın atıyla da müşabehet arzediyor.[48]. Oğuz destanının Anadolu'da yaşayan bir rivayeti olan Bey Böyrek hikâyesinde, Bey Böyrek'in atı, sahibi esir edilince, bir taşın dibinde yedi sene kalmış, üstünü yosunlar bağlamış. Bey Böyrek'in yasını tutan Beni Boz, bu itibarla Kır Ata çok benziyor (Ahmet Baha, «Oğuz Destanından Bey Böyrek Menkıbe ve Destanı»; Millî Mecmua, Sayı 122). Sonra, Kır At acıklansa üç gün yem yemez, kırk fersahta terini belli etmez, otuz fersahta bir defa kaşanır[49] her gece kırk tay arpa yer;[50] o, insan gibi, dokuz ay dokuz günde doğmuştur,[51] tamamen insan vasıflarını arzeder: Köroğlu'nun sözünü anlar; Köroğlu bağladığı çobanı ona teslim eder ve giderken tembihlerde bulunur.[52] Onun şöhreti Köroğlu'nunki kadar olmuştur: Kızılbaşlar ağlayan çocuklarını, «Kır At geliyor, sus!» diye korkuturlar.[53]

Kır At gibi kahramanın sözlerini anlayan, hatta ona cevap veren atlara herhalde başka destanlarda da tesadüf etmek mümkündür; ben bir tanesini kaydediyorum: Koblandı Batır'ın atı.[54] Masallarda da, böyle konuşan, kahramana arkadaşlık eden atlar vardır. Giese külliyatında buna bir misal görüyoruz.[55]

Kır At tıpkı bir insan gibi zeki ve ferasetlidir. Huluflu rivayetinde, Bağdat'ta esir olan Ayvaz ve Deliler asılmak üzeredirler. Ayvaz'la beraber tutulan Kır At kendisini ucuz sattırmak, Köroğlu'nun tüccarından başkasının tamamını celbetmemek için, kör ve topal taklidî yapar; ta-

bii o zaman kimse talip çıkmaz, tüccar onu alır, biner, üstüne kendisini bağlatır ve kuş gibi uçar, Köroğlu'na haber yetiştirir.[56]

Kır Atın yukardan beri saydığımız vasıflarını *Köroğlu Destanı*'nda bazen başka atlarda da görüyoruz; Urfa rivayetinde Bezirgân'ın atı Rahvan tıpkı Köroğlu'nun Kır Atının vasıflarını haizdir: Bezirgân tarafından esir edilip götürülen Köroğlu, yolda Bezirgân'ı öldürmek istediği zaman, at, iki defa, kişneyerek efendisini uyandırırsa da, ikisinde de, bir şey olmadığını gören efendisinden dayak yemesi üzerine, üçüncüde kişnemekten vazgeçer; fakat teessüründen ağlar. Bunu gören Köroğlu da fena tasavvurundan vazgeçer.[57] Huluflu rivayetinde de görüyoruz ki bu efsanevî-destanî vasıflar yalnız Köroğlu'nun atına munhasır değildir. Giziroğlu Mustafa Beyin atı «Ala Paça» da Kır Atın kaçmasına bile aman vermeyen harikulâde bir attır.[58]

Yukardan beri saydığımız vasıflar Kır Ata destanda belki Köroğlu'ndan daha mühim bir mevki vermektedir. Filvaki müderris Köprülüzade Mehmet Fuat Beyin dediği gibi[59] Kır At adeta bir tılsımdır. O olmadı mı Köroğlu bir hiçtir. Onun için hikâyenin en canlı yerlerini Köroğlu'nun Kır At üzerinde düşmana meydan okuması teşkil ettiği gibi, en lirik parçaları da kahramanın Kır Atın hasretiyle söylediği şiirlerdir. Huluflu rivayetinde çok iyi tasvir edilen «Kır Atın çalınması» epizodunda görüldüğü veçhile,[60] Kır At gidince Köroğlu çok düşer. Adeta bütün mertliği Kır Atla beraber gitmiş, yerine tevekkül, aciz, şikâyet kaim olmuştur.

Kahramanları böyle fevkattabiî bir kudrete sahip eden tılsımlar sade attan ibaret değildir. «Harikulâde kılıç» da bazen bu vazifeyi görür. *Köroğlu*'nda böyle bir kılıca, tafsilatıyla yalnız Yalvaç rivayetinde ve Ermeni rivayetinde tesadüf ediyoruz. Yalvaç rivayetinde, Köroğlu yıldırım taşından bir kılıç yaptırır. Buna sahip olduktan sonra Çamlıbel'e gitmeye karar verir.[61] Ermeni rivayeti bu kılıcı daha mufassal tasvir etmektedir: Onun ismi «Elmas Kılıç»tır.[62] *Köroğlu Destanı*'nda başka yerlerde de geçen bu «Elmas Kılıç» tabirine Şahnâme'de de rastgeliyoruz: İsfendiyâr'ın Turan Hakanının kalesine giderken yolda, Eiderhayı öldürmek için kullandığı kılıç bir Elmas Kılıçtır (üçüncü cilt, *İsfendiyar ve Heft-Hân Destanı*): Keza *Bozoğlan* hikâyesinde aynı vasfı taşıyan bir kılıç görüyoruz.[63] Elmas bıçak tabiri ise Selman Mümtaz'ın neşrettiği Köroğlu şiirlerinde[64] ve *Konya Halkıyat ve Harsiyatı*'nda neşredilmiş olan türkülerin birisinde vardır.[65] *Köroğlu*'ndaki Kır At veya Kılıç yerine başka hikâye ve destanlarda başka şeylerin de kaim olduğunu görüyoruz: 1) Kahramanın başında üç beyaz kıl vardır: bu kıllar koparıldı mı kahraman mağlup olmamak imtiyazını kaybeder.[66] 2) Bazen kahramanın zırhı bu tılsım evsafını haizdir. *İdine* destanında Nureddin, Tohtamış'ın dokuz gözlü zırhını ganimet almıştır. Tohtamış'la karşı karşıya gelirler. Tohtamış kendi zırhından üç defada ok geçiremeyince bütün emeklerin

boş olacağını anlar ve düşmanına kafasını uzatır.[67] 3) Meselâ *Elif ile Mahmud* hikâyesinde olduğu gibi bu tılsım, kılıcın kahramanın boynunda asılı olmasındadır. Eğer kılıç bir başkası tarafından ele geçirilir ve kınından çıkarılırsa kahraman bir uykuya dalar ve kılıç kırk gün zarfında kınına girmezse, ölür.[68] İşte görülüyor ki tılsım evsafını haiz olmak itibariyle Köroğlu'nun atı sair destan ve masallardaki birçok efsanevî ve hurafî unsurları cemetmektedir. Biz Kır Ata bu itibarla benzeyen bir at daha görüyoruz: Battal'ın atı. Battal Gazi, atı hile ile çalınınca, bir başka ata binerek harbederse de sonunda esir düşer.[69]

Destanlarda bir atın renkleri de çok mühim rol oynar: Bir defa renge göre at tefrik ve temyiz edilmektedir. Elâziz rivayetinde bunun iyi bir misaline tesadüf ediyoruz: Köroğlu'nun babası, kendilerinin arkalarından gelen süvarilerin altındaki atların rengine göre tedbirler alır. En önden gelen at kırdır; firarîler atlarını çamura salarlar; takip eden kır at çamurdan çıkamaz. Bu, kır atların bir hususiyetidir. Bundan sonraki atlar için de bu şekilde hareket ederler: Yağız at kayalarda parçalanır; al at çalılardan geçemez; fakat doru atın elinden kurtulmanın imkânı yoktur. Onu da ancak bir hile ile, terli terli suyun içinde bir an durdurmak suretiyle çatlatırlar.

İşte renklerin böyle hususiyet ve ehemmiyetleri, Türk destanlarında meşhur atların daima renkleriyle beraber zikredilmesini mucip olmuştur. Hatta Orhon Kitabeleri gibi tarihî abidelerde bile, Hakanın atı rengiyle anılıyor.[70] Bugün de atların rengine göre iyiliğini, kötülüğünü, uğurluluğunu,. uğursuzluğunu tanımak bütün Türkler arasında müteammimdir.

Türk destanlarında ve halk edebiyatında kır ata çok ehemmiyet atfediliyor. Fakat bu şöhretin bilhassa Anadolu'da müteammim olması «Kır At»ın şöhretini *Köroğlu Destanı* sayesinde alması ihtimalini vermektedir. Ben kır atın Anadolu halk mahsullerindeki ehemmiyetini anlatmak için, gözüme ilişen «Kır At»ları kaydediyorum.

Âşık Garip hikâyesinde Hızırın atı kır attır.[71] Şah İsmail'in Kamer Tayı da kırdır.[72] *Genç Osman* hikâyesinde, bu kahramana dair yazılan şiirlerde, hep onun kır atından bahsedilir.[73] Dadaloğlu, şiirlerinde kır atını metheder.[74]

Nihayet, «Halk Bilgisi Haberleri»nde Hüseyin Avni Beyin neşrettiği üç tane «At türküsü»nün[75] mevzuları tamamen «Kır At»lardır. Bunlardan ikincisi, bazı Köroğlu rivayetlerinde, Köroğlu'nun, Kır Atına söylediği türkü diye kaydediliyor (meselâ Elâziz rivayeti). Üçüncüsü Karacaoğlan'ın bir koşmasıdır; ve bir başka şekli de Sadettin Nüzhet Beyin kitabında mevcuttur.[76]

Bunlardan başka kendilerine türkü çıkan, halk arasında bir şöhret kazanan haydutlar, eşkıyalar, kahramanlar hep kır atlı gösterilir.[77]

Köroğlu Destanı'nda at motifi hakkındaki bu mütalaalara nihayet verirken atın, Türk kahramanları nazarında ehemmiyetini gösteren iki kaydı daha zikredelim. Huluflu'da Kır Atın çalınmasına Deliler tahammül edemezler. Onlara göre at çaldırmak karı çaldırmakla birdir. Bu sebepten, Köroğlu onların gözlerinden düşer; ve Delileri onu terketmeye bile kalkışırlar.[78] Maraş rivayetindeki koşmalar da düşmana at vermenin mertçe bir hareket olmadığını gösteriyor.[79] *Manas Destanı*'nda da Türkler nazarında atın ehemmiyetini gösteren şayanı dikkat bir kayıt vardır: Manas, Kökçe'nin atını öldürür ve, «Seni öldürürsem Allaha karşı günahtır. Al atını; dört budu sana dört gün azık olsun; dört parça derisi ayağına çarık olsun,» diyerek alay eder ve atını öldürmekle iktifa ederek kahramana bir şey yapmak lüzumunu hissetmez: bu kâfi bir hakarettir.[80] Sonra macerasını «Ak Padişah»a anlatır, iftihar eder.[81] Bu gösteriyor ki, Türk destanlarında kahramanın atının öldürülmesi büyük bir iştir. Nitekim Köroğlu da Kır Atı öldürülünce kendisini müdafaaya bile kalkışmadan, başını katillere uzatır (Paris rivayeti : Köroğlu'nun öldürülmesi epizodu).

Kır Attan sonra destanda en mühim rol Köroğlu'nundur. Şimdi onun destanî şahsiyetini tetkik edelim.

Köroğlu'nun en bariz vasfı onun bir destan kahramanı olmasıdır. Kendisini «Dinimden dönmüş gebirem / Kaymanmış kara demürem»[82] diye tasvir eden, kulaklarının kalkan gibi olduğunu, yirmi dört kişinin omuzunda oturabileceğini söyleyen[83] Köroğlu, hikâyenin başından sonuna kadar — bilhassa bozulmamış, destanî mahiyetini kaybetmemiş rivayetlerde — fantastik bir insan olarak tasvir ediliyor. O daha on beş yaşında iken ağacı sökecek bir pehlivandır;[84] yayını eğecek, kalkanını dövecek yiğit ister; çeliği çiğneyip püskürecek kuvvettedir.[85] Onun bıyıkları yarım balın mumu ile kulaklarının etrafında yedi defa burulacak kadar heybetlidir;[86] Bağdat'ta Ayvaz ve arkadaşları asılacakları esnada meydana kurulan meclise Köroğlu da âşık kıyafetinde iştirak eder, ikram edilen yemekten yer; sade bıyıklarında iki tavukluk pirinç kalır.[87] Onun oburluğu bir harikadır: bir oturuşta yedi batman pirinçten pilavı, yedi koyunun budunu yer; yedi hırça şarap içer.[88] Onun oburluğu asıl Tokat ziyafetinde tasvir ediliyor (Kır Atın çalınması epizodu): sofrada doymayacağını anlayınca onu mutfağa gönderirler; orada ne kadar yemek varsa hepsini yer.[89] Değirmenciliğe başladığı gün karnı acıkır; lakin değirmene tahıl getirenlerin verdiği hak şöyle dursun, müşterilerinden birisinin getirdiği bir yük, onu ve Doru Atını doyurmaz; bunun üzerine Çamlıbel'e dönmeye karar verir.[90] Ayvaz'ı kaçırmak için Urfa'ya giderken karnı acıkır; rasgeldiği bir çoban ona on beş kişilik taş gibi sert ekmek verir; Köroğlu bunu sütün içine doğrar, içmesine mâni olmasın diye bıyıklarını kulaklarına dolar ve bu sütün hepsini kafasına diker içer. Çoban bu adamı şeytan veyahut, köyde işittiği «insan şek-

linde açlık»ın ta kendisi zanneder; kendisini de yemesinden korkar.[91] Köroğlu İstanbul'da esirken Duna Paşa ona bir kahvaltı için dört okka ekmek, dört okka şarap, ilh..., akşam yemeğine on iki okka at eti, on iki okka pirinçten pilav, altı aylık bir kuzu, ilh... vermek mecburiyetinde kalır.[92]

Abdülkadir Beyin «Halk Bilgisi Haberleri»ndeki makalesinde kaydettiği Gümüşhane rivayetine göre de, Köroğlu'nun kazanı çok büyüktü; içinde kırk koyun, kırk öküz eti pişerdi.[93]

Onun çirkinliği de meşhurdur. «Eni uzunundan artık» olan kahramana Nigâr Hanım der ki: Bu karalığınla, bu çirkinliğinle bir de yiğit olmasaydın senin halin ne olurdu?[94]

Halk arasında Köroğlu'nun şeklini bütün heybet ve fevkattabiiliğiyle tasvir eden parçaların bulunması lazım gelirdi; nitekim bunun Maraş'ta söylenen bir nümunesini bana Haydar Niyazi Bey verdi; aynen naklediyorum:

«El kol çınar dalı gibi, göğüs ekmek tahtası, bel bir tutam sıfat berber aynası, bıyığının ön telleri sergerdan (bir nevi geyik) boynuzu gibi; arka telleri on beş yaşında kız beliği (kızların saçlarının arka örgüleri) gibi sinayi kemere inmiş. Köroğlu bu. Analar doğurursa böyle evlat doğursun!»

Köroğlu'nun bu vasıflarını biz başka Türk destan kahramanlarında da buluyoruz. Kazan Han, Köroğlu gibi babacan, obur, fevkalade kuvvetli bir kahraman tipidir. Onu Köroğlu ile mukayese etmek için, *Dede Korkut*'ta «yedi gün yemek yedikten sonra, yedi gün yatıp uyuduğu esnada esir edilmesi»nin tasvirini okumak kâfidir.[95] Esir ettikten sonra kâfirler onu bir kuyuya koyarlar, zira başka türlü zaptedemeyeceklerini anlarlar; yemeğini, suyunu bir değirmen taşı deliğinden verirler. Kâfirin karısı gelip onu yoklar. Görülüyor ki bu esaret epizodu Köroğlu'nun İstanbul'daki esaretine çok benziyor. Köroğlu başına bir felaket geldiği zaman, veyahut mühim bir işe gitmezden evvel üç gün yüzükoyun yatar; hiç kalkmaz, yemez, içmez kimseyi görmez.[96] Bazen sarhoş olduğu zaman da böyle yatar, üç gün ayılmaz.[97] Kazan Hanın matemi de böyledir: O da yedi gün odasına kapanır, oturur, kimseye görünmez.[98] *Bozoğlan* hikâyesinde de Yusuf Bey: «Bir uyursa kırk gece gündüz uyur, bir uyumazsa kırk gece gündüz uyumaz» diye tavsif olunuyor.[99]

Mahmud ile Elif hikâyesinde, kahraman Mahmud on iki sırık hammalının taşıdığı bir gürzle at üstünde bir değnek gibi oynar.[100] Bu Köroğlu'nun on iki batmanlık gürzüne benziyor. Şah İsmail'in de gürz darbeleri müthişti: O bir gürzde, babasının şehrinin kale duvarını, sonra Gülperi'nin «Kapısız saray»ını yıkar.[101]

Köroğlu'nun, dağları «gümmür gümmür» inleten narası da onu diğer Türk kahramanlarına benzetiyor.[102] «Huluflu»da, Demircioğlu'nun

Deliler arasına girmesi epizodunda çok güzel tasvir edilen bu vasfa Mahmud[103] ve Battal Gazi de[104] haizdir. Bu sonuncu kahramanın narasına hiçbir düşman dayanmaz, düşer bayılır. O çok defa düşmanlarını böyle sersemletir, gece vakti birbirine katar ve tek başına orduları mahveder. Esasen Battal birçok tasvirlerinde Köroğlu'na benzemektedir.[105]

Zeki Velidi Bey gayrı mâtbu «Türk Tarihi Dersleri»nin «Selçukîler» kısmında, Köroğlu'nun, en mütemmim bir surette ve bugün de temsil ettiği Türk destan kahramanının, çok canlı bir tasvirini yapan bir parçayı naklediyor. Bu parça, Topkapı Sarayı Kütüphanesi'ndeki bir Selçuknameye ilave edilen destan parçalarındandır; Efrasiyâb'ın oğlu «Alp Arız»dan bahseder; bu, *Dede Korkut* kitabındaki «Uruz Koca» — ki Arız'ın başka bir şekli olacak — hakkındaki tasvirlere çok benzer. Bu parçanın birinci kısmı bir «alkış»tır (hayırdua):

«Bayındır Han devletlü yedi devlet versün. Alp Arız... Bıyığı kanlu Bugdüz heybetlü heybet versün.»

Sonra Alp Arız'ın vasfı gelir :

«Doksan deriden kürki ulı topuğın örtmeyen, dokuz deriden şebkülâh ulı kulağın örtmeyen, doksan (...), on koyun öyünlük etmeyen, (...) at başın yalamayup bir kez yutan Afrâsiyâb oğlı Alp Arız.»

*'Şecerei Terâkime'*deki Oğuzname rivayetinden naklen Pr. Samayiloviç'in kaydettiği şu parça da, Salur Kazan'ın kuvvetini ve onun Köroğlu'nunkine benzeyen kazanını tasvir ediyor :

Bir kazanga kırk bir atnın etin saldı
Ol kazannı sol eligi birle aldı
Sağ eligi birle ilge üleştirdi
Alplar bigler gören barmu Kazan kibi.[106]

Köroğlu'nun diğer bir vasfı vardır ki bütün Türk destan kahramanlarıyla onu birleştirir; bu da saf, babacan bir kahraman olmasıdır. Düşmanlarının namertlik edeceği onun aklına bile gelmez. Düşman kalesinin yanında uyur.[107] Bu, sade Köroğlu'nun değil, Ayvaz, Hasan Bey gibi diğer kahramanların da bir kusurudur.[108]

Bu hususiyet, Zeki Velidi Beyin, «Türk Tarihinin Umumî Hatları» ismindeki derslerinde izah ettiği gibi bütün Türk kahramanlarının bir vasfıdır.[109]

Bütün bu mukayeselerden sonra, Köroğlu'nun, oburluğu ile, heybetiyle, efsanevî cüssesiyle, sesiyle, kuvvetiyle asırlardan beri türlü tahavvüller geçirmesine rağmen, bazen kendisine verilen alelade eşkıya

şahsiyeti içinde bile, Oğuznamelerdeki «Oğuz Erenleri» vasfını kaybetmediğini söyleyebiliriz.

Köroğlu, onun daha ziyade maddî şahsiyetini gösteren — birkaç nokta müstesna — ve bütün rivayetlerde aynı kalan bu destanî kahraman tipinin yanı başında bir de realist tip arzediyor ki, bu, daha ziyade onun manevî şahsiyetidir ve rivayetlere göre değişir. Bu tipin teşekkülünde şüphesiz, destanın geçirdiği tahavvüller ve maruz kaldığı vasi intişar amil olmuştur.

Özbek rivayetinde Köroğlu bir haydut değil «Çembilbil»in hükümdarı telakki edilmektedir. O bir Hana tabi bir «Tarhan»dır[110] ve kendisine tabi, Çembilbil etrafında, doksan bin ev Türkmenin reisi doksan Türkmen Beyi vardır. O dağlara, denizlere, nehirlere sahiptir;[111] onun yüzünü gören şahlar piyade olur;[112] Çembilbil'de her yiğidin Hunkâr Şah (Gürcistan-Kızılbaş Şahı) gibi doksan kulu vardır.[113] Köroğlu sayısız ilimler bilir: O daha mezarda iken bütün esrarı öğrenmiştir.[114] Kendisi ölürken yerine Ivaz'ı bırakır (Paris rivayeti de destanı böyle bitirmektedir). Halbuki Anadolu ve Azerî rivayetlerinde Köroğlu tamamen bir hayduttur. Paris rivayetinde haydutluk vasfı biraz tahfif edilmiş, Köroğlu'na, civarından vergi alan bir derebeyi mahiyeti verilmiştir.[115] Diğer rivayetlerde ise (hatta Paris rivayetinin birçok yerlerinde) o tamamen yol bacı ile geçinen bir hayduttur. Fakat yine kudretinden kemali azametle bahseder: Şiirlerinde Arap, Acem, Bağdat, Basra, Yemen, velhasıl «gün doğandan gün batana» bütün memleketlerin kendisinin olduğunu söyler.[116] Urfa rivayetinde bu eşkıyalık vasfı en bayağı şeklinde gösteriliyor. O Çamlıbel'den hiç çıkmamıştır; Zor Bezirgân'ın elinden kurtulup, Çamlıbel'den uzakta kalınca yolunu şaşırır.[117] İstanbul,[118] Elâziz[119] rivayetleri de ona azçok bu alelade eşkıya vasfını veriyorlar. Fakat şunu unutmamalı ki, bu vasıflarıyla Köroğlu'nun diğer destanî vasıfları daima beraber bulunmaktadır. Bu da destanın halk fantezisine tabi olarak mütemadi tahavvüllere maruz kalmasından ileri gelmiştir. O kâh saf, mert bir destanî kahraman — bir Oğuz Beyi —, kâh kuvvetin para etmediği yerlerde hileye de müracaat eden dessas bir adam gibi tasavvur olunmuştur. Çok defa düpedüz giremeyeceği yerlere âşık kıyafetinde girer (nitekim Aksak Timur da İstanbul kalesine hasta taklidi yapmak suretiyle girmiş ve şehri bu suretle zapta muvaffak olmuştur).[120]

Köroğlu gibi yiğitler Deliler içinde çok olduğu gibi onu yenecek kahramanlar hariçte de vardır: Demircioğlu, Bezirgânbaşı, Köroğlunun kendi oğlu, birçok rivayetlerde, onu mağlup eden kahramanlardır. Maraş rivayetinde Deli Hoylu onu tehdit eder; Köroğlu onun karşısında âcizdir; onun, gücenip kendisinden ayrılmasına mâni olamaz.[121] Köroğlu'nun arkadaşlarının yanında bu aczi şüphesiz yeni unsurlardır. Bu unsurlar destanı yeknasaklıktan kurtarıyor, mudilleştiriyor, talî vakalar doğuruyor.

Köroğlu'nun destandaki manevî şahsiyetini de bu suretle muhtelif rivayetlerde mukayese ettikten sonra hikâyedeki sair destanî unsurları birer birer tahlil edip sair destanlarla karşılaştırabiliriz.

Köroğlu'nun Türk destanlarıyla müşterek hususiyetlerinden biri, orada, hiç olmazsa bazı rivayetlerde, kahramanın etrafındaki arkadaşların «kırk» tane olmasıdır. Türk masallarında çok tesadüf olunan «Kırk Haramiler» ananesiyle bir münasebeti olması ihtimalini gördüğüm «Kırk Yiğit»in — kırk arkadaş, kırk çoro — Türk destanlarında daima bir kahraman etrafında toplandığı görülür.

Manas destanında her kahramanın kırk çorosu, kâfirden, Müslümandan seçtiği kırk has arkadaşı vardır.[122] Kırk yiğit *Bozoğlan* hikâyesinde de kahramanların daimî refikleridir.[123] *Dâstanı Nesli Cengiz Han*' da İdil boyunda yatan «Tumavl Merkân» ismindeki kahramanın kırk yiğidi olduğunu, Cengiz'in anası «Almalik Sultan»ın gemiye bindirilip deryaya salındığı zaman yanına kırk kız arkadaş verildiğini görüyoruz.[124] Nihayet «*Dede Korkut*'ta da Oğuz Beylerinden herbirinin kırk yiğit arkadaşı vardır; ss. 4-11'de Derse Han'ın kırk yiğidinden bahsedilir.

Köroğlu'nda bu kırk arkadaş ananesine tesadüf ettiğimiz rivayetler şunlardır:

1) «Sbornik Materialov»dan naklen Huluflu'nun yazdığı şiirlerden birinde Köroğlu'nun kırk delisinden bahsedilir.[125] 2) İstanbul rivayeti, Köroğlu'nun etrafına yiğitler toplandığını ve bunların kırk yoldaş olduklarını söyler.[126] 3) Maraş rivayetinde de böyle bir kayıt vardır.[127] 4) Özbek rivayetinde hem Köroğlu'nun,[128] hem de Hasan Hanın kırk yiğidinden bahsedilir.[129] Bu rivayette Hasan Han bu itibarla, sonra destanda babasının huzuruna çıkışının tasviriyle *Dede Korkut*'taki genç Oğuz Beylerine çok benzer. *Dede Korkut*'ta baba oğula destur verir, yani harbetmesine veya ava gitmesine müsaade eder. Bu ananeye Köroğlu'nda da tesadüf ediyoruz.[130] Bence Köroğlu rivayetlerinde (Chodzko, meclis XI; Huluflu, s. 46; Özbek ss. 4-5) tesadüf edilen şu: «Doldurulan bir kadehi filan işi yapacak olanın alıp içmesi» ananesi, *Manas*'taki «bata (fatiha) kadehi» denilen ananeyle aynı asıldandır: *Manas*'ta bu kadeh, birisine maruzatta bulunmak veya birisinden müsaade almak için içilen kadehtir. (R. Proben, c. V, metin, s. 43)

Köroğlu'nun Maraş, Huluflu, Paris rivayetlerinde gördüğümüz ve kahramanlara verilen «Deli» sıfatı bir Oğuz ananesidir.[131] *Dede Korkut*'ta Deli Karçar, Deli Tundar, Deli Dumrul gibi kahramanlar görüyoruz.[132] Bu Oğuz ananesine ben Şark Türkleri destanlarında tesadüf edemedim. Buna mukabil Anadolu destan ve hikâyelerinde görülüyor. Köroğlu'nun yukarda kaydettiğimiz rivayetlerinden başka Melikşah ve Güllü Han hikâyesinde, Hint Padişahının Bezirgânbaşısının hiçmetçilerinin adı Deli Ahmet, Deli Mehmet'tir.[133] Bundan başka bu ananenin Osmanlı serhat-

lerinde de müteammim olduğunu tarihî kayıtlardan anlıyoruz. *Peçevî*den naklen Köprülüzade Mehmet Fuat Beyin gösterdiği gibi Deli Husrev'le Deli Mehmet, Kanunî zamanında (961'de) Garijgal ismindeki serhat kalesinde teşekkül etmiş meşhur bir «Başını Vermeyen Şehit» menkıbesinin kahramanlarıdır.[134]

O devir Yeniçeri Sazşairlerinden Kul Pirî'nin, *Deli Bayezit* isminde bir kahramanın şehadetini tasvir eden bir varsağı söylediğini Mordtmann'ın *Litteratur-Denkmäler aus Ungarns Türkenzeit*, 1927. p. 135'inden naklen Köprülüzade Mehmet Fuat Beyin *Millî Edebiyatın İlk Mübeşşirleri* ismindeki eserinden öğreniyoruz.[135]

Zannıma göre, müteakip asırlarda, yine tarihî membalarda görülen ve kahramanlara verilen «divane» lakabı bunun devamıdır.[136]

Köroğlu Destanı'nda çok tesadüf olunan başka türlü kahraman lakapları vardır ki bunların da eski bir Oğuz ananesinden geldiği kanaatindeyim. Bunlar kahramanın bir seciyesini, maddî, manevî bir kusur veya meziyetini, yahut da onun hayatında yapmış olduğu büyük bir işi — bir kahramanlık bir kuvvet eseri gibi — gösteren lakaplardır: *Dede Korkut*'taki Ters-Uzamış,[137] Dönebilmez,[138] *Mahmud ile Elif*'teki Demir-Attı[139] gibi. Maraş rivayetinde bütün bu lakapların listesi bir yerde ayrıca, kahramanların asıl isimleriyle beraber ve bu kahramanlar Binbaşı, Bölükbaşı diye tefrik edilerek yazılmıştır. Köroğlu'nun arkadaşlarını, onların sıfatlarını ve memleketlerini gösteren bu listeyi burada aynen naklediyorum :

Binbaşılar : Reyhanlı Kürdü : Deli Hoylu. Çukurova'dan: Koca-Kenan. Malatyalı: Darı-Dikmez. Darendeli: Kabre-Sığmaz. Kastamonulu: Eceli-Yakın. Keza: Cıdalı-Kenan. Sapancalı: Köse-Sefer. Bağdatlı: Dellâk Hasan. Beyşehri'nden: Demircioğlu. Üsküdarlı: Han-Ayvaz.

Bölükbaşılar: Gürcistanlı: reis, rehber Deli Mahmud (Mahmud Bezirgân). Çin-Maçinli: Mennan oğlu Ahmed Bey (Zor-Bezirgân). Dağıstanlı : Hasan (Uz oğlu).[140] Tiflisli: Canı-Cebinde. Üsküdarlı : Reyhan-Arap. Kayserili: Kaytan-Söken. Sapancalı : Şeytan-Siken. Torbalılı : Semiz-Osman. Ayıntaplı : Kesel-Memek. Diyarbekirli : Yamık-Hasan. Bolulu: Sersem-Bekir.

Urfa rivayetinde, bu listede bulunmayan: Nalbantbaşı, Zincir-Kıran (Demircioğlu olacak, bakınız: Urfa rivayetlerinde Demircioğlu hikâyesi), Selam-Vermez, Dağ-Deviren, Eceli-Anan vardır. Huluflu'da da[141] Tanrı-Tanımaz lakabını görüyoruz; bu, Huluflu'nun işittiği bir rivayete göre, Köroğlu'nun meşhur sergerdelerinden imiş.

Köroğlu'nun Anadolu rivayetlerinde mühim bir mevki işgal eden, «Köroğlu'nun yabancı bir memlekette bir çocuk bırakması sonra o çocuğun gelip kendisiyle mücadelesi» umumî bir destan temidir. Bilhassa

bunun ikinci safhası, yani baba oğul mücadelesi birçok milletlerin destanlarında müşterektir. Bu motifin muhtelif misallerini vermek, hatta Türk destanlarındaki şeklini bile tahlil etmek uzun olur. Yalnız bunun *Şahnâme*'deki şeklinin, (birinci cilt: Rüstem-Sührâb mücadelesi)[142] Ziya Gökalp'ın işaret ettiği gibi, *Köroğlu Destanı*'ndaki epizoda çok müşabih olduğunu kaydedelim;[143] ve Türk destanlarındakilerin hiç olmazsa en mühimlerine işaret edelim. *Oğuzname*'de (İslâmî şekil) İslâmiyeti kabul eden Oğuz'la babası Karahan arasındaki harp;[144] *Dede Korkut*'ta kırk yiğidin sözüne kanan Derse Hanın oğlu Boğaç'ı yaralaması;[145] *Manas*'ta — yine İslâmiyet için — Almanbet'le babası Kara Hanın mücadeleleri[146] gibi.

Yabancı memleketlerde çocuk bırakma epizoduna yaklaşan motifleri de burada zikredelim. Çok defa babasını görmemiş olan kahraman çocuğun başına, babasızlığı veyahut babasının intikamı kakılır. *İdige Destanı*'nda Nureddin babasının intikamını almadığı için, arkadaşlarının itabına maruz kalır.[147] Aynı suretle, Elâziz rivayetinde, Hasan Beye bir gün, döğdüğü bir çocuğun anası, «Eşkıya dölü!» diye hitap eder. Bunun üzerine Hasan gider, anasını tazyik eder, «Babam kim?» diye sorar, nerede olduğunu öğrenmek ister; ve onu aramaya çıkar.[148] İstanbul rivayetinde de Hasan Bey, Derviş ona rüyasında Benli Hanımı gösterip babasının da Köroğlu olduğunu haber verinceye kadar, kendisini büyükbabasının oğlu zannetmiştir. Bu rüyadan sonra anasını sıkıştırır, hakikatı öğrenir.[149] Bu epizotta ekseriya baba gitmeden evvel bir hediye bırakır: Bu hediye babasını arayıp bulması için çocuğa verilecektir. *Köroğlu*'nda bu hediye bir bazubentle bir kamçı veya bir bazubentle bir kılıçtır. Bu, yabancı memlekette çocuk bırakmak motifine *Battal Gazi*'de de tesadüf ediyoruz.[150] Kâfir Nariyun'un kızıyla evlenen Battal, az sonra karısından ayrılır; giderken bir bazubent bırakır; bu bazubent dört gevherlidir; kahraman, doğacak çocuk kız olursa, bunun boynuna asılmasını (Elâziz rivayeti *Köroğlu*'nda da doğacak çocuğun kız olması ihtimali nazarı dikkate alınmıştır), oğlan olursa kendisini arayıp bulmaya gönderilmesini tembih eder.

Nibelungen'deki Brünhild gibi, erkeklerle mücadele eden, birçoklarını yenen ve ancak kendisini mağlup edenin karısı olmaya razı olan kahraman kızlara Türk destanlarında da tesadüf edilir. *Battal Gazi*'de böyle bir «Kahraman kâfir kızı» vardır.[151] O kendisini mağlup edenle evlenmeye ahdetmiştir. *Şah İsmail*'deki Arap Özengi de yüzünü göstermemek için Arap nikabı takmış bir kahraman kızdır. O da ancak kendisini mağlup eden Şah İsmail'e muti olur.[152] *Dede Korkut*'ta nişanlısı Bamsi Beyrek'le döğüşen Oğuz kızı Banı Çiçek'i de bunlara yaklaştırabiliriz.[153] *Mahmud ile Elif* hikâyesinde kendisini yenecek olan yiğide varmaya ahdeden kız Zülfüperişan'dır.[154] *Köroğlu*'ndaki kahraman kız tipleri böyle kendisini mağlup edenle evlenen tipler değildir. Anadolu ri-

vayetlerinde gördüğümüz kahraman kızlardan birisi (Hasan'ın sevgilisi), nişanlısıyla kaçarken kendisini takip eden babasının askerlerine, hatta kardeşlerine karşı, sevgilisiyle beraber olup harbeden tiptir; diğer biri de Maraş rivayetindeki Döne'dir. Onun «Firenk»le cengettiğini görüyoruz.[155] Birinci tipteki kızlara Türk halk hikâyelerinde de tesadüf olunur. *Hurşid ile Mahmihri* hikâyesinde, Hurşid sevgilisiyle kaçarken yorulur; attan iner; Mahmihri'nin dizinde uyur. O sırada onları takip eden askerler görünürler. Kız evvela yiğidi uyandırmaya kıyamaz; nihayet sazını eline alır; ve sevgilisini gözünden akan yaşlarla uyandırır; Hurşid'le beraber düşmanlara karşı harbeder.[156] *Battal Gazi*'de de Kayserin kızı Mahfiruz erkek kardeşleriyle harbeder.[157]

Köroğlu Destanı ile diğer Türk destanları arasında müşabehet gösteren birkaç ufak noktaya daha işaret edelim: *Battal Gazi Destanı*'nın birçok yerlerinde Battal Gazi, Kayser'den gelen elçilerin burnunu, kulağını keserek efendilerine gönderir. Bu, *Köroğlu*'nda da vardır: Paris rivayetinde, Köroğlu İstanbul'dan Hasan Paşadan gelen Bezirgânları, İstanbul'a aynen bu şekilde gönderir.[158] Urfa rivayetinde de, Hasan Beyi takibe çıkan Çin Padişahının oğullarını, bu kahraman aynı akıbete uğratır.[159]

Elâziz rivayetinde Köroğlu, arkasını duvara verip kendisini bir sürü köpeğe karşı müdafaa eden bir köpekten mertlik dersi alır: «Ben bir köpek kadar olamayacak mıyım! Arkamı dağlara verir, Bolu Beyine karşı koyarım» der. Aynı rivayette Köroğlu'nun Çamlıbel'e arkasını verdiğini söyleyen şiirler de vardır. Hâlâ Anadolu türkülerinin terennüm ettiği «Dağlara yaslanan sarı Zeybek» de tıpkı Köroğlu gibi hükumete isyan eden bir kahraman tipidir. Urfa rivayetinde de Köroğlu civanmertlik dersini Bezirgân'ın atından alır: Bezirgân'ı öldürmek üzere iken, atın ağlaması onu bu alçakça tasavvurundan vazgeçirir.

Köroğlu'nun mertliği itten öğrenmesi motifine benzer bir motife *Aksak Timur Destanı*'nda tesadüf ediyoruz: Timur, aciz içinde sebat dersini, bir eve tırmanmaya uğraşan, ayağı topal, bir gözü kör bir karıncadan öğrenir.[160]

Nihayet bir düşman içine tek başına giren kahraman için sık sık kullanılan «sürüye girmiş aç kurt» teşbihi ihtimal kurdun destanî mahiyetinin, kutsiyetinin bir izidir.[161] Türklerin halk şairlerinde, halk hikâyelerinde olduğu gibi destanlarında da kahramanların kurda teşbihine çok tesadüf edilmektedir. *Dede Korkut*'ta harbeden kahramanlar için «Issuz yerün kurdı gibi uluşdılar» cümlesini ve Battal Gazi'nin sürüye giren bir aç kurda benzetildiğini işaret etmekle iktifa edelim.[162]

Kurdun (bilhassa Boz Kurdun) kutsî, destanî mahiyetinin izlerine elan Anadolu'da tesadüf edilmektedir. Bu hususta Ali Rıza Bey, Adana ve civarı Türkleri arasında topladığı çok kıymettar malumatı, «Halk Bilgisi Haberleri»nde (Sayı 12-14) neşretmiştir.

2. Köroğlu ve Halk Hikâyeleri. «Köroğlu»nda Masal Unsurları

Köroğlu Destanı, intişarı ve bilhassa bu intişarın şehirlerde vaki olması sebebiyle masal unsurlarıyla çok karışmış ve bu itibarla diğer halk hikâyeleriyle birçok müşabehetler iktisap ve onlarla iştirak noktaları peyda etmiştir.

Çok defa *Köroğlu* şekil itibariyle halk hikâyelerine benzer: halk hikâyelerinden birçoğu saz şairlerinin hayatı etrafında teşekkül etmiş olduğundan bu şairlerin şiirleriyle süslenmiştir. Bunların içinde, o şairlerin muhtelif münasebetlerle söyledikleri hezelâmiz şiirler, mizahî koşmalar, muammalar da bir vesile ile hikâyeye katılır. Meselâ *Kerem*'deki sinek destanı,[164] kocakarıya hitaben söylenmiş şiir, Gürcistan hakkında söylenmiş şiir;[165] *Raznihan ile Mahfiruze* hikâyesinde Raznihan'ın üç otuzunda kambur bir kocakarıya söylediği şiir[166] bu nevidendir. *Köroğlu Destanı*'nda da tıpkı bu mahiyette şiirlere tesadüf olunur: Maraş rivayetinde, Kerem'in Gürcistan şiirine benzeyen, hatta aynı redifte bir koşma,[167], Huluflu'da bir kocakarı hakkında mizahî «tarifleme»,[168] yine Maraş rivayetinde İsa Balı'nın bir memleketin adamlarını[169] ve Bolu Beyini methetmesi;[170] bir kocakarı hakkındaki şiir[171] gibi.

Halk şairlerinde bu nevi hezelî mahiyette ve daha hususî olarak, kocakarılara hitaben söylenmiş en eski şiir, Kaygusuz Abdal'ın, «Câmi'un- nazâ'ir»de mukayyet bir şathıdır ki şöyle başlar:

Filibe'de bir karı
Yinile sevdi banı
Eygün eygün dikdürür
Bana yini kaftanı.

Bu şiirin tamamı Sadettin Nüzhet Bey'in *Bektaşî Şairleri* adlı eserinde neşredilmiştir.[172]

Sonra, halk hikâyelerinin hemen hepsinde tesadüf edilen muayyen ifade tarzları: «kandesin Erzurum», «kandesin Kayser'in ordusu» *(Battal Gazi)* diye yola düzülmek, *Köroğlu*'nda da görülen tahkiye hususiyetlerindendir. Özbek rivayetinde «Hunhâr şehri kandasın dep»,[173] «Huluflu»da «Çamlıbel sen misin diyip yollanmak» şekillerini[174] kaydetmekle iktifa edelim.

Halk hikâyelerinde şiir söyleme ananesi, bu hikâyelerin sazla okunmasının bir neticesidir. Hikâye söylenirken araya, hikâyenin o kısmıyla alakadar ve o sırada konuşacak olan şahsın ağzından şiir girer. Bu şiirler bazen alelade koşmalardır. Bazen aruzla gazel, muhammes de olabilir (bu hal nadirdir ve şüphesiz, muahhar devirlerde, Divan edebiyatının Halk edebiyatı üzerindeki tesirleriyle olmuştur); sonra sualli cevaplı veyahut nöbetle karşılıklı söylenen şiirler de çok müteammimdir. Bu anane, halk şiirlerinde çoktur ve münazaranın Halk edebiyatındaki

şeklidir. Bütün bu şiir söyleme tarzlarına *Köroğlu'nda* da tesadüf ediyoruz. Aruzla şiir yalnız Paris rivayetinde vardır: bir gazel (s. 16) ve bir beyit (s. 19) destanın içinde, üçüncü bir parça hikâyenin sonunda, hikâyeyi söylemiş olan âşıkın, ağzındandır. Paris, Huluflu rivayetlerinde («Huluflu»da birkaç şiir müstesna) şiir söyleyen sade Köroğlu'dur; Özbek ve Anadolu rivayetlerinde, destandaki bütün eşhas şiir söyler. Özbek rivayetinde—ki esasen en destanî olan rivayettir — destancı da ara sıra Köroğlu hakkında şiir söyler.[175] Buralarda destan «Köroğlu söyledi», «Ayvaz söyledi» ananesinden kurtuluyor. Hatta bazı yerlerde, mensur kıssa arasında bile müsecca, yarı mevzun kısımlara tesadüf ediliyor ki *Bozoğlan, İdige* gibi başka şark Türk destanlarında da tesadüf olunan bu hususiyet, Özbek rivayetini *Manas* gibi tam göçebe Türk destanlarına ve Dede Korkut gibi eski destanî edebiyat mahsullerine yaklaştırıyor.[176]

Kahramanların Perilerle evlenmesi motifi de bir masal unsurudur ve bizim destanlarımıza da girmiştir. Bunun bir misaline *Köroğlu'nda* tesadüf ediyoruz. Özbek rivayetinde, Köroğlu'nun ilk dört karısı Peri-Kızlarıdır; herbirini kahraman bir yerden kaçırmıştır.[177] Hatta bunlardan bir tanesinin, Ağa-Yunus-Peri'nin kanatları vardır. Ivaz darılıp gidince bu Peri teessüründen Çembilbili terke karar verir, Kaf Dağı'na gitmek için kanatlarını düzeltip uçmaya hazırlanır.[178] Battal Gazi'nin de oğullarının Peri kızlarıyla evlenme macerası vardır.[179] Keza *Elif ile Mahmud* hikâyesinde, Mahmud'un sevgilisi mazul bir Peridir; sarayında oturur; Mahmud gider, birçok maceralardan sonra onu almaya muvaffak olur.[180] Nihayet *Dede Korkut'*taki Tepegöz, Peri-Kızı ile bir çobanın izdivacından hasıl olmuş bir mahluktur.[181]

Köroğlu'nda bir motif var ki onu da birçok halk hikâyelerinde, muhtelif şekillerde görüyoruz: «Kör gözün açılmasına iyi gelen şey». Paris rivayetinde,[182] Köroğlu'na babası, ilmi nücuma göre hesap edip bir çeşme tarif eder; ihtiyar, kitaptan bir dua okuyacak ve o esnada, biri maşrıktan, biri mağripten, iki yıldız kucaklaşacaklardır. O gün (bir çarşamba günü) Köroğlu o çeşmenin başına varır, çeşmeden gelen köpükleri alır. Bu köpükler, körün gözlerini açacak devadır. Yakub'un gözlerinin açılmasına ancak oğlunun gömleği iyi gelmiştir. *Dede Korkut'*ta bunun daha güzel bir şeklini görüyoruz: Kör baba gelen yiğidin oğlu olduğunu anlamak için der ki: parmağını kessin, kanını gözüme süreyim. Eğer gözüm açılırsa bilirim ki bu benim oğlumdur.[183] Bir çok hikâyelerde de gözleri açan ilaç bir topraktır. Bozoğlan hikâyesinde bu toprak Hazreti Ali'nin Düldül'ünün ayağının tozudur.[184] Giese'nin topladığı masalların birinde,[185] kör Padişahın gözlerini ancak atının ayağının değmediği bir yerdeki toprak açabilir. Asuman ile Zeycan hikâyesinde, *Âşık Garip'*te, bu âşıkların Piri olan Derviş'in atının ayağından alınmış bir avuç topraktır.[186] Melikşah ile Güllü Han ve Şah İsmail hikâyelerinde ise bu

devayı bir dalda öten iki kuş tarif ederler:[187] «Kör kahraman şu konduğumuz daldan iki yaprak koparıp bir altın tasta ezse, sonra bunu gözüne sürse, gözleri açılır,» derler.

«Remil atmak» da *Köroğlu*'nda ve diğer halk hikâyelerinde mevcut bir hususiyettir. Urfa rivayetinde Ayvaz'ın remmallığı vardır: Hasan yaralanmış, bir çukura yuvarlanmıştır. Onu bulmak için Ayvaz bu sanatına müracaat eder. Aynı motifi *Elif ile Mahmud* hikâyesinde buluyoruz: Mahmud, remmal arkadaşı sayesinde ölümden kurtulur.[188] *Genç Osman* hikâyesinin Bağdat rivayetinde bulunan bu «kaybolmuş birisini müneccim vasıtasıyla bulmak» motifinin eski şekillerini Müderris Köprülüzade Mehmet Fuat Bey *Genç Osman* hikâyesini tahlil ederken göstermiştir.[189]

«Aşk rüyası» veya «aşk badesi» diyebileceğimiz mühim bir motif var ki bunu bilhassa *Köroğlu*'nun destanî mahiyetini kaybettiği yerlerde buluyoruz: İstanbul rivayeti gibi. Bu rivayette[190] hem Hasan Bey, hem sevgilisi Benli Hanım bir Pirin elinden rüyalarında aşk badesini içerler. Maraş rivayetinde de bunun bir izini görüyoruz.[191] Bu şekil, az çok farklarla, *Raznihan ile Mahfiruze* (burada Derviş iki gece gelir, birinci gece haber verir, ikinci gece şarabı içirir). *Derdiyok ile Zülfüsiyah*, *Kurbanî* hikâyelerinde mevcuttur.[192] *Arzu ile Kanber*'de rüya motifi yoksa da, yine aşk tılsımı mevcuttur: *Leylâ ile Mecnun* kıssasına benzeyen bu hikâyede Kanber Arzu'nun aşkına bigânedir; Arzu bileziğini çeşmeye bırakır. Bunu alıp koynuna koyan Kanber derhal âşık olur.[193] *Âşık Garip*'te, bu aşk badesini sunan Pir Hızır'dır (ekseri hikâyelerde olduğu gibi). Yine birçok hikâyelerde olduğu gibi, Pir'in Garip'e verdiği tas onu hem âşık, hem şair yapar; Garip uyanınca bu tası baş ucunda bulur.[194]

Hakîm Süleyman Ata'nın ağzına Hızır tükürdükten sonradır ki o, hikmetler, şiirler söylemeye başlamıştır;[195] Türkmen şairi Mahtumkulu'nun şairliği kazanması biraz farklıdır; buna dair menkıbeyi Vambery anlatıyor: «Mahtumkulu uykuya dalar. Rüyasında Mekke'ye gider. Peygamber ve Hulefayı-Râşidîn'in huzuruna çıkar; Türkmenlerin Piri Ömer onu çağırır; Peygamber ona dua eder; ve alnına vururlar. O da uyanır. Bu andan itibaren, en tatlı şiir onun dudaklarından akmaya başlar.»[196]

Melikşah ile Güllü Han hikâyesinde rüya yoktur: Derviş oğlana kızın resmini gösterir; ve iki âşığa şarabı uyanıkken içirir.[197] *Hurşid ile Mahmihri* hikâyesinde, Hurşid rüyasında bir tepeye çıkar, kırk pir'e rastgelir. Onlar Hurşid'e, yedi buçuk ay sonra sevgilisinin geleceğini haber verirler. Bu sırrı herhangi bir kimseye açarsa zarar edeceğini de ilave ederler[198] (halk hikâyelerinde âşıkların sırlarını saklamalarının sebebi budur. Bazı kerre her nasılsa sırlarını söyleyen âşıkların muratlarına ermemeleri, veya pek güçlükle ermeleri bunu gösteriyor). Kerem de Aslı'nın elinden aşk badesini içtikten sonra ona âşık olur.[199] Fakat Aslı

ona bigânedir ve ancak Kerem'in: «Yarabbi! benim aşkımın üçte birini Aslı'ya ver!» duası üzerine o da Kerem için o öldürücü aşkını duymaya başlar. *Elif ile Mahmud*'da bu motifin başka bir şekline rasgeliyoruz: Mahmud ava çıkar; bir geyik kovalarken bir mağarada kırk dervişe rasgelir. Duvarda bir kız resmi görür; o kızın kim olduğunu öğrenmek ancak dervişlerin elinden aşk şarabını içmekle mümkündür; bu şarta razı olup şarabı içince, Mahmud, vücudunun sapır sapır titrediğini hisseder: artık o da âşık olmuştur.[200]

Bu «aşk badesi» ve bunun neticelerinden biri olan «şiir kabiliyeti kazanma» motiflerinin, tasavvufî unsurlar olduğu meydana çıkıyor; halk hikâyelerine de mutassavıf halk şairlerinden geçmişlerdir. Hakîm Ata'nın hayatına karışan bu, «Hızır'ın şiir kabiliyetini vermesi» menkıbesinden başka bunun misallerine, Bektaşî şairlerinde de tesadüf ediyoruz: Bu tarikat saliklerine göre, Kırklar meclisinde Ali şarap dağıtmış ve Muhammed aşk badesini bu suretle Ali'nin elinden içmiş, yani manevî feyzi ondan almıştır.[201] Esasen şarap, umumî tasavvuf ıstılahındada aşkın timsalidir.[202] *Husrev ü- Şîrîn*'de ve başka mesnevilerde de bulunan ve halk edebiyatına klâsik edebiyattan geçmiş olan resim motifi ise[203] *Köroğlu*'nun Yalvaç ve Elâziz rivayetlerinde mevcuttur. Yalvaç rivayetinde Köroğlu'nun oğlu, babasını bulmaya giderken yolda bir çeşmede bir resim görür. Bu, Acem Şahının kızı «Diyar Hanım»dır. Genç kahraman ona âşık olur; babasını bulduktan sonra onu aramaya gider. Elâziz rivayetinde, Köroğlu'nun vaktiyle elde etmiş olduğu resmi—Karaman Beyinin kızının resmi—Hasan Bey, babasının tembihlerine rağmen, onu ihtiva eden memnu odayı açarak görür; ve âşık olur.[204] Motifin bu şekli bizim birçok masallarımızda mevcut olduğu gibi, diğer milletlerin masallarında da vardır: meselâ Grimm Biraderler'in masallarından birinde[205] bir Padişah ölürken oğluna bir odayı açmamasını vasiyet eder; bu memnu odayı açan Şehzade orada «altın damlı Prenses»in resmini görür, ona âşık olur; ve onun peşinden birçok maceralara sürüklenir.

«Âşk rüyası» veya «aşk badesi» dediğimiz bu motifin şayanı dikkat bir ciheti de, şarabı sunan veya rüyaya giren pirin bizim halk hikâyelerimizdeki telâkkisidir: Bu ekseri hikâyelerde âşıkların ve şairlerin piri Hızır olarak gösteriliyor; ve ekseriya aşk şarabıyla şairlik de veriyor; gerek kız gerek erkek ondan sonra ellerinde saz aşklarını terennüm ediyorlar.

Çin-Maçin, Türk masallarında, Hint, Yemen, Mısır'la beraber, vakalara sahne olan efsanevî memleketlerdendir. Bunun tesirini bazı Türk destanlarında da görüyoruz.

Battal Gazi'nin, Halit Turhan Bey tarafından tespit olunan manzum rivayetlerinin iki yerinde[206] Hint, Çin - Maçin, Yemen isimlerine tesadüf ediyoruz. Çin - Maçin, Türk evliyalarının menkıbelerine de karış-

mıştır: Çin memleketinden gelen bazı tacirlerin şikâyeti üzerine Ahmet Yesevî, müritlerinden Osman isminde bir çocuğun beline bir tahta kılıç kuşayarak, bu memlekette zuhur eden ejderi öldürmeye gönderir. Osman bu işi başardıktan sonra Emiri-Çin lakabını alır.[207] Barthold'un Mahmud Kâşgarî'den naklen söylediğine göre, *Dîvan-ı-Lûgât-üt-Türk*'te, Şimalî Çin «Sîn», Cenubî Çin de «Masîn» diye kaydedilmiştir.[208]

Bozoğlan hikâyesinde Çin-Maçin mevzubahistir.[209] Kızılbaşlar eline esir düşen ve Ahmet Beyle Yusuf Beye hapisane arkadaşlığı yapan bilgiç bir Müslüman tüccar Çin-Maçin'lidir. Maraş rivayetinde Köroğlu'nun ve Hasan Beyin Çine seferleri vardır.[210] Hasan Beyin sevgilisi Gülizar Çin-Maçin Padişahının kızıdır. Urfa rivayetinde de Çin Padişahının kızı, Hasan Beyin maceralarının sebebini teşkil eder.[211] Özbek rivayetinde, Köroğlu'nun Peri karılarından biri Hindistan'dandır.[212] Paris rivayetinde İsa Balı Mısır Padişahının oğludur; Köroğlu onu Mısır'dan kaçırmıştır.[213]

İptidaî kavimlerin sihrî ananeleriyle de alâkası olduğu muhakkak olan[214] «üç kıl» motifine *Köroğlu*'nda da tesadüf ediyoruz. İstanbul ve Elâziz rivayetlerinde, Köroğlu, sevgilisini almaya giden Hasan Beye saçından üç kıl verir. Ve başı sıkıldığı zaman bunlardan birisini yakmasını söyler. Hasan Bey kızın babasının askerleriyle üç gün harbeder, yaralanır; o zaman aklına kıllar gelir. Birini yakar. Tam o anda Köroğlu'nun vücudunu bir ateş kaplar. Kalkar ve oğlunun imdadına koşar.[215]

Abıhayat kaynağının uzun tavsifine Elâziz rivayetinde tesadüf ediyoruz.[216] Özbek rivayetinde bir «Can-Bulağı» geçmektedir.[217] «Huluflu»da ise, Abıhayat yoksa da, insanı uzun yaşatan, kahraman ve şair yapan bir çeşme görüyoruz.[218]

Masalları dolduran, hatta *Battal Gazi* hikâyesinde bile[219] uzun bir epizot teşkil eden «Kaf Dağı», *Köroğlu*'nda mühim bir rol oynamaz. Mamafi ismi geçer: Özbek rivayetinde Ağa Yunus Peri'nin vatanı burasıdır.[220] Sonra yine aynı rivayette bazı teşbihlerde kullanılır: «Hunkâr Şahın ağzı, çok eskiden yırtılmış Kaf Dağı gibi oldu» teşbihinde.[221]

Umumî masal unsurlarından «rüyanın, kahramanlara, arkadaşlarından birinin başına gelen şeyleri haber vermesi», «Kel Oğlan» motifi ve nihayet, bazı muayyen âdetlerin kullanılması, birçok masal ve hikâyelerde olduğu gibi, *Köroğlu*'nda da vardır. Köroğlu'nun Bolu Paşaya kendi arzusuyla esir olup İstanbul'a gitmesinden sonra, İsa Balı bir gece rüyasında Köroğlu'nu kan deryasında görür ve bundan, onun tehlikede olduğunu anlar.[222] Köroğlu, Bolu Beyi ve Ayvaz'a karşı harbederken Deli Mihter aynı rüyayı görür.[223] Köroğlu da, Ayvaz Bağdad'a, turna teline gittiği zaman, onun esaretini bu suretle anlar.[224] Maraş rivayetinde de oğlunun imdadına yetişen Köroğlu, harp meydanında Gülizar'ı yalnız görünce Hasan'ı ölmüş zanneder ve o zaman kendisine felâketi haber veren rüyayı hatırlar, «Kara kuru şeyler girdi düşüme,» der.[225]

«Kel Oğlan», bu isimle bizim masallara has bir motiftir; mamafi, diğer milletlerin masallarında da böyle avam tabakasından zeki, bazen melanetkâr tipler yok değildir. Esasen halk masallarının ideolojisini böyle, avam tabakasının bir mümessilinin yüksek sınıfla mücadelesi teşkil eder; ve bu mümessil çok defa Kel Oğlan gibi bir tiptir. İşte Köroğlu rivayetlerindeki (Paris, Huluflu rivayetlerinde Kiçel Hamza,[226] Tobol rivayetinde Kezel[227] Maraş rivayetinde Kel Oğlan ve Yekçeşim[228]) tamamıyla bu tiptir. Kel Oğlan, Köroğlu'nun atını kaçırmak gibi mühim ve müşkil bir iş sayesinde Beyin (Paşanın veya Padişahın) kızını almaya muvaffak olur. Hatta (bazı rivayetlerde) o, Beyin mağlubiyetinden sonra da mevkiini kaybetmez, vaktiyle Köroğlu'na ettiği vaitte durmasının mükâfatı olarak, Köroğlu onu Paşanın yerine geçirir.

Bizim halk hikâyelerinden, Kel Oğlan tipine iki misal getireceğim: *Âşık Garip*'te Kel Oğlan tam böyle desisekâr bir tiptir. Garip'in rakibi Şah Veledin Şah Sanem'le evlenmesini temin için, Âşık Garip'i ölmüş zannettirmeye muvaffak olur.[229] *Tahir ile Zühre* hikâyesinde ise bu, iyi kalplidir; iki âşıka birbirinden haberler götürür; hem şairdir de. Bir kervanda bulunur ve Zühre'nin şiirlerine cevap verir.[230] *Bozoğlan* destanı da Kel Oğlan'a benzer bir tip veriyor. Bu tamamen, Azerî rivayetlerindeki Keçel Hamza'nın rolünü oynar.[231]

Köroğlu'nda mukaddes masal adetlerinde, 3,7 ve 7'nin mürekkebatı ve 40 adetlerine tesadüf ediyoruz. Birkaç tanesine işaret edelim: Huluflu rivayetinde Köroğlu'nun Delileri 777 veya 7777 dir[232] Kırk gün mühlet, üç gün mühlet, Köroğlu'nun yediği şeyler zikredilirken bunun hep 7 üzerinden sayılması, «Kırk Değirmenler» gibi misallere yine «Huluflu» da tesadüf olunur. Paris rivayetinde Deliler 777 gösteriliyor. Yedi gece, kırk gün kırk gece düğün tabirlerine de yine burada rasgeliyoruz.[233]

Son bir masal unsuru olarak «kahramanlara yardım eden kocakarı» motifini zikredelim. Yalvaç, Huluflu, Paris rivayetlerinde bunun misallerine tesadüf ediyoruz.

Köroğlu'nda mukaddes masal adetlerinden, 3,7 ve 7'nin mürekkebatı bu, kitaplarda az olmakla beraber, herhalde halk arasında çok daha müteammim olmalıdır. Nitekim Urfa rivayetinde «Az gitti, uz gitti, derelerde sel gibi, tepelerde yel gibi, Hamza Pehlivan gibi gitti,» şeklini görüyoruz.[234]

Şimdi, umumî masal unsuru olmamakla beraber, bizim halk hikâyelerinde çok mühim mevki işgal eden ve sırf mahallî tesirlerle teşekkül etmiş bulunan unsurlara geliyoruz. Bunlar da: 1) turna, 2) dağ, 3) kervan unsurlarıdır.

Âşıklar, kahramanlar turnalarla memlekete haber gönderirler, onlara memleketten sual sorarlar. Maraş rivayetinde, Ayvaz asılırken turnalarla Çamlıbel'e haber gönderir.[235] «Huluflu»da, Köroğlu atını istirdat

edip dönerken yolda, Çamlıbel'e turnalarla selam söyler.[236] Kerem gökte uçan turnalara memleketini sorar.[237]

Bozoğlan hikâyesinde, turnalar mahpuslara memleketten haber getirirler.[238] Bundan başka, halk şiirlerinde, türkülerinde belki en lirik parçaları bu basit «turnam» kelimesiyle başlayanları teşkil eder. Bu kuş Halk edebiyatında, Divan edebiyatının bülbülünden çok daha canlı bir mevki işgal ediyor. Zira turna, garibe sılayı, sıladakilere gurbeti hatırlatan, şaire, âşıka üstünden geçtiği nihayetsiz dağlardan haberler getiren kuştur.

Turnanın bu hususiyetinden başka, bilhassa *Köroğlu*'nda pek mühim rol oynayan teli meşhurdur. Köprülüzade Mehmet Fuat Beyin söylediğine göre,[239] turnanın telini kahramanlar orduda başlarına sorguç makamında takarlardı.

XVI ıncı asır sazşairlerinden Kul Pirî'nin, Deli Bayezid isminde bir kahramanın şehadetini tasvir eden şiirindeki şu parça da :

Turna telleriyle başı
Geldi Deli Bayezidin.[240]

bunu gösteriyor.

Kul Mustafa'nın şiirlerinden birinde, Genç Osman'ın hikâyesinde[241] ve Vedâdî'nin bir koşmasından[242] görüldüğü veçhile Bağdad'ın turnası meşhurdur. Maraş ve Huluflu rivayetlerinde Bağdat seferine sebep olan, işte Bağdad'ın bu turnalarıdır.[243]

Turna telinin bu şöhreti, millî ananelerden geliyor: Oğuz Alpları başlarına, vurdukları kuşların tüylerinden sorguçlar, ellerine de, öldürdükleri kaplanın kuyruğundan kamçı takarlardı.[244] Fakat turnanın bizzat böyle, kutsiyet denecek kadar bir mümtaziyet kazanmasını, ben dinî-tasavvufî âmillerde buluyorum: Kızılbaş ananesine göre Hazreti Ali sesini turnaya vermiştir; buna iki misal göstereceğim :

Hazreti Şahın avazı
Turna derler bir kuştadır.[245]

(Pir Sultan Abdal)

Turnaya vermiş sesini
İmamlar çeker yasını
Yine kendü devesini
Yiden Murtaza Alidür.[246]

(Hatayi)

Demek ki turnanın Kızılbaşlar nezdinde hususî bir ehemmiyeti vardır. Acaba bu kuşun kutsiyeti sade Kızılbaşlara mı munhasırdır? Bunun intişar derecesini kestirememekle beraber, turnanın, Bektaşîler tarafından Yesevî menkıbelerine de sokulduğunu söyleyelim: Horasan Erenleri bir meclis kuruyorlar. İçlerinden biri turna oluyor ve Ahmet Yesevî'yi davete gidiyor. Ahmet Yesevî de onu aynı kıyafetle karşılıyor.[247]

Dağların da destanımızda bir mevkii mahsusu vardır. Bu unsurun halk edebiyatındaki mevkiini anlamak için *Kerem, Âşık, Garip* gibi halk hikâyelerini ve bilhassa Anadolu'yu dolduran türküleri ve Karacaoğlan, Dadaloğlu gibi hakiki halk şairlerini okumak kâfidir. Ben burada — Köroğlu'nda — dağlara ait bir noktaya temas edeceğim.

Kerem hikâyesinde, *Âşık Kerem* yüksek dağların dibine geldi mi, kendisinde onları aşmaya kudret bulmaz, dağların başındaki duman onu korkutur; yalvarmaya başlar. O zaman, bu ermiş şairin niyazı müstecap olur, dağların başından duman kalkar. Dağ âşıka yol verir.[248] Köroğlu'nun, Anadolu rivayetlerinde, dağların önünde durduğunu görmüyoruz. O, her mania gibi dağları da aşar. Yalnız Özbek rivayetinde[249] «Betbaht-Dağ», Köroğlu'nun her sefere çıktığı zaman başındaki dumana göre tefe'ül ettiği bir dağdır. Köroğlu bu dağın tepesine bakar ve geçmenin muvafık olup olmadığını şu suretle anlar: Eteğinde bir gün bekler, dağın başı dumanlı kalırsa seferden vazgeçer. Zira askerlerinin kırılacağını bilir. Orada yüz elli evliya yatar; bazen bu evliyaların himmetiyle dağ geçilir. Nitekim, Hasan Han, Ivaz'ı almaya giderken, akşam namazını kılar, kırk arkadaşıyla bu evliyalara yalvarır; ve dağ ona yol verir.

Halk hikâyelerindeki bu rivayetler, Türk halkının ideolojisinde, memleketin ne suretle ülûhiyet mertebesine çıktığı görülmesi itibariyle mühimdir. Evliyalarla «dağ» birbirine kaynamıştır: Kahraman kâh dağa yalvarır, kâh evliyalara... Evliyalar iradelerini dağlar vasıtasiyle belli ederler. Türk destanlarının ve halk şiirlerinin ölmeyen orjinalliğini, şüphesiz, tabiat kültünün bahsettiği bu hususiyetlerde aramalıdır.

Kervanlar, halk hikâyelerinde, turnalar gibi, uzak memleketleri birbirinden haberdar eden unsurlar olmak itibariyle mühimdir. Sazşairlerinde bu itibarla kervanların ehemmiyetine misal bulabildiğimiz gibi[250] destanlar ve halk hikâyeleri de bize bu hususta bir fikir verebilir: *Tahir ile Zühre, Âşık Garip* gibi.

Dede Korkut'ta kâfirlerin eline esir düşen Bamsi Beyrek, memleketini kervana sorar;[251] aynı epizot, bu hikâyenin bugünkü şeklinde de vardır.[252]

Köroğlu'nun Özbek rivayetinde, Ayvaz'ın İdam edilmek üzere olduğu haberini Köroğlu'na bir kervan getirir.[253]

Nihayet, kervanların, eşkiyalarla mücadele eden kafileler olarak da *Köroğlu*'nda mühim mevkii vardır: Bezirgân epizotlarını tamamen bu eşkıya-kervan mücadeleleri teşkil eder. Son zamanlara kadar Anadolu'da yolları iyi olmayan şehirleri birbirine bağlayan, bazen yüzlerce beygirlik kafileler teşkil eden bu kervanlardı. Bunlarla eşkıyalar arasındaki mücadelelere dair birçok hikâyeleri ben ihtiyar katırcılardan işittim. Bu itibarla kervanların zengin bir folkloru—âdetleri, itikatları, ananeleri, türküleri—olduğunu unutmamalıdır.

3. Köroğlu Destanı'nda Dinî Unsurlar

Hızır : — Köroğlu Destanı'nda Hızır birinci mevkii tutuyor. Bu destan, diğer Türk halk hikâyelerine ve destanlarına bu cihetten de benzemektedir. Hızır, Türk destanî mahsullerinde kahramanların hamisi olarak tasavvur olunmaktadır; onlara yol gösterir, felâketleri haber verir, onları tehlikelerden kurtarır.

Köroğlu Destanı'nı alalım : Urfa rivayetinde, Hasan Bey eşkıyalığa giderken Hoca Hızır'a rasgelir. O, gencin arkasını sığar. Bir defa da Hasan Bey anasının nazarına uğrayıp attan düştüğü zaman o kurtarır; Çin'e giderken önüne çıkar: «Sen güzelsin git, muvaffak olursun,» der.[254] Özbek rivayetinde Hoca Hızır, On İki İmam, Kırk-Çehlten'le beraber Köroğlu otuz yaşında iken gelirler, onunla görüşürler; onu her beladan masun edeceklerini söylerler. Kırk yaşında muradını sormaya tekrar gelirler.[255] İşte onların bu ziyaretinde, Köroğlu yalnız uzun ömür ve şöhret diler; onun çocuğu olmamasını, Özbek rivayeti böyle tefsir ediyor.[256] Aynı rivayette, Köroğlu Ivaz Han'ı almaya giderken «Allah yardım ederse» dememiştir. Bunun için Hızır ona yolda der ki: Biz olmasaydık Allah seni, bu kusurundan dolayı gazabına uğratacaktı.[257] Demek ki Hızır az çok kahramanla Allah arasında bir vasıtadır. Bu mazhariyet sade Köroğlu'nun değildir; Ivaz Han da Hızır'ın, İlyas'ın, Kırk-Çehlten'in her cuma akşamı mülakatlarına nail olur.[258]

Hızır diğer destanlarda da mühim bir rol oynar; ve az çok aynı vasıfları haizdir. Manas'ı o himaye eder,[259] onun sol yanında dua eder,[260] onun yoldaşı olur.[261]

Dede Korkut'ta boz atlı[262] olarak tasvir edilen Hızır, babasının oklarıyla yaralanıp ölmek üzere olan genç Oğuz kahramanı Boğaç'ı tedavi eder.[263] *Battal Gazi* hikâyesinde ise o, sıkıntıda olanlara yardım eden bir lâhutî kuvvet ve masallarda olduğu gibi kahramanları, göz yumup açıncaya kadar, lahzada bir diyardan öbür diyara götüren bir ihtiyar şeklinde tasavvur olunmuştur.[264] Battal Gazi zehirlendiği zaman ona ilaç yetiştiren Hızır'dır.[265] *Âşık Kurbanî* hikâyesinde Hızır'ı aynı rolde görü-

yoruz. O, uyutulup bir adaya götürülen Kurbanî'yi atına bindirir ve derhal sevgilisinin yanına eriştirir.[266]

Hızır'ın muhtelif şekillerde kahramanlara yardımına diğer halk hikâyelerinden de misaller getirebiliriz. *Ferhad ile Şirin*'de Mehmene Banu'nun rüyasına girip ona emretmek suretiyle zındandan Ferhad'ı kurtarır.[267] Ferhad'a rüyasında cenk usullerini talim eder.[268] *Mahmud ile Elif* hikâyesinde, derviş şeklinde Mahmud'un arkasını sığar ve «Arkan yere gelmesin» diye dua eder.[269] Yine aynı hikâyede Mahmud'la sevgilisini azat ettirmek için, onları esir etmiş olan haraminin rüyasına üç defa girer.[270] Aksak Timur'un askeri arasında da Hızır vardır. Hatta, onun «Bular» şehrini muhasara eden askerler arasında olduğunu bilen ihtiyar bir veli, halka mukavemet etmemelerini tavsiye eder.[271]

Köprülüzade Mehmet Fuat Beyin, «Devletşâh»dan naklen söylediğine göre, buna benzer bir menkıbe, Çingiz'in, Harezm fütuhatı etrafında da teşekkül etmiştir: Harezmşah, sofilere riayet etmediği için, Hızır, Çingiz'e yardım etmiş.[272]

İdige Destanı'nda Hızır'ın rolü, diğer din uluları için olduğu gibi, pek azdır. Burada yalnız bir yerde «yoldaşun kıdur bolsun» duasına tesadüf ediyoruz.[273]

Hızır, aşağıda, Türk destanlarında Ali'nin rolünden bahsederken de söyleyeceğim veçhile, çok defa Ali'nin şahsiyetiyle birleşiyor. Şurası şayanı dikkattir ki, Hızır'ın Ali olduğuna dair bir Kızılbaş itikadının mevcut bulunduğunu Pir Sultan Abdal'ın şu şiirinden anlıyoruz:

Bin bir adı vardır bir adı Hızır.
Her nerde çağırsan orada hazır,
Ali Padişahtır Muhammed Vezir.
Bu fermanı yazan Ali değil mi?[274]

Aynı şair, esasen bir başka yerde, Ali'nin aşk şarabı sunan şahsiyetini de Hızır'a izafe ediyor:

Doldurdu da bize bir dolu sundu
Hızır Nebi'nin yeşil eli sabahtan.[275]

Yukarda, «aşk şarabı» motifini tetkik ederken de Türk halk hikâyelerinde bu şarabı sunan şahsiyetin ekseriya Hızır olduğunu söylemiş ve bu rolü Ali'ye oynatan Bektaşî-Kızılbaş itikatlarından bahsetmiştik.

Görülüyor ki, «Hızır» mevzuu, Türk destan ve hikâyelerini çok alakadar eden ve tetkikinden çok mühim neticeler çıkacak olan bir mevzudur. *Otto Spies*'in Türk halk hikâyelerine dair eserinde, Hızır ve Abıhayat efsaneleriyle İskender romanının mukayesesini yapmış olan bir

eser zikrediliyor: *J. Friedländer, Die Chdhir - Legende und der Alexander - Roman, Leipzig - Berlin, 1913.*[276]

Diğer Dinî Unsurlar: Köroğlu'nda ve diğer hikâye ve destanlarda bazen Hızır'ın yerini tutan dinî şahsiyet, Türklerin adeta millî destan kahramanı yaptıkları Hazreti Ali'dir. Bir şiî âşık olduğu muhakkak olan Paris rivayeti ravisi Köroğlu'nun babasını şiî gösteriyor, onun Meşhed'de öldüğünü söylüyor; bütün hikâye esnasında Köroğlu'nu Ali ve evladına fazla bağlıyor; hatta Köroğlu'na «Ben sünnîleri sevmem, hisarlarını, kulelerini hâk ile yeksan ederim» dedirtiyor.[277] Ali'nin buradaki ehemmiyeti destanî olmaktan ziyade dinîdir, ve şahsiyeti Türk orijinalitesini ihraz etmemiştir. Halbuki, diğer hikâyelerde olduğu gibi *Köroğlu*'nda da Ali'nin destanî bir şahsiyet arzettiği hakkında rivayetler vardır. Samayiloviç'in Türkmen rivayetinde, Köroğlu rüyasında Ali'yi görür; Ali onu tebcil eder. Bunun üzerine Köroğlu İran'da Arap Reyhan üzerine galebe çalar.[278] Selman Mümtaz'ın tespit ettiği şiirlerden birinde, Köroğlu naralar atmakta Hazreti Ali'ye benzetilmektedir[279] Diğer hikâyelerde Ali'nin bu şahsiyetine daha iyi misaller bulabiliriz. *Bozoğlan* hikâyesinde, Ali, kahramanları felaketlerden kurtarmak hususunda, Hızır'ın yerine kaim oluyor.[280] Ali, Eshâb, Hoca Seyyid, Hoca Şerif'le beraber hapisanede kahramanın rüyasına girerler, ona üç gül verirler. Bu onların üç gün sonra kurtarılacaklarına alamettir. Yine aynı hikâyede Ali, Merdi - Meydan, Şahı-Merdan, askerlerin Piri,[281] Erenlerin Şahıdır.[282] Ali'ye verilen bu «Askerlerin Piri» vasfı, Köroğlu'nun Özbek rivayetinde de vardır.[283]

Hızır'ın yerine bazen başka evliyalar da kaim oluyor. Tamamen onun vazifesini görmek itibariyle buna en iyi misal olarak *Genç Osman* hikâyesinde kahramana yardım eden «Abdülkadir Geylânî»yi gösterebiliriz.[284]

Paris rivayetiyle Özbek rivayetindeki, Hızır, Ali, ve Evliyalara verilen ve umumî olan bu, daha ziyade destanî mahiyette mevki istisna edilecek olursa diğer rivayetlerde sair dinî unsurlara ehemmiyet atfedilmiyor. Bu itibarla, mahiyetinden şüphe ettiğimiz için muhtevasını ihtiyatla karşılamamız icap eden Ermeni rivayetindeki Köroğlu'nun ve kahramanlarının din telakkisi hakkındaki hükümleri, *Köroğlu*'nun bu iki rivayetinden başka rivayetleri nakzetmiyor. Ermeni rivayetinde Köroğlu tamamen dinsiz, kendisine dehalet etmek isteyenler için hiçbir dinî kayıt koymayan bir haydut gibi gösterilmektedir. Bütün Anadolu rivayetleri ve Huluflu rivayeti de onu az çok bu vasıfla tasvir ediyor. Yalnız Maraş rivayetinde, Köroğlu'nun, Ayvaz ve bütün arkadaşları ölünce, ağlayıp kıbleye dönmesini ve namaz kılmasını tasvir eden bir şiir görüyoruz.[285] Halbuki meselâ Özbek rivayetinde dinî unsurlar çoktur. Hemen hemen her şiirde Ervah'tan, Pirler'den istimdat kahramanların âdetidir.[286] Ivaz Han bir zahittir: kimseye bildirmeden, sabaha ka-

dar namaz kılar.[287] Hazreti Ali ile beraber Ebubekir, Osman, Ömer ve bilhassa On İki İmam, Kırk-Çehlten, sonra, Peygamberler: Nuh, İbrahim, İsmail, Davut, Süleyman, Muhammed; ve Pirler: Hazreti Zinde, İlyas ve tabiî daima Hızır zikredilir.[288] Melekler Köroğlu'nun harbini seyrederler.[289] Bu son unsur *Köroğlu*'nun İstanbul rivayetinde de vardır. Esasen, halk muhayyelesini doğurduğu efsanelerin çoğunda tesadüf edilen bu motif daha ziyade destanî bir unsur olmuştur. *Manas* gibi tam destanî diyebileceğimiz eserlerde de Melekler'in, Ervah'ın yardımını görüyoruz.[290] İstanbul rivayetinde Hasan Bey, Kara Vezir'in askerine girişince buna gökteki Melekler bile aferin derler.[291] Keza Paris rivayetinde de Melaikelerin harp esnasında gökyüzünde dolaştıkları söylenmektedir.[292]

Yine Özbek rivayetinde Ivaz'ın idamına sebep, onun Köroğlu'nun dinine girmiş olmasıdır.[293] Ve o bütün tehditlere rağmen Kızılbaşlığa tekrar avdet etmez. Bu nokta Maverayı-Hazer Türkmenlerinin şiiliğe karşı derin husumetini göstermek itibariyle mühimdir; esasen ilerde de mevzubahsedeceğimiz gibi Özbek-Türkmen rivayetinin esasını teşkil eden de bu Türkmen-Kızılbaş mücadelesidir. Paris rivayetine gelince, buna şiî tesiratının çok olduğunu söylemiştik. Yalnız bir iki noktaya daha işaret edelim. Köroğlu bu rivayette de dindar gösteriliyor. O «Dinimiz bir kadim dindir,» der.[294] Keza aynı rivayette Firenk Padişahının oğlu İstanbul Padişahının kızı Nigâr Hanımı almak için dinini değiştirir.[295]

4. Zamanın, Mahallin, Destanı Söyleyenlerin veya Yazanların Tesirleri

Destanda kahramanlar ekseriyet itibariyle kalkan, cıda, hançer, kılıç, topuz, gürz, ok... kullanırlar. Bunu eski destanî devirlerin bir bakiyesi olarak kabul etmek mümkündür; esasen muahhar devirlerde de, göçebeler arasına ateşli silahın çok geç girdiğini nazarı itibara almak lazımdır.[296] Hatta Köroğlu'nun silahı görmesiyle dünyadan çekilmesini halk muhayyelesi beraber gösteriyor. Bununla beraber sonraki destancıların, hikâyecilerin Köroğlu gibi bir kahramanı sadece okla, mızrakla, kılıçla harbetmiş bir haydut tasavvur edemeyecekleri muhakkaktı. Değil *Köroğlu* gibi şehirler içinde de yayılmış destanlarda, *Manas* gibi tam göçebe mahsulü olan Kırgız destanında bile tüfeği görüyoruz. Bu *«on iki desteğin taşıdığı / ateş çıkaran kara Mıltık»*tır.[297] *Köroğlu*'nda, yalnız Selman Mümtaz'ın neşrettiği şiirlerde top, gülle zikredilir. Bu şiirlere göre Köroğlu'nun kalesi, topları vardır.[298] Aslı-Kerem hikâyesinde de kargı, ok, kılıçla beraber, tüfek, kurşun, tabanca zikrediliyor.[299]

Kahramanların meclisleri tasvir edilirken, sadece Şarap gibi destanî içkilerden bahsedilmez. Kahve, tütün, çay da kahramanların rağbetine mazhardır.[300] Tavla gibi şehirlere mahsus oyunlar da oynanır.[301]

Çayın *Manas*'ta da çok mühim mevkii vardır. Destanda, her misafire kaynatılan semaveri tasvir eden satırlara çok tesadüf olunur. *Şah İsmail* hikâyesinde de, Şah İsmail'in «Kapısız Saray»da Gülperi'nin kardeşleriyle oturup kahve, tütün içtiklerini kaydedelim.[302]

Köroğlu Çamlıbel'den etrafı görmek için dürbün de kullanır: Bu mükemmel aletin ismi «Huluflu»da «dürvünt»,[303] Maraş rivayetinde ise «düldül»dür.[304]

Köroğlu'nun intişar sahasının genişliği nazarı dikkate alınınca, Türklerden gayri kavimlerin de destanda rolleri ve tesirleri olacağı tabii görülür. Buna bir iki misal zikredeceğim. Maraş rivayetinde—bu, yalnız bu rivayete munhasır bir epizottur—Kayseri valisi tarafından öldürülecek olan on yedi keşişin gelip Köroğlu'na teslim olduklarından bahis vardır.[305] Yine aynı rivayette bir harpte kâfirleri sayan Köroğlu hep Ermeni isimleri söylemektedir.[306] Paris rivayetindeki «Severim ben Ermeninin haçını» mısraı şayanı dikkattir.[307] Sonra Ermeni Bezirgân epizodunu ve ne kadar mühim olduğunu yukarda gördük. Kilisli Muallim Rifat Beyin bana şifahen söylediğine göre de Kilis civarında böyle hikâyeleri söyleyen âşıkların çoğu Ermeni imiş. Azerbaycan'da da böyle Türkçe söyleyen, Türkçe yazan Ermeni sazşairlerinin bulunduğu malumdur.[308] *Köroğlu*'ndaki Ermeni tesirini izah eden bu sebepler *Kerem* hikâyesindeki Ermeni Keşişin, Aslı Hanın rolünü de izah eder. Hatta Selman Mümtazın neşrettiği şiirlerden birinde de Kerem'in, Aslı için din değiştirip Ermeni olduğu variyantı görülmektedir ki bunu da bu hikâyeyi işleyen Ermeni âşıklarının rolleriyle izah etmek mümkündür.[309]

Nihayet söyleyen destancının tesirine bariz bir misal getirmekle bu bahsi bitirelim. Diğer rivayetlerde de buna misaller bulunmakla beraber, en iyi misali Paris rivayetinde görüyoruz; zira bu rivayetin Âşık Sadık isminde muayyen bir şahıs tarafından söylendiğini biliyoruz; binaenaleyh burada destan nisbeten ferdî-realist mahiyettedir. Âşıkın hikâyeyi kendi arzusuna veya muhitine göre çevirmesine misal olarak, yukarda, şiîlik tesirlerini gördük. Bundan başka âşık, ülemalığını da gösterir: *Destan*'da Köroğlu'nu felekten şikâyet ettirirken, Yusuf'tan, Süleyman'dan, Keykâvus'tan, Rüstem-i-Sanî'den de dem vurdurur.[310]

5. Tarihî Unsurlar

Köroğlu Destanı'nın esas unsurunu «Kızılbaşlara karşı mücadele» teşkil ediyor. Bu bir taraftan, Türkmenlerin (Maverayı Hazer Türkmenleri olsun, Azerbaycan Türkmenleri-Ak Koyunlular olsun) Acemlere karşı veya Safevîler gibi şiî Türklere karşı, diğer taraftan Osmanlı Türklerinin aynı düşmanlara karşı mücadelelerinin izleri olmalıdır. Özbek rivayetinde Kızılbaşlar yalnız Gürcistanlılar olarak gösterilmektedir.

Köroğlu'nun Türkmenlerde, Acemlere karşı — bilhassa Tekelilerin — mücadelelerinin mümessili olarak telakki edildiğini, seyyah Mehmed Emin de teyit ediyor. Bu zat seyyahatnamesinde Köroğlu'ndan şu yolda bahsediyor: «Âşık Virdi'nin (seyyahın, Gümüştepe-Hıyva yolundaki kılavuzlarından bir Yumutlu) destanları içinde Köroğlu'nun dahi namını işidince mütehayyir oldum. Zira bizde Çamlıbel'e isnat olunan Köroğlu'nun Asyayı Vusta'da ismini işiteceğimi hatırıma bile getirmezdim. Herifi istintak edince anladım ki, bunlar Köroğlu'nun kendilerinden, hem de Teke kabilesinden olduğunu itikat ediyorlar. Tekeliler İranlılar ile öteden beri düşman olduklarından İranlılar ile muharebeler hakkında birçok destanları vardır ki bunlarda Türkmenlerin yararlıkları medih ve sitayiş edilir ve İranlılar dahi 'ayâl suratlığ' yani 'kadınlar gibi' diye tahkir edilir. Köroğlu dahi böyle İranlılar ile olan muhacematta nam almış bir kahraman olup Âşık Virdi'nin tabirince İran ordularını tarumar ve perişan ve Şahı İran'ı tahtında lerzan etmiş imiş...»[311] Yumut, Teke, Göklen kabilelerinin Acemlere karşı harplerini, akınlarını, Göklenlerden olan Mahtumkulu, şiirlerinde tasvir eder.[312]

Ak-Koyunlu Türkmenler evvela kardeşleri olan Kızılbaş Safevîlerle mücadele ettiler. Fakat bilahare Safevî hanedanı teessüs ettikten sonra Ak-Koyunluların idaresi altında bulunan Türkmenlerin artık Safevî ordusunun kısmı azamını teşkil etmeleriyle bu Safevîler de Türkmen ismiyle yadedilmeye başladı. Birinci Tahmasb (1524-1576) ve birinci Abbas (1587-1628) zamanlarında Kirman ve Kilûye dağlarında yaşayan fakat isimleri zikredilmeyen bazı Türkmen Afşar kabilelerinin reislerinin bir tanesinin ismi «Husrev Sultan Köroğlu» olduğu biliniyor.[313] Acaba bunun, on altı ve on yedinci asırlardan çok izler taşıyan *Köroğlu Destanı*'nda bir hissesi var mıdır? Bu mesele henüz karanlıktır.

Paris rivayetinde, Köroğlu «Şah Abbas»ın dostudur (şiîlik tesirlerinde olduğu gibi bunu da, destanın şiî İran Azerbaycanı Türkleri arasında tespit edilmiş olmasiyle izah mümkündür). Babası ölürken ona, İran Şahlarına dokunmamasını vasiyet etmiştir. Hatta Köroğlu, Azerbaycan hâkiminin emrine bile, bunun için itaat eder ve onun memleketinden çekilerek Çamlıbel'e yerleşir. On dokuzuncu asırdaki âşıkın hikâyesinde ismi geçen bu Şah Abbas acaba bu Paris nüshasında (s. 167) zikredildiği gibi ikinci Abbas mıdır? Chodzko bunu kabul etmiş ve Şah Abbas'ın ismi geçerken onun hüküm sürdüğü tarihi de ilave etmiştir : (1648 - 1667). Fakat bu, Safevî hanedanının en şevketli devrini yaşatan birinci Abbas'ın hatırası olsa gerektir.

Diğer taraftan bu «İran Padişahı Şah Abbas», Türk sazşairleri arasında da popüler olmuştur. Âşık Kurbanî etrafında teşekkül eden hikâyede Şah Abbas mühim bir rol oynar. Halk hikâyelerinde bazen âşıkın maşukasına kavuşmasını bir Bey, bir Paşa veyahut bir Padişah temin

eder. İşte *Kurbanî* hikâyesinde bu vazifeyi Şah Abbas görüyor[314]. Selman Mümtaz'ın tespit ettiği, *Köroğlu Destanı*'na ait şiirlerden birinde gördüğümüz :

Köroğlu geldiler savaş kurmaya
Koçakların muradını vermeye
Kûs nağara çalunur kan almaya
O Şeyh oğlu Şeyh Abbas'ın günüdür.

Parçası da her halde birinci Şah Abbas'a (Şeyh oğlu Şah Abbas) telmihtir.[315]

«Huluflu»nun Azerî rivayetinde Acem dostluğu mevcut değildir. Burada bilakis Anadolu rivayetlerinin tesirini görüyoruz: Bağdat seferi. Yalnız bu rivayette Köroğlu'ndan bütün Padişahların—İran, Turan, Osmanlı Padişahlarının—korktukları söylenmektedir.[316]

Kızılbaşa karşı mücadele en esaslı unsuru teşkil ediyor demiştik. Bu bilhassa Özbek rivayetinde barizdir. Burada dinî mücadele çok ehemmiyetli telakki edilir: Ivaz Han, Kızılbaşların dinine dönmediği için idama mahkûm edilir.

Bu «Kızılbaşa karşı mücadele» unsuruna biz *Bozoğlan* gibi şair Türkmen mahsullerinde de tesadüf ediyoruz. Burada Yezidîler de tesmiye edilen bu kâfir milletin (Vambery neşrini tetkik eden Samayiloviç'e[317] göre Gürcüler, Kürtler, Lûrlar) Padişahı Güzelşah'tır. Bu, Sünnîleri temsil eden Türkmen Beylerini (Yusuf ve Ahmet Beyleri) esir eder. Onları dinlerinden döndürmek ister, muvaffak olamaz.[318] *Manas*'ta da Kızılbaş düşmanlığı vardır.

Sarttın yurtun sapırdın
Kalşar yurdun kaçırdın
Kızılbaş yurtun kınadın
Ak Padişaga barıp siyladın.
(R. Proben, c. V, metin, ss. 62-63).

... Açuvlanba Padişam,
Kızılbaş yurtun kıramın...
(R. Proben, c. V, metin, s. 72).
... Kızılbaş yurtun kınamın...
(R. Proben, c. V, metin, s. 75)

gibi parçalar Kızılbaş düşmanlığının Kırgızlara kadar nüfuz ettiğini gösteriyor. Türk sazşairlerinde de İranlılara karşı seferler hep Kızılbaşlara karşı seferler diye telakki ediliyor.[319] Bu tesmiye tarihî membalarda da görülüyor.[320] Keza Azerî şairlerinde de İranlılar Kızılbaş diye gös-

terilmektedir: Selman Mümtaz'ın topladığı halk şiirlerinden, Şikeste Şirin'in müellife göre Aka Mehmet Şah Kacar'ın Tiflis'teki tahribatı hakkında yazılmış bir parçasında; «*Kızılbaş koşunu döğüşün açtı*» mısraını görüyoruz.[321]

Maraş rivayetinde Köroğlu'nun şiirlerinin birçoğunun mevzuu Acem illerine karşı harplerdir. Bundan başka «Huluflu»da olduğu gibi Bağdat seferi de ayrı parçalar teşkil eder. Halbuki Paris rivayetinde aynı kısım Tokat seferi diye gösteriliyor. Bu da şiî İranlı âşıkın ağzından tespit edilen hikâyede vakanın değiştirildiğini, Osmanlı toprağında Tokat şehrine karşı mücadele şekline sokulduğunu gösteriyor.

Bütün bunlardan istintaç edebiliriz ki, *Köroğlu Destanı*'nda XVI ve XVII nci asırları dolduran Acem seferlerinin çok izleri kalmıştır (diğer taraftan sünnî Özbek - Türkmenlerle şiîlerin mücadelesi). Sonra Gürcistan, Dağıstan seferleri (Maraş rivayeti), Üçüncü Murat[322] devrindeki İranlılara karşı harplerin, Kafkasya'da Özdemiroğlu Osman Paşanın fütühatının izleri olsa gerektir. Bu suretle Özdemiroğlu Osman Paşa ile münasebetlerini ilerde mevzubahsedeceğimiz şair Köroğlu acaba destanın teşekkülünde ne dereceye kadar rol oynamıştır? Burada, bilvesile Özdemiroğlu Osman Paşanın seferlerine iştirak etmiş başka bir şairin bir şiirinden bahsedeceğim. Acem Şahının ağzından söylenmiş olan bu koşma, Ferhat Paşa tarafından esir edilen İranlı Şehzade Haydar Mirza hakkındadır. Köroğlu'nun Ayvaz için (Ayvaz'ın esareti münasebetiyle) söylediği şiirlere eda itibariyle çok benzeyen ve :

Benden selâm olsun Osman eline
Imırzamı hoşça tutun ağalar

mısralarını da havi olan bu şiir[323] Köroğlu şiirlerinin birçoğunun, bu tarihî vaka sırasında yazılmış olduğunu gösteriyor.[324] Fakat Özbek rivayeti de dahil olduğu halde hemen hemen bütün rivayetlerde müşterek olan Ayvaz'ın esareti epizodu, kendisine benzeyen bu esaret vakasından şüphesiz çok eskidir.

Bağdat seferine gelince, Maraş rivayetinde, «Huluflu»da mühim bir yer işgal eden bu epizodun, herhalde Kanuni ve bilhassa Dördüncü Murat zamanındaki seferden kalma bir iz olduğu muhakkaktır. «Huluflu»da teferruatla hikâye edilen, Köroğlu'nun Ayvaz'ı kurtarmak için arkadaşlarıyla tebdil şehire girmesi, girerken bir ihtiyar ekinciye rasgelmesi, ihtiyarın, Ayvaz ve arkadaşlarının akıbetleri hakkında teessürlerine mukabil, Köroğlu'nun onu taltif etmesi; Sultan Murad'ın Bağdat'a tebdil girmesi ve bu esnada bir kocakarıya iyilikler etmesi menkıbesine az çok benziyor.[325]

Diğer tarihî unsurlara da işaret edelim: Maraş rivayetinde sandıklar içinde yiğitleri saklamak suretiyle Köroğlu'nun Gürcistan'a baskın

yapması, birçok mal ve kız kaçırması, Sultan Osman'ın Bilecik'i zaptetmek için müracaat ettiği hileyi hatırlatmaktadır. Sultan Osman'ın bu menkıbesinin[326] şifahî rivayetlerden veya tarihî membalardan halka intikal etmiş olması ihtimaline mebni buna işaret ediyorum.

Anadolu'da Türkler arasında Timur'un şöhretinin devamını gösteren bir nokta da var: Reyhan Arap'la karıştırılan Kenan Bey, İstanbul rivayetinde Timurleng'in oğlu olarak gösterilmektedir.[327]

Bir Konyalının söylemesine göre[328] Konya rivayeti diyebileceğimiz, Elâziz rivayetinin Hasan Bey faslında da Karaman Beyleri mühim bir rol oynarlar: onların, Köroğlu'nu yıldıracak kadar askerleri vardır; Köroğlu bundan korkmuş ve Karaman Beyinin kızı Telli Hanımı kaçıramamıştır. Bu parçalar bütün diğer rivayetlere şamil olmamakla beraber, mahdut bir sahada olsun, Fatih devrine kadar Osmanlı Padişahlarına mukavemet eden bu Türk Beylerinin şöhretinin devamını göstermek itibariyle mühimdir.

Celâli isyanları, Celâlîlerin Anadolu'daki şöhreti de burada izlerini göstermektedir. Paris rivayetinde Tercim kabilesinden bir Bey, Nazar Celâlî ismini taşır.[329] Köroğlu'na Deliler, «Ey Celâlî!» diye hitap ederler.[330] Bir yerde Bolu Beyi bu hitabı kullanır.[331] Nihayet Bolu'da tespit ettiğim bir rivayet Köroğlu'nu Celâlî göstermektedir. Bu rivayete göre Köroğlu, Celâlîler zamanında yaşamış, onlardanmış. Sonra Acemistan harplerinde hükümete hizmet etmiş. O zamanlar telgraf filan olmadığından harbin ilan edildiği, yüksek tepelerde yakılan ateşler vasıtasıyla İstanbul'a bildirilirmiş. İşte «Köroğlu-Dağı»nın ateş bekçisi de Köroğlu imiş.

Köroğlu Destanı'nda Celâlî isyanlarının izleri şüphesiz çok daha derindir. Bolu rivayeti Celâlîlerin Köroğlu'nu kendilerinden addettiklerini gösterebilir. Esasen Köroğlu, hükümete karşı isyan etmiş bir haydut olmak itibariyle tamamen bir Celâlî tipi arzediyor.

Celâlî isyanlarının bir safhası var ki birçok cihetlerden *Köroğlu Destanı*'ndaki bir epizoda çok benziyor. Naîma'nın verdiği malumata göre: Sokullu Hasan Paşa 1602 senesinde Tokat'ta bir Türk nişancı tarafından öldürüldü. Eşkiyalar (ihtilalin ilk reisi Kara-Yazıcının kardeşi ve halefi Deli Hasan'ın idaresinde) Tokat'ı bastılar. Hasan Paşanın hazinelerini talan ettiler. Paralar kalkanla ve kumaşlar kılıç zürası ile ölçüldü.[332]

Bir defa bu epizot: Köroğlu'nun atının çalınması ve Köroğlu'nun onu almaya gitmesi, Tokat'ta (Huluflu), veya Hınıs Paşasının memleketinde (Paris) tek başına kahramanlıklar yapması, Paşanın yerine dostu Keçel Hamza'yı geçirmesi, Azerî rivayetlerinde vardır. Anadolu rivayetlerinde de—daha muhtasar da olsa— görülüyor. Özbek-Türkmen rivayetinde bulunmadığına göre bunu daha muahhar ve Anadolu hadiseleriyle alakadar sayabiliriz. Sonra, Hasan Paşa, «Huluflu»da Erzurum

Paşasıdır ve Köroğlu'nu tuzağa düşürmek istediği zaman, bir toy esnasında bu kahraman tarafından öldürülmüştür; Paris rivayetinde ise Hınıs Paşasıdır. «Huluflu»da, Bağdat seferi bu «Tokat'ın Yağmalanması» tarihî vakasına benzer. Paris rivayetinde Köroğlu'nun, dağlarının cevahirini kalkanla ölçmesini, Jaba[333] ve Selman Mümtaz rivayetlerinde de mızrakla kumaş ölçmek ananesini görüyoruz.

Diğer taraftan Hammer'in, sekizinci cildinde verdiği Celalî isimleri de tamamen *Köroğlu Destanı*'ndaki delilerin isimleri nevindendir: Deli Hasan, Alaca-Atlı, Yular - Kastı, Tepesi-Tüylü, Ağaçtan-Piri, ilh... gibi. Herhalde Celâlî eşkıyası bu destanın teşekkülünde—şimdilik bu meselenin müphem ve karanlık olmasına rağmen—mühim bir rol oynamışlardır.

Nihayet, tarihî unsurlardan, Köroğlu'nun Kırım Hanı Şahingiray ile mücadelesini kaydedelim. Abdülkadir Beyin «Halk Bilgisi Haberleri»ndeki Erzurum rivayetine ait notlarından aldığımız bu malumat, Erzurum rivayetinin neşriyle ihtimal başka neticeler elde edilmesini temin edecektir.

6. Köroğlu Rivayetlerinin Eskiliği ve Yeniliği Meselesi

a) Rivayetler: Köroğlu rivayetlerinin eski hiçbir nüshası, veya eski tarihlerde tespit edilmiş hiçbir parçası yoktur. Bunun için bu meselenin kat'i surette halli şimdilik mümkün değildir. Nihayet faraziyeler söylemek kabil olacaktır.

Elimizde mevcut rivayetlerin, gerçi tespit tarih itibariyle en eskisi Paris rivayetidir. Lakin bu çok tahrife uğramış, kendisine çok yeni unsurlar gelmiş, nihayet realist bir şekil almış bir rivayettir. «Halk rivayeti» vasfını daha iyi muhafaza etmiş olan Huluflu'nun Azerî rivayetiyle mukayesesi bunu gayet iyi gösterir.

Köroğlu Destanı'nın menşei meselesinde mevzubahsedeceğim gibi Türkmen rivayetine çok yakın olması icap eden Özbek rivayeti, şüphesiz en eski rivayettir. Sonra, bu rivayet destanî unsurları daha iyi muhafaza etmiştir. Herhalde, Türkmenlerden çıkan Köroğlu hikâyesi, Azerbaycan ve Anadolu'da yayılmış ve kendisine yeni yeni unsurlar ilave edilmiştir. Hatta bugün elimizde mevcut Özbek rivayetinin bile aslını muhafaza etmediği muhakkaktır. Özbek rivayetinde Köroğlu'nu bir Türkmen Beyi değil, bir Sultan olarak görüyoruz; onun tabi olduğu idare sistemi, Türkistan'ın Timurîlerden sonraki yarı müstakil hanlıklar sistemidir. Anadolu'ya geçen rivayetler ise Köroğlu'nu bir asi derebeyi-haydut olarak göstermektedirler.

Maalesef Türkmen rivayeti elimizde olmadığı için bütün bu rivayetlerin ne gibi tahriflere maruz kaldığını tayin mümkün değildir. Hatta Türkmen rivayetine en yakın zannettiğimiz Özbek rivayeti bile tam

değildir. Bu tam olsaydı ihtimal bu hususta daha kati hükümler vermek mümkün olurdu.

Esas itibariyle bu «Türkmen-Özbek rivayetinin eskiliği»ni tespit ettikten sonra diğer rivayetleri eskiliğine, yeniliğine göre tasnif etmeye imkân var mıdır? Rivayetlerin bugünkü vaziyetinde bu imkânsızdır. Zira bütün rivayetler birçok tedahüller arzediyorlar. Sonra, her bir rivayette eski ve yeni epizotlar karışık, hatta girift bir şekilde bulunuyor. Yalnız umumi vasıfları itibariyle Köroğlu rivayetlerini şu şekilde tasnif etmek mümkündür:

1) Özbek rivayeti (aslı Türkmen; en eski şekil).

2) Azerî rivayetleri (birbirine çok yakın. Yalnız Huluflu daha eski şekilleri, Paris rivayeti daha realist, daha yeni unsurları havi).

3) Anadolu rivayetleri (bunlardan Maraş rivayeti birçok cihetlerden Azerî rivayetlerine yaklaşmakla beraber, Hasan Bey epizodunu ihtiva etmesi itibariyle Anadolu rivayetlerine merbuttur. İstanbul rivayeti Paris rivayetinin vasıflarını haizdir: kendisine yeni unsurlar ilave edilmiş, şekli değişmiş; destan adeta halk hikâyeleri şeklini almıştır. Hatta, bir romana daha çok yaklaşan Paris rivayetinden bu vasfıyla, yani masala daha çok benzemesiyle, ayrılır).

4) Bu tasniften hariç kalan Yalvaç rivayeti.

5) Tobol rivayeti (teferruata kadar Azerî rivayetine benzeyen bu rivayet, Ağaçaus ismi altında Hasan Beyin vasıflarını gösteren bir kahramanın epizodunu ihtiva etmek itibariyle Anadolu rivayetlerine de yaklaşır).

b) *Motifler:* Taslak şeklinde bu tasnifi yaptıktan sonra, Köroğlu rivayetlerinde yeni motifler, eski motifler hangileridir? Bu meseleye geçebiliriz.

Köroğlu motiflerinin şüphesiz en eskisi at ve kılıç motifleridir; bilhassa at motiflerinin, gerek bütün *Köroğlu Destanı*'nda gerek diğer destanlarda müşterek olması, buradaki ata benzer atların Türklerden bahseden en eski tarihî membalarda zikredilmesi buna delil olabilir.

Köroğlu, Ayvaz, Reyhan Arap ve bunların esas menkıbeleri: Köroğlu'nun ya irsî bir şekilde veya sonradan hükümdar olması, etrafına birtakım adamlar toplanması, Ayvaz'ın kaçırılması, Reyhan Arap-Köroğlu mücadelesi, bütün bu rivayetlerde mevcut olduğu için, herhalde destanın en eski temleridir. Babası kör edildiği için Köroğlu'na bu ismin verilmesi[334] veyahut Köroğlu isminin başka şekilde izahına gelince, benim fikrimce Azerî ve Anadolu rivayetlerinde kahramanın babasının kör edilmesi, destanda kahramana o asi-haydut tipini vermek için, ihtimal böyle bir hadisenin bu esnada bir menkıbe haline gelmesiyle veya başka bir şekilde, sonradan destana ilave edilmiştir. Bunu gösteren deliller şunlardır: 1) Özbek rivayetinde kahraman Kûr'da (=mezar)

doğduğu için Kûroğlu denmesi (daha iyisi: körlük meselesinin mevzubahsolmaması). 2) Yalvaç rivayetinde, Köroğlu'nun babasının «kör edilmesi»nden bahsedilmeyip, sadece, «kendisinin bir parça kör bir sığır çobanı» olduğunun zikredilmesi.

3) Tobol rivayetinde, Kür Batır'ın kör edilmeden evvel bu ismi taşıması (Tobol rivayetine bu körlük meselesi de, motiflerinin çoğu gibi, Azerî rivayetinden geçmiş olabilir).

Diğer motiflere gelince: İran seferleri, Gürcistan seferleri, Bağdat seferleri herhalde Osmanlı ordularının bu memleketlerde olan harplerinin destanî şeklidir. Maraş rivayetindeki Çin Maçin seferlerini, çok eski devirlerde Türklerin Çinlilere karşı yaptıkları harplerin izleri telakki etmek şüphesiz doğru olmaz. Bu, nihayet, bir masal unsurunun (Çin Padişahının kızını almak) destanîleşmiş şeklidir. Esasen Maraş rivayeti az çok bu destanî mahiyeti haizdir.

Yukarda tahlil ettiğimiz masal unsurları şüphesiz çok eski unsurlardır. Fakat bunların çoğunun *Köroğlu Destanı*'na, destanın şehirlere, yerleşmiş ve masallar dinlemiş ahali arasına girmesinden sonra nüfuz ettiği muhakkaktır. Bunlardan bir tanesinin, nisbeten daha destanî bir motifin—Köroğlu'nun atının Abıhayattan içmesi motifinin—Evliya Çelebi'den sonra, yani on yedinci asırdan sonra, Köroğlu Destanı'na geçtiğini biliyoruz (aşağıda, «*Köroğlu Destanı* ve Coğrafî İsimler» bahsine bakınız). Bunu başka misallerle de teyit edebiliriz. *Manas, İdiye* gibi, göçebeler arasında teşekkül etmiş, orada kalmış ve yaşamış destanlar hemen hemen hiç denebilecek kadar az masal unsurları ihtiva ettikleri halde, şehirlerde teşekkül etmiş, hatta çok kuvvetle muhtemel, ilk defa, okumuş adamlar tarafından tespit edilmiş *Battal Gazi, Hamzaname, Ali* hikâyeleri gibi mahsuller, masal unsurlarıyla doludur.

Nihayet yukarda gösterdiğimiz mahallî unsurlar, en yeni unsurlardır. Bir yerde uzun bir zaman zarfında intişar ettikten sonra o mıntaka tarafından destanın benimsenmesi, eski unsurlar yerine yenilerinin kaim olmasını intaç etmiştir.

BÖLÜM IV

MUHTELİF RİVAYETLERE VE MUHİTLERE GÖRE KÖROĞLU DESTANI'NDA İDEOLOJİ

DESTAN KAHRAMANI KÖROĞLU'NUN ŞAHSİYETİ HAKKINDA HALK TELÂKKİLERİ

Köroğlu Destanı, ideolojisinin tetkiki itibariyle iki cephe arzediyor: Özbek rivayeti ve Anadolu-Azeri rivayetleri teferruatta her ne kadar birbiriyle müşterek bulunuyorlarsa da esasta ayrılmaktadırlar. Birinci rivayette kendisinden evvelkilere varis olmuş bir Sultan görüyoruz. Hatta o, bütün kabiliyetlerini, bilgisini mezarda doğduğu zaman almıştır. Artık bütün hayatında, mutlak bir hâkimiyetle, saadet ve huzur içinde hüküm sürer. Arzuları olursa Kırk-Yiğidine, tâbileri olan Türkmen Beylerine bunları anlatır, fikirlerini alır. O bütün emellerine nail olur. Hatta destan bize onun ölümünü bile anlatmıyor. Bunun — bütün masallarda olduğu gibi — ehemmiyeti yoktur. Kahraman muradına ermiş, onun «*dünyada armanı kalmamış*»tır.

Halbuki Anadolu-Azerî rivayetlerinde Köroğlu bu şekilde değildir. O, bir defa mağdur bir babanın oğludur (ekser rivayetler). Zulmü, haksızlığı daha küçüklüğünde görmüş, babasından intikam dersi almıştır. Maraş rivayetinde Deli Yusuf, Çamlıbel'e yerleşirken oğluna şu nasihatları verir: «Kimseye merhamet etme. Zulme karşı kin besle. Sonunu düşünme. Geçen kervanı vurmaya bak. Neşe, devlet içinde ömür süregör.» Diğer rivayetlerde bu baba dersi bu şekilde olmamakla beraber, yine hiç olmazsa alınacak bir intikam vardır. Ve kahramanın bütün hayatı, bu nasihatları yerine getirmekten ibarettir.

Şu halde Anadolu-Azerbaycan rivayetleri, sergüzeştçi bir kahraman, bir haydut tipi vermektedirler. Özbek rivayetinde olduğu gibi, onu biz hiçbir zaman mutlak bir hâkim olarak görmüyoruz. O çok defa acze düşüyor; bezirgâna mağlubiyeti epizodu buna en iyi misali verir. Sonra Köroğlu, atını kaybettiği zamanlarda âciz bir mahluk oluyor; arkadaş-

larının hakaretine maruz kalıyor. Maraş rivayetinde Hoylu Beyin onu ağır sözlerle levmettiğini görüyoruz. Çok defa onu arkadaşları terkediyorlar. Burada Köroğlu tamamen demokrat bir tiptir. Zulme uğramış bir ihtiyarın bir Beye (Paşaya veya Padişaha) isyan etmiş bir oğludur; o etrafına kendisi gibi avamdan birçok yiğitler toplamıştır: bunların ekseriyetle demirci, nalbant, dellak, seyis (mihter) gibi halktan adamlarla Çamlıbel'e zorla getirilmiş yiğitler olduğunu görüyoruz.[1] Bunlar, sesleri arslanın gözünü çatlatan, dağlara yaslanmış kahramanlardır; icabederse adam etini kebap edip yiyecek derecede merhametsizdirler. Zaten Köroğlu babasından aldığı dersi onlara tekrar etmekten fariğ olmaz: harp en meşru harekettir. İntikam hareketlerin çoğunun saikidir. Harpte hiçbir şey dinlemek olmaz. O zaman şehirler taş taş üstüne kalmamalıdır; adam kanı dağ gibi devrilmelidir. Yılan dilli hançer işlemeli, kazanlarda adam kanı kaynamalıdır. İşte Köroğlu böyle emreder. Esasen kavga bir bayram, döğüş bir düğündür.[2]

Lakin bütün bu kan ve intikam hisleri içinde yine kahramanları idare eden bir mertlik mefhumu vardır. Köroğlu'nun ve kahramanlarının, kuvvetin geçmediği yerlerde hileye müracaat etmelerine, düşmanın çok olduğu yerlerde kaçmalarına pek az tesadüf ediyoruz. Bilakis en müşkil mevkilerde kalan Köroğlu'nun mertlik gösterdiğini, tek başına harbettiğini çok defa görüyoruz. Mertlik ve döğüş mevzubahs oldu mu artık Köroğlu Sultan'la haydut Köroğlu arasında bir fark kalmıyor. İki tarafta da, kahramanlık yegâne perestiş edilecek meziyettir. Kendisini kaçıran Köroğlu'nun mertliklerini gördükten sonra Ayvaz ona en sıkı bağlarla bağlanır ve bir daha onu terketmez (bazı rivayetlerdeki geçici bir iki vaka müstesna).

Bu mertliğin icap ettirdiği ananeler de vardır: Köroğlu bir kadının muavenetini asla kabul etmez. Korkup aman dileyeni öldürmek lazımdır; yaşamaya layık olduğunu ispat için ölümden korkmamak lazımdır.[3] Kaçanı koğmak yiğitlik değildir. Yiğit yapacağı şeyi düşmanına haber verir.[4] Meselâ Elâziz rivayetinde, Hasan Bey kızı kaçırırken kızın babasına haber verir. Tobol rivayetinde, Köroğlu Nigâr Hanımı İstanbul Kalesi haricine çıkardıktan sonra döner, Bul-Bek Han ile harbeder, ve ancak düşmanlarını mağlup ettikten sonra, sevgilisini alır, memleketine doğru yola düzülür. Görülüyor ki böyle destanî ruhu muhafaza etmiş parçalarda *Köroğlu Destanı* kahramanları diğer Türk destan kahramanlarından tamamen farksızdır. Manas'ı yüreğinden vurup arkasından: «Gel gitme! Bende ölen canı diriltecek ilaç var, gel! Ok atan kolum bağlanıp kalsaydı keşke!» diye çağıran Er-Kökçe ile,[5] esir ettiği düşmanı Bolu Paşayı, sevdiği kıza kavuşturmak için bütün tehlikeleri göze alıp kendisini esir sıfatıyla İstanbula götürten Köroğlu arasında hiçbir fark yoktur.

Köroğlu ve arkadaşları, Zeki Velidi Beyin Türk kahramanlarında

bulduğu evsafı tamamen arzediyorlar. Derslerinde Zeki Velidi Bey diyor ki : «Türk kahramanları düşmanlarına acıyan, onlara itimat eden, kendileri gibi onları da mert sanan saf adamlardır. Giderler, düşman kalesinin dibinde uyurlar. Onlar ekseriya ya bu ihtiyatsızlıklarına veya kendilerinden olanların ihanetlerine kurban giderler.»[6] Köroğlu'nun, Ayvaz'ın esaretlerine, başlarına gelen felaketlere dair olan epizotların okunması bunların da aynı kahraman tipleri olduğunu göstermeye kifayet eder.

Bu mertlik kılıç, ok, mızrak devrinin mertliğidir. Köroğlu—Anadolu rivayetlerinde—bu devrin son günlerinin mümessilidir. Tüfek icat edilip mertlik bozulunca Köroğlu'nun da zeval vaktı gelmiştir.[7] Nitekim Türk devletlerinin inkırazı da Garpta barutun icadıyla başlayan Rönessans hareketlerinden itibarendir.

Köroğlu Destanı'nda kadının mevkii hakkında Chodzko, hikâyenin tercümesine yazdığı mukaddimede uzun uzun mülahazalar serdetmiştir Şark kadını hakkında kabîl birtakım fikirlere malik olan müellif, Türk kadınını şüphesiz eksik olarak gösteren elindeki rivayeti bile bu cihetten adamakıllı tetkik etmeden umumî hükümler veriyor. Ona göre «Şark kadını—tabiî Türk kadını da dahil—Hıristiyan kadınlarıyla hiçbir müşterek vasfı olmayan bir mahluktur. Onda şefkat, müsamaha hisleri yoktur; bu hisleri taşıyan kadınlar Şarkta istihza ile karşılanır. Şark kadını her gün, her türlü boş şeyler hakkında laklakıyat yapmakla, hamamlarda entrikalar çevirmekle meşgul olur. Boş kalan vaktini yemek pişirmek, nargile içmek ve cariyelerle sohbet etmekle geçirir. Onun en büyük zevki, hâkim bir erkeğin tattığı zevktir: yani kendi tâbilerine—cariyelere— dayak atmak.» Görülüyor ki Chodzko, sanki Şarkta, haremin haricinde aile denilen müessese yokmuş gibi söz söylüyor. Halbuki Paris rivayetinde bile biz kadının erkeğe arkadaş olduğunu görüyoruz. Hatta Chodzko'nun, Köroğlu'na, tesadüfen alınmış veya kazanılmış bir mal diye telakki ettirdiği kadın, mülahazalarının tamamen aksine, hem şefkatle dolu, hem de sözü ile kahramana tesir edebilen bir kadındır. Köroğlu'na mağlup olmuş Firenk vezirinin oğlunun hayatını Nigâr Hanım kurtarır; Kars'tan dönüşte Köroğlu'nun baskınına uğrayan Bezirgân'a Perizat şefaat eder. Diğer rivayetlerde ise Türk kadınını daha iyi görüyoruz. Maraş rivayetinde Köroğlu'na arkadaşı sorar: «Bir karın var, bir tanesini daha ne yapacaksın?» O: «Benim gibi bir yiğide iki kadın çok mudur? Biri bana bakar, biri atıma; biri kahvem olur, biri tütünüm: bir rakı verir, biri meze!» Zevce olarak bundan başka türlü telakki edilmeyen kadın coşkun aşk şiirlerinin muhatabıdır. Sonra, herhalde kadını erkeğe sade itaat, korku bağlamıyor. Köroğlu'nun karılarına, kahramanın özengisine yüz sürdüren (Özbek rivayeti) saik sade bu hisler değildir. Kadın derin bir sadakatle erkeğe bağlıdır. Hasan Be-

yin macerasında, Köroğlu'nun Benli Hanıma (Telli Hanım) şu teklifine, «Hasan'dan hayır yok, yaraları felah bulmaz, gel seni ben alayım!» demesine, kızın: «O ölürse ben de ölürüm,» diye cevap vermesi gösteriyor ki Zühre, Leylâ, Elif gibi kadın tipleri—menşe itibariyle yabancı da olsa—Türk halkı tarafından çok benimsenmişlerdir. Onların bu kadar intişarını da bu izah eder.

Erkeğin de kadına mertliğin icap ettirdiği bağlarla bağlandığına iki misal getireceğim: Urfa rivayetinde, Hasan Bey sevgilisini bulunca kızın ona: «Gel yiğit, yatağıma gir!» şeklindeki teklifini o reddeder; «Ben seni mertçe alıp götürmeye geldim,» diye cevap verir. Elâziz rivayetinde ise buna benzer bir vaziyette Hasan Bey: «Ben keyf yetirmeye gelmedim; keyf bir gün olur, ben seni ilelebet severim!» der.

Türkmen aslını çok muhafaza etmiş olan Özbek rivayetinde, göçebelerde kadın ve erkeğin münasebetlerini gayet iyi görüyoruz. Türkmen gelini, genç ve güzel Ivaz'ı görünce kendisine çirkin bir er vermiş olan talihe lanet eder; delikanlıyı seyrederken böyle düşünmekte bir beis görmez; hatta, «Böyle bir genç ile bir gece kalanın dünyada hiçbir arzusu kalmaz,» gibi gayet hür mülahazalar serdetmekten çekinmez. Karaca Oğlan gibi halk şairlerimizin: «Gelin! küçücük gelin! güzel gelin!» hitaplarıyla dolu türküleri, aşk mefhumunun göçebelerde ne kadar geniş ve serbest olduğunu gösterebilir.

Yine Özbek rivayetinde bir kızla bir delikanlının evlenme meselesi hakkında görüşmelerini tasvir eden bir parçaya tesadüf ediyoruz: Ivaz, Butagöz Ayım'a, «Yalnız mısın? Yârın var mı?» diye açık bir sualle başlıyor. Sonra konuşuyorlar. Bu safhanın, hikâyede kızın reddiyle neticelendiği malumdur. Kız diyor ki: «Benim babam mala mülke bakmaz. Dengim gelse beni derhal verir. Sen bir esirsin. Köroğlu'nun oğluyum diye kendini kandırıyorsun.»[8]

Anadolu'da bu ananelerin izlerini bulmak kabildir. Develi'de bir âdet vardır ki, kıza talip olan genç erkeğin kızla anlaşmak için bir gece sabaha kadar, kızın evinde ve kızla başbaşa kalmasına müsaade ediyor; bu âdete göre, anlaşılamadığı takdirde bu mülakat bir sır olarak kalacaktır.

Köroğlu Destanı'nda, Anadolu rivayetlerinde olsun, Özbek rivayetinde olsun bu aşk teminden başka sevgi unsurlarına da tesadüf ediyoruz. Anadolu rivayetlerinden bilhassa Maraş rivayetinde, oğul sevgisi, arkadaş sevgisi çok kuvvetli parçalarla ifade olunmuştur. Fakat bu, asıl Özbek rivayetinde en güzel nümunelerini veriyor. Hapisanedeki Ivaz'la kızkardeşinin muhavereleri, Gül Ayım'ın ağabeyini kurtarmak için yalvarması, paralanması bir halk destanında «sevgi» teminin verebileceği en güzel parçalardır.

Fakat memleket sevgisi belki hepsinin fevkındedir. Kardeş, oğul, ana, baba muhabbeti, sonra aşk, belki kuvvetli parçalar veriyor. Lakin

bu hisler, memleket sevgisi kadar şümullü değildir. Bu hissi her rivayette, her vesile ile görüyoruz. Özbek rivayetinde Ivaz'ın Gürcistan İline söylediği şiirler, yine onun Çembilbil'e vedaı parçaları; Paris rivayetinde Köroğlu'nun İran'a giderken, «kalkan ile firuzesini ölçtüğü dağları»na söylediği şiir (hiçbir yerde ağlamayan Köroğlu dağlarının karşısında ağlar); Maraş rivayetinde yine Köroğlu'nun zindanda Güdümen'e memleketini sorduğu o lirik parçalar, bu hissin yarattığı layemut şaheserlerdir.

Halk Arasında Köroğlu'nun Telakkisi: Mahallî idarenin zulmünden bıkmış olan yerlerdeki halkın muhayyilesi efsanevî Köroğlu'nu halkı zalimlere karşı sıyanet eden, halka daima yardım eden bir hami, hatta adalet gören bir «hâkim» olarak tasavvur etmiştir. Bunu gösteren rivayetleri veya parçaları nakledeceğim : Müderris Köprülüzade Mehmet Fuat Beyin A. Jaba'dan naklen söylediğine göre, Kürtler arasında, Köroğlu'nun, fukara—uzun bir ölçü olduğu için—istifade etsin diyerek, mızrağını dağlara bıraktığı itikadı vardır. Buna Kürtler «Köroğlu ölçüsü» derler. Bu mızrak-ölçü rivayetine biz, bir Selman Müntaz'ın neşrettiği şiirlerden birinde[10]: «Arşınımız kargı'cıda» mısraında, bir de Huluflu rivayetindeki bir şiirde[11] : «Cıdayla ölçerim al kumaşını» mısraında tesadüf ediyoruz.

Onun fukaraya fakire merhamet eylediğine, onları himaye ettiğine dair çok kayıtlar vardır. Elâziz ve İstanbul rivayetlerindeki şiirlerde «İncitmeyin fukarayı fakiri» diyen Köroğlu, bugün menkıbeleri halk arasında teşekkül etmeye başlayan bazı haydutlara da benziyor. Halk, Çakırcalı gibi birçok eşkıyaları, zenginlerden zorla, bazen öldürerek aldığını fakirlere dağıtan, fakir fukara hamisi telakki ediyor. Şüphesiz bu fikirdir ki Paris, rivayetinde, Çamlıbel etrafında büyük bir şehir kurulduğu, Köroğlu'nun himayesine birçok insanların sığındığı menkıbesini doğurmuştur.

Onun ve arkadaşlarının halk tarafından nasıl telakki edildiğine dair bir iki misal daha zikredelim. Köroğlu Ayvaz'ı kurtarmak için Bağdad'a varınca, görür ki şehir kenarında bir ihtiyar, hem ekin biçer, hem ağlar; Köroğlu, buna sebep, Ayvaz'la arkadaşlarının idamı haberi olduğunu anlayınca, ihtiyarın kendi adamlarına karşı duyduğu bu muhabbetten çok mütehassis olur; arkadaşlarıyla beraber ihtiyarın ekinini biçer ve şehrin yağmasından sonra, ihtiyara çok ihsanlarda bulunur. Bağdad'ın hazinelerinin çoğunu Köroğlu ahaliye dağıtır (Huluflu).

Köroğlu'nun, yerleşmiş, çiftçi Türk ananesinden *Destan*'a geçmiş olan, bu şayanı dikkat «çiftçilerin hamisi» vasfını, «Halk Bilgisi Haberleri»nde Abdülkadir Beyin haber verdiğine göre, Gazi Ayıntap civarındaki rivayetlerde de buluyoruz. Bu rivayetlere göre Köroğlu, gerek atlı gerek yaya, ekinlere asla basmazdı. Daima «takım»lerden giderdi. Bazen bu âdetinden dolayı düşman eline de düşerdi.[12]

Köroğlu'nun adalet gören bir hâkim olduğuna dair de misaller vardır, Elâziz rivayetinde, Köroğlu'nun köylülere yardım ettiği, ihtiyaçlarını sorduğu, adalet gördüğü söyleniyor. Hatta halk dermiş ki : «Köroğlu'nun verdiği hüküm hükümdür». Reşadiyeli Mehmet Ağanın söylediğine göre onun etrafında, bu motif üzerinde mizahî fıkralar da teşekkül etmiştir. Bir gün Kastamonu ahalisi kalkmışlar, Köroğlu'na gelmişler; kafasına sepet geçmiş bir öküz getirmişler: «Bunu ne yapalım? Bir türlü çıkaramıyoruz,» demişler. Köroğlu düşünmüş taşınmış; «Öküzün kafasını kesin,» demiş. Dediğini yapmışlar. Lakin görmüşler ki yine kafa sepet içinde kaldı. Bu sefer Köroğlu: «Sepeti kırın,» demiş. Bu suretle öküzün kafası sepetten çıkmış ama, zavallı Kastamonulular da hem öküzden, hem sepetten olmuşlar.

Köroğlu saf, babacan, mert tipiyle (Nasrettin Hocanın nüktegû, hazırcevap, şeytanî zekâlı şahsiyetiyle, etrafına bütün o şahsiyete uyan menkıbeleri topladığı gibi) etrafında kendi tipine muvafık fıkraları toplamıştır. Yukardaki öküz hikâyesi gibi, yine Mehmet ağadan işittiğim şu fıkra buna bir misal olabilir: Bir gün Köroğlu evine gelmiş, düşünüyormuş. Karısı: «Yahu ne düşünüyorsun?» diye sormuş. O da demiş ki: «Bugün bizim komşunun eşeği kuyruksuz bir sıpa doğurdu. Şimdi, o sıpa büyüyecek. Sahibi ona yük yükleyecek; bir gün o yükle eşek çamura batacak, sahibi de beni onu çıkarmak için yardıma çağıracak. Kuyruksuz eşeği çamurdan nasıl çıkaracağım, onu düşünüyorum.»

BÖLÜM V

KÖROĞLU DESTANININ TESİRLERİ

1 — Köroğlu Şiirleri. Yeni ve Eski Olanları

Köroğlu gibi meşhur bir mevzuun halk arasında birçok mahsuller tevlit edeceği muhakkaktı. Destan-hikâye şekillerini yukardan beri tahlil ettik. Şimdi, bu mevzuun etrafında vücuda gelmiş ikinci mühim mahsullere geliyoruz ki, bunlar da şiirlerdir.

Halk hikâyelerini süsleyen şiirlerin, hikâyeyi vücuda getiren şahsın kaleminden çıkıp çıkmadığı meselesi—bütün hikâyenin bir kalemden çıkıp çıkmadığı—herhalde, tetkiki şayanı dikkat neticeler verecek bir meseledir. Bu meseleyi kısaca methalde mevzubahsettik: herhalde, Köroğlu, şiirlerinin etrafında hikâye teşekkül etmiş bir şair değildir.

Köroğlu Destanı'nın şiirleri, muhtelif asırlara ve muhtelif muhitlere göre tehalüf ediyor. Bu da gösteriyor ki, ilerde mevzubahsedeceğimiz «Şair Köroğlu» bu şiirlerin hepsinin kaili olarak gösterilemez.

Köroğlu rivayetlerinin şiirleri birbirine tedahül ediyor. Yalnız, bu cihetten Tobol rivayetiyle diğer rivayetlerin münasebetleri pek azdır. Tobol rivayetinde—ki esasen kısa ve nakıs bir rivayet olduğu muhakkaktır—şiirler, iki mısralı bir parça ile dörder mısralı dört ayrı kıtadan ibarettir. Bunlar, şekil itibariyle de diğer şiirlerden ayrılık gösteriyorlar.[1]

Özbek rivayeti, hemen hepsi bizim koşmalardan çok uzun 87 parça şiiri muhtevidir. Özbek rivayetinin şiirleri, kafiye, şekil itibariyle bizimkilerden çok farklar gösteriyor. Burada, Garp rivayetlerinde olduğu gibi yalnız koşma şekli görmüyoruz. Aşağıdaki tabloda, bu rivayetteki şiir şekillerini, kafiyelere nazaran, gösteriyorum:

1) Birinci kıta	*a b c b* veya *a b a b*
İkinci ve sonraki kıtalar	*d d d b*

2) Birinci kıta	*a a a a*
İkinci ve sonraki kıtalar	*b b b a*
3) Birinci kıta	*a a a b*
İkinci ve sonraki kıtalar	*c c c b*
4) Birinci kıta mani şeklinde	*a a b a*
İkinci ve sonraki kıtalar	
5) Tam mani	*c c c a*
şeklinde dörtlükler:	
Birinci kıta	*a a b a*
İkinci ve sonraki kıtalar	*c c d c*

Bu şekillerden en çok kullanılanı mani şeklidir (5 nci şekil). Bundan başka, fazla mısralı (nakarat gibi) kıtaları havi şiirler de vardır ki bu, bizim rivayetlerin bazılarında da mevcuttur.[2]

Kafiye itibariyle bu kadar tenevvü gösteren bu şiirler, vezin itibariyle bizimkilerin ananesine tabidir: En çok 4+4+3=11 şekli hâkimdir. 4+4=8 şekli de vardır. Diğer taraftan Özbek rivayeti *Dede Korkut*, veyahut daha muahhar Şark Türkleri destanları gibi müsecca parçalar da arzediyor. Bunlar şüphesiz *Destan*'ın nisbeten en eski şeklinin bakiyeleridir.

Özbek rivayeti şiirleri bir kalemden çıkmışa benziyor. Zira, nesirle çok iyi imtizaç ettiği gibi, kıssacı tarafından ilave edilmiş ve «Köroğlu vasfında» diye söylenmiş şiirler de var. Böyle yerlerde destan «Aldı Köroğlu, aldı Ayvaz, ilh...» ananesinden kurtuluyor. Bu da gösteriyor ki şiirler bir kıssacının eserleridir ve sanatkâr ara sıra hikâye ananelerini de bozmuştur. Bu şekil şüphesiz çok daha eski bir ananedir. *Manas* gibi göçebe Türk destanlarında baştan aşağı bu hikâye tarzı hâkimdir: yani destan, hikâyecinin kendi ağzından söylediği manzumelerle kahramanların ağzından söylediği manzumelerden terekküp eder.

Özbek rivayetinin tam olmaması, onun aslı tahmin ettiğimiz Türkmen rivayetiyle yine o asıldan çıkması icap eden sair Şark Türk rivayetlerinin elimizde mevcut bulunmaması, bizim bu şiirleri daha iyi mukayese etmemize ve hükümler vermemize müsaade etmiyor.

Özbek rivayetinde, diğer rivayetlerdeki şiirlerle aynı bir aslın variyantları gibi görünen birkaç şiir vardır. Şüphesiz bunlar çok farklar peyda etmişler, nazireleri birbirine yaklaştıran birkaç noktadan başka hiçbir müşabehet noktaları kalmamıştır: bu noktalar da, bunların mevzularının, sonra bir nakaratın, kafiyenin veya redifin aynı olmasından ibarettir. Özbek rivayetindeki bu tipten şiirler şunlardır:

S. 43'teki «Kâkülidin 'Ivaz oğlum / Kuzum toldur mey toldur mey» parçası, Maraş rivayetinin «Ayvaz mey doldur mey doldur» nakaratını ihtiva eden 36 veya onun 51 numaralı variyantına tekabül ediyor.

S. 38-39'daki «On bir yandın beş bir yandın / Tapıldı meydan içinde» parçası Paris rivayetinde s. 113'teki «Beş o yandan beş bu yandan / Havdu bu meydan üstüne» parçasına tekabül ediyor.

Özbek, s. 86'daki «ya seniki ya meniki» parçası, Paris, s. 54'teki «Ya senündür ya menümdür» parçasına tekabül ediyor.

Özbek s. 89'daki «Evvel Hakkı iznibilen / Turdım armanım kalmadı» diye başlayan parça Körprülüzade şiirlerinden k. 7 «Yürü bire kahbe felek / Sende arzımanım kalmadı» parçasına ve Paris s. 37, 168'deki şiirlere tekabül ediyor. *Bozoğlan* hikâyesinin sonunda (s. 76), Yusuf Bey, bu şiirin Özbek variyantına çok benzeyen, «Hergiz armanım kalmadı» redifli bir şiir söyler.

Azerî ve Anadolu rivayetlerine gelince, bunlardan elimizde, 76 Paris rivayetinde; 39 Huluflu'da; 142 Maraş rivayetinde; 8 İstanbul rivayetinde; 4 Ahmet Kutsi Beyin «Halk bilgisi» mecmuasındaki makalesinde; 19 Köprülüzade Mehmet Fuat Beyin *Sazşairleri*'nde; 6 birinci ve 2 ikinci ciltlerinde olmak üzere 8 Selman Mümtaz'ın *İl Şairleri* külliyatında, hepsi 296 şiir mevcuttur. Bunlardan başka Urfa, Elâziz gibi ufak rivayetlerdeki şiir parçaları da vardır ki, tam olmadıkları için bu hesaba katmadım.

Bu şiirlerin bir kısmı birbirine benzemektedir ve şüphesiz bir aslın variyantları veya nazireleridir. İşte ben aşağıda, mukayese kolay olsun diye, bu benzeyişleri 34 gruba ayırdım :

1) «Sefer oldu Kürdistan'a / Bizim ile göçen gelsin» (Paris, s. 11) ile Maraş, k. 126.
2) «Ivaz Balı gibi bir civan sevdim / Tutun onun toyun ta ben gelene» (Paris, s. 18) ile Maraş, k. 83, 125.
3) «Başına döndüğüm kurban olduğum / Seri durna tellim Ivaz ağlama» (Paris, s. 28) ile Maraş, k. 48; İstanbul, s. 13; Köprülüzade No. I.
4) «Çamlıbel'den seni diyip gelmişem / Usta kulun olam yola sal meni» (Paris, s. 40) ile İstanbul, s. 19; Elâziz.
5) «Selam verdim selam almaz / Görüm kessün selam seni» (Paris, s. 44) ile Huluflu, s. 26; Köprülüzade, No. 6.
6) «Arab atın tarifini eylerem / İbrişim telinden yalı gerehdir» (Paris, s. 69) ile Huluflu, s. 71.
7) «Men seni diye gelmişem / Hocam seni sefa gördüh» (Paris, s. 81) ile Selman Mümtaz, c. 2, 157.
8) «Uca dağların başında / Yolum ey meled ey meded» (Paris, s. 96) ile Maraş. k. 65.
9) «Ivaz'ım handa gidersin / Daştır bu dağın yolları» (Paris, s. 120) ile Maraş, k. 62.
10) «Ivaz menden istedüğün / Can mıdır baş mıdır nedir» (Paris, s. 123) ile Huluflu, s. 64.

11) «Uca dağların başında / Yaz bir yana kış bir yana» (Paris, s. 126) ile Huluflu, s. 64.
12) «Bir kulum kaçuptur Arabistan'a / Gidün dalınca döğün getürün» (Paris, s. 133) ile Huluflu, s. 35, Maraş, k. 76.
13) «Mertliğinen geldi gitti / Bir Beyoğlu Mustafa Bey» (Paris, s. 136) ile Huluflu, s. 99.
14) «Kadim Allah ömür koysun başına / Bolu Paşa men Köroğlu değilem» (Paris, s. 144) ile İstanbul, s. 16.
15) «Bolu Paşam evvelâ düşür yada / Men delini dutan günler nicoldu» (Paris, s. 145) ile Selman Mümtaz, c. I, s. 266.
16) «Gönderdüm durna avına / Ivaz eğlendi gelmedi» (Paris, s. 98) ile İstanbul, s. 24.
17) «Yel gibi estiğin var mı» Huluflu, s. 70, 103) ile Maraş, k. 107.
18) «Türkistan ilinde ele salduğum / Ömrüminen besledüğüm Kır At gel» (Paris, s. 70) ile Huluflu, s. 75.
19) «Bizim iller yerinde mi» (Huluflu, s. 80) ile Maraş, k. 123.
20) «Rast oldu mene dört gidi» (Huluflu, s. 82) ile Maraş, k. 140; Köprülüzade, No. 8.
21) «Ivaz bu gelendir gelen» (Paris, s. 62) ile Huluflu, s. 85.
22) 1 - «Azadeyle arslan Arap» 2 - «Gel geri dön Araboğlu» 3 - «Çalam seni Araboğlu» (Maraş, k. 4 ,5, 6) ile İstanbul, s. 14.
23) 1 - «Say bin altını da gel geç Ermeni» 2 - «Hele yolun bacın ver geç Bezirgan» 3 - «Hele yolun bacın vermez geçerim» (Maraş, k. 22, 26, 74) ile Köprülüzade, No. 13, İstanbul, s. 30-31; Elâziz; Urfa.
24) «İnip enginlere yaslanmalıdır» (Maraş, k. 24) ile yine Maraş, k. 122; Huluflu, s. 101; Köprülüzade, No. 15.
25) «Menem diyen koç yiğitler / Kaynayıp coşmamak gereh» (Paris, s. 75) ile Maraş, k. 71.
26) «Yürek gümbür gümbürlenür» (Maraş, k. 91) ile Selman Mümtaz, c. I, s. 267.
27) «Öldürürüm çocuk seni» (Maraş, k. 93) ile İstanbul, s. 36.
28) «Kerem eyle in meydana» (Maraş, k. 94) ile Urfa.
29) «Şol Koca Kenanın günüdür bugün» (Maraş, k. 112 ile yine Maraş, k. 69; Selman Mümtaz, c. I, s. 266.
30) «Senden bir pehlivan oğlan isterim / Aman güzel insaf eyle gel bana» (Elâziz) ile İstanbul, s. 21.
31) «Göndersin Ayvaz'ı göresim geldi» (Maraş, k. 105) ile Köprülüzade, No. 5.
32) «Bir inek bir danası var» (Huluflu, s. 67) ile Maraş, k. 90.
33) «Paşa koy gelsin Ivaz'ı» (Huluflu, s. 94) ile Maraş, k. 110.
34) «Uca dağların başında / Yaz bir yana kış bir yana» (Paris, s. 126) ile Köprülüzade, No. 2, Huluflu s. 91.

Bir aslın variyantları olan bu şiirlerden herhangi birisinin mukayesesi, kıssaların olduğu gibi şiirlerin de —ki daha müstakar olması tabiîdir— ne kadar tahavvüle uğradığını gösterebilir. Bu da, şiirlerin inzimam etmesinden sonra dahi, destanın çok işlendiğini ispat eden bir vâkıadır. Bunu daha iyi görmek için bir şiiri dört rivayette, Paris, Köprülüzade, İstanbul, Maraş rivayetlerinde karşılaştırıyorum:

1) Paris:

Başına döndüğüm kurban olduğum
Seri durna tellim Ivaz ağlama
Gökte ahtarduğum yerde bulduğum
Seri durna tellim Ivaz ağlama

Kudret kalemini çekim kaşuna
Yeni yettün on dört on beş yaşına
Altun arakçinler koyum başuna
Seri durna tellim Ivaz ağlama

Varum gidim «Çardaklı» da duralım
Gelenün gidenün malın bölelim
Herkim muhanettir boynun vuralım
Seri durna tellim Ivaz ağlama

Seni gördüm ürek taptı teselli
Sen oğul ben ata bülsün Tekeli
Adum Koç Köroğlu Urumda belli
Seri durna tellim Ivaz ağlama.

2) Köprülüzade :

Gel gidelim Karaman'a yukarı
Başı telli sanem Ayvaz ağlama
Bu ağlama başa sevda götürür
Başı telli sanem Ayvaz ağlama

Gel geçelim Karaman'ı beriden
Körpe kuzu idin aldım sürüden
Kasap baban duyar gelir geriden
Başı telli sanem Ayvaz ağlama

Görününce Çamlıbel'in illeri
Bahçesinde açılmıştır gülleri
Ne dökülür gözlerinin selleri
Başı telli sanem Ayvaz ağlama

Köç Köroğlu derler Ayvaz adıma
Düşenler kurtulmaz benim yadıma (yedime?)
Merhametin yok mu bu feryadıma
Başı telli sanem Ayvaz ağlama.

3) İstanbul :

At üstünden Ayvaz bana sarılur
Baban duysa Ayvaz sana darılur
Ayağına giymiş çizme sarıdır
Başı Bağdat şallı Ayvaz ağlama
Ağlayıp da beni yoldan eyleme

Ağlama Ayvaz sana elbet yazıktır
Ben atımı bağladığım kazıktır
Bir kuzum var o da sana lâyıktır
Başı Bağdat şallı .....

Ayağına çakşır giymiş mavidir
Kenan gelse o da sana maildir
Sen güzelsin dünya buna kaildir
Başı Bağdat şallı.....

Bu Ayvaz'ın entarisi şallıdır
Babasını sorsan kibar varidir
İpek kuşak sarmış rengi allıdır
Başı Bağdat şallı.....

Anan seni benim için besledi
Beline lâhuri şalı doladı
Köroğlu da Ayvaz'ını diledi
Yüzü çifte benli Ayvaz ağlama
Ağlayıp da beni yoldan eyleme.[3]

4) Maraş :

(...) kaput giymiş sırma yakalı
Başı telli Han Ayvaz'ım ağlama
(Atı) al yeleli kulak küpeli
Başı telli Han Ayvaz'ım ağlama

Oğlum Ayvaz Kasap baban gelmezmi
Hanım ninen saçlarını yolmaz mı
Oğlum Ayvaz Kasap baban gelmezmi
Başı telli Han Ayvaz'ım ağlama

(Sensin beni) yavaş yavaş yürüden
Yağ koymayıp yüreğimde eriden
(Şimdi) Kasap baban gelür geriden
Başı telli Han Ayvaz'ım ağlama

(...) olmuş Çamlıbel dağı
Gün gibi parlıyor göğsünün beni
(...) de oldun Çamlıbel Beyi
Başı telli Han Ayvaz'ım ağlama

Gel can Ayvaz senin ile olalım
Birden ağlayalım birden gülelim
Beyşehri'nden Gül Ahmed'i alalım
Başı telli Han Ayvaz'ım ağlama

(...) sensin tedbirimi şaşıran
Merhem koyup yaralarım bişüren
Köroğlu'nu bu sevdaya düşüren
Başı telli Han Ayvaz'ım ağlama

Bu mukayese, pek azı müstesna, hemen hemen bütün şiirlerde aynı neticeyi verecektir. Yani şiirlerin, yekdiğerinin tahrifi değil, naziresi olduğu meydana çıkacaktır. Demek ki şiirler başka başka şairler tarafından yazılmıştır. İhtimal bunların bir kısmı Köprülüzade Mehmet Fuat Beyin bahsettiği ve ilerde göreceğimiz şairindir. Fakat bütün şiirlerin onun olamayacağını, şiirlerin mukayesesinden istintaç ediyoruz.

Yukarda ayırdığımız 34 gruptan bazılarında bu mukayeseyi yapalım, şu neticeye varırız: 16, 17, 19, 22, 24, 26, 27, 28, 29, 32, 33 numaralı gruplardaki şiirleri, birbirinin tahrifi değil, birbirinden tamamen farklı, çok muhtemel ayrı şairler tarafından yazılmış nazireler (veyahut da aynı mevzu üzerine yazılmış müstakil parçalar) olarak telakki edebiliriz. Maamafi tahrif hadisesine bunlar arasında da kısmen tesadüf ediliyor: Meselâ 19 numaralı grupta, Köprülüzade şiiriyle Huluflu şiirinin yalnız birer kıtaları başka başka parçalardır; diğer kıtalar birbirinin tahrifi olacaktır. Aynı numarada Maraş parçası Köprülüzade şiirine çok benziyor: İki kıtası biraz farklı, iki kıtası tamamen aynıdır; bir kıta da fazladır. 24 numaralı grupta olan şiirlerin Maraş rivayetinde iki şekli vardır: biri k. 124, Köroğlu'nun Höse Sefer'e yazdığı mektup; diğeri k. 23, Köroğlu'nun haydutluk hayatına veda ederken söylediği şiir. Bu ikincisi, diğer rivayetlerde de aynı mevzuda yazıldığı için eski şekli olmalıdır.

Diğer taraftan bu gruplar içinde birbirinin tahrifinden ibaret olması muhtemel olan şiirler de vardır. Bunlar, halk ananesinde, bir şiirin ağız-

dan ağıza dolaşırken aldığı şekli gösterirler. 23 numaralı grupta Köprülüzade parçasıyla İstanbul s. 20'deki tamamı olmayan tek kıta mukayese edilince, ikincinin tahrif edilmiş bir parça olduğu görülür. Köprülüzade neşrindeki bu şiirin son kıtasıyla cevap, İstanbul rivayetinin 30-31'nci sahifelerindeki parçalarından ikinci tek kıta ile üçüncü şiir, sonra Urfa, Elâziz rivayetlerindeki parçalar çok karışmış, esasen gayri muntazam parçalardır. Bunlar, ihtimal, yukardaki şiirler için söylediğimiz gibi muhtelif yerlerde muhtelif şairler tarafından yazılmış, sonradan çok tahrifata uğrayark birbiriyle karışmışlardır. Bu da Bezirgân hikâyesinin çok işlenmiş, çok maruf bir epizot olmasından ileri gelir. 30 numaralı grupta: Elâziz rivayetinde bir tek kıta vardır ki bu da İstanbul rivayetinin buna tekabül eden son kıtasının az çok değişmiş şeklidir. 31 numaralı grupta karşılaştırdığımız iki şiirden Maraş rivayetinde, Köprülüzade şiirinin birinci kıtası çok değişik şekilde, üçüncü, beşinci kıtaları daha az tahriflerle, mevcuttur. Her ikisinde de geri kalan ikişer kıta ayrı ayrı parçalardır.

Köroğlu'nun şiirleri hakkında bütün bu mukayeselerden çıkardığımız netice şudur :

I) Özbek rivayetindeki şiirlerden yalnız üç tanesini, Azerî-Anadolu rivayetlerindeki üç şiirle, birbirine nazire mahiyetinde, mukabele etmek mümkündür.

II) Azerî rivayetlerindeki mukabele edilebilen şiirler birbirine çok benzemektedir. Bu iki rivayetin birbirine benzeyen şiirlerinin yekdiğerinin tahriflerinden meydana geldiğini söylemek mümkündür. Maamafi ayrı olanlar da vardır.

III) Anadolu rivayetlerindeki şiirler, bilhassa bazı meşhur epizotlara ait olanlar, bir aslın çok tahavvüller geçirmiş şekillerini arzetmektedir. Diğer taraftan birbirinden tamamen ayrı olarak meydana gelmiş şiirler de vardır. Bunları bilhassa, birbirine nazire görünmekle beraber tamamen farklı olan şiirler de görürüz.

IV) Binaenaleyh Köroğlu şiirleri bir şairin malı değildir. Bir defa, Özbek, Azerî, Anadolu şiirleri için ayrı şairler kabul ettikten başka, muhtelif Anadolu, Azerî şiirleri için de ayrı şairler kabul etmek lazımdır. Çok müşterek şiirlerin, ihtimal eskiden bir şair tarafından yazılmış olduğu ve sonra, destanla beraber bu şiirler de intişar ettikçe tahriflere uğradığı, bunlara nazireler söylendiği, eski epizotlara bu suretle yeni şiirler ilave olunduğu ve nihayet, destanın yeni epizotları meydana çıktıkça, bunlara mahallî şairler—ki bunları destancı, hikâyeci olarak da kabul edebiliriz—tarafından bu epizotlarla beraber şiirler ilave edildiği söylenebilir.

2 — *XVI ncı Asır Şairlerinden «Köroğlu»*

«Halk Bilgisi Mecmuası»nda Ahmet Kutsi Bey, «Köroğlun» isminde bir şairin tarihî vakalardan bahseden iki koşmasını neşretti ve bu şairin 1585'te Tebriz'de ölen Özdemiroğlu Osman Paşaya mersiye yazdığına, on altıncı asrın ikinci nısfında, ihtimal on yedinci asrın başlarına kadar yaşamış olduğunu meydana koydu.[4] Müderris Köprülüzade Mehmet Fuat Bey, *XVI ncı Asra Kadar Sazşairleri* ismindeki kitabında bu şair Köroğlu'ya dair Evliya Çelebi'deki malumatı neşretti.[5] Evliya Çelebi, *Seyyahatname*'sinin birinci cildinde bütün esnaflar hakkında malumat verirken «Sazendegân ve Çörgücüyan»dan da bahseder ve bunların en meşhurları meyanında Köroğlu'nu zikreder. Beşinci cildinde, dördüncü Mehmed'in, 1069'da (1659) İznik'te Celâlileri idam ettirirken, bunların içinden birisini, gösterdiği mucize üzerine affettiğini ve bunun 'Uşşaqî (Beşir Ağa Nüshası; basmada, herhalde yanlış olarak İtaqî) tahallüs eden bir şair olduğunu söylerken: «Kuroğlu, Kuloğlu, Köroğlu, Kayıkçı Mustafa, Kayıkçılar Mustafası, ilh..., ne bunun gibi çöğür çalarlar, ne de bu gûna manalı, muhrik, eş'ar söylemeye kadirdirler» ler. Köprülüzade Mehmet Fuat Bey, birinci ciltte ve beşinci ciltte geçen Kuroğlu isminin, herhalde böyle bir şaire dair malumata başka yerlerde hiç tesadüf edilmemesinden olacak, Köroğlu olacağını ve bir istinsah hatası yüzünden bu şekli almış olması ihtimalini serdediyor. Fakat Pertev Paşa nüshasından tabedilen basmada birinci ciltte Kuroğlu ve beşinci ciltte hem Kuroğlu hem de Köroğlu, beraber zikredilmesi Beşir Ağa nüshasında da aynen vakidir.

Diğer taraftan, Evliya Çelebi, kitabının beşinci cildinde 'Uşşaqî ile sazşairlerini mukayese ederken kendisinin muasırları imiş gibi bahsediyor. Özdemiroğlu Osman Paşaya mersiye yazan, hatta onun seferlerine iştirak etmiş olan şairin, 1659 senelerine kadar yaşayamayacağı tabiîdir. Ya Köroğlu isminde ve o esnada yaşayan diğer bir şair mevcuttur, veyahut da Evliya Çelebi, kendisinin o tarihten çok evvel tanıdığı, duyduğu, belki gördüğü şairlerden bahsetmektedir.

İlerde *Köroğlu*'nun menşei meselesinde mevzubahsedeceğimiz gibi, destanın on altıncı asırdan evvel teşekkül etmiş olduğu kabul olunursa bu şairin (veya şairlerin), destan kahramanı Köroğlu'nun ismini, bu destanın şöhretine binaen almış olması muhtemeldir. Köprülüzade Mehmet Fuat Bey de bunu bir faraziye olarak serdediyor.

Bugün Anadolu ve Azerî rivayetlerinin elimizde bulunan şiirlerinin birçoğu on altıncı ve on yedinci asır Anadolu saz şairlerinin şiirleriyle müşabehet arzediyor. Yukarda bahsettiğim Ayvaz'ın esaretine ait şiirle (Maraş, k. 105) Öksüz Dede'nin bir şiirinin[6] eda itibariyle müşabehetinden başka buna birçok misaller bulabiliriz. Yine Ayvaz'ın, esir olduğu zaman turnalara hitaben söylediği şiirle (Maraş, k. 55) Hayalî'nin:

Turnam gider olsan bizim illere
Vezir Ardahan'dan geçti diyesin

şiiri,[7] sonra biraz ilerde bahsedeceğimiz Karacaoğlan, Piroğlu, Gedâ Musli, Gevherî gibi sazşairlerinde Köroğlu-Ayvaz'a ait kayıtlar da şiirlerin birçoğunun o asırlarda teşekkül ettiğini gösteren deliller olabilir. Fakat bütün şiirlerin Köroğlu ismindeki bir tek şairin olamayacağını «*Köroğlu Destanı*'ndaki Şiirler» faslındaki mukayesede gösterdik. Bir şiirin üç dört variyantı birbirinden tamamen farklı olduğuna göre bunların başka yerlerde ve başka zamanlarda, başka başka şairler tarafından söylendiği muhakkaktır. Bu şiirleri söyleyen şairlerin isimleri muhakkak Köroğlu olması da icap etmez. Zira bütün halk hikâyelerimizi süsleyen şiirlerin çoğu herhalde başka şairler tarafından ilave edilmiştir. Sonra Köroğlu destanında başka kahramanların ağzından da şiirler vardır. Bunların sonunda mahlas olarak Köroğlu ismi değil (alelumum birisinin ağzından söylenen destanlar veya koşmalarda şair yine kendi adını zikreder) kahramanın ismi (Demircioğlu, Ayvaz, Zor Bezirgân, Döne, Gülizar, ilh...) vardır.

3 — Sazşairleri, Klasik Şairler ve «Köroğlu»

Köroğlu'nun destan kahramanı olarak tesirini, böyle, şairlere isim vermek şeklinden başka, bazı şairlerde bu destana telmihlerin bulunması da gösteriyor.

1) Piroğlu ile Gevherî'nin Köroğlu kıssasına telmihleri havi koşmalarından iki parçayı Köprülüzade Mehmet Fuat Bey *Sazşairleri*'nde kaydediyor.[8] Bunlardan Piroğlu'nun:

Sözümü söylerim Piroğlu gibi
Ayvaz'ın aldırmış Köroğlu gibi
Baş koltuk altında er oğlu gibi
Dağlıyı sevenler dağlara gelsün!

parçası, *Destan*'daki «Ayvaz'ın esareti» epizoduna telmih etmektedir. Gevherî'nin :

İptida gurbete düşen yiğidin
Altında bir köhne şalı gerektir
Aşk yüzünden dağa düşen yiğidin
Köroğlu gibi unvanı gerektir.[9]

parçası da Köroğlu-Ayvaz aşk kıssasına telmih olsa gerektir.

2) Karacaoğlan'ın bir şiirinde Köroğlu'nun ismi geçer; bu da aynı aşk kıssasına telmihtir:

Gövercin topuklu hem ince belli
Gerdanı bir karış püskürme benli
Hemen Köroğlu'nun Ayvaz'ı dengi
Bana bir suna ver gönlüm eğleyim.[10]

3) Sadettin Nüzhet Beyin, *Bektaşî Şairleri*nde, Geda Musli'nin şiirlerinden biri içinde yine *Köroğlu Destanı*'nda, Ayvaz'ın kaçması epizoduna ait görünen bir parça var :

Farketmem çok ile azı
Bozulmaz yazılan yazı
Arayıp sende Ayvaz'ı
Şol Köroğlu buldu dağlar.[11]

4) *İl şairleri*'nin birinci cildinde[12] tahallüssüz şiirler arasında, Selman Mümtaz, birinci kıtada Mirza Hüseyin isminin geçmesinden «Sâlar» tahallüs eden bu şaire hitap olması ihtimalini serdettiği, ve herhalde onun muasırlarından birisinin olması icap eden, bir şiirde[13] yine Köroğlu'na telmih vardır. O koşmada şöyle bir kıta bulunuyor:

Bey ki ne danışsa danışur döşten
Köroğlu tek beşten ondan onbeşten
Hatır cem'oluptur küllühüm işten
Niçe gündür gelüp damağ üstüne.

5) Bunlara yine Mehmet Fuat Beyin tespit ettiği,[14] klasik şairlerin kayıtlarını ilave edelim: XVII nci asır sonlarıyla XVIII nci asır başlarında yaşayan Sâbit, muasırlarından Mikârî isminde bir şaire, onu tehzil makamında şunları söyletiyor:

Şairiyyet medar-ı kârımdır
Sebeb-i şân-u-iştihârımdır
Çalup alma deyiş demekte bana
Olamazlar çöğürcüyan hempa
Görse şi'rim Köroğlu ve Ayvad
Deridi cümle aferin üstad.

Bu suretle Sâbit halk şairi Mikârî ile ve dolayısıyla şair olarak gösterdiği Köroğlu ve Ayvaz ile alay ediyor. Bu ve yine Köprülüzade Mehmet Fuat Beyin zikrettiği, on sekizinci asrın başında, Osmanzade Tâib'in teklifiyle «Vekâletname» isminde bir manzume yazan Seyyid Vehbî'nin, zamanın liyakatsiz şairlerine hücum mahiyetinde yazdığı :

Kimi hemçeşm-i-Urfî addeder kendin veli bilmez
Köroğlu türküsiyle meydüğün Sa'dî Gülistanı.

beyti[15] Köroğlu'nun türkülerinin, şiirlerinin o asırda da halk arasında münteşir ve klâsik şâirler tarafından da malum olduğunu göstermektedir.

6) Mehmet Emin, seyahatnamesinde aruzla bir şiir kaydediyor. Bu parçayı, seyyahın kılavuzu olan şair Âşık Virdi, Köroğlu vasfında söylemiş. Seyyahın ifadesinden, Âşık Virdi'nin kendisinin mi, yoksa başka bir şairin mi olduğu anlaşılmayan, ve esasen, *Köroğlu Destanı*'yla da bir alakası görülmeyen bu şiiri aynen naklediyorum:

Bir ebr-i tîğ-zen çün nergis-i yâr
Serâser zaf-şiken çün zülf-i dildâr
Vilâyet alıgucı çün hüsn-i dilber
Gubâr-engîz misâl-i rây-ı kâfer
Barıdur şu'le-zen çün aşk-ı cânsûz
Barı çün gamze-i dilber ciger-sûz
Barı câzû gözi dik fitne-engîz
Barı çün tîğ-i hicrân tîz ü hunrîz.[16]

Köroğlu Destanı'nın şiirleriyle sair sazşairlerinin eserlerinin mukayesesi bize ikinci bir netice veriyor; o da, *Köroğlu Destanı*'nı süsleyen şiirlerin sazşairlerinin koşmalarıyla alakadar olduğudur. Bundan bir nebze yukarda muhtelif vesilelerle bahsettik. Şimdi kaydedeceğimiz parçalar da gösterecek ki, muhtelif sazşairlerinin şiirleri ya *Köroğlu* hikâyesindeki şiirlere naziredir, 'veyahut *Köroğlu*'ndaki şiirlerin bir kısmı bunlara nazire veya bunların tahrifinden ibarettir.

1) Karacaoğlan'ın: "İndim seyran ettim Firengistanı/ İlleri var bizim ile benzemez„ [17] diye başlayan şiiri ile, *Köroğlu* Maraş rivayetinin: «İndim geldim Cirid Afşar iline/İlleri var bizim ile benzemez» şiiri[18] ve Kerem'in «Seyreyledim Gürcistanın ilini/İlleri var bizim ile benzemez» şiiri.[19]

2) «Huluflu»daki bir parça[20] ve ilerde mevzubahsedeceğimiz gibi Mahmut Ragıp Beyin Trabzondan yazdığı ve bana verdiği bir *Köroğlu* şiiriyle Karacaoğlan'ın[21] «Yelken açıp yel kadrini ne bilir» şiiri; Seyranî'nin aynı redifte, hatta bu aynı satırı ihtiva eden şiiri.[22]

3) Keza Karacaoğlan'ın «Bana kara diyen dilber/Gözlerin kara değil mi»[23][8] şiirleriyle «Huluflu»da aynı redifte, aynı mazmunları ihtiva eden şiir.[24]

4) Gevherî'nin «Eğil gerdandan öpeyim/Bir o yandan bir bu yandan»[25] şiirleriyle *Köroğlu*'nun muhtelif rivayetlerinde bu redifteki şiirler (yukarda «Şiirlerin Mukayesesi» faslına bakınız).

5) Emrah'ın «Çıkam dağlara dağlara» şiirleriyle[26] Köprülüzade şiirlerinden 4 numaralısı.

6) Kerem'in şiirlerinden «Benim burda kalışıma ne dersin»[27] ile *Köroğlu*'nun «Bir oğlunun ölüşüne ne dersin» mısraını ihtiva eden şiiri.[28]

7) Âşık ismindeki bir sazşairinin «Niçün eğlendi gelmedi» nakaratlı şiiriyle,[29] Paris, s. 98'de «Gönderdim durna avına/Ivaz eğlendi gelmedi» şiiri.

Bütün bunlar birbirlerine nazire mahiyetindedir. Fakat bunların hangisinin daha eski olduğunu tayin etmek şimdilik mümkün değildir. Yalnız bu mukayese gösteriyor ki halk şiirleri ile muhtelif halk destanları, halk hikâyeleri arasında sıkı münasebetler olmuştur.

4 — Halk Edebiyatında Köroğlu Destanı'nın İzleri

Halk Hikâyeleri: Anadolu halk hikâyelerinde *Köroğlu Destanı*'nın izlerini bulamıyoruz. Bunun sebebini, Anadolu halk hikâyelerinin destanî mahiyetlerini çok kaybetmiş ve daha ziyade masal unsurlarıyla karışmış, bir de bunlardan elimizde bulunanların ekserisinin herhalde son zamanlarda ve şehirli âşıklar tarafından tespit edilmiş olmasında aramalıdır. Filhakika bu hikâyelerin birkaçı müstesna — *Tahir ile Zühre, Şah İsmail, Elif ile Mahmud,* bir dereceye kadar *Hurşit ile Mahmihri* ve eski ecnebi bir destan olan *Ferhat ile Şirin* — ekserisi bir âşıkın sevgilisinin hasretiyle geçirdiği maceraları tasvir eder. Bunlarda tabiat unsurları azdır, kahramanlık, harp sahneleri hiç kalmamıştır. Hatta bazılarında, son devir sazşairlerinde çok gördüğümüz tasavvuf tesirleri çoğalmıştır (Âşık Kurbanî). İçinde aruzla yazılmış şiirlere de tesadüf edilen bu hikâyelerin, artık Divan edebiyatının tesiri altında kalmış şairler tarafından işlenmiş olduğu göze çarpar. Bunun için bu hikâyelerde *Köroğlu'na* değil, *Leylâ ile Mecnun, Ferhat ile Şirin* gibi klasik kıssalara telmih vardır. Nitekim biz sazşairlerinden ancak Karacaoğlan, Piroğlu gibi Divan edebiyatından müteessir olmamış olanlarda Köroğlu'ndan bahsedildiğini görüyoruz. Gevherî de herhalde zamanındaki şairler arasında Köroğlu'nun şöhretinden müteessir olmuş olacaktır. Ve nihayet muahhar asırlarda yalnız Dadaloğlu gibi göçebe şairler *Köroğlu Destanı*'nı süsleyen şiirler gibi merdane edalı parçalar meydana getirebiliyorlar.

Samayiloviç tarafından son zamanlarda uzun uzun tahlil edilen ve *Köroğlu* ile alakası gösterilen *Bozoğlan, Yusuf Bey* ve *Ahmet Bey* Türkmen hikâyesi ise bize gösteriyor ki *Köroğlu Destanı,* Türkmenler arasında, kendisinden sonra teşekkül etmiş hikâyelerde mühim tesirler icra etmiştir.[30]

Samayiloviç bu hikâyenin Vambery tarafından neşredilen rivayetini tetkik etmiştir. Ben bunun yalnız Kazan tabı Özbek rivayetini gördüm.

Aşağıda bu rivayetin, Samayiloviç'in *Köroğlu*'na ait parçasını naklettiği Vambery rivayetiyle gösterdiği farkları da kaydettim.

Bozoğlan'ın Özbek rivayetinde üç yerde Köroğlu mevzubahistir:

1) Yusuf Bey esaretten kurtulduktan sonra Nedir Han'dan memleketini istirdat edip tahtına geçer. O zaman Türkmen Beyleri Yusuf Beyin Han olduğunu işitiyorlar; Aksakallar Yusuf Han'ı görmeye geliyorlar. Yusuf Han üç yüz altmış yasavulunu Beylere gönderip asker topluyor; yazdığı mektupta bir de şiir vardır ki, bunda Yusuf Han, çağırdığı Beyler arasında, «Köroğlu'nu görmüş olanlardan, Safa Oğrı Çağan»ı da zikreder.[31]

2) Güzelşah'a karşı harbe çıkan Yusuf Beyin askerine iltihak etmiş olan Beyler sırasında, «Köroğlu'nu görmüş, otuz yaşında, Safa Oğrı Çağan isminde» kahraman da vardır; bu, dokuz bin yiğitle gelip Yusuf Beyin emrine girer. Yusuf Han ona harp için «fatiha» (bata = destur) verir.[32] Güzelşah'ın askeri de gelir; Safa Oğrı Çağan ile harbeder. Çağan hepsini kırar, veya esir eder. O zaman, çok memnun olan Yusuf Bey kahramana askerliği kimden öğrendiğini sorar. Safa Oğrı Çağan'ın eski arkadaşları «yadına düşer», onları anar ve vasıflarında bir şiir söyler: O harbetmeyi Köroğlu'ndan; Sultanoğlu Kömürçi'den; attığı oku otuz belden geçiren Haldar Beyden; bideve binip saflar bozan, düşmanların başını kesen Hasanoğlu Timürçi'den; Kâzım Sultan'dan; Davut Bazargân'dan; Safa Bik'ten; Vefa Bik'ten; Çadırcı Bikoğlu Serdar'dan; çadırlarını Askar-Tağda kuran Çemenoğlu Ala Bik'ten; sesi Feleğe erişen Çemenoğlu Er Arslan'dan; hem güzel hem kahraman ve pehlivan Kasaboğlu Ivaz Han'dan; velhasıl bütün bu, cihandan gitmiş yiğitlerden ve nihayet «Şir-i Huda Murtaza»dan öğrenmiştir.[33]

3) Yusuf Han Güzelşah'a galip gelip Meşel (?) şehrine girerken, esaretten kurtardığı Ömer Baba, söylediği şiirde, yine, «Köroğlu'nu gördüğünde şüphe olmayan Çağanoğlu Safa Bik» adlı bir pehlivandan bahseder.[34]

Vambery neşrindeki farklar şunlardır:[35] Kazan tabındaki Safa Oğrı (Vambery: Safa Oğrı) Çağan'ın 30 yaşına mukabil burada 120 yaş gösterilmekte ve Çağan, Köroğlu'nun vefatından 70 sene geçtiğini söylemektedir. Bütün kahramanlarıyla beraber öldüğünden bahsettiği Köroğlu'nun hatırasını uzak bir şey gibi anması, bundan başka Yusuf Beyin sualine cevabında Köroğlu'na 20 sene hizmet ettiğini söylemesi söylemesi bu ikinci rivayeti daha esaslı olarak kabul etmeye bizi sevkediyor. O meşhur şiirde de, bana bu makalenin tercümesinden istifade ettirmek lütfunda bulunan Abdülkadir Bey şu farkları tespit etti: Kazan tabındaki Asgar Dağ yerine burada Pişe Dağ, Ala Bik yerine Alı Bik. Sonra, Köroğlu'na dair olan uzun şiirde, Rusçadan tercümesi şu şekilde olan iki beyit de Vambery neşrinde fazla olarak mevcuttur.

Masum hoca, Kayser Hoca gittiler
Veli Bey ile Bala Bey kayboldular
Kara yerde onlar menzil buldular
Dostlarım, Evliyaları görenler, onlardan öğrendim.

Nihayet Çemenoğlu Aslan yerine Cemşidoğlu Arslan'ı da bu farklara ilave edelim.

Vambery neşrinde, bu sözleri işiten Beylerin (uzun şiir okunduktan sonra) çok müteessir oldukları, Köroğlu'nun ruhuna fatiha okuduklarını da ilave edilmektedir.

Bozoğlan hikâyesindeki bu kısım birçok cihetlerden mühimdir: 1) Bir defa bu *Köroğlu*'nun *Bozoğlan* hikâyesinden evvel teşekkül ettiğini gösteriyor. Halk rivayeti Köroğlu'nu bu hikâyenin cereyanından 70 sene evvel ölmüş anlatmaktadır. 2) Elimizde mevcut *Köroğlu* rivayetlerinde ismi geçmeyen kahramanların isimleri zikrediliyor ki, bunların Köroğlu Türkmen rivayetlerinde rol oynadıklarını bu suretle öğreniyoruz. Bu kahramanlar: Sultanoğlu Kömürçi, Kâzım Sultan, Davut Bazargân (ihtimal bizim rivayetlerdeki Zor Bezirgân, Mahmut Bezirgân, Ermeni Bezirgan, ilh... dan birine tekabül eder), Safa Bik, Vefa Bik, Çadırçı-Bikoğlu Serdar, Çemenoğlu Ala Bik, Çemenoğlu Er Arslan (Vambery: Çemşidoğlu), sonra şiiri söyleyen Safaoğlu Çağan kendisi; Vambery neşrinde bunlardan fazla olarak Masum Hoca, Kayser Hoca, Veli Bik, Bala Bik. 3) Kahramanlardan diğer bir kısmının, başta Köroğlu olduğu halde bizim rivayetlerle müşterek olduğunu görüyoruz: Ayvaz (Ivaz), Demircioğlu, Bezirgân (ekseri rivayetlerde), Haldar Bik (Özbek rivayetinde), Haldar Bik, Özbek rivayetinde yalnız Hasan Han'ın babası olarak zikredildiği ve bundan fazla destanla alakadar gösterilmediği halde, burada, onun kahramanlığı vasfediliyor ki bu, *Köroğlu*'nun Türkmen rivayetinde onun da rolü olduğunu anlatıyor.[36]

Mukabil Tesirler: Çok muhtemeldir ki *Köroğlu* hikâyesi, diğer hikâyelerle müştereken ihtiva ettiği motiflerden bir kısmını onlardan almış olsun. Zira onun şöhreti kendi merkezi etrafına birçok şeyler toplayacak kadar büyük olmuştur. Fakat sair hikâyelerden *Köroğlu*'na geçtiği bizce bariz bir şekilde görülen unsurlar şunlardır: 1) Arap Özengi şahsiyeti. *Şah İsmail* hikâyesinde çok mühim rol oynayan bu kahraman kadının ismine Urfa rivayetinde, Hasan Beye karşı, kızkardeşlerini almak için harbeden, Çin Padişahının oğulları arasında tesadüf ediyoruz. 2) Maraş rivayetinde Gülizar'ın nikaplı olarak kardeşlerine karşı harbetmesi Arap Özengi şahsiyetini andırmaktadır. Sade Maraş rivayetinde bulunan bu Gülizar ismi de, çok muhtemel *Şah İsmail* hikâyesinden geçmiştir. 3) Abdülkadir Beyin tespit ettiği bir Bayburt rivayetinde, Köroğlu, oğlu Hasan'ın annesi ile evlendiği zaman, Kır Atın, bir kısrağa bıraktığı tayın ismi, Şah İsmail'in atı gibi «Kamertay»dır.

Türküler: 1) Köroğlu Türküleri: Nasıl, meselâ Karacaoğlan koşmalarına Karacaoğlan türküsü deniliyorsa, Köroğlu'na isnat edilen şiirler de, bestelendiği zaman, Köroğlu türküsü tesmiye ediliyor. Nitekim bu isimle Seyid Vehbî de bu şiirlerden bahseder.[37]

Bunların beste ile okunduğunu gösteren parçalara eski mecmualarda da tesadüf ediliyor. Köprülüzade Mehmet Fuat Beyin tespit ettiği şiirlerden 4, 17 numaralılar[38] şekil itibariyle (nakaratları ihtiva ettikleri için) besteli türkülere benzedikleri gibi, Ahmet Kutsi Beyin neşrettiği ve bir müsiki risalesinde «Sema'î Suzî Hüseynî» makamıyla kaydedilmiş parça da Köroğlu bestelerine misal olabilir.[39]

Yeni tespit edilen Köroğlu türküleri, havaları şunlardır:

1) İstanbul Konservatuvarı'nın neşrettiği Anadolu türküleri külliyatında: defter 7, s. 3'teki ve defter 13, s. 85'teki türküler.

2) Konservatuvar tarafından plağa alınıp metinleri neşredilmemiş (plak numaraları: 9, 15, 16, 19, 43, 53) parçalardan 15, 16, 19, numaralılarını Mahmut Ragıp Bey bana vermek lütfunda bulundu. Onları aynen naklediyorum.

1) Hay Hay
Tokat kervanından aldım bakırı
İncitmeyin fıkarayı fakırı
Tuna seli gibi babam boz rakıyı
İçirin Beylere tak ben gelincez tak ben gelincez vay vay!

Hay hay
Köroğlu'yum da babam dağda gezerim
Esen rüzgârdan şüphe sezerim
Altın topuzlan babam da başın ezerim
İçirin Beylere babam da tak ben gelincez tak ben gelincez!

(Bu kıta Anadolu rivayetlerinin birçoğunda bulunan şiirlerin karışmış, bozuk bir şeklidir).

II) Köroğlu- Hay hay
Dere kenarında biter kamışlar
Oturmuş içinde neler yemişler
Benim için yare neler demişler
Sandukta paslandı babam elmas küpeler! Vay vay!

Ayvaz- Ayvaz'ın gümüş bıçağı
Yere tökülür saçağı
Ayvaz Köroğlu kolçağı
Ayvaz sen doldur, çocuk sen doldur, sen doldur!

(«Avaz mey doldur mey doldur» şeklinde Özbek ve Maraş rivayetlerinde parçalar vardır).

Nekesin yurdu yurd olmaz
Çakal önüğü kurd olmaz
Aslından merd oğlu merd olur.[40]

(Bu I ve II numara ile yazdığımız parçalar Trabzonlu, 60 yaşında Kesim Ağa'nın Vehbi Dayı'dan alınmıştır. II numaralı parça yukarda gösterdiğimiz, defter 13, s. 85'te varsa da eksiktir.)

III)

Karga bülbül deyi güle mi konar
Hiç görünmüş mü koltukçudan bezirgân olan
Bir züğürt bir yerde üç para bula
Mühür bende deyi Süleyman olur.

Serçeye bakın şahin kuşuna biçer
Beygirin gönlünden küheylanlık geçer
Leke (kahbe) kavga günü koyverir geçer
Gider tenhalarda kahraman olur.

Ben Köroğlu'yum korkmam mertten namertten
Hiç tilki arslanı kaldırabilir mi yurttan
Bir keçi kaçıp da kurtulsa kurttan
Bakar boynuzuna gergerdan olur.

(Bu parça Oflu 52 yaşında sazcı Ahmet Refik tarafından 30 sene evvelki şuara meclisleri ağzıyla okunmuştur).

3) Bunlardan başka Mahmut Ragıp Beyin *Şarkî Anadolu Türkü ve Oyunları* isimli kitabında da[41] iki parça vardır ki bunlardan birincisi, 9 numaralı diskte (Trabzon, Gümüşhane'nin Alansa köyünden Süleyman Çavuş tarafından söylenmiş), ikincisi de 43 numaralı diskte (Erzurumlu Sazşairi Hafız Kemal tarafından söylenmiş) bulunuyorlar. Bu ikinci parçaya ilave olarak, kitapta bulunmayan şu kıtayı da Mahmut Ragıp Bey bana verdi:

Köroğlu der hay nolanda
Dereler arslan dolanda
Kara zağ bülbül olanda
Gülün kadrini ne bilsin.[42]

4) Robert Lach'ın tespit ettiği Kırım türküleri içinde, bir de Köroğlu

türküsü vardır ki «Köroğlu'yum Köroğlu dağda gezerim...» diye başlayan bu türkünün sözleri yukarda 2 numarada bahsettiğim türkülerin birincisine benzemektedir.[43]

5) İki Rus musiki âliminin neşrettikleri, Türkmen musikisine ait mevat[44] içinde, biri Ayvaz'a ve üçü Kır Ata dair dört türkü mevcuttur.

Mamafi unutmamalıdır ki, ananeye göre bütün *Köroğlu Destanı'nı* süsleyen şiirler hususî makamlarla ve sazla okunmaktadır. Köroğlu şiirlerinin müstakil türküler gibi intişarı muahhar olup bu ananelerden çıkmış olmalıdır.

2) *Köroğlu Destanı'yla Alâkadar Türküler:* İçlerinde Köroğlu'nun ismi geçmemekle beraber onun hikâyesiyle alakadar olan türkülere de tesadüf ediyoruz. Ben bunlardan rasladığım birkaç tanesini kaydediyorum:

1) Konya civarında Otamış'ta tespit edilmiş türkülerin birinden:[45]

Ben de gördüm Bal Evaz'ı düşümde
Asyalar döndürür çeşmim yaşında
Ben bir pınar idim dağlar başında
Şimdi düştüm bir engine durgun sular gibi akar giderim.

2) Karamanlı (Kozanlı) köylerinden Sarı Keçili Abdurrahman'dan yazılmış bir türkü:[46]

Evlerinin önü avlıdır avlı
Avlının içinde Boz Atım bağlı
Boz Atımı sorarsan sağ küreği dağlı
Üstü genç Ayvaz'lı Boz Atım benim

İncecik yolda buldum izini
Duman sandım topuğunun tozunu
Sığadım yelisini öptüm gözünü
Üstü genç Ayvaz'lı Boz Atım benim

3) Halk Bilgisi Haberlerinde neşredilen[47] bir türkünün bazı parçaları, Elâziz rivayetindeki Kır At hakkında Köroğlu'nun söylediği şiire benziyor (zeyile bakınız).

Oyun Havaları: Köroğlu'nun ismine izafe edilen ve onun destanıyla alakadar oyun havalarının mevcudiyetini Sırrı Numan Beyin *Erzurum Oyunları* ismindeki kitabından anlıyoruz. Eserin 16 ncı sahifesinde tasvir edilen bu oyun,[48] anlaşılıyor ki, Köroğlu'nun şahsiyetiyle mütenasiptir: oyun hep şiddetli hareketlerle, bıçak maharetleri ve mücadeleleriyle müterafıktır. Bu kitapta notasıyla beraber neşredilen barı, Erzurum'da, Konservatuvar heyeti zurna ve davulla diske aldığı gibi (disk, N.53),

aynı bar on üçüncü defterde, M. Ragıp Beye göre Sırrı Beyin kitabındakinden farklı olarak, Ferruh Bey tarafından notaya alınmıştır.

Sair Köroğlu Havaları: Huluflu'nun kaydettiğine göre,[49] Köroğlu havası denilen bir hava vardır ki bu, birçok vesilelerle çalınır: Düğünlerde güveyin bir sürüden bir koyun yahu bir dana alması âdettir. Bu işi yapmaya giderken veyahut avdette Köroğlu havası çalınır. Sonra pehlivan güreşlerinde,[50] ciritlerde keza Köroğlu havası çalarlar. Bu âdetler, görülüyor ki, Köroğlu'nun haydutluğu, kahramanlığı ve harikulade kuvveti ile alakadardır.

Yirce'deki düğün âdetlerinden bahseden Şerif Necati Beyin bir kaydından anlıyoruz ki, Anadolu'da da düğün alaylarında «Köroğlu havası» denilen hava çalınıyor.[51]

Darbımeseller ve Tabirler: Köroğlu ve arkadaşları halk arasında dolaşan birçok darbımesellerin ve tabirlerin kaili olarak gösteriliyorlar, veyahut da onlar içinde teşbih, temsil tarikiyle zikrediliyorlar. Bunlardan birkaçını Huluflu'nun topladığı materiyallar arasında buluyoruz. Huluflu bunları şöyle tasnif ediyor:

I) Köroğlu'nun söylediği rivayet edilenler:

1) «Cehd eyle bir işte tapıl/senli de olu sensiz de olu» veya «Kişisen çalış iş düzelt/senli de olu, sensiz de olu».
2) «İyidin höyselesi säbrı geräkdi».
3) «gene gurd oğlu gurd olu» veya «gurttan türüyen gurd olu».
4) «iyitlih üç şeydi: birisi vurup yıhmah, ikisi gaçup gurtarmahdı».
5) «alçağın üstünden geştim, hündürün altından».
6) «Yüz il lutuluh işlettin/Ahır oldun ham Koroğlu».
7) «Çünkü oldun deyirmençi/Çağır kelsin den Koroğlu».

II) Köroğlu ismi geçen darbımeseller, tâbirler (temsiller):

1) «Gır At dırnahlı, Koroğlu penpeçeli».
2) «lopa bığ adam binamıs olu, bir Koroğludan başka».
3) çohları atasının gözünü çıhartdı ki mana Koroğlu desinler, amba kor kişinin oğlu dediler» (bu darbımesel bizde de vardır).

III) Kiçel Hemze'ye isnat edilen bir mesel: «Söz deyirmende gedär».[52]

Elâziz rivayetinde Köroğlu'nun meşhur, itten ders alması vakasından bahsedilirken deniliyor ki: Şimdi meşhur söz olan «Köroğlu yiğitliği itten aldı» tabiri bundan ileri gelmiştir.

Halk arasında «Hepsi aynı şeydir» manasına kullanılan «Ayvaz Kasap, hep bir hesap» tabirini, edebiyat muallimi arkadaşım Ziya Beyin bana söylediği «Kır Atın yanında duran huyunu alır» darbımeselini ve «Bu da caba olsun» yerinde «Bu da Köroğlu cabası olsun» tabirini de bunlara ilave edebiliriz.

Nihayet yine halk arasında zevce için «Köroğlu» tabiri kullanılır ki, bunu zannıma göre diğer bir tabirle izah etmek mümkündür: bir-

birine pek yar olan, birbirinden hiç ayrılmayan iki kişiye «bir Köroğlu, bir Ayvaz» denmektedir.

Halk Resimlerinde Köroğlu Mevzuu: Köroğlu hikâyesinin eski taş-basmaları, bütün diğer hikâyeler gibi, basit resimlerle süslenmiştir. Bunlardan başka, bu mevzua ait resimlere dair malumatımız var: 1) Chodzko'nun *Köroğlu* tercümesinin başında, Çamlıbel'in bir resmini görüyoruz.[53] 2) Köroğlu'nu, terkisine bir kadın almış olduğu halde tasvir eden ve Bolu ile Gerede arasında, Köroğlu Karakolu mevkiindeki çeşmenin üstünde asılı bulunan resimden *Paphlagonia* müellifi R. Leonhardt bahsediyor.[54] 3) Şair Mehmet Akif, *Safahat*'ında, İstanbul kahvelerini anlatırken Çamlıbel'i ve Köroğlu'nu tasvir eden bir resimden şu beyitle bahseder:

Duvarda türlü resimler alındı Çamlıbel'i
Kaçırmış Ayvaz'ı ağlar Köroğlu rahmetli.[55]

5 — Türklerden Başka Milletlerde Köroğlu

Samayiloviç'in, «Türkmen Edebiyatı Tarihi Taslağı» ismindeki makalesinde[56] söylediğine göre Köroğlu Gürcüler arasında da münteşirdir. Bunun Ermenilere nüfuz ettiğini de biliyoruz (bunu Samayiloviç de aynı eserinde söylüyor: aynı sahife); yukarda hulasa ettiğim, halk rivayetinden alınma hikâyeden başka, Ermeniler arasında okunmak üzere, *Köroğlu*'nun 1875 tarihinde İstanbul'da Ermeni harfleriyle yapılmış bir tabını da gördüm ki İstanbul rivayetinden farksızdır.

Müderris M. G. Dumézil'in yukarda mevzubahsettiğim kaydı («*Köroğlu* Rivayetlerinin Eskiliği ve Yeniliği Meselesi» faslına bakınız) «Oss» lar arasında destanımızın nüfuzunu gösterebilir; demek ki diğer Kafkas kavimlerinde de Köroğlu'nun izlerini bulmak mümkündür.

6 — Bugün Köroğlu Ananesi

Anadolu'nun bilhassa şark taraflarında, hâlâ sazşairleri ve âşık meclislerinin bulunduğu yerlerde, *Köroğlu* destan ananesinin mevcut olduğuna dair, Hocam Haydar Niyazi Beyden, Kilisli Muallim Rifat Beyden, Sırrı Numan Beyden ufak tefek malumat aldımsa da, bunlarla bu anane tamamen tespit edilmiş sayılmaz. Haydar Niyazi Beyin söylediğine göre Maraş taraflarında,bu hikâyede ihtisası olan destancılar vardır ve bunlara «Köroğlucu» derler. Bunlar kış geceleri meclislerde belki iki üç ay süren bu destanı söylerlermiş. *Köroğlu Destanı*'nın bir çok yabancı motifleri, epizotları etrafına toplamasını en iyi izah eden bu ananedir. Bu uzun hikâye devam ettiği müddet zarfında tabii

hikâyeci, Köroğlu'nun mümtaz şahsiyeti etrafına, her taraftan işittiği hikâyeleri toplayacaktır. Haydar Niyazi Bey şiirlerin sazla söylendiğini de ilave ediyor. Bu iki üç aylık uzun *Köroğlu* hikâyelerinden Reşadiyeli Mehmet Ağa da bahsetti. Sırrı Bey de *Köroğlu* hikâyesinin anlatılması hakkında Erzurum taraflarında aynı ananelerin mevcut olduğunu söylemektedir: Sazşairi hakimane (ekseriya manzum) bir mukaddeme ile başlar ve hikâyeye giriştikten sonra, kendisine mahsus bir eda alırmış. Şiirlerde de saz ile refakat edermiş. Kilisli Rifat Bey *Köroğlu*'nu anlatan âşıkların—*Kerem, Şah İsmail* ve sair hikâyelerde olduğu gibi— çok defa Ermeni olduğunu söylüyor. Abdülkadir Beyin Ayıntap havalisinden öğrendiğine göre oralarda «Abdallar» diye birtakım hikâyeci sınıfları vardır ki, bunlar *Köroğlu* da söylerler.[57]

Huluflu, Azerbaycan'da *Köroğlu* ananesi hakkında şu kıymettar malumatı veriyor; ben, bütün hususiyetlerini muhafaza etsin diye —zira bu halk ağzından yazılmışa benziyor— aynen naklettim. (Toy halkı ile âşık arasında şu muhavere geçer): Âşık—Hansı nağılı deyirsiniz onu başlıyım?—De, sen bir sadıla, göreh ne bilirsen?—Menim azdan çohdan bildiyim bunlardı: Tufarganlı Abbasın nağılı, İbrahımın nağılı, Noruzun nağılı, Şah İsmailin nağılı, Keremin nağılı, Gäribin nağılı, Ali Hanın nağılı, Valehin nağılı, Keşişoğlunun nağılı, Taharın nağılı, Ziyat Han oğlunun nağılı, Dilğamın nağılı, Reyhanın nağılı, Koroğlunun nağılı... —Aşıh, onların hamısı binamus, oğraş şeydiler, arvat dalına tüşüp ağlıya ağlıya gezdiler. Onları içinde iyit ikiçe adamdır: ya Koroğlunun nağılını başla, ya da Şah İsmailin.»[58]

Bu gösteriyor ki destan ananesini iyi muhafaza etmiş Türkler arasında, en rağbetli olan hikâyeler destanî mahiyetini kaybetmemiş olanlardır. *Köroğlu*'nun bu kadar vasi inkişafını izah eden sebeplerden biri de bu olsa gerektir.[59]

Köroğlu destan ananesinin Türkmenler arasındaki şeklini Vambery tasvir eder: «... Yalnız geceleri, bilhassa kışın, Türkmenler, Peri masalları ve tarihî menkıbeler dinlemekten hazederler. Fakat bütün bu eğlencelere, daha asil bir zevk olmak itibariyle, bazen «dutare»siyle sözlerine refakat eden «Bahşi'nin şarkılarını tercih ederler; bu bahşiler onlara *Köroğlu*'nun, Aman Molla'nın, veya Mahtumkulu'nun şiirlerini tekrar ederler...»[60]

7 — Köroğlu Destanı'nın Coğrafî İsimlerde İzleri. Destanın İntişar Sahası

Köroğlu Destanı'yla alakadar coğrafi isimleri şöyle ayırabiliriz:

I) Kahramanların isimlerine izafe edilen yerler.

II) Destanda *Köroğlu*'nun makamı olarak gösterilip bugün de aynı surette telakki edilen ve aynı isimleri taşıyan yerler (Çamlıbel'ler).

III) Halk muhayyelesinde *Köroğlu Destanı*'yla Köroğlu'nun efsanevî maceralarıyla alakası gösterilen mahaller.

Bu üç sınıftaki coğrafî isimler, aynı zamanda *Köroğlu Destanı*'nın intişar sahasını ve halk üzerinde icra ettiği tesiri göstermek itibariyle mühimdir. Yalnız, bütün bu isimlerin muhakkak *Köroğlu Destanı*'ndan çıkmış olması icap etmez. Aşağıda göreceğiz ki birçok isimler, sonradan *Köroğlu* hikâyeleriyle alakadar gösterilmiştir.

I) Kahramanların İsimlerine İzafe Edilen Yerler:

Köroğlu Dağı:

1) Bolu-Beypazarı istikametinde, tam olarak, Bolu'nun cenubuşarkî istikametinde «Köroğlu Dağı». En yüksek noktası 2315 metre. Bu dağdan çıkan bir dere: «Köroğlu Deresi.»[61]

Evliya Çelebi, c.5,s.18'de, arkadaşlarıyla kendisinin başından geçen bir vakayı anlatıyor: Bunlar gurup vaktı Çerkeş'ten çıkarlar. Tosya'ya doğru giderken haramilere rasgelirler. Eşkıyalar bunları soymak isterler. O zaman Evliya Çelebi onlara: «Ey Gaziler! sizin ettiğinizi bu dağlarda eşkıyalık eden Köroğlu yapmamıştır, ilh...» diye müessir bir hitabede bulunur ve hepsini yumuşatır. Gerçi Evliya, gerek bu münasebetle, gerek diğer ciltlerde Bolu, Gerede ve civarından bahsederken Köroğlu dağından bir şey söylemiyorsa da, buradaki ifadesinden, haramilere rasgeldikleri zaman Çerkeş'ten pek uzaklaşmadıkları görülüyor ki, Köroğlu'nun o dağlarda yaşamış olduğu ve Çerkeş'e pek uzak bulunmayan Köroğlu Dağı'na bu ismin verilmiş olduğu rivayetleri o zaman da oralarda münteşirdi denebilir.

Bu Köroğlu Dağı hakkında Bolu'da Kepekçioğlu Tevfik Efendiden yazdığım rivayet şudur: Bu dağda en yüksek kayaya Köroğlu Kayası diyorlar. Güya bu kayayı—ki bir insanın kımıldatabileceği gibi değildir—oraya Köroğlu dikmiş. Kayanın dibinde bir yapı harabesi vardır. Burası için: «Köroğlu'nun hayvanını bağladığı yerdir» diyorlar. Bir de oyuk bir kaya var; sunî bir sipere benzeyen bu oyuğa, «Köroğlu'nun pusuya yattığı yer» diyorlar.

2) Gence vilayetinde Kazak muzafatında.[62]

3) Yeni Bayezit'te (Gökçe Göl sahilinde).[63]

4) Ardahan civarında.[64]

5) Köroğlu Başı (endekste nerede olduğu tasrih edilmiyor).[65]

6) Kars vilayetinde Kağızman muzafatında;[66] bunun nasıl bir mevki olduğu tasrih edilmiyor; de Montpéreux'nün eserinde[67] kaydettiği Köroğlu - Dağ bu olmalıdır. Seyyah bu dağı, Ararat'tan Erzurum'a giden silsileden ayrılan bir kol diye tavsif ediyor.

7) Tiflis vilayetinde Ahalkala muzafatında.[68]

(Baron von Haksthausen'in,[69] «Tiflis ile Erivan arasında» demekle iktifa edip katî olarak tespit etmediği Köroğlu Dağı'nın bu 2,3,6,7 numaralarda gösterilen dağlardan biri olması muhtemeldir.)

Köroğlu Kayası:

1) Bolu civarında (yukarda mevzubahsettik).

2) Bayezit'ten Erzurum'a giderken, Açmiyazin'den sonra gelen Külpe mevkiine yakın. Kahramanın üç yüz sene evvel burada yaşadığını söylüyorlarmış.[70]

Köroğlu Kalesi:

1) Yeni Bayezit muzafatında.[71]

2) Ardahan'da.[72]

3) Yine Ardahan civarında.[73]

4) Kars havalisinde.[74] Edebiyat şubesinden Sırrı Numan Beyin bana haber verdiği: «Karsın cenubuşarkîsinde Ani harabeleri yakınında Sıçan Köyünde, yalçın bir kaya üzerinde etrafı surlu bir kale» mevkii ihtimal budur.

5) Kağızman muzafatında.[75]

6) Dağıştan'da Kürimski muzafatında.[76]

7) Tiflis vilayetinde Ahalkala'da.[77]

8) Gence vilayetinde Kazak muzafatında.[78]

V. Huluflu'nun Azerbaycan'da Köroğlu'na nisbet edildiğini kaydettiği yerleri de buraya naklediyorum.[79] Bunların da bir kısmının yukarda bahsettiğim endekste bulunması muhtemeldir. Yalnız Gürcistan'ın Kocur yaylasında «Gökçegöl» (Göyçe-Göl) ortasındaki Sivan adasındaki istihkâmatın, yukarda isimleri geçen yerler arasında bulunmadığını söyleyebiliriz. Huluflu'nun kaydettiği yerler şunlardır:

1) Gence-Ildar civarında Ildar Oğuğu.

2) Zeğem istasyonu yanında Karavul Tepesi.

3) Köhne-Kalakent ile Taze-Kalakent arasında Köroğlu Kalesi.

4) Şemkir çayı (Tiflis'e yakın) boğazında Çay-Karışan adlı yerde Köroğlu Kayası.

5) Kazakta, Ağstafa çayında, Kervansaray'a doğru iki tarihî kale.

Köroğlu Boğazı:

Faruk Nafiz Bey, 10 Temmuz 1928 tarihli «Vakıt» gazetesinde neşrettiği seyahat notlarında, Suşehri ile Erzincan arasında, Refahiye Kasabası civarında bir Köroğlu Boğazı kaydediyor.

Köroğlu Derbendi:

Paphlagonia müelifi Bolu'nun tamamen şark istikametinde, Bolu-Gerede yolu üzerinde, bu ismi taşıyan bir karakol kaydediyor ki,[80] Bolu'da Kepekçioğlu Tevfik Efendiden öğrendiğime göre bugün de mevcuttur ve Köroğlu ismini taşır. Leonhard'ın ifadesine göre bu, mezar taşlarından yapılmış bir karakoldur. Binanın ortasında bir çeşme vardır (Köroğlu Çeşmesi). Çeşmenin üstünde, Köroğlu'nun, terkisine bir kadın almış resmi asılıdır. İhtimal, eski Türkleri hep sakallı tasavvur eden müellif, Köroğlu'nun bu resimde sadece bıyıklı olmasından ve kendisinden

evvel buralarda seyahat etmiş olan D. Sestini'de[81] bu çeşmenin Kara Ghiol (Karakol, Karagol olacak) çeşmesi tesmiye edilmesinden (Karakolun önündeki çeşmenin bu ismi de aynı zamanda taşıması gayet tabiidir) bu resmin yeni konmuş ve Köroğlu'nun da buralarda yeni popüler olmuş olmasını istintaç ediyor. Neticelerinden ikincisinin esassız olduğu aşikârdır.

Köroğlu Çeşmesi:

Aynı çeşmeden bu isimle, seyahatini 1850-1859'da yapan H.D. Mordtmann da bahseder[82] bu çeşmeyi Köroğlunun yaptırmış olduğunu söyler; ve çeşmenin şeklinden istidlâlen zevk sahibi, eski bir derebeyi olduğunu ilave eder. Fakat resimden bahsetmez, yalnız üzerinde bir kitabe bulunduğunu söyler.

Köroğlu Mezraası:

Köprülüzade Mehmet Fuat Beyin Köroğluna ait malumat verdiği *Sazşairleri* eserinde söylediğine göre Elâziz vilayetinin Palu kazası merkez nahiyesinde bu kahramanın ismine izafe edilen bir mezraa vardır.[83]

Köroğlu Mağarası:

Gümüşhane'de Beş-Kilise denilen yerde. (Gümüşhaneli Yusuf Ustadan).[84]

Bunlara bir de, Urla'da bulunan dayım Sabit Beyin verdiği malumata göre İzmir-Urla şosesi üzerinde, Urla ile Kirizman arasında bir «Köroğlu» mevkiinin bulunduğunu ilave edeyim.

Deliler:

Köroğlu'nun Delileri de bazı yerlere isimlerini vermişlerdir. Aran'da iki köy görüyoruz: Huluflu'ya göre halk bu köylerin isimlerini şu suretle izah ediyor. 1) Ters-Deliler. Delilerle Köroğlu arasında kavga olmuş. Bir kısmı ayrılmışlar ve bu köyü tesis etmişler. 2) Düz-Deliler. Burası Köroğlu ile Delilerinin ilk indikleri yermiş. Bu köyler halkı kendilerini Köroğlu'nun Delilerinin ahfadından addediyorlarmış.[85]

Abdülkadir Bey, Şark tetkik seyahatine ait «Rapor»unda[86] Deliler isminde, Hasankale'den iki saat mesafede bir köy bulunduğuna ve bu köyün babadan kalma ocaklı âşıkları olduğuna, sakinlerinin tuhaflıklarıyla meşhur olduğuna dair malumat toplamış ve bu malumatı, Clavijo'nun bu köy hakkında verdiği malumatla mukayese etmiştir. Clavijo, bu «Delüler-Kent»in ahalisinin hepsini meczup âşıklar, «İslâm karışık Şamanî Şeyhler»[87] gibi tasvir ediyor. Çok muhtemeldir ki, Huluflu'nun kaydettiği köy de, eskiden beri bu ismi taşıyordu ve *Köroğlu Destanı*'nın sonradan kuvvetli intişarı neticesinde Köroğlu'nun Delilerine izafe edildi.

II) «Çamlıbel»ler:

1) Çirekov Tokat ile Sivas arasında bir Çamlıbel Dağı kaydediyor ve bunun efsanevî Köroğlu'nun yatağı olduğu rivayetini zikrediyor.[88]

2) Evliya Çelebi de Seyahatnamesinin iki yerinde[89] bu Çamlıbel'den bahseder. Ben, Çamlıbel'in, ufak tefek farklarla bütün rivayetlerde mün-

teşir olmasından, sonra, Köroğlu'na isnat edilen eski şiirlerde de zikredilmesinden[90] Çamlıbel'in Evliya zamanında da Köroğlu'nun dağı, yatağı olarak malum olması lazım geldiği kanaatindeyim. Buralarda pek tafsilata girişmeyen Evliya Çelebi, ya Köroğlu'nun Çamlıbel ile münasebetini duymamış veyahut da bundan bahsedecek bir vesile bulamamıştır.

3) A.D. Mordtmann 1850-1859 senelerine ait seyahatnamesinde[91] yine bu, Sivas'la Tokat arasındaki Çamlıbel Dağını kaydediyor.

4) Chodzko (Köroğlu, tercümesi, mukaddime) Selmas Vadisi'nde (İran Azerbaycanı) Köroğlu'nun mekânı olduğu söylenen bir Çamlıbel Kalesi gösteriyor.

5) Halk Rivayetleri:

Bolu'da (Elâziz rivayetinde olduğu gibi Kepekçioğlu Tevfik Efendiden aldığım malumata göre de) yukarda bahsettiğimiz Köroğlu Kayasının şark tarafında — bu kayaya dört saat mesafede — çamlı bir orman vardır ki ismine Çamlıbel derler.

b) Yozgat'ta (Elâziz rivayeti).

c) Sivas ile Samsun arasında (aynı rivayet).

d) Malatya'nın Pevreli köyü ile Ekenek arasında (Aynı rivayet, ravisi bir Malatyalıdır).

e) Suriye'de Amik gölü havalisinde (Ayıntap rivayeti).[92]

f) Gazi Ayıntap vilayetinde, merkez civarında (aynı rivayet).

Bunlardan başka Çamlıbel ismini taşımamakla beraber, Köroğlu' nun mekânı olarak gösterilen mahaller vardır: 1) Bolu'da Köroğlu Dağı'nda; 2) Malatya'nın Sürgü köyünde Sürmeli Pınarın üstünde (Elâziz rivayetleri). Buralarda Köroğlu'nun odasını gösteriyorlar. Birincisi yapma imiş; Köroğlu'nun el ve ayak izleri görülürmüş. İkincisi bütün bir kayadan oyulmuş bir oda imiş.

III) Halk Tarafından Köroğlu Destanı'yla Alakadar Gösterilen Sair Yerler:

Kür Nehri:

Huluflu'nun tespit ettiği bir rivayete göre bu nehrin suları çok olduğu bir zamanda Köroğlu atını onun bir yakasından öbür yakasına atlatmış, lakin coşkun nehir, Kır Atın nalının birini almış. O zaman Köroğlu: «Çay! Sen Kür (yaramaz) ben Kör (yahut yine kür), biz ikimiz bir yerde gidemiyiz,» demiş ve bu vakadan sonra dağa çıkmış.[93]

Azerbaycan'da Turut Ovası:

Bu geniş, büyük bir ovadır. Bunun için Köroğlu demiş ki: «At koşturmak için eni iyi ama boyu pek kâfi değil.»[94]

Bin Göl Yaylasındaki Göller:

Elâziz rivayetinde Köroğlu bir pınarda bir kuş temizlerken, kuş dirilir; Köroğlu'nun atının içtiği bu suyun Abıhayat olduğu meydana

çıkmasıyla pınar bin parça (veya kırk parça) olur. Bir Malatyalı tarafından söylenen bu rivayet Abıhayatı Muş vilâyetindeki Bin Göl Yaylasında ve Malatya'da «Kırkgöz»de göstermektedir. Evliya Çelebi, bu Bin Göl Yaylasından bahsederken[95] bu göllerin birisinde vaktiyle bir avcı bir kuş temizlerken kuşun dirildiğini ve Abıhayat belli olmasın diye, şimdi belki bini geçen göllerin zuhur ettiğini ve bu suretle asıl hayat gölünün kaybolduğunu naklediyor. Bundan başka, Evliya Çelebi, göllerin isimlerini ve hassalarını sayıyor, içinde Kuş Gölü, Hızır Gölü, İlyas Gölü, Aynilhayat... gibi isimler de bulunan bu göllerin her birinin bir derde deva olduğunu ve hepsinin «Abıhayattan nişan verdiğini» ilave ediyor. Bu rivayet de Elâziz rivayetindeki, bu göllerden alınan toprağın hastalıklara iyi geldiği itikadına tevafuk etmektedir. Demek ki Evliya'nın zamanında da bu rivayet mevcutmuş. Yalnız onun Köroğlu'ndan bahsetmemesine göre, henüz o zamanlar bu efsaneler Köroğlu'na isnat edilmiyormuş demektir. Elâziz rivayetiyle Evliya Çelebi'nin bu kaydının mukayesesi bize *Köroğlu Destanı*'nın etrafına bütün halk motiflerini nasıl topladığını göstermek itibarıyla çok mühim bir netice veriyor.

Softalar Mezarlığı:

Bolu'daki Köroğlu Dağı'nın (Kayasının) aşağısında, yolun geçtiği yerde, —Devren yolunda— tenha bir yerde, köylerden uzaktadır. Kırk softa Köroğlu'nun eşkıyalığından bizar olmuşlar, onu öldürmeye gitmişler. Köroğlu da onların hepsini orada yere sermiş. Bu mezarlar o softalarınmış.[96]

Beylik Çayırı:

Bolu'da bana Köroğlu hakkında malumat veren Kepekçioğlu Tevfik Efendi, şehire bir saat mesafede bulunan Kaplıcaların alt tarafındaki Beylik Çayırı'nın, Köroğlu'nun babasının sürüden at intihap ettiği çayır olduğunu söyledi. Bu çayır Bağdat Caddesi üzerinde imiş.[97] Türkiye'nin her tarafından Padişaha gelen atlar oradan geçermiş.

Bolu'nun Bir Mahallesi Olan «Ak-Taş»:

Bolu Beylerinin sarayının duvarı ak taştanmış. Köroğlu bu duvardan atını atlattıktan sonra (Kır Atın Bolu Beyinden istirdadı: İstanbul rivayeti) sarayın bulunduğu o mahallenin ismi Ak-Taş kalmış.[98]

Çırpıcı Çayırı:

Çamlıbel civarında Köroğlu'nun yaylası bu ismi taşıyor (Bayburt rivayeti).[99]

Ayor :

Köroğlu'nun aslı buradandır. Kır At, sahibi öldükten sonra bu tepeye gitmiş, kırk gün yem yememiş; elan da orada imiş (Kamboz rivayeti.)[100]

Şam :

Abıhayattan içtiği için ölmeyen Kır At, her on beş günde bir Şam pazarında satılırmış (Ayıntap civarında Dikmetaş, Nehasan rivayeti).[101]

Bu isimlerden başka, bütün rivayetlerde az veya çok birtakım coğrafî isimler geçmektedir. Bunların bir kısmı maruf şehirler, memleketlerdir (Çin-Maçin, Hint, Mısır gibi masal memleketleri olanlarına yukarda işaret ettim). Bir kısmı ise tanınmamış isimlerdir ki ancak mahallî tetkiklerle tespit edilecektir. Ben aşağıda bütün bu yer isimlerinin endeksini yapıyorum. Bu endekse Kabîle, Aşiret isimlerini de ilave ediyorum.

I. Yer İsimleri :

Arpalık (Erzurum'da) Maraş, koşma 3

Akyokuş (Erzurum'da) Maraş, k. 3.

Ağbayır Maraş, k. 62, 83.

Ayıntap Maraş, liste.[102]

Arcistan (bağları) Paris, s. 144.

Azerbaycan Paris, s. 10

At pazarı (İstanbul'da) Paris, s. 53.

Askar-Dağ Özbek, ss. 4, 42 [103]

Betbaht-Dağ Özbek, s. 7 ve başka yerlerde.

Beyşehri Maraş, k. 97, 138, 140, liste.

Bolu Maraş, k. 105, 55, liste; Özbek, s. 3; İstanbul, s. 3 ve müteakıp; Elâziz; Köprülüzade, N. 5.

Belh Paris, s. 10.

Balkan-Dağ Özbek, s. 42

Buhara Özbek, s. 46.

Bağdat Maraş, k. 135, 136, 137; liste; Huluflu, s. 86 ve müteakıp.

Camköse (?) Maraş, k. 114.

Ceyhun Paris, s. 1; (Ceyhun şehri) Özbek, s. 14.

Çamlıbel Maraş, k. 7; Paris, s. 12 ve müteakıp; (Çenlibel) Huluflu, s. 22; (Çembilbil) Özbek, s. 2; (Cembil) Özbek, s. 41; İstanbul, s. 7 ve müteakıp; (Bolu Çamlıbeli, Tokat Çamlıbeli) Elâziz; Urfa; (Şemlibil Şehri) Tobol, R. Proben, c. IV, metin, s. 259; (Şemlibel) Sivas'tan gelme bir cönkte; Köprülüzade, No. 1, 4, 12.

Çukurova Maraş, k. 9; Elâziz.

Dağıstan (Dağıstanlı) Maraş, k. 24; liste; (Dağıstan) Maraş, k. 68, 95, Elâziz.

Derende Maraş, liste.

Diyarbekir	Maraş, liste.
Delibaba Koruku	Paris, s. 138 (Çamlıbel civarında).
Erzurum	Maraş, k. 2, 119; Huluflu, s. 38; İstanbul, s. 32.
Eğri Geçit (Erzurum)	Maraş, k. 3.
Erdebil	Paris, s. 71.
Erzingân	Paris, s. 83.
Gölpınar Çayırı (Erzurum)	Maraş, k. 3.
Gürcistan	Maraş, k. 59, 125, 126, liste; Özbek, ss. 10, 66.
Gölpınar Çayırı (Erzurum)	Maraş, k. 3.
Gürcistan	Maraş, k. 59, 125, 126, liste; Özbek, ss. 10, 66.
Gökçebel	Paris, s. 11.
Gazel Vadisi(?)	Chodzko, Rusça tercüme, s. 14.
Herat	Paris, s. 9.
Horasan	Paris, s. 10.
Hefthisar (İstanbul'da: Yedikule olacak)	Paris, s. 43.
Hödek Gölü	Özbek, ss. 42, 60.
Harezm	Özbek, s. 78 (Köroğlu'nun Gürcistana akın ederken geçtiği yer).
Hoy	(Hoylu Bey) Maraş, k. 9'dan itibaren, liste; Urfa.
Isfahan	Paris, s. 167; Özbek, s. 45.
İran	Paris, s. 7.
İrevan (Erivan, Revan)	Paris, s. 12.
Istanbul	Paris, s. 38; Tobol, R. Proben, c. IV, metin, s. 258 ve başka yerlerde 104.
İbrahim Paşa Çayırı (İstanbul, Üsküdar'da)	İstanbul, s. 10.
Kara Pınar	Maraş,
Konya	Maraş, k. 20; Elâziz.
Komsurun(?)	Maraş, k. 54.
Kayseri	Maraş, k. 114,liste.
Kastamonu	Maraş, liste.
Kıbrıs (şarabı)	Maraş, k. 135.
Kuruk-Çimen (Çamlıbel civarında)	Paris, s. 116.
Kazlı-Göl	Paris, ss. 12, 168. [105]
Kara-Dağ	Paris, s. 11. [106]
Kürdistan	Paris, s. 11.
Kâşan	Paris, s. 71.
Kars	Paris, s. 86.
Kırk-Değirmenler	Huluflu, s. 53.
Kete-beli ve Kete-şehri	Özbek, s. 59.
Kandihar	Özbek, s. 79. [107]
Kızlar-Derbendi (Bolu civarında)	İstanbul, s. 28.
Karaman	Elâziz; Köprülüzade, No. 1, 5.
Malatya	Maraş, liste.
Meşhed	Paris, s. 10.
Nallıhan	Maraş, k. 58.
Narinkale (Üsküdar'da)	Paris, s. 154.
Nahçıvan	Paris, s. 36.
Niğde	Köprülüzade, No. 14.

Paşa Kapısı (Üsküdar'da)	İstanbul, s. 12.
Rus	Maraş, k. 77; Özbek, s. 46 (Urus).
Rum (vilayeti)	Paris, ss. 11, 18.[108]
Rûd (nehri)	Özbek, s. 48.
Rikistan	Özbek, s. 46.
Sabanca (lı)	Maraş, k. 24, 26. liste.
Soğan Dağı	Maraş, k. 52.
Süt Pınarı	Maraş, k. 74.
Sivastopol	Maraş, k. 101. [109]
Sivas	İstanbul, s. 26.
Sünbüllü Pınar	İstanbul, s. 28.
Sultan Hanı	Elâziz.
Şam ve Şam-Nur (?)	Maraş, k. 80; Paris, s. 18; Köprülüzade, k. 7.
Şad (Şad-Göli; Şat Gölü?)	Maraş, k. 136.
Tiflis	Maraş, liste.
Tuna (Tuna seli)	Maraş, k. 139; (Tuna) Paris, s. 72.
Torbalı	Maraş, liste.
Türkistan	Paris, ss. 1, 70.
Tokat	Paris, s. 95; Huluflu, s. 45 ve müteakıp (Tokat kervanı): İstanbul : s. 30; Elâziz.
Tuzhisarı	Elâziz.
Tuz Gölü	Elâziz.
Urfa	Paris, s. 16.
Üsküdar[110]	Maraş, liste; İstanbul, s. 9.
Yumurta Dağı	Maraş, k. 34.
II. Kabile isimleri :	
Bul-Kıda (?) (taifesi; Rumdan gelmiş; Rusça tercüme, s. 143: Bul-Kıde)	Paris, s. 117.
Cirid İli[111]	Maraş, k. 75.
Cirid Avşar İli[112]	Maraş, k. 85.
Harbendeli[113]	Maraş, k .62, 129, 130.
Hıvıs (kabilesi) ?	Paris, s. 65.
(Kusun?)[114]	Maraş; k. 26.
Nogay	Özbek, s. 67.
Özbek	Özbek, s. 21.
Reyhanlu[115]	Maraş, liste.
Türkmen	Paris, s. 100 ve başka yerlerde ; İstanbul, s. 9; Özbek, muhtelif yerlerde; Elâziz.
Tercim (Kabilesi)	Paris, s. 116.
Tekelü[116]	Paris, ss. 29, 100.
Teke-Yumut[117]	Özbek muhtelif, yerlerde, mesela, ss. 5, 23.
Üsküdar[118]	Maraş, liste.

Köroğlu'nun İntişar Sahası :

Köroğlu Destanı'yla coğrafî isimler arasındaki münasebetlerin, bu suretle, tam olmamakla beraber hiç olmazsa en mühimlerini, tespit ettikten sonra, *Köroğlu Destanı*'nın intişarı hakkında bir fikir edinebiliriz. Bir defa coğrafî isimler bize gösteriyor ki bu destan bütün Azerbaycan'da (Kafkas ve İran Azerbaycanları), Şimalişarkî Anadolu'da, Orta Anadolu'nun Sıvas-Tokat mıntıkalarında, Şimaligarbî Anadolu'da, Bo-

lu civarında, coğrafî isimler verecek kadar intişar etmiştir. Garbî Anadolu'da, Urla civarında da Köroğlu'nun ismini taşıyan bir mevki mevcuttur.

Sonra, rivayetlerin geldikleri, söylendikleri yerler bize bu intişar sahasının çok daha büyük olduğunu gösteriyor. Elimizde mevcut rivayetlerin tespit olundukları mahaller: İstanbul, Kazan (Özbek lehçesiyle olan Özbek rivayeti), Kafkas Azerbaycanı (Huluflu), İran Azerbaycanı (Paris) Türkmenistan (Samayiliviç), Tobolsk, Maraş, Urfa, Yalvaç, Bolu; ve Elâziz rivayetlerinin kaillerinin memleketleri olan: Malatya, Şarkışla (Sıvas), Konya, Sivrihisar (Eskişehir), Kalecik (Ankara)dır.

Abdülkadir Beyin, iki ilmî seyahatinde *Köroğlu* rivayetlerini işittiği yerler şunlardır: Erzurum, Bayburt, Trabzon, Gümüşhane, Kamboz (Şimalişarkî Anadolu'da); Ayintap, Dikmetaş, Nehasan (Cenubî Anadolu' da).[119]

Ahmet Baha Beyden, Safranbolu'da ve arkadaşım Çavuşoğlu Zeki Beyden Akhisar ve Aydın'da zengin Köroğlu rivayetlerinin mevcudiyetini haber aldım. A. Baha Bey Safranbolu'da bu rivayetlerden bir kısmını da tespit etmiş bulunuyor.

Zeki Velidi Bey, *Köroğlu*'nun intişarına dair bize mütemmim malumat veriyor.[120] Buna göre: *Köroğlu*'nun Kazakçası Kazan'da tab edilmiştir. 1873'de, galiba Garibî nam birisi tarafından yazılan Çagatayca mufassal nüshası Leningrad'da vardır. Baron Rozin bu nüsha hakkında malumat vermiştir (Collection scientifique de l'Institut des langues orientales du Ministère des Affaires étrangères, vol. VIII, p. 181 - 184, Petersbourg, 1897).[121] *Köroğlu* komşu Taciklere de geçmiştir: Meselâ Bedehşan Tacikleri farisî *Köroğlu* söylerler: Beyitleri ekseriya Türkçedir.

Bundan başka *Köroğlu*'nun tesirini almış görülen bazı türkülerin tespit olundukları mahaller de *Köroğlu*'nun intişar sahasını gösterebilir.[122]

Şüphesiz daha bu da hepsi değildir. Bugün *Köroğlu*'nun bütün rivayetleri elimizde yoktur. Benim, Türkiyat Enstitüsü asistanlarından Abdülkadir Beyden işittiğime göre Kazaklar arasında da *Köroğlu Destanı* intişar etmiştir. Esasen Abdülkadir Bey Tobol Tatarlarına *Köroğlu*'nun geçmesini şu suretle izah ediyor: Azerbaycan ve Hazer Türkmenlerinden Özbeklere geçen *Destan* orada göçebe Kazaklar arasına yayıldıktan sonra onlar vasıtasıyla Tobol Tatarlarına kadar geçmiştir. Kazak-Kırgızların türküleri arasında da *Köroğlu* türkülerine tesadüf ediyoruz.[123]

Bütün rivayetler tespit edildikten sonra, bugün *Destan*'ın mevcudiyetini bilmediğimiz yerlerde *Köroğlu*'nun mevcut olup olmadığı, bunların elimizde bulunan rivayetlerden hangilerine daha yakın olduğu, hangi sahalarda orijinal motifler bulunduğu meseleleri aydınlanacaktır.

BÖLÜM VI

KÖROĞLU DESTANI'NIN MENŞEİ MESELESİ

Daha tetkik sahasına pek yeni girmiş olan *Köroğlu Destanı*'nın menşei meselesi henüz halledilmiş değildir. Ben de burada bu işe girişmeyeceğim. Yalnız hiç olmazsa şimdiye kadar bu hususta serdedilen mülahazaları, faraziyeleri ve kahraman Köroğlu'nun mahiyeti hakkında muhtelif müdekkiklerin, seyyahların nokta-i nazarlarını, kanaatlerini hulasa edeceğim.

Köroğlu'nun İran Azerbaycanı Türkleri arasındaki rivayetini tespit eden (daha doğrusu tespit ettirip İngilizceye tercüme eden ve 1842' de neşreden [1]. Alexsandre Chodzko, hikâyedeki, Köroğlu'nun ikinci Abbas zamanında yaşamış olduğu rivayetini kabul etmiş ve Köroğlu'nu — — yine hikâyedeki rivayete istinaden — şimalî Horasan'da doğmuş (Teke kabilesinden bir Türkmen), İran Azerbaycanı'nda yaşamış bir haydut telâkki etmiştir. Bu haydut Hoy-Erzurum yolu üzerinde kervan basardı. Bunu kabul ettiken sonra Chodzko bütün Destan'ı süsleyen şiirleri de kahramana isnat eder.[2] Chodzko'nun bu hatasına ondan sonra da birçokları düşmüştür. Onun eserini Rusçaya tercüme eden Penn de[3] hikâyedeki, Köroğlu'nun Teke kabilesinden bir Türkmen olduğunu kabul ediyor. Sonra kahraman hakkındaki rivayetlerin yekdiğerini nakzetmesinden, bu rivayetlerden çoğunun efsane olduğunu istihraç ediyor. Maamafi yine, Köroğlu'nun İran Azerbaycanı ve cenubî Kafkasya'da yaşamış bir haydut- şair addedilmesi fikrine iştirak ediyor.

Kafkas Kavimlerini Öğrenmek İçin Materiyallar'ın IX uncu cildinde Köroğlu hakkında ufak bir makale ile onun üç şiirini neşreden (1889 senesinde) Mirza Veli Zade, Köroğlu'nu Maverayı Kafkasya hanlarından birine karşı isyan etmiş bir haydut telakki ediyor.[4]

Kunoş ve Mesaroş da Chodzko'nun fikirlerini kabul etmişlerdir: Kunoş, «R. Proben, VIII» deki mukaddimesinde Köroğlu'nun ilk defa şiirlerin müdafii olarak meydana çıktığını, bilahara, Anadolu Türklerinin kahramanı olduktan sonra, sünnî bir şövalye telakki edildiğini söylü-

yor.[5] Fakat bu malumatının neye istinat ettiğini kaydetmiyor; Köroğlu'nun menşei hakkında da fazlaca bir şey ilave etmiyor. Mesaroş ise, Chodzko'nun *Destan*'ı İran'da ve kısmen Acemce tespit etmesinden *Köroğlu*'nu da Acemistan'dan Osmanlı topraklarına hicret etmiş bir hikâye telakki ediyor. Ve İstanbul riyayeti için, «Bu Acem hikâyesi eğer biraz daha kalsaydı tamamen bir Türk destanı olacaktı. Türkler onu o kadar çok benimsemişlerdir,» diyor.[6]

Bu saydığımız müdekkiklerin düştükleri hataya, yani Köroğlu'nu, rivayetlerin gösterdiği gibi bir şahsiyet telâkki etmek hatasına, çok kıymetli materiyallar'ını 1927'de neşreden V. Huluflu da düşmüştür: hatta o, kitabında Köroğlu'nun sünnîliği, şiîliği meselesine temas etmiş ve bunun belki İngilizler için ehemmiyeti olabileceğini fakat Şuralar Cumhuriyeti için bu meselenin mevzubahsedilmeye değer bir mesele olmayacağını söylemiştir.[7]

Muhtelif devirlerde Anadolu ve Azerbaycan'da seyahat edenler ya Köroğlu hakkında rivayetleri nakletmekle iktifa etmişler veyahut bu rivayetlere iştirak ettiklerini göstermişlerdir. Çirokov'u birincilerden sayabiliriz: o Köroğlu'na ait yerleri gösterirken bunu efsanevî bir kahraman diye zikrediyor ve ahalinin 300 sene evvel oralarda Köroğlu'nun yaşadığını rivayet ettiklerini söylüyor.[8]

Evliya Çelebi Bolu-Çerkeş mıntıkalarında Köroğlu'nun «yaşamış» bir haydut olduğu rivayetine iştirak etmiş görünüyor.[9] A. D. Mordtmann da Evliya Çelebi gibi halk rivayetlerini kabul ediyor ve Köroğlu'nu bir derebeyi zannediyor. Hatta, ismine izafe edilen çeşmeyi beğenerek bunun zevk sahibi bir adam olduğunu ilave ediyor.[10] *Paphlagonia* müellifi ise onu — Çirekov gibi— efsanevi bir kahraman olarak gösteriyor.[11]

Köroğlu'nun eskiliği ve onun destanî mahiyeti hakkında ilk sözü Ziya Gökalp söylemiştir.[12] «Millî Tetebbüler»de «Eski Türklerde İçtimaî Teşkilât» ismiyle neşrettiği büyük makalesinde,[13] Rüstemi - Zâl ile Köroğlu'nu birbirine yaklaştıran ve bu suretle Rüstemi-Zâl'i Sakalardan addediyor.

Makalesinde gayrı ilmî iştikaklara da yer veren Ziya Gökalp Ayvaz'ı da yine bir kelime müşabehetine dayanarak Ayaz'a yaklaştırıp *Şahname* münasebetiyle Mahmûd-u-Gaznevî'nin Köroğlu olması ihtimalini serdediyor ve Köroğlu menkıbesinin, avam lisanında teşekkül ettiği için, amiyane bir şekil almış olduğunu söylüyor.

Ziya Gökalp'tan sonra bu destanın menşei hakkında, Ahmet Zeki Velidi Bey bazı faraziyeler serdetmiştir ki bunları müderris Köprülüzade Mehmet Fuat Bey de kabul etmiş ve neticesini Türk Edebiyatı Tarihi'ne dercetmiştir. Bu faraziyelere göre :

I) *Köroğlu Destanı* XVI ıncı asırdan evvel teşekkül etmiştir.

Yukarda zikrettiğim gayrımatbu eserinde Zeki Velidi Bey buna delil olarak diyor ki :

«*Köroğlu Destanı*'nın mebdeini Türkmenlerin garbî Asya'ya intişarından evvel, belki kablelislâm devirlerde, Türkistan ile İran'ın temas ettiği mıntıkalardaki hayatta, meselâ Sasanîler devrinde 'Gürgân'da 'Çor' (Sol, Hiyonit) Türkmenleri ve Herat'ın şarkında 'Garcistan' hududunda yaşayan Türkmenler gibi yüksek dağların çöllerle birleştiği mıntıkalarda aramalıdır: 1) Harezm rivayetinde Köroğlu'nun babası 'Kürdöbil, Erzurum rivayetinde Köroğlu'nun en yakın yoldaşı Kördümen (Maraş : Güdümen) adlarını taşıyorlar. Burada 'kör', 'Köl', 'Bil' kelimeleri Türkmenlerin kablelislâm medeniyetlerine ait olsa gerektir; şimdi meçhul olan bu kelimeler halk etimolojisinde kûr = kabir, kör = âma manalarında izah edilmektedir. 2) At motifi (yukarda 'Köroğlu'nda Destanî Unsurlar' faslına bakınız). 3) Azerbaycan rivayetinde bir de 30 000 haneli 'Hınıs' kabilesine mensup 'Hasan Paşa Atbâz' nam gayet at seven ve besleyen bir Bey zikrediliyor. 'Hınıs'te, ilk İslâm Toharistan Türk vakıalarında zikredilen isimdir (Hınıs-ı sâhib-şurta). 4) Yine Azerbaycan rivayetinde Gürcistan yerine 'Garcistan' yazılmış ve Köroğlu'nun Türkistan'dan çıkıp evvelâ Herat şehrine geldiği zikredilmiştir.»

II) Destanın XVI ıncı asırdan evvel teşekkül ettiği kabul olunduktan sonra: İslâm istilâsından XVI ıncı asra kadar Maverayı Bahrı Hazer çöllerinde ve Harezm-Esterâbâd arasında bu menkıbenin teşekkülü için muktazi askerî ve siyasî şerait mevcut olmadığından, bu destanın teşekkülünü, esasını teşkil eden Türk - İran mücadelesini—ki bugünkü rivayetlerde de muahhar mücadelelere mevkiini terketmiştir—Sasanîlerle Gök - Türklerin mücadele devirlerine irca etmek zarurîdir. Bu suretle *Köroğlu Destanı* Sasanîlerin son devrinde, Gök-Türklerin Harezm-Estabâd hududunda muhafızlık yapan Oğuzların ve Garcistan Türkmenlerinin destanıdır; ve büyük Gök - Türk destanına raptedilebilir. 717'de Yezid-ibn-Mühelleb tarafından fetholunan «Sol» hükümdarlığı da bu göçebe Oğuzların idi.

Yine bu nazariyeye göre, *Köroğlu Destanı*, İslâmiyetin Türklere girmesinden evvel Maverayı Bahrı Hazer Oğuzları arasında Oğuz-İran mücadelesinden bu suretle doğduktan sonra, İslâmiyeti müetakip Oğuzların Horasan'dan İran, Azerbaycan ve Anadolu'ya geldikleri sırada bu sahalara da naklonulmuştur. Bilahara Özbeklerle Türkmenlerin sıkı münasebette bulunduğu zamanlarda Özbeklere ve onlardan Kazaklara geçmiştir. Diğer taraftan da Anadolu'da, Azerbaycan'da intişar etmiş, şeklini değiştirmiş, yeni bir destan mahiyetini almıştır.[14]

Müderris Köprülüzade Mehmet Fuat Bey *Sazşairleri* isimli kitabında yalnız *Köroğlu Destanı*'nın yeni şekli ile meşgul oluyor; Köroğlu hakkındaki tarihî kayıtlarla bu isimdeki XVI ıncı asır sazşairine ait notları neşrederken o devir sazşairlerinin —bu Köroğlu da dahil olmak üzere— destanı süsleyen şiirlerde hisseleri olması ihtimalini kaydediyor. Ve bilhassa Köroğlu ve Ayvaz türkülerini ihtiva eden mecmuaların en es-

kilerinin on altıncı asır sonlarına, on yedinci asır başlarına ait olduğuna nazarı dikkati celbediyor.[15]

Benim Köroğlu rivayetlerini tetkikten sonra vardığım netice, destanın yeni şekliyle alakadardır. Bugünkü şekliyle *Köroğlu Destanı* aslı itibariyle Türkmen menşeinden görünüyor. Bunu teyit eden delilleri üçe ayırabiliriz : 1) Köroğlu hemen hemen bütün rivayetlerde Türkmen addedilir (bazen babası Türkmendir: Elâziz rivayeti). 2) Köroğlu Türkmenlerle çok alakadar gösterilir. Aslı bir Türkmen rivayeti olduğu muhakkak olan Özbek rivayetinde, Türkmenlerin Padişahı, veyahut emri altında doksan Türkmen Beyi tutan bir Tarhan gösterilmesinden sarfınazar, diğer rivayetlerde de onun Türkmen Beylerini çağırdığını, Tekeli, Cirid, Cirid-Afşar, Harbendeli, ilh... gibi Türkmen kabileleriyle münasebatta bulunduğunu görüyoruz. Yukarda tanzim ettiğimiz endekste, rivayetlerde ismi geçen Türkmen kabilelerini ve illerini saydık. Köroğlu'nun arkadaşlarından ikisinin, Ayvaz'la Arap Reyhan'ın, Üsküdar ismindeki Türkmen zümresinden olmaları icap ediyor; bunların (ikincisi Kenan Bey şeklinde) muahharan Üsküdar şehrinden telâkki edildiğini, yukarda, «Coğrafî İsimler ve Köroğlu» faslında, Üsküdar kabilesi hakkındaki haşiyede gösterdik. 3) En eski, en destanî ve en zengin olduğu tahmin edilen rivayet Türkmen rivayetidir. Bunu gerek Türkmen rivayetinin bir variyantından ibaret olan Özbek nüshasından, gerek *Bozoğlan* hikâyesinden anlıyoruz.[16]

Köroğlu'nun aslını Türkmen destanı olarak kabul ettikten sonra onu teşkil eden unsurlar hakkında diyebiliriz ki: Bu hikâye sonradan Anadolu ve Azerbaycan'da bilhassa Türk-İran mücadeleleriyle zenginleşti. Diğer taraftan aynı cinsten mücadeleler (Kızılbaş-Türkmen, Özbek mücadeleleri) Türkmen rivayetini de (Özbek rivayeti) zenginleştirdiler.

Ben *Köroğlu*'nun ilk menşei ile meşgul olmadım: Çok muhtemeldir ki Zeki Velidi Beyin dediği gibi, bu destan *(Dede Korkut*'taki Oğuznameler gibi) çok eskiden, Türklerin İslâmiyetinden evvel de mevcuttu ve epizotlarının bir kısmı, tıpkı *Manas*'ta olduğu gibi, yeni hadiselerle yeni epizotlar şeklini aldı.

Bu ihtimali kuvvetlendiren bir noktaya işaretle iktifa edeyim: bugün *Köroğlu Destanı,* şayanı dikkat bir surette intişar etmiş bulunuyor; kahraman ise asıl ismini, tarihî hatırasını tamamen kaybetmiş, muhtelif sahalarda muhtelif isimlerle adlanmıştır : Köroğlu, Kûroğlu, Karaoğlu, Rencum Ruşen, Renpul Ruşen, Kürdöbiloğlu, Ruşen (Irışvan) Ali gibi. Babasının ismi hakkındaki rivayetler ise çok daha mütenevvidir.

EK METİNLER

I

MARAŞ METİNLERİ[1]

Tevatür ile Meşhur Köroğlu Hikâyesi

1

(Deli Yusuf'u Paşa cellada verince Deli Yusuf'un söylediği)

Ne suçum var bilemedim ben beni
Çok emekler çektim hep zayi oldu

Ben nettim Paşaya ağalar beyler
Dostum ağlar düşmanlarım gülerler

İki sene gurbet ilde gezdiğim
Boş yerlere kara bağrım ezdiğim

Deli Yusuf diler ulu Mevlâdan[2]
Ağ alnıma böyle yazmış Yaradan

Alim küçük yetim kalur ağalar
Malım mülküm yada kalur ağalar

Ağ göğdemi kızıl kana bularlar
Zulüm bana hayif olur ağalar

Ağ alnıma kara yazı yazdığım
Bir gün olur karşı durur ağalar

Paşam kurtulmasın dürlü belâdan
Beni gören ibret alur ağalar

2

(Deli Yusuf Erzurum'un hükümet konağında Beyler ile Paşaya söylediği)

Dinleyin Ağalar dinleyin Beyler
Adam olup Koç Kır Ata binüşüm

Ben yükümü dağ başına çezersem
Yiğitler destinde bade süzersem

Al yanağım kızıl kana bulandı
Düşman ne söyledi Paşam inandı

Ben Yusuf Bey idim kendi başıma
Küçük Ali'm çıkar dağlar başına

Sorarım bunları bir gün olur ki
Kırarım belleri bir gün olur ki

Sıra sıra koç yiğidi dizersem
Ararım bunları bir gün olur ki

Akan kandan coşkun sular bulandı
Sorarım sizlerden bir gün olur ki

Düşürürüm koç yiğidi peşime
Ararım sizleri bir gün olur ki

3

(Erzurum'dan atı alıp kaçar iken Reyhan Arap arkalarından ulaşır. Şol Eğri Geçid ile Arpalık'ın arasında Ak Yokuş'un başında Gök Pınar Çayırı'nda Kara Çalı'nın dibinde Yusuf'un at üzerinde Reyhan'a yalvardığı türkü)

Aman Arap kıyma bize
Satın aldım iki göze

Arap rahmeyle gözüme
Mil çekti iki gözüme

Zarbınla gezdin cihanı
Bir oğlumun ilk avını

Deli Yusuf der amanı
Unutma gani Suphanı

Yol ver gidek işimize
Aman düşme peşimize

Uyma Paşanın sözüne
Gel karışma işimize

Yoluna koymuşum canı
Gel çok görme ikimize

Gönlünden kaldır gümanı
Tokunma gel göçümüze

4

(Reyhan Arap arkalarından ulaştığında Kör Yusuf söylediği)

Gözüm görmez yolu bilmem
Araplarda zulüm olmaz

Bizi durabildirdiler
Kır At için gönderdiler

Düşman sözüne uydular
Kır Atı bana verdiler

Şahin kurtulmaz kolundan
Alma Kır Atım elimden

Kör Yusuf böyle söyledi
Sen bir arslan ben bir kedi

Kıyma bana arslan Arap
Azad eyle arslan Arap

Bir genc arslan bindirdiler
Kıyma bana arslan Arap

İki gözümü oydular
Azad eyle arslan Arap

Arslan geçmez uğurundan[3]
Yazık bana Arslan Arap

Malın halın terkeyledi
Kıyma bana Arslan Arap[4]

5

(Reyhan Arap arkalarından varınca Arab'a yalvardığı)

Derelerde biter söğüt
Bu sözlerim sana öğüt

Bizi durabildirdiler
Kır At için gönderdiler

Gel geri dön Araboğlu
Kıyma bana Araboğlu

Sen arslanı bindirdiler
Gel geri dön Araboğlu

6

(Reyhan Arap'a darılıp çok fena söyler, ondan sonra bir daha alır)

Şahin geçmez sınurumdan
Zağlı kılıç sol böğründen

Yürü hey adam olmayan
Yiğit kıymatın bilmeyen

Deli Yusuf der gelsene
Topuza karşı dursana

Arslan kurtulmaz uğrumdan
Çalam seni Araboğlu

Ömründe yiğit görmeyen
Öldürürüm Araboğlu

Sen bize teslim olsana
Öldürürüm Araboğlu

7

(Çamlıbel dağına çıkınca oğluna eylediği nasihat ve orada kalacaklarını mı söyler)

Akar Abıhayat biter yemişler
Yürü oğlum burda arslanlar yatar

Yarın burdan kalkıp gitmeli düze
Almalı kevranı çıkmalı yüze

Topuzu çekmeli yola durmalı
Sonunu düşünme nolup nolmalı

Deli Yusuf derler benim adıma
İşte nasihatım budur zatına

Arslan gibi bu dağlarda kalmalı
Arslan yatağında arslan olmalı

Allah yardım eder burada bize
Bu dağlarda mesken tutup kalmalı

Bezirgân bozmalı çerçi urmalı
Koğan arslan gibi alıp gelmeli

Rahmetme bir kulun asla dadına
Kesmeli kevranı alıp gelmeli

8

Bir yiğit haykırıp meydana girse
Çamlıbele metin kale yapmaya

Hay nolanda oğlum Ali nolanda[5]
Padişahın divanına varanda

Sıra sıra koç yiğitler düzersin
Berhaneyi Çamlıbele çezersin

Göğüs gerek arka verek dağlara
Şöhret vermek için nice illere[7]

Eyvan gerek oturmaya yaz ile[9]
Yiğitlerin kumandasın saz ile

Deli Yusuf tamamladı öğüdü
Gözlerim görmüyor suçum ne idi

Arka verip sığınacak yer gerek
Kendi yiğit özü metin er gerek

Zor[6] düşmanı bölük bölük bölende
Dil tutulur dili tutar er gerek

Alayları bozuk bozuk bozarsın
Burda sana barınacak yer gerek

Hızmat edek bahçalara bağlara
Şimdi sana devlet gerek sur gerek[8]

Bir de saki mey doldura narz ile
Vermek için yakışacak dil gerek

Sen tamam et yirmi bir bin yiğidi
Koyma kıyamete burda al gerek

9

(Babası Çamlıbel'de darılınca başın alıp gider. Çukur Ova'ya varır. Deli Hoylu orada hayvan çayırladır. Kara-Pınar'ın başında birbirlerine bunları söylerler)

Evvel aldı Hoylu

Benden korkmadın mı indin buraya
Duymadın mı baş kesenler burada

Kır Atı bırak da kurtar başını
Çalarım kılıncı kesem başını

Aldı Deli Ali

Acem İllerinden serpildim geldim
Kır Atım bir aygır kendim bir arslan

Girelim meydana meydan benimdir
Çalarım kılıncı meydan benimdir

Aldı Hoylu

Bir meydan açarım çalarım seni
Atarım bir kılınç bölerim seni

Gümüşlü kırbaca dolarım seni
Gönder koç Kır Atı kurtar başını

Deli Ali

Girelim meydana Meydan tanıyam
Gel görüşek ben de seni tanıyam

Yaradenin birliğine kaniem
Zaptetmişem Arabistan benimdir

Hoylu

Kara Deniz gibi kaynar coşarım
Ak sinene eğri kılınç döşerim

Coşkun sular gibi boydan aşarım
Atı teslim eyle kurtar başını

Deli Ali

Yürü çok lafetme buyur meydana
Atarım bir topuz kıyarım cana

Ben de kim olduğum bildirem sene
Yedi tümen Acemisten benimdir

Hoylu

Adım Deli Hoylu özüm bir arslan
Bir lezzet alaman tuttuğun işten

Bir kule yaptırdım kestiğim baştan
Kalk bırak Kır Atı kurtar başını

Deli Ali

Adımı sorarsan Irışvan Ali
Bağdattan Basradan Yemenden beri

Kavga görmeyeli del'oldum deli
Gün doğandan gün batana benimdir

10

Aldı Hoylu

Düldül ile seyreledim kaçarsın
Yazık sana tatlı candan geçersin

Eğri kılınç ile adam biçersin
Azad ettim durma kalk git bu ilden

Deli Ali

Acem illerinden serpildim geldim
Kır Atım küheylân kendim pehlivan
Girelim meydana meydan benimdir
Keserim kelleni meydan benimdir

Hoylu

Kuzgun olur üleşine çökerim
Kollarını karacadan sökerim[10]
Ağ sinene eğri hançer çakarım
Azad ettim durma kalk git bu yerden

Köroğlu

Girelim meydana meydan tanıyam
El verende elim tutan tanıyam
Yaradenin birliğine kaniem
Zaptetmişim Arabistan benimdir

Hoylu

Bilmez misin Hoylu Beyin buralar
İp çekilip korulanan korular
Bu davayı eğri kılınç aralar
Dünya benim durma siktir buradan

Köroğlu

Adımı sorarsan Irışvan Ali
Bağdattan Başradan Acemden beri
Döğüş gördüğüm yok del'oldum deli
Gün doğudan gün batıya benimdir

11

(Hoylu'nun küsüp gittiğini duyunca askere metanet yollu bunu söyler. Kendi Hoylu'yu aramaya gider)

Yiğitler silkinip ata binerse
Yiğit olan döne döne döğüşür
Derelerde boz kurtlara ün olur
Kötüler kavgadan kaçar hun olur

Koç yiğit cıdasın almış atıyor
Bir kötü kavgadan dönmüş kaçıyor
Ağ elleri kızıl kana batıyor
Kaçma kötü kaçma şimdi dün olur

Bir yiğit cıdasın almış eline
Kalkan paralana zırhlar deline
Serimi koymuşum yiğit yoluna
Kanlı gömlek koç yiğide don olur

Köroğlu çağırır figan ağıtlar
Boydan boya demir donlu yiğitler
İman ehli birbirini öğütler
Çalar çıdasını kahraman olur

12

(Köroğlu Hoylu'yu bulup yalvardığı)

Hoylum silkin kalk yerinden
Al beni düşman elinden
Kılıncını çek belinden
Hoylu meydandır meydandır

Aldı Hoylu

Boş yere ağrıtma başı
Dünyada etmem savaşı
Kız alanlar görsün işi
Döğüş bilmenem bilmenem

Aldı Köroğlu

Bu sözün kâretti cana
Cengedelim kana kana
Senin olsun benli Döne
Hoylu meydandır meydandır

Aldı Hoylu

Kimseye demem (...)
Şirin Döne benim bacım
(...) yezdana muhtacım
Cana kıymanam kıymanam

Aldı Köroğlu

Zalim düşman galip geldi
Bir oğlum Ayvaz yoruldu
Her biri bir koldan girdi
Hoylu meydandır meydandır

Aldı Hoylu

Şu dünyada meydan olsa
İster oğlun Ayvaz ölse
Bütün Acem beri dönse
Döğüş bilmenem bilmenem

Aldı Köroğlu

Köroğlu der ki nolacak
Mavili kaldı saracak
Takdir yerini bulacak
Hoylu meydandır meydandır

Hoylu

Hoylu Bey der ki nolasın
Maviliyi sen sarasın
Düşmana kılınç çalasın
Döğüş bilmenem bilmenem

13

(Betekrar Hoylu'ya söyler)

Aman dedim ama kestin amanım
Alırım terkime oğlum Ayvazı
İsterse yaksunlar nare Beyleri
İsterse çeksinler dara Beyleri

Sebeb'oldu bunca leşler kırılsın
(...) rım cengi harbi çalınsun
Elçim elçim olsun yere yığılsın
İsterse gömsünler kara Beyleri

(...) yoktur fani dünyada
(...) Hoylu kıyma bana burada
Merdoğlu merd'olup eren murada
Kerem et kavuştur yâre Beyleri

14

(Hoylu'dan ümidini kesip askerin arkasına gelip söyler)

Bu ki meydan almaz anda zat olmaz
Er olanlar düşmanına alt olmaz

Koç yiğitler bellü olur zatından
Arab at hışmından er heybetinden

Dolu verin koç yiğitler uyansın
Ağ göğdeler kızıl kana boyansın

Köroğlu der dünya fanidir fani
Merd olan kazanır dünyada şanı

Beslemen beygiri arab'at olmaz
Serin verir ser kurtarır meydanda

Kötü yuvarlanır düşer atından
Kötülerin canı çıkar meydanda

İki hasım birbirine dayansın
Yiğit ölür şanı kalur meydanda

Koç yiğit uğruna koymuşum canı
Yiğitler kazanır namı dünyada

15

Döne

Bağdada sefer edenler
Turna teline gidenler

Neylediniz merd Hoyluyu
Neylediniz Bey Hoyluyu

Köroğlu

Bağdada sefer eyledim
Acem ile cengeyledim

Orda koydum merd Hoyluyu
Orda verdim koç Hoyluyu

Döne

Düğünüb ozup gidenler
Acem ile cengedenler

Badeyi süzüp gidenler
Neylediniz merd Hoyluyu

Köroğlu

Döne ben de çok ağladım
Bağdatta şehid eyledim

Ciğerim nâra dağladım
Orda koydum Bey Hoyluyu

Döne

Dünyada murad alanlar
Beylere karşu gelenler

Başları bağlu kalanlar
Neylediniz merd Hoyluyu

Köroğlu

Mavili murad almadım
Cenazesin göremedim

Bey Hoyluyu saramadım
Öldürmüşler Bey Hoyluyu

Döne

Kan ağlattın Çamlıbeli
Hoşça kalsın turna teli

Lâleyledin şirin dili
Neylediniz Bey Hoyluyu

Köroğlu

Beylerim dağılsın gitsin
Çamlıbelde baykuş ötsün

Dilerim ki vâdem yetsin
Şehid ettim merd Hoyluyu

Döne

Şirin Döne der ki nolsun
Maviliyi kimler sarsın

Başlarımız bağlu kalsun
Neylediniz Bey Hoyluyu

Köroğlu

Koç Köroğlu harab oldu
Turna teli sebeb oldu

Ciğer şişte kebab oldu
Ordan verdim Bey Hoyluyu

16

Güvendiğim dallar elimde kaldı
Gitti Hoylu namı dünyada kaldı

Kırmızı gül benzim sarardı soldu
Ağlan Beyler ağlan Hoylu nic'oldu

Beyer bunun nişanlısın görmeli
Elleri kınalı gözler sürmeli

Sorarsa Hoyluyu haber vermeli
Ağlasın bir zaman Hoylu nic'oldu

Çıkardım başımdan Tunus fesini
Kırk gün tamam tutun onun yasını

Nerden işideyim Hoylu sesini
Ağlan Beyler ağlan Hoylu nic'oldu

Kirman kılıncını bağlan beline
Kimleri kovalım Hoylu yerine

Kadir mevlâm rahmeylesin haline
Ağlaşın ağlaşın Hoylu nic'oldu

Köroğlu der bu iş nasıl olacak
Düğünümüz kıyamete kalacak

Akıbeti bu dert beni alacak
Gel ağlaşak Döne Hoylu nic'oldu

17

(Güzel Döne söyler. Askerin içinde Hoylu'yu göremez de söyler)

Bağdada sefer edenler
Turna teline gidenler

Neylediniz Bey Hoyluyu
Neylediniz Bey Hoyluyu

Başı bağlı kalan kızlar
Ağrır beden yürek sızlar

Nişanlusu yolun gözler
Neylediniz Bey Hoyluyu

El kınalı göz sürmeli
Sorarsa haber vermeli

Maviliye ne demeli
Neylediniz merd Hoyluyu

Güzel Döne kara giysin
Turna teli başın yesin

Bütün kızlar yasa girsin
Neylediniz merd Hoyluyu

18

(İşbu davada Hoylu Bey ölür. Deli Hasan'dan haber alıp Hoylu'nun cenazesinin başında söyler)

Hasan bana haber verdi
Zorbaz Beyi bir gürz vurdu

Binde bir doğurmaz ana
Eşi gelmemiş cihana

Hoylu idi dalım kolum
Viran kaldı Çamlıbelim

Köroğlunun genç arslanı
Baştan ayrılmış bedeni

Gök başıma haptı (çarptı?) sandım
Dağ yerinden koptu sandım

Cengedelüm kana kana
Mezar taşım çattı sandım

Billâhi kırıldı belim
İlde baykuş öttü sandım

Ölmüş akar kızıl kanı
Bugün vâdem yetti sandım

19

(Akşam olur. Tabl-ârâm çalmur, Köroğlu'nun koltuğuna girerler, cenazenin başına getürürler. Cenazenin başında söyler hem de ağlar)

Gelin Hoyluyu soyalım
Mezara nasıl koyalım

Hoylu değil bu bir kale
Gitti arslan gelmez yola

Hoylunun silahın satın
Hoyluyu şehide katın

Bizim dağların kaplanı
Köroğlunun kahramanı

Güllâb suyuyla yuyalım
Gelin ağlaşak Hoyluya

Seyret başa gelen hale
Gelin ağlaşak Hoyluya

Üstüne kubbeler çatın
Gelin ağlaşak Hoyluya

Güleşse yıkar arslanı
Gelin ağlaşak Hoyluya

20

(... Köroğlu'na müjdeci gönderilince Zor Bezirgân'a karşu gitmek üzere tedarik kumandası)

Tedarik görün ağalar
Müjdeciye verin Beyler

Halımdan beyler halımdan
(...) Bezirgân elinden

Yiğit olun serden geçin
Her koldan bir yiğit seçin

Köroğluyum adım belli
Mağrurlanma koç Köroğlu

Gelende Konya kevranı
Gelende Konya kevranı

Kimse bilmez ahvalımdan
Gelende Konya kevranı

Dolu badelerden için
Gelende Konya kevranı

Gürz atarım sağlı sollu
Gelende Konya kevranı

21

(Tekrar kendi kendine sığdıramayıp Eyvan köşküne Beyleri, Binbaşıları, şu pehlivanı alamadığına mükedder olup Eyvan köşkünde Ayvaz'ı bu kâfire gitmek üzere yalvarıp söyledi)

Aman Beyler aman haber vereyim
Bir giden olaydı başın kesmeye

Hay nolaydı Zor Bezirgân olaydı
Başın kesip yüreğini alaydı

Aman Ayvaz aman kaldı namımız
Ova yazılara saçtı kanımız

Köroğlu der şaşım şaşım şaşırdı
Koç Kır Atın reşmesini[11] dişürdü

Arab atlı koç yiğidin şanını
Şu dünyadan kaldıraydı namını

Şimdi şu kâfiri tutup geleydi
Saça idi şu yollara kanını

Bir kâfiri tutup geleydi
Kaldıraydım yeryüzünden ününü

Yumruk ile vurdu attan düşürdü
Bir pul değmez etti benim şanımı

22

(Hemen Ayvaz hiddetlenip Kara Kaytaz'a sûvar olup Bezirgân'a vardı. Ayvaz'ın geldiğini berhane sahipleri Bezirgân'a haber verdiler. Bezirgân Ayvaz'ı bir şey sanmayıp kale almadı. Ayvaz aldı bakalım ne söyledi)

İşte geldim yol bacını almaya
Aç kurt gibi berhaneye[12] dalmaya

Vezneye koydular seni tarttılar
Seni bana yiğit diye sattılar

At siyah ben beyaz tanı bil beni
Alırım kevranı saçarım kanı

Yolun baççısıyım hem zorbazıyım[13]
Ben de Köroğlunun Han Ayvazıyım

Say bin altını dag el geç İrmeni
Say bin altını da gel geç İrmeni

Gören pehlivanlar geri gitiler
İşte geldim baç isterim İrmeni

Çalarım bir kılınç doğrarım seni
Getür ver bacımı gel geç İrmeni

Ol Hakkın emrine ben de razıyım
Say bin altını da gel geç İrmeni

23

Aldı Ayvaz

Giden gitme sözüm kaldı
Al atında gözüm kaldı

(...) gitti nazım kaldı
Bir baç ver ki sen geçesin

Aldı Bezirgân

Bu dağda keklik yiyerler
(...) sana kim diyerler

(...) kana boyarlar
Sertlik etme geç karşımdan

Ayvaz

Bu dağların şahbazıyım
Köroğlunun Ayvazıyım

Yiğitlerin zorbazıyım
Bir baç ver ki sen geçesin

Bezirgân

Han Ayvaz gelme ölürsün
Altından atı verirsin

Ağandan kötü olursun
Sertlik etme geç karşımdan

Ayvaz

Benim atım emlik kuzu
Duydum sende çok kırmızı

Hiç bilmez tepeyi düzü
Bir baç ver ki sen geçesin

Bezirgân

Bende kızıl altın çoktur
Tatlı canına bir oktur

Elinde fermanın yoktur
Sertlik etme geç karşımdan

Ayvaz

Zorlu yola düştüm geldim
Ben canımdan geçtim geldim

Çamlıbelden geçtim geldim
Bir baç ver ki sen geçesin

Bezirgân

Berhaneyi bindirmişim
Çok yiğitler öldürmüşüm

Taban kılınç sildirmişim
Sertlik etme geç karşımdan

Ayvaz

Adım Ayvaz gönlüm uca
Bismillâh eğri kılınca

Bu sözlerin gitti güce
Hemen kaç ki kurtulasın

Bezirgân

Bezirgân düşmez şanından
İçerim düşman kanından

Kuş sektirmez mekânından
Başın kurtar kaç karşımdan

24

(... Sabancalı getürüp Ayvaz'ın (...) vurmasıyla Zor Bezirgân Ayvaz'ı vurur... Dağıstanlı Hasan Zor Bezirgân'ı (...) Bütün asker birbirine girişip ol gün akşama kadar asker iki taraf olup iki taraftan on bir bin asker ölür sonra (...) görülür. Andan sonra bunlara seyredip Köroğlu bunu söyledi)

Ayvaz gitti ben dünyayı neyleyim
Beyler öldü şen dünyayı neyleyim

İnip eteklere yaslanmalıdır
Yaldız mızrak suda ıslanmalıdır

Koç yiğit acundan belim üzüldü
Tüfenk icad oldu mertlik bozuldu

Düşman geldi arnacıma dizildi
Eğri kılınç kında paslanmalıdır

25

(Zor Bezirgân meraklanıp Sünniye, Aceme karşı ve Köroğlu ordusuna şu türküleri at üzerinde söyleyip hemen deryayı muhit gibi Acem leşkerine...)

Yürü Zor Bezirgân zorla bir koldan
Teke şekli Şam kılıncı tak kola

Yürü Zor Bezirgân şedler kuşan'a
Kavga bir bayramdır Bey ne Paşa ne

Analar ağladır evler yıkarım
Şimdi bütün dağı taşı yıkarım

Adım Zor Bezirgân Mennanoğluyum
Bakışım bir camus deve kinliyim

Doğra başlarını bunların şimdi
Bitir işlerini bunların şimdi

Kılınç çekip düşmanlara döşen'e
Yıkarım kalesin burçların şimdi

Girerim içeri şehri yakarım
Seyredin neylerim itleri şimdi

Arapta Acemde ünü bellüyüm
Dökerim denize leşleri şimdi

26

(Bezirgân'ın karşusuna varınca birbirlerine söyledikleri)

Aldı Köroğlu

Eğri büğrü gelen köçek ağası
Tat tay[14] böl de yolla yükün yarısın

Düzülmüş katara gelür mayası
Ver bin altın bağlı yolu dağların

Bezirgân

Güleşelim gel girelim meydana
Bir pul vermem gönlüm ilen ben sana

Döğüşelim bulanalım al kana
Açılsun dağların yolu Köroğlu

Köroğlu

Dizgin etsem al atını geçerim
Şarap niyetine kanın içerim

Kılınç ile hak ortandan biçerim
Bağlıdır dağların yolu Bezirgân

Bezirgân

Koç Köroğlu şimdi sıçrar kakarım
Çamlıbele kandan kına yakarım

Al atıma altın mahmuz çakarım
Açılsun dağların yolu Köroğlu

Köroğlu

Köroğlu olduğum bilmediniz mi
Sabanca Beylerim görmediniz mi

Ömürde bu yoldan gelmediniz mi
Tay tay bölüşelim yükü bezirgân

Bezirgân

Köroğlu olduğun neden bilelüm
Bahşış deyü üç yüz yaldız[15] verelüm

Kasırgalar gibi tozar geçerim
Yaklaşma yanıma kanın içerim

Şimşek gibi şakır belin bükerim
Çamlıbeli bütün yıkar sökerim

Ata binerim peşine düşerim
Beylerine eğri kılınç döşerim

Kusun (?) ilinden çekildim geldim
Bu dağlarda koç Köroğlu var bildim

Davet eyle yanınıza varalum
Dokanma kevrana gel geç Köroğlu

Dokanma kevrana gel geç Köroğlu
Dokanma kevrana gel geç Köroğlu

Çekerim bir sille dişin dökerim
Dokanma kevrana gel geç Köroğlu

Kara Deniz gibi kaynar coşarım
Dokanma kevrana gel geç Köroğlu

Sora sora Çamlıbeli zor buldum
Dokanma kevrana gel geç Köroğlu

27

(Zor Bezirgân Eyvan köşküne çıkınca umum seyrederlerdi. Umum orduya Zor Bezirgân'ın ne babayiğit olduğunu bildirmek için aldı bakalım)

Zor Bezirgân bunun adı
Yedi çift camus kuvveti

Heybetinden arslan korkar
Aç kurt gibi adam kapar

Yumruk vursa dağı yıkar
Arslan gibi dağa tapar

Nice pehlivanlar bağlar
Yalvarsan beraber ağlar

Köroğlunun pehlivanı
Ünü zaptetmiş cihanı

Geldi bu meydanın tadı
Vermiş Allah bilin Beyler

Düşmanları yarar yırtar
Hep maşallah diyin Beyler

Düşmanın temelin söker
Dağı taşı söker Beyler

Zarbına dayanmaz dağlar
Bir mürüvvet kânı Beyler

Yoluna koymuşum canı
Budur kanlar içen Beyler

28

(Acemden Zorbaz Beyi meydana gelince Köroğlu Beylerine karşı söylediği)

Aldı Zorbaz Beyi

Çamlıbelden gelen Beyler
Gürzüme dayanmaz dağlar

İşte meydan gel adama
Zorbaz Beyi inadına

Koca-Kenan, Darı-Dikmez
Deli-Hasan, Halden-Bilmez

Demirc'oğlu merde benzer
Küçük Ayvaz kurda benzer

Bezirgân beri gelsene
Zorbaz Beyi bildirsene

Sizi bağlar al'giderim
Hepinizi al'giderim

Kimler gelür imdadına
Başın keser al'giderim

Ecel' - Yakın, Kabre-Sığmaz
Yolar yolar al'giderim

Köse-Sefer Kürde benzer
Topun bağlar al' giderim

İzim yüzüne sürsene
Yarar yırtar al'giderim

29

(Zor Bezirgân'ın Zorbaz Beye karşu söylediği)

Çok analar ağlar evler yıkılır
Bir dizgin toplarım yerler yırtılır

Ben yiğit isterim şedler kuşana
Döğüş meydanıdır Bey ne Paşa ne

Adım Zor Bezirgân yoktur kararım
Sizi burda bölük bölük bölerim

Çalarım kılıncı Acem üstüne
Deviririm dağları Acem üstüne

Fırsat mı veririm atlar kaşana
Yıkarım dağları Acem üstüne

Zorbaz Beyi işte meydan görelim
Yıkarım evleri başlar üstüne

30

Hoylu

(...) haber ver pehlivanı neyledin
Gönlüm evin yıktın viran eyledin

Kahbesin inanmam sana Köroğlu
Ustasın[16] inanmam sana Köroğlu

Köroğlu

Eski Hinde yıktım göçünü Beyler
Affettim günahın suçunu Beyler

Bulamadım bir gün gelü Bezirgân
Billâhi sağ gelür bir gün Bezirgân

Hoylu

(...) keser azab ederim
Çamlıbeli yıkar harab ederim

(...) şişe düzer kebab ederim
Kahbesin inanmam sana Köroğlu

Köroğlu

(...) vâdetti Bezirgân bana
Kefil ister isen gösterem sana

(...) namesin getirdim sana
Yürü Hoylu bir gün gelür Bezirgân

Hoylu

Ver getir mektubu okusun Beyler
Billâhi zarbıma dayanamaz dağlar

Duyalım Köroğlu ne yalan söyler
Atarım bir kılınç sana Köroğlu

Köroğlu

Hoylu cana kâretti bu sözlerin
On bir gündür Bezirgânı gözlerim

Korkarım ki görmez (...)
Öldürmedim gelir bir gün Bezirgân

Hoylu

Köroğluyum diyip burada durma
Ben seni görmeyim sen beni görme

Görünme gözüme yanımda durma
Şimdi parçalarım seni Köroğlu

Köroğlu

Tuz ekmek kadrini bilmez utanmaz
Köroğlu der seni hey beni bilmez

Kestiğim kelleler hesaba gelmez
Öldürmüşüm hiç gelmez o Bezirgân

31

(Güzel Döne'nin yanına derviş suretiyle girince söyler)

Selam verdim almadın sen
Selam kadrin bilmedin sen

Aşkınla oldum divane
Girelim bağa bostana

Güllüdür bağçası bağı
(...) uşağı evi

Özüm için alam seni
Aç gözünü görem seni

At şu perdeyi bir yana
Bizim ilde görem seni

At üstünde yiğit havı[17]
Ben sunama soram seni

32

(Yüz yirmi değnekten sonra kuyudan çıkıp söyler)

(...)
(...)

(...) vardır kuyu
(...) usul boyu

Koç Köroğlu derviş oldu
Defterde yerini buldu

Halım hatırım sormayan
Ben terkime alam seni

İçinde kalmamış suyu
Has bağçada görem seni

Huddam[18] çekti fikre daldı
Nasip benim alam seni

33

(Bağça kapısında söyler)

Ne yüksek bağça kapusı
Sarptır yıkılmaz yapusı

İzin ver dağılsın kızlar
Döne Hasan bizi gözler

Yürü Döne ne durursın
Sonra da pişman olursın

Köroğlu erdi murada
Terkileşek koç Kır Ata

Aç girelüm şirin Döne
Gel gidelüm şirin Döne

Asumana çıksın tozlar
Gel gidelim şirin Döne

Görürler burda kalursın
Gel gidelüm şirin Döne

Düşmanım kalsun burada
Bin gidelüm şirin Döne

34

(Çiçek bağçasından güzel Döne'yi alup kaçarken söylediği)

Yavrı şahin avın almış uçuyor
Kır Atın üstünde arslan geçiyor

Elinden avını alanlar gelsün
Kızarmış gözleri gelenler gelsün

Koğan arslan gibi bindim atıma
Ben güzel Döneyi aldım terkime

Koç yiğit kavgadan çevirmez yüzü
Yumurta dağında gözlerim sizi

Çıkar orta cengi harbi çalarım
Alayları bölük bölük bölerim

Üç şikâr isterim (...)
Yumurta dağında (...)

Altımda Kır Atın arslan (...)
Köroğlunu dersen çatal yürekli

Hiç (kimse) ulaşmaz benim tartımà
Elimden almaya gelenler gelsün

Kulak verin dinlen söylenen sözü
Atımı canımı alanlar gelsün

Topuz çeker düşmanıma dalarım
O zaman karşuma duranlar gelsün

Birisi terkimde (...)
Dayanıp karşıma duranlar gelsün

Şahin bakışlı da harbi kulaklı
Topuzun altına dayanan gelsün

35

(Güzel Döneyi...)

Suretin görünce oldum divane
İsmini duyunca oldum divane

Hem yiğit hem güzel şanlıdır şanlı
Huri melek mi mah yüzü benli

Ömrümde görmedim böyle bir (...)
(...)

Yandım Hanım nine aman elâman
Düştüm ocağına aman elâman

Başı al balalı bir sarı donlu
Yandım kebab oldum aman elâman

Koymuşum yoluna can (...)
(...)

36

(Çamlıbel dağına çıkınca Eyvan köşkünde şirin Döne'nin aşkına bade içtiği)

Bugün bir keyfiyetim var
Arada bir işretim var

Kolunda kolbağı mercan
Elinde fağfuri fincan

Kır At görünmez haşadan[19]
Altın yaldızlı şişeden

Köroğlu çıktı köşküne
Şirin Dönenin aşkına

Ayvaz mey doldur mey doldur
Ayvaz mey doldur mey doldur

Sana kurban olsun bin can
Ayvaz mey doldur mey doldur

Ben korkmam beyden paşadan
Ayvaz mey doldur mey doldur

Çok yardım eder düşküne
Hele mey doldur mey doldur

37

(Güzel Döne yalvarınca Döne'nin hatırı için askerin...)

Ir eder ağalar ır eder beyler
Dönenin ahına dayanmaz dağlar

Çok maşallah koç yiğidin işine
Kerem eylen gözden akan yaşına

Kılıncı indiren kaldırmasunlar
Dönenin gül rengin soldurmasunlar[20]

Bundan sonra adam öldürmesünler
Koyvar gitsin şu puştları işine

Koç Körün oğluyum emrim nicedir
Ayvazın gül rengi gülden tazedir

Dönenin hatırı dağdan ucadır
Gelin yemin ettim Ayvaz başına

38

(Köroğlu Döne Hanım kaçıp giderken yalvardığı)

Kurtulup dârdan gelmişim
Bugün murada ermişim

Döne kurbanın olayım
Gitme kurbanın olayım

Döne

Kurtulmuş dârdan gelmişsin
Beyile yarin bulmuşsun

Dağlar benim meskenimdir
Dağlar benim meskenimdir

Köroğlu

Atı sarı kendi sarı
Gelen Demirc'oğlu yari

Her çiçeğe konar arı
Gitme kurbanın olayım

Döne

Ben giderim sen burda kal
Dizdar Hanımdan murad al

Gel fikreyle ummana dal
Dağlar benim meskenimdir

39

(Köroğlu hem metanet hem Ayvaz'a kumanda olarak söyledi)

Cıbak binen siyah atlı
Kolunda çifte pazvantlı

Sözü şirin dili datlı
Han Ayvazım durma hele

Döne aldı

Ona attım dama düştü
(...) şlarım bana düştü

(...) cana düştü
(...) Beyefendi

Köroğlu

Atım gitti izi kaldı
Şerif Beyin gözü kaldı

Ciran kaçtı tazı kaldı
Kaçar şimdi durma hele

Döne aldı

Atın kaçsın izi dursun
Kardaşımın gözü dursun

Ciran kaçsın tazı dursun
Azadeyle Beyefendi

Köroğlu

Köroğlunun sözü kalmaz
Şerif Beyin gözü kalmaz

Şahin gider bazı kalmaz
Ahmet Beyi doğran hele

Döne aldı

Döne der ki sağ kalmadan
Mematına yar olmadan

Sağ olup günde ölmeden
Ölmesi yeg Beyefendi

40

(Bunlar yasa girince güzel Döne'nin kervan alıp (...) yüz yük sevayi ile yüz yük çuka getürüp ur (...) darılıp gittiği)

Düldül ile seyreyledim geldiniz
Güdümene bir kaç kamçı vurdunuz

Doğru gelip bizim ile indiniz
Alırım bunların bacını şimdi

Aldı Firenk

Ömrümde ben baç vermeyi görmedim
Uşağını döğdüm bacı vermedim

Senin gelip alacağın bilmedim
Adam isen elle yükleri şimdi

Aldı Döne

Belimde kılıncım sade cevahir
Kelleni keserim hey yezit kâfir

Çekerim kınından ederim zahir
Alırım bu yolun bacını şimdi

Aldı Firenk

Aklı noksan karıların zatından
Belin sıksam canın çıkar götünden

Bir yumruk ururşam düşen atından
Adam isen elle yükleri şimdi

Aldı Döne

Şirin Döne derler benim adıma
Şimdi seni çiğnedirim atıma

Hiç bir yiğit çıkamadı karşuma
Alırım yolların bacını şimdi

Aldı Firenk

Usta Firenk ölür vermez bu bacı
Ömrümde duymadım bu baç ne bacı

Böyle şeyler bana zehirden acı
Adam isen yokla yükleri şimdi

41

(Güzel Döne'nin Firenk ile uğraştığı)

Aldı Döne

Ne kaçarsın varın kaldı
Sende ahu zarım kaldı
Sana bir çift sözüm kaldı
Nice döğdün Güdümeni

Aldı Bezirgân

İllerde yatak yayarlar
Yağın bal ile yiyerler
Hanım sana kim diyerler
Döğe gördüm Güdümeni

Döne

Çamlıbelin binasıyım
Güzellerin sunasıyım
Köroğlunun Dönesiyim
Nice döğdün Güdümeni

Bezirgân

Sarı don giyer gelürsün
Gelme ki pişman olursun
Bir çift buse baç verirsin
Döğe gördüm Güdümeni

Aldı Döne

Yaylalarda karım çoktur
Namusum var ârım çoktur
Bileğimde zorum çoktur
Nice döğdün Güdümeni

Bezirgân

Çin beyleri al kan saçtı
Baç' almanız suya düştü
Köroğlunun devri geçti
İşte döğdüm Güdümeni

Döne

Şirin Döne ah inşallah
Canına kıyarım billâh
Kılıncıma çok maşallah
Sen mi döğdün Güdümeni

Bezirgân

Adım Vızvız ilim Firenk
İçerimde çatal yürek
Baç sözünden geri dönek
Ama döğdüm Güdümeni

42

Aldı Güzel

Aman ana canım yandı
Hançer göğsüme dayandı
Nazik ten kana boyandı
Garip kaldım bu illerde

Aldı Döne

Dône der ki bir hal oldum
Ayvaz gitti melül kaldım

Bu dertten sarardım soldum
Han ayvazım gelürm' ola

Aldı Güzel

Küçük Güzel hançer çeker
Gayrı melül melül bakar

Çeker ciğerine çakar
Mayil kaldım bu illerde

43

(... memleketin adamlarını metheder İsa Balı)

Bizim illerin beyleri
Gelürse durmaz elleri

Dira tutar yer insanı
Keser doğrar yer insanı

Görürlerse düşmanları
Bizim ilin arslanları

Seyreyle akan kanları
Aç kurt gibi yer insanı

(...)
Ağaya imdat gelenler

(...) varır gerenler
Kebab eder yer insanı

(...) olunca mallarınız
Arap atlu beylerimiz

(...) varır hallarınız
Yarar yırtar yer insanı

İsa Balı çalar sazı
Çok yordunuz bunda bizi

Tamam doğru söyler sözü
Beyler diri yer insanı

44

(Tekrar kahvede söyler)

Dinlen beyler koç yiğidin sözünü
Ne kadar harc' etsem tükenmez para

On beş para bahşış verdi Bey bana
On beş para bahşış verdi Bey bana

Bolu Beyi bahşış verdi güldürdü
Ömrümde bu bahşış beni güldürdü

Bir vermede tamam yerin aldırdı
On beş para bahşış verdi Bey bana

Bineyim atıma gidem yoluma
Bolu Beyin methederim âleme

Asla ben ağamı almam dilime
On beş para bahşış verdi Bey bana

İsa Balı bahşış aldı sevindi
Bol' Beyin verdiği göze göründü

Parasız gezmeden özü köyündü
On beş para bahşış verdi Bey bana

45

Bir çocuk on beş yaşında
Ördek kadar hükmün yok mu

Beş yüz atlıya baş olmaz
Deryaya batar yaş olmaz

Eğdiğimiz hurma dalı
Düşmeyi gör koç Köroğlu

Beyler duyar bu işleri
Sen bağışla bu suçları

İsa Balı geldi hemen
Elem çekme koç kahraman

Yediğimiz oğul balı
Düşen arslana (...)

Çeker gelürler göçleri
Korkum Beylere baş olmaz

Seni kurtarırım tamam
Dünyada bitmez iş olmaz

46

(Betekrar İsa Balı'dan sazın alıp...)

Dinle kardaş haber verem
Beyler bütün küstü gitti

O gün çektiğim yas idi
Altın yaldızlı tas idi

Hebeb oldu hübeb oldu
Bir çift derviş sebeb oldu

Köroğlu gördü düşünde
Beşyüz atlısı peşinde

Benim buraya geldiğim
Sebep buraya geldiğim

Gönlüm gam dolu pas idi
Medet buraya geldiğim

Yandı ciğer kebab oldu
Benim buraya geldiğim

Bir baykuş öter başında
Benim buraya geldiğim

47

İsa Balı ne çok yatar uyursun
Sen kurtul da beni Mevlâm kayırsun

(...) uyan tuti diller buyursun
İsa Balı durma kalk git bu yerden

İsa Balı

(...) ne çok verdin öğüdü
(...) vermezler benim gibi yiğidi

(...) ha bundan belliydi
Sen' al' gider İsa Balı bu yerden

(...)

(...) satmışlar
Üç kişiye darağacı çatmışlar

(...) yapmışlar
İsa Balı durma kalk git bu yerden

İsa Balı

(...) ötsün gölleriniz boylasın
Bin serçe de bir şahine neylesin

(...) gelsin çolleriniz yaylasın
Sen' al' gider İsa Balı bu yerden

(...)

Seni beni Bey babama geçmişler[21]
Bizim için beş yüz atlı seçmişler

Dolu dolu badelerden içmişler
İsa Balı durma kalk git bu yerden

(...)

Şahin olur kayalara taparım
Ben gelmişim Köroğlunu kurtarım

Arslan olur sarp kaleler yıkarım
Ölür gitmez Demirc'oğlum bu yerden

48

(Ayvaz'ın ağlamaması için Ayvaz'a yalvarır)

(...) kaput giyinmiş sırma yakalı
Atı al yeleli kulak küpeli

Başı telli Han Ayvazım ağlama
Başı telli Han Ayvazım ağlama

Oğlum Ayvaz Kasap baban gelmez mi
Hani benim Han Ayvazım demez mi

Hanım ninen saçlarını yolmaz mı
Başı telli Han Ayvazım ağlama

(Sensin beni) yavaş yavaş yürüdən
Şimdi Kasap baban gelür geriden

Yağ koymayıp yüreğimde eriden
Başı telli Han Ayvazım ağlama

(...) olmuş Çamlıbel dağı
(...) de oldun Çamlıbel Beyi

Gün gibi parlıyor göğsünün beni
Başı telli Han Ayvazım ağlama

(...) sensin teptilimi (tedbirimi) şaşıran
Köroğlunu bu sevdaya düşüren

Merhem koyup yaralarım bişüren
Başı telli Han Ayvazım ağlama

Gel Can Ayvaz senin ile olalım
Beyşehrinden Gül Ahmedi alalım

Birden ağlayalım birden gülelim
Başı telli Han Ayvazım ağlama

49

(Ayvaz ile at değiştikten sonra pişman olduğu)

Ayvaz yazık sana attan inelüm
Gel bu pazarlıktan geri dönelim

İnad etme Kır At oynar baş ile
İstersen vereyim canı baş ile

Seni taştan taşa çalar öldürür
(...) Ağ Denize doldurur

(İli) aşireti sana güldürür.
(...) çekişür gökte kuş ile

(...) cüda kılmaz inmeli
Bu pazarlıktan da geri dönmeli

(...) inip sen atına binmeli
(...) veririm ben canımı baş ile

(...) görmeden böyle bir oyun
(...) yedi bin koyun

(...) kollanı kapudu soyun
(...)

50

(... Ayvaz ağlamadan fariğ olur. Köroğlu ile barışırlar. Çamlıbel'de yakın gelince bir meşelikte dört yana seyran edip giderken Köroğlu keyfe gelip Ayvaz'ı aldığına iftihar peyda eyleyip bunu söyler)

Aldı Köroğlu

Yol verin dumanlı dağlar
Çağlasın sovuk pınarlar

Aşmaya Ayvaz geliyor
İçmeye Ayvaz geliyor

Bu dağlarda biten güller
Dalında cüda bülbüller

Kokusu lâl eder diller
Ötüşün Ayvaz geliyor

Bizim yaylanın yiğidi
Yaylanın servi söğüdü

Belinde gümüş dividi
Gölg'edin oğlum geliyor

Bizim yaylalar oluklu
Al balalı mor yelekli

Akan suları balıklı
Kız gerek Ayvaz geliyor

Bizim yaylanın uşağı
Yaylanın dürlü çiçeği

Belinde Aydın buçağı
Kokuşun Ayvaz geliyor

Köroğlu der ki tayalar
Sarptaki yüksek kayalar

Atlımız hayvan kovalar
Yastılın oğlum geliyor

51

(Ayvaz Çamlıbel'e ... Eyvan Köşkünde ol Ayvaz elinden bade içtiği)

Ayvaz sığa bileklerin
(...) oldu yüreklerin

Kabul olsun dileklerin
Hele mey doldur mey doldur

Ayvaz aldım heves ile
Altun yaldızlı tas ile

Gönlüm geçirdim yas ile
Hele mey doldur mey doldur

Seni Üsküdardan aldım
Şimdi Çamlıbele geldim

Şükür muradıma erdim
Hele mey doldur mey doldur

Köroğlum çıktı köşküne
Baba yiğitler aşkına

Hak yardım eder düşküne
Hele mey doldur mey doldur

52

(Beyler Soğan Dağına göçüp gidince Köroğlu canı sıkıldığı yerde iç kalede Ayvaza söyler)

Ayvaz senin ile hesap süzelim
Eğri büğrü olur gelür göçleri

Evvel bahar aylarına ne kaldı
Irışvanın gelmesine ne kaldı

Yavrı şahin yuvaların bağlanır
Mızırak atanda kılınç parlanır

Çamlıbelde küheylanlar nallanır
Dalıp dalıp çıkmamıza ne kaldı

Seçin hey ağalar kötüyü seçin
Arab At beslerdim koç yiğid için

Koç yiğit boyuna kemanlar biçin
Urup urup almamıza ne kaldı

Yaz gelir de arab Atlar erişir
Şu karşuki yoldan kervan savışır

Akan sular birbirine karışır
Kır peşenki[22] almamıza ne kaldı

Derya kenarında biter kamışlar
Sarı altun ile akça guruşlar

Köroğlum der Mevlâm her işin başı
Hind ile Yemenin dürdü kumaşı

Bizlere geliyor dürlü yemişler
Kır At urup bulmamıza ne kaldı

Arkama düşürdü çok bölük başı
Tay tay edip bölmemize ne kaldı

53

(Asker giderken kendi de Ayvaz'a hesap sual eder)

Ayvaz senin ile hesap süzelim
Laleler açılıp güller kokmaya

Nabine de deli gönül nabine
Kar'ardıcın kamalağın dibine

Arşın arşın ölçüp alak çukayı
Saymak için tülü maya deveyi

Bezirgân burcundan Beyleri görüp
Omuzu mızraklı Beylerim gelip

Köroğluyum tutmam yamansız işi
Sarı altun ile beyaz guruşu

Evvel bahar yaz ayına ne kaldı
Kır peşenki almamıza ne kaldı

Koç yiğitler sığmaz oldu kabına
Silâh çezip yatmamıza ne kaldı

Som sırmadan diktirelüm yakayı
Irışvanın gelmesine ne kaldı

Yavuz yüzgeç gibi ummana dalıp
Kervan kesip baç almama ne kaldı

Koç yiğit uğruna koydum bu başı
Kır At urup bölmemize ne kaldı

54

(Bağçada Ayvaz'ı arar arkadaşlara sual eder)

Cümlenin muradı Haktan verildi
Kumsurun (?) berk yerdir atlar yoruldu

Yürü hey ağalar dava görelim
Kumsuru (?) berk yerdir attan inelim

Yürü Beyler bade içer kanarım
Atarım topuzu cana kıyarım

Yürü Ayvaz işte meclis düzüldü
Berhaneler bu bağçaya çezildi

Köroğlu der bildiniz mi fendimi
Ayvaz başı iyi bilin andımı

Şimdi işaretim size faş ile
İsterseniz döğüşelim taş ile

Eski hesaplardan geri dönelim
Ben yalınız siz buyurun beş ile

Gül Ayvazı şimdi sizden ararım
Ben bir tane siz buyurun eş ile

Babayiğitlerin benzi bozuldu
Ayvaz gelmez (gözüm doldu) yaş ile

Şimdi size bildiririm kendimi
İşterseniz oynayalım baş ile

55

(Bolu zındanından çıkıp çarşuyu pazarı gezdirerek Beyleri darağacı dibine götürmeye giderler. Çarşudan çıkınca Ayvaz gökte bir bölük turna görüp anlar ile Çamlıbel'e haber gönderdiği)

Turnam nazlı Beyler kolları bağlı
Bir düşürüm verin Çamlıbellere

Önünde kılavuz giden turnalar
Süt Pınar başında seyreden Beyler

Turnam seyreyleyin hallarımıza
Bir haber götürün illerimize

Ağ sinemde gonca güller biterken
Dallarında garip bülbül öterken

Bolu Beyi tuttu gitti den geçin
Kurdu darağacın astı den geçin

Düzülmüş katara giden turnalar
Beyler boynu toklu gitti den geçin

Hep demir taktılar kollarımıza
Beyler kolu bağlı gitti den geçin

Ağ Pınar başında sarhoş yatarken
Han Ayvazın başın kesti den geçin[23]

56

(Yumurta Dağından Ayvaz için yazdığı name)

Benden selam eyle Han oğlu Hana
Yiğitliktir dar günümde buluna

Benden selam olsun oğlum Ayvaza
Çıplak binsin gelsin Kara Kaytaza

Han Ayvazım şimdi tam on dört yaşta
Yumurta Dağında yarın savaşta

Benden selâm eylen Ayvaz dâdıma
Köroğlu çağırır bir evladına

Oğlum Ayvaz bugün burada gerek
Yarın Han Ayvazım burada gerek

Çifte benli sim bilekli zorbaza
Yarın Han Ayvazım burada gerek

Şol sırma saçları durur mu başta

Bir evladım yarın burada gerek

Durmayıp yetişe bu imdadıma
Oğlum Ayvaz sabah burada gerek

57

(Ayvaz'ın bunlara söylediği)

Elvan elvan kınalanmış elleri
Şeker ezer dudakları dilleri

Kudretten sürmelenmiş gözleri
Gözü kara Harbendeli kızları

Al giyenin kaşları katar katar
Sarı beyaz mor bağlanan kaş atar

Aşurayım karşu dağdan içeri
Desinler ki Han Ayvazın şekeri

Kemer sıkmış nazik ince belleri
Dudak melil melil yaktınız beni

Yaktı beni şiveleri nazları
Bakman melil melil yaktınız beni

Mavi giyen kirpikleri ok atar
Durman melil melil yaktınız beni

Size yedirmeyin balı şekeri
Gözler melil melil yaktınız beni

58

(Nallıhan'dan gelince Mahmut Bezirgân'a söylediği)

Girdim şehrin kapusına
Mayil oldum yapusına

Noldu bilmem şaştım kaldım
Bu ne hikmet şaştım kaldım

Çarşu pazar yanı yana
Dükkânda nalı hayvana

Gözler bakar diller çıkık
Her bir birlerine bakık

Köroğlunu bilmediler
Selam verdim almadılar

Seyreyledim kana kana
Ben elimle çaktım geldim

Evler başlarına yıkık
Söyleyen yok geçtim geldim

Hiç yanıma gelmediler
Bu ne hikmet şaştım kaldım

59

(Gürcistan güzellerinin ... Ayvaz'ın söylediği)

İndim geldim Gürcistanın İline
Oturmuşlar ne hoş dua kılarlar

Kiminin gölü var ördekli kazlı
Dostun bağçasında bin bir avazlı

(...) bala bağlar başına
(...) ermişler on üç on dört yaşına

Nazlı nazlı birbirine bakmışlar
Han Ayvaz der hep hamamdan çıkmışlar

Sıra sıra durmuş lebi ballılar
Seremi (?) yüzlüler servi boylular

Güzeller bakışurlar nazlı nazlı
Tuti kumru sesli şirin dilliler

(...) kudret kalemin çekmiş kaşına
Surahi boylular kulaç kollular

Ağ ellere elvan kına yakmışlar
Başı al balalı çifte benliler

60

(Ayvaz bu sözlere ... meydanda siniye bir depme urur, dünyayı berbad eder, harab eder. Tekrar arkadaşları Ayvaz'ı yolsuz çıkarıp meclisi yine hazır eyleyip Kürdün söylemesine karar verilir).

Âlem gülse Ayvaz gülmez
Bu meclisin tadı gelmez

Oğlum Ayvaz bir hoş bakar
Kılıncından kanlar akar

Üsküdarın söğütleri
Kimden aldın öğütleri

Kürdoğlu, kegektir (?) size
Bir bade doldur ver bize

Bilmem serhoş mudur nedir
Elâ göz yaş mıdır nedir

Ateşi bağrımı yakar
Kestiği baş mıdır nedir

Ayıp bilmez yiğitleri
(...) taş mıdır nedir

Mayil oldu dilinize
Yüreğin taş mıdır nedir

61

(Ayvaz'ın gelip ulaştığı zaman söyler)

Yataktan kalkmış bir arslan
Buluttan çıkmış ay gibi

Gelür horlayı horlayı
Gelür parlayı parlayı

Döne seyreyle Ayvazı
Cılbatmış Kara Kaytazı

Şimdi görürsün kendini
Görmedim bunun dengini

Döne Ayvaz bunun adı
Köroğlunun bir evlâdı

Sim bilekli o zorbazı
Gelür gürleyi gürleyi

Gülden kırmızı rengini
Gelür gürleyi gürleyi

Geldi bu meydanın tadı
Gelür zorlayı zorlayı

62

(Ayvaz'a Ağ Bayır'a kadar gönderip orda Ayvaz'a söylediği)

Gel Ayvaz atlanıp gitme
Keleşten aldım haberi

Oğlum hamaylini götür
Yamranıp yamranıp yatır

Büker Demirc'oğlu büker
Atın nalın mıhın söker

Bir yanınız harbendeli
Fırsat ver(mez) Bolu Beyi

Köroğlu menendin yoktur
Köyü var şenliği yoktur

Kıştır bu dağın yolları
Beştir bu dağın yolları

Tanrıyı fikrine getür
Leştir bu dağın yolları

Düşmanın ardından yeter
Taştır bu dağın yolları

Bir yanınız zordur beli
Şaştır bu dağın yolları

Tanrının ihsanı çoktur
Boştur bu dağın yolla

63

(Betekrar eve gelip on gün niyet tutar. Gün hitamında kalkar Döne'den günü sual eder. Sonra bunları söyler)

Aldı Köroğlu

Döne haber gelmedi mi
Benim gidenlerim gelmez

Dağlar başı duman oldu
İşte on gün tamam oldu

Şahin keklik alur idi
Gelse bugün gelür idi

Bakçada şakımaz güller
Köroğlu başına küller

Hani ya oğlum gelmedi
Hani ya Ayvaz gelmedi

Şimdi halim yaman oldu
Hani ya Ayvaz gelmedi

Dalsa avın bulur idi
Hani ya Ayvaz gelmedi

Hiç ötemez oldu bülbüller
Hani ya Ayvaz gelmedi

64

(Ayvaz'ın ... karşu Köroğlu dağdaki askere çağırır)

Aldı Köroğlu

At sürüp meydan alanlar
Düşmana dalıp delenler

Gelin hey ağalar gelin
(...) birden kılınç çalın

Çakmağı çaktıran kavdır
Bugün nam alacak çağdır

Çalı dibinde yatanlar
Han Ayvazı kurtaranlar

Elinden bade içenler
Al kırmızı kan saçanlar

Köroğlu buldu sılasın
Alırım burcun kalasın

Ne durdunuz taş üstüne
Hovdur Ayvazın üstüne

Ayvazın halini görün
(...) dökülün leş üstüne

Demüri döğdüren tavdır
Sermeli leş leş üstünde

Tozu toprağa katanlar
Bahşışınız baş üstüne

Can ile serden geçenler
Hovdur Ayvazın üstüne

Düşmanım buldu belâsın
Kalmasın taş taş üstüne

65

(Darağacının dibinde Ayvaz ağlar, söyler)

Hani benim memleketim
Neler getürdü başıma

Atlı gelür sağlı sollu
Kolum karacadan bağlı

Darağacı kuruluktur
Bolu Beyi buyuruktur

Pak neler geldi başıma
Hayıf oldu genç yaşıma

Evvelinden çektim yası
Köroğlu Ayvaz babası

Ilim hey medet hey medet
Dilim hey medet hey medet

Ciğer aşk oduna dağlı
Elim hey medet hey medet

Şimdi boynum buruluktur
Ölüm hey medet hey medet

Âlem yandı ataşıma
Zulüm hey medet hey medet

Gönlümde kaldı hevesi
Yetiş hey medet hey medet

66

(Köroğlu tekrar askerin mevtaların kaldırır. Bir gün içinde cümlesin defnederler. Mevtalar yerlerine yerleşince umum askere aldı bakalım)

Dileğim kabul olsaydı
(...) üstüne

(Nolaydı) Beyler nolaydı
Oğlum Ayvaz sağ olaydı

Kır Ata binebileydim
Orda bir meydan alaydım

(...) içerdim
(...) geçerdim

(...) geri geleydi
Boyuna kemha biçerdim

Firengistana varaydım
Al kızıl kanlar saçardım

Beyler gelir sağlı sollu
Altun mıhlı gümüş nallı

Getürseler Han Ayvazı
Süreydi Kara Kaytazı

Köroğlu eyledi niyaz
Sağ olaydı oğlum Ayvaz

Hep atları sırma çullu
Kır Ata biner geçerdim

Sim bilekli o zorbaza
Su yerine kan içerdim

Yön kıbleye kıldı namaz
Yedi deryayı geçerdim

67

Kızlar ağlan Han Ayvaza
Kim binsin Kara Kaytaza

Köroğlu der[24] vâdem yetti
Usta Firenk puştluk etti[25]

Sim bilekli o zorbaza
Öldürdüler Han Ayvazı

Tüfenk çıktı mertlik gitti
Öldürttürdü Han Ayvazı

68

(Dağıstanlı Hasan'ın validesi Hasnâ Bala)

Girdim Dağıştana seyran eyledim
Gönlüm evin yıktım viran eyledim

Kara göz kara kaş sarhoş bakışlı
Bilmedim ki geçmiş tuti ötüşlü

Saçılmış yanağa saçının teli
Çomağın üstünde bülbül misali

Girdim şehre yüz çevirdim sağıma
Götüreydim Çamlıbelin dağına

Bir kapu yaptırmış kıbleye karşı
Seyreder komşuya karşudan karşu

Garibim kimsem yok sığındım sana
Şehrin kıblesinde gün doğdan yana

Âşık Ali bülbül gibi şakıyor
Gözlerin indirmiş bana bakıyor

Bir afe-i devran geziyor gördüm
Çamaşır yıkamış seriyor gördüm

Tuzaktan kurtulmuş keklik sekişli
Garip bülbül gibi şakıyor gördüm

Dünyada bulunmaz bunun emsali
Komşusuna karşu ötüyor gördüm

Bir hançer çakıldı ciğer bağıma
Bir kaşları keman gülüyor gördüm

Kapunun üstünde cevahir taşı
Derlemiş yanaklar siliyor gördüm

Şahin bakışlıyı almalı bana
Elde incü mercan düzüyor gördüm

Al yanakta miskü anber kokuyor
Mestan elâ gözün süzüyor gördüm

69

(Askere ...)

Gelin hey ağalar çekin kılıncı
Göğüs verip arka verip nal atan

Cenk kurulup cıda oklar atanda
Kötülerin yakasından tutanda

Arab atla koç yiğidin günüdür
Sırma çullu küheylanlar günüdür

İki leşker birbirine (katanda)
Yılan dilli dal[26] hançerin günüdür

Gelin hey ağalar urup geçelim
İki saat al kızıl kan içelim

Koç yiğide kanlı gömlek biçelim
Bunda koç yiğidin şanı günüdür

Hay nolanda koç Köroğlu nolanda
At urulup yiğit yayan kalanda

Ara yerde kurt koyuna dalanda
Teke şekli Şam kılıncın günüdür

70

(Ordusu asker görününce Döne'ye bunları bildirir)

Kıbrız şarabın içmişler
Bugün oradan göçmüşler

Can ile serden geçmişler
Bir er yırtar söker gelür

Hırlaşurlar arı gibi
Beş ayının seli gibi

Kopuşurlar sürü gibi
Derelerden akar gelür

Bellüdür yiğit yapusı
Açıldı Çamlı kapusı

Şimdi toplanur hepisi
Birbirini deper gelür

Köroğlum besler mertleri
Çamlıbelin aç kurtları

Yumşak ederler sertleri
Birbirini kapar gelür

71

(Sandık içinde gidecek olanlara)

Bir yiğit benim diyende
İşin icrasın bilmeyen

Kaynayıp ta coşmamalı
Hiç haddinden şaşmamalı

Gel sen de deme burada
Akçası geçmeyen yerde

Sonra pişman olman orda
Metaını satmamalı

Kalmadı Beyler kalımdan (?)
Güzelleri ellerinden

Kimse bilmez ahvalından
Almayınca gelmemeli

Köroğlu der koç yiğitler
Sandığa giren yiğitler

Hazırlansın arab atlar
Bu sandıktan çıkmamalı

72

(Keferelerin ölüsü yanında söyler)

Aldı Köroğlu

Kirikörüm şu meydana girince
Kolların sığayıp sille çekince

Koç Köroğlu ülvanından şan verir
Sillesini yiyenler de can verir

Dekme (?) ile Zebil (?) aldı kerbanı
Manuk çaldı Bezirgândan urganı

Hoyuk kodu Çamlıbelde ormanı
Şu hançer de çarıksıza gön verir

Meydana girince koca Kerevis

Hiç hiç ondan kaurmu küçük Bedros

Eşek çekmez fil götürmez Körboğos

Susuz dönen değirmenden un verir

Şamıyel girince meydan yerine
Seyreyleyin Vanı ile Zoruna

(...) Keşişleri çekti kılıncı
Yahudiler içirmişler ilâcı

Yürüdü meydana Asatur Hoca
İçli kös (?) el atmış eğri kılınca

Zalim hani düşmanına görüne
Dalar deler şu meydanda ün verir

Sandımkine tatlı cana kıyıcı
Dirdir Baba solumadan can verir

Bunları ne sandın saldın cv Hoca
O zalim de çan çalarak can verir

73

(Oradan göçün kumandası... Bin dört yüz iki kızı Köroğlu tamam kendi başına durup sayar ve hayvana binemeyenleri bindirir. Yorulur da orada söyler)

Bizim illerin Beyleri
İçip arslana dönerler

Hem içerler hem kanarlar
Arab atlara binerler

Çürüdü gönlüm çürüdü
Beylerin kolu yoruldu

Beyler neyleyip nidelüm
Meydanda at oynadalum

Köroğlu der ki karıdım
At yoruldu ben yoruldum

Yakar kandili kandili
Kadeh döndürü döndürü

Düşmana meydan ararlar
Boynun sündürü sündürü

İçerde yürek eridi
Kılınç döndürü döndürü

Güzellere göç edelüm
Boynun döndürü döndürü

İhtiyar oldum çürüdüm
Güzel bindiri bindiri

74

(Emmisi kızları ve emmisine ve bin dört yüz kızlara iftihar ederek kırk gün Çamlıbel dağında istirahat ve Süt Pınarı başında sahra edip şu kırk gün zarfında gelen kerbandan baç alınmamasına yemin eyledi. Herkesten baç isterler, verirlerse alurlar, vermezse niza geçip giderler. Bu esnada bir büyük... bir bezirgân geldi haber verdiler. O bezirgâna Eyvan köşkünden söyledi)

Yürü bezirgânlar gününüz doğdu
Keserdim kelleyi saçardım kanı

Bugün yeminim var döğüş olmasın
Bugün and'içmişim savaş olmasın

Ver yolun bacını gel geç bezirgan

Seyreyledim uca dağdan indiniz
Yıktınız kervanı attan indiniz

Yükünüzü Çamlıbele çezerdim
Topuz urur kellenizi üzerdim

Yönünüzü Çamlıbele döndünüz
Şimdi düğün bayram döğüş olmasın

Sizin ile doğru hesap düzerdim
Bugün yeminim var döğüş olmasın

Ver yolun bacını gel geç bezirgan

Köroğlu olduğum bilmez misiniz
Bir daha buradan gelmez misiniz
Malınızın bacın vermez misiniz
Bugün and'içmişim savaş olmasın

75

(Şu on kişi... nasihat ederlerse de bunlar dinlemezler. Köroğlu askerine harp emri verdi)

Yürü Beyler gene gününüz doğdu
Şurda bir ufacık savaş eyleyin
Sağlı sollu kılınc atmalı Beyler
Düşmanı birbirine katmalı Beyler

Babayiğit kalkan alur bazına
Aman vermen urun düşman ağzına
Uyku girmez küheylanlar gözüne
Şurada bir bayram etmeli Beyler

Koç yiğitler kelle kessin kan döksün
Kaçanı koğmayın davransın kaçsın
Kesilen kelleler meydana konsun
Bu düşmana karşı durmalı Beyler

Köroğlu çağırır merdi meydana
Giderken uğrayak Cirid iline
Daima sığınur gani Yezdana
Bir bölücek şikâr almalı Beyler

76

(Muharebe bittikten sonra yirmi beş kişi çobanlara gönderir, şu kumandayı verir)

Durmayın ağalar çobanlar kaçtı
Sındırın kellesin bağlan kolların
Ulaşın ardından tutun getürün
Arab at uğruna katın getürün

Altına serin de hasırlarını
Zer Mahbub oğlunun esirlerini
Karacadan bağlan cesirlerini
Köyden köye uğran tutun getürün

Benim şahbazlarım yerinden kalkmaz
Bir çoban ki benim sözümü tutmaz
Onlar birbirinin hatırın yıkmaz
Elçim elçim edin atın getürün

Durman hemen varın bağlan kolların
Zer Mahbub oğlunun nazlı malların
Dut bedeni gibi dallan dalların
Değerin değmeze satın getürün

Koç Köroğlu böyle söyledi size
Ceremesin kesin bin dörtyüz kıza
Ucada olanı indirin düze
Güzel çirkin demen tutun getürün

77

(Köroğlu evvelce Rus muharebesine gidince askerine söylediği. Muharebede söyler Köroğlu)

Yiğid olan gümbür gümbür gürlesin
Ağ göğdede kızıl kanlar şorlasın

Davlumbazlar yeğde yeğde uranda
Eğri kılınç ağ göğdeyi bölende

Gel e Beyler cenge harbi çalınsun
Gece gündüz zarbı meydan kurulsun

Asıl koç yiğitler busuda saklı
Hep şahin bakışlı arslan sıfatlı

Köroğlu der bugün burdan duralım
Akan kandan dolu şarab uralım

Yiğidi doğuran ana bin yaşa
Yiğidi doğuran ana bin yaşa

Çarkacılar sağlı sollu dönende
Yiğidi doğuran ana bin yaşa

Çamlıbel askeri ayrı bölünsün
Yiğidi doğuran ana bin yaşa

Belleri kılınçlı eli mızraklı
Yürü kan içenler hep binler yaşa

Sabah olsun zarbı meydan kuralım
Yürü deli Hoylum sen binler yaşa

78

(Asker Köroğlu ... haber verdiği)

Yürü Döne Beyler küsüp gittiler
Çamlıbel dağını viran ettiler

Bundan böyle eremedim murada
Hoylu fitnetkârlık etti arada

(...) dağa çektiler göçü
Altun yerine de harcardım tucu

Karalar bağlayıp yaslar tutalım
Köroğlu der biz de burdan göçelüm

Gelin ağlaşalım Beyler nic'oldu
Gelin ağlaşalım Beyler nic'oldu

Şimdengeri baykuş ötsün burada
Gelin ağlaşalım Beyler nic'oldu

(...) dedikleri zehirden acı
Yürümez yaldızlar Beyler nic'oldu

Bir zamanda iç kalede yatalum
Kırıldı kanadım Beyler nic'oldu

79

(Dağıştanlı Hasan'ın validesini alıp gelür iken Hoylu Köroğlu'nu meraklandırmak için: «Be Köroğlu sen iki avrat... değilsin, ne yapacaksın, birinden vaz gel,» deyü Köroğlu'nu hiddetlendirdi. Hoydu Beye kendi de bunu söyledi)

Bir çift güzel gördüm ben aldım satun
Biri kahve versin birisi tütün

Biri Gürci kızı biri Abaza
Biri rakı versin birisi meze

Biri huri bir melek bunların
İkisi de gayet kökçek bunların

Koç Köroğlu derler benim adıma
Biri bana baksın biri atıma

Birini eyledim kendime hatun
Ben yiğide iki güzel çok mudur

Birinin yanağı güllerden taze
Ben yiğide iki suna çok mudur

Al yanaklar dürlü çiçek bunların
Ben yiğide iki güzel çok mudur

Dünyada bir kimse çıkmaz tartıma
Ben yiğide iki güzel çok mudur

80

(Bütün asker kızlar dağılıp gittikten sonra meydan bir ... Kalanlar yalnız güzel Döne, Ayvaz'ın nişanlısı Küçük Gürcistan Güzeli, Hasnâ Bala, Köroğlu, Güdümen, Dağıstanlı Hasan. Bunlardan maada bir fert kalmayıp dağıldılar. Ol gün bunlar da orda kalıp yarınki gün kalan malları hayvanlara yükleyip Şam - Nur (?) üzre son türkü. Aldı bakalım ne söyledi)

Urumelinin Arabı
Çetin bu dağların Arabı

İçelüm hurma şarabın
(...) Şam harabın

Nolacak oğlum nolacak
Evvel ahir Şam olacak

Koç Köroğlu Beyler göçtü
Keleşliğin[27] vaktı geçti

İçerler hurma şarabı
Bin oğlum Şama gidelüm

Kıralum çölün Arabın
Bin oğlum Şama gidelüm

Bu dünya baki kalacak
Bin oğlum Şama gidelüm

Bezirgânlar sarpa kaçtı
Bin oğlum Şama gidelüm

81

Benden selam eylen zalim babama
Koç Köroğlu bu zındandan çıkmıyor

Demirc'oğlu senin halinden bilmez
Beş yüz atlı bana payıdar olmaz

Benden selâm eylen benim aneme
Hançerler çakıldı şu ağ sineme

Gözümüze Dizdar gider buradan
Demirc'oğlu kısmet et de yaradan

Beş yüz atlı bana yetmez neyleyim
Ona gerek bin beş yüz er neyleyim

Alışmış kılıncı kınında durmaz
Saçarım kanları burda neyleyim

Durmasun ulaşsun benim yanıma
Bana kaçan helâl etsin neyleyin

Bolu şehrin kaldırırlar aradan
(...)

82

(Çamlıbel dağına çıkarlar. Kendi iç kaleye yasa gireceği esnada askere bunları, kendi askerine, söyler; asker de dinleyip ağlarlar. Ondan sonra içeri girer. Kırk gün sonra kendini görenler aslâ ve kat'a bilmeyip kim olduğunu fehmedemezler)

(...) benim diyen kişi
(...) olur mu dişi

(...) noldu ok atanlar
Ucuz ucuz can satanlar

Gelin hey Beylerim gelin
(...) güzelce divan verin

Kalkın döğüşelim şimdi
Kalkın uruşalım şimdi

Karşumuzda laf satanlar
Gelin uğraşalım şimdi

Acemin halini görün
(...) buluşalım şimdi

Seyreylen noldu haliniz
Siz topunuz ben yalnız

Köroğlu der heyʾ biçare
Bulunmaz derdine çare

Yağmoldu bütün malınız
Gelin uruşalım şimdi

Yüreklerde çoktur yara
Gelin barışalım şimdi

83

(Bilûmum ata binip dört yüz pelivan ile Ağ Bayır'a kadar. Yollarda bunlara, Ağ Bayır'da bunu söyler)

Üç güzel getürdüm Han Ayvaz için
Azez (?) ile Şam ilinin Beyleri[28]

Tığ mı çektin kaşlarının yayına
Dürlü kumaş kestireyim boyuna

Issız koyman Çamlıbelin kalesin
Bozdurmayın başlarının balasın

Köroğlu der Çamlıbelin atası
Soldurmayın ellerinin kınasın

Çalınsun düğünün ta siz gelene
Dursun divanımda ta siz gelene

Kurban olam sinsilene soyuna
Diksin terzilerim ta siz gelene

Namert savşın yiğitlerin kadasın
Başlar bağlı kalsın ta siz gelene

Efkâr verdi bu cefalık edası
Sürmeler solmasın ta siz gelene

84

(... gitmek üzere... masa üzerine bir bade doldurup koyar. Her kim gidecek olursa o bade nuş etmeli imiş)

Aldı Köroğlu

Şimdi koç yiğide meydan açıldı
(...) bildim oğlum Ayvaz seçildi

Gel e oğlum Ayvaz iç bu badeyi
Gidip gelin sonra sürün sefayı

(...) Dağıştanlı git Ayvaz ile
(...) kişi gitsin o zorbaz ile

Köroğlu der ata biner aşarım
İçerim badeyi yola düşerim

Kan içenler gitsin turna teline
Serden geçen gitsin turna teline

Ardına düşersen e bay-u-gedayı
Daha kimler gider Bağdat çölüne

(...) sedası hoş avaz ile
(...) bir giden Bağdat çölüne

Kara Deniz gibi kaynar coşarım
Yalnız ben gidem turna teline

85

(Köroğlu Cirid-Afşar tarafına seyre çıkar. Gözüne bir hayli ağaç görünür. Nasıl vardı ise yedi sekiz yüz kadar gelin kız toplanmış... Köroğlu deyü dağlara çıkmışlar... kızları gelinleri yağma edeceğini... Cinli Çınar dibinde Âşık namıyla kızlara söyleyip... vaadederler)

Aldı kızlara gelinlere

İndim geldim Cirid-Afşar iline
Heves oldum sohbetine diline

Bayram mıdır al kırmızı giyerler
Birbirine buyur bacım diyerler

Kızlar vakıt oldu kılalum namaz
Yanaklar kırmızı kendiler beyaz

Âşık Ali der ki gelsünler kızlar
Yarın kılınç parlar kamaşur gözler

İlleri var bizim ile benzemez
Dilleri var bizim dile benzemez

Bal ilen kaymağı katıp yiyerler
Şirin diller bizim dile benzemez

Duralum divana edelüm niyaz
Bunlar melek hiç insana benzemez

Cana kâr eyledi cilveler nazlar
Bir iş olur hiç bir işe benzemez

86

(Yarınki gün gece altında iki bin kişi dağa yerleştirip kimi kız, kimi mal kapışmak üzere, kendi ağacın dibine gelmeden iki bin kadar aşiret cahilleri Âşık gelecek deyü gelin kız toplanıp yoldan gözlerler idi... Kendi varıp biraz sohbetten sonra yönünü askerden yana çevirip söyledi. Bülend'avaz ile askere haber verir)

Kulak verin dinlen merdin sözünü
Hıra[29] gelin büyük kızı görünce

(...) gezdim aşireti iliniz
Burcu burcu kokar gonca gülünüz

Kulak verin ben âşıkın sesine
Birden yürümeli kızlar üstüne

Asumana çıkar atların ünü
Kesin hesabını yağ ile yünün

Gelin ağalarım peşime gelin
Kötüsün bırakın iyisin alın

Âşık Ali der ki gelinler kızlar
Kaşlar keman olmuş sürmeli gözler

Herkes alacağın almalı Beyler
Koç yiğit dengini bulmalı Beyler[30]

Şeker ezer dudağınız diliniz
Koç yiğit adını almalı Beyler

(...) basın binin atlar üstüne
Çamlıbel harcını bulmalı Beyler

Durman ağalarım döğüşün günü
Bin deve yükledip gelmeli Beyler

Kıble tarafını iyice sarın
Çamlıbel harcını bulmalı Beyler

Canıma kâr etti cilveler nazlar
Seçip seçip bunu bulmalı Beyler

87

(Reyhan Araba...)

(...) beyler
Korkarım ki beni haklar

Kaşı keman dişi inci
Han Ayvazın baş güğenci

Aman arslan Arab aman
Aman Arslan Arab aman

Yüreğime girdi sancı
Aman Arslan Arab aman

Karşıdan Arap göründü
Kır At altında yoruldu

Zannettim belim kırıldı
Aman Arslan Arab aman

Gel Arap kardaş olalım
Topuza el urmayalım

Kılıncı kınına koyalım
Aman Arslan Arab aman

Ata binersin eğersiz
Koyma Çamlıbeli ıssız

Arslan tutarsın yularsız
Aman Arslan Arab aman

Derelerde biter söğüt
Bazı Arab olur yiğit

Bu sözlerim sana öğüt
Aman Arslan Arab aman

Ördek yüzemez gölünde
Alma ilk avım elimden

Ceran geçemez çölünden
Aman Arslan Arab aman

Seyrettim kaşı kemana
Köroğlu geldi amana

Gönlümü koydum gümana
Aman Arslan Arab aman

88

(Tekrar düğmelemek için söyler)

Pişman oldum ben bu hale
Seyrettim güle sümbüle

Oğlum göğsünü düğmele
Hele düğmele düğmele

Kapa koynunun içini
Affeyle benim suçumu

Çekerim burdan göçünü
Yürü düğmele düğmele

Al kibar başlı bürünür
Bağçanda güller görünür

Saçağı yerde sürünür
Hele düğmele düğmele

Oturmuş bade içersin
Bizim illere göçersin

Dostun düşmanın seçersin
Şimdi düğmele düğmele

Köroğlu der ki nidersin
Çamlıbelde sarfedersin

Akıl baştan al'gidersin
Şimdi düğmele düğmele

89

(Yarın çadıra gelince Köroğlu söyler)

Çamlıbele göç edelim
Mevlâm işimiz onara

Ali ile Veli ile
Oğlum Ayvaz Balı ile

Eşmelerin eştirmeli
Uca dağdan aştırmalı

Soğuk sular içtirmeli
Yavuz atlar yeli ile

Oğlum şimdi şaşırmalı
Berhaneye düşürmeli

Bugün burdan aşırmalı
Yeşil ile alı ile

Âşık Ali der nidelüm
Beşini de al'gidelüm

Biz bu işi baş idelüm
Metalıyla malı ile

90

Ağzında dişi çürümüş
Hamamdan çıkmış yürümüş

Altında koşu[31] çürümüş
Taze gelin cilvesi var

Gelin bunun biri dönder
Yastık yorgan eski minder

Görmedim böyle bir mundar
Bir kat yatak örtüsü var

Bir kazan var bir de kapak
Ne zengin bu koca köpek

Bir sahan var bir de tabak
Boyunca bir aynası var

Hasan bu gelin ne kökçek
Başında var dürlü çiçek

Yanak derler burcak burcak
Kulağında küpesi var

Gelin dişlerin kovuk
İnek dana horoz tavuk

(...) buzların savuk
Bir güzel berhanesi var

Nazeder yüzün açmaya
Her sabah çorba içmeye

Gelmiş mert yiğit koçmaya
Bir çuval tarhanası var

Damdan örümcek salınur
Komşular sana yirinür

Kırk yıllık zibil bürünür
Gül yağından kokusu var

Gelmiş bana el etmeye
Köroğlunu aldatmaya

Akıl baştan al gitmeye
Elinde al kınası var

91

(Deli... güzel Döne ile Gül Ahmed'e metheylediği)

Bir yiğit avın alanda
Kılınç göğdeye değende

Yürek gümbür gümbürlenür
Elde kalkan gümbürlenür

(...) açam meydanı
(...) anı

(...) kanı
(...) gümbürlenür

(...)artırır şanını
(...) tatlı canını

(...) düşmanın kanını
(...) gümbür gümbürlenür

(...) indi düzüne
(...) nin yüzüne

(...) düşman gözüne
(...) gümbür gümbürlenür

92

(Köroğlu Beylerin cenazesini defnettirip Ayvaz'ın cenazesinin başına gelip hem ağlar hem de söyler)

Aldı bakalım

Baykuş ötsün Çamlıbelde
Durmam artık ben bu ilde

Öldürdüler Han Ayvazı
Defnettiler Gül Ayvazı

Semadan çakıldı direk
Yerde insan gökte melek

Buna dayanur mı yürek
Kıl ziyaret Han Ayvazı

Aman Döne Ayvaz noldu
Ciğer şişte püryan oldu

Bir kâfire kurban oldu
Al' gittiler Han Ayvazı

93

(Dağıstanlı Hasan ile uğraştığı)

Aldı Köroğlu

Başın kaldır bak yukarı
Kır iğdişi yolla beri

Öldürürüm çocuk seni
Öldürürüm çocuk seni

Aldı Dağıstanlı Hasan

Affet suçum insaf eyle
Ben kulunu azad eyle

Öldürme gel Beyfendi
Kıl mürüvvet Beyfendi

Aldı Köroğlu

Sen nerden gelür geçersin
Selam vermeden geçersin

Dolu badeler içersin
Öldürüm çocuk seni

Aldı Hasan

Irak yollardan gelmişim
Uyumuşum görmemişim

Ben bir gaflete dalmışım
Kerem eyle Beyfendi

Köroğlu

Biz kırk kişi sen bir kişi
Gönder beri Kır İğdişi

Sen için (...) taftişi
Öldürürüm çocuk seni

Aldı Hasan

Siz kırk kişi ben bir tane
Ben atımı vermem sana

Döğüşürüm döne döne
Gel elimden al Efendi

94

(Köroğlu... meydana iner; yine çocuk deyü merhamet eder de yalnız hayvanın teslim olup kendinin canına... verilmesini çocuğa söyler)

Aldı Köroğlu

Sana bir topuz uçuram
Seni kaltağa sıçuram

Can ile serden geçürem
Öldürürüm çocuk seni

Aldı Hasan

At deli oğlan divane
Ben bir yumruk sen gürz bana

Sıçırar iner meydana
Gel meydana at Efendi

Aldı Köroğlu

Çocuksun gel verme başı
Teslim eyle Kır İğdişi

Boş yere etme savaşı
Öldürürüm çocuk seni

Aldı Hasan

Buyur beyim kes başımı
Çevir atımın başını

Fikret Tanrının işini
Gel elimden al Efendi

Köroğlu

Oynadırım Kır Atımı
Sen bilmen mi gürz kuvvetini

Ben bilürüm kıymatını
Öldürürüm çocuk seni

Aldı Hasan

Gürzünü gördüm muhakkak
Sen bir gürz ur ben bir yumruk

Gel meydana arslana bak
İşte meydan Beyefendi

95

(Dağıstanlı Hasan'ın cellada söylediği)

Bu ferman Hakkın fermanı
Nedir bu derdin dermanı

Ben o merde yetemedim
Ben babama yetemedim

Gör neler geldi başıma
Hayıf oldu genç yaşıma

Tarih koyun baş taşıma
Muradıma yetemedim

Cellat yetişmez şanıma
Bey babamın düşmanına

Hayıflar tatlı çanıma
Ben bir kılınç atamadım

Buyur cellat kes başımı
Fikret Tanrının işini

Dün gece gördüm düşümü
Dağıştana gidemedim

Dağıştandan beri geldim
Babam mert Köroğlu derdim

Anam hakkın helâl etmez
Gözüm görmez elim yetmez

Mezarımı kibar yapın
Baş ucumda şerbet satın

Adım Dağıştanlı Hasan
Bir gün ara o pehlivan

Yönüm Çamlıbele döndüm
Ben o merde yetemedim

Hayali karşumdan gitmez
Ağ ellerin öpemedim

Beni şehitlere katın
Ecel camın içemedim

Dar ettiler başa cihan
Ben babama yetemedim

96

(Köroğlu bu çocuk kendi öz evladı olduğunu bildikten sonra Eyvan köşkünde kendi kendini aşağı attığı)

Kesileydi dilim çabuk söyledim
Çamlıbeli yıktım harab eyledim

Demirc'oğlu çıksın benim postuma
Birer pança toprak atın üstüme

Zalim cellât nasıl kıydın Hasana
At üstünde kelleleri kesene

Köroğlu demeyin benim adıma
Hiç adam kıyar mı bir evlâdına

Kend'eliyle evin yıkan ben oldum
Ben elimle evim yıkan ben oldum

Selam eylen yaranıma dostuma
Kend'eliyle evin yıkan ben oldum

Usul boya eğri kılınç asana
Ben elimle evim yıkan ben oldum

Gökte kuşlar dayanamaz dâdıma
Ben elimle evim yıkan ben oldum

97

(Beyşehri'nden çarkacılara söyler)

Birinci çarkacı ne durdun orda
Benzersin yüreği dört çatal kurda

Eğer ararsanız hasmınız burda
Nolur söyle şu topuza sözünü

İkinci çarkacıya

İkinci çarkacı seyreyle bana
Kellen yuvarlarım ordudan yana

Gör neler yaparım şimdi ben sana
Var haber ver şu topuza sözünü

Üçüncü çarkacıya

Üçüncü çarkacı gelme yanıma
Bir kılınç atarsa susar kanına

Birinci çarkacı beri gelsene
Elinde dal kılınç meydan alsana

Hasan alışkındır adam kanına
Sen de söyle şu topuza sözünü

Ufacık gürzüme cevap versene
Ne var söyle şu gürzüme sözleri

İkinci çarkacı sen de mi geldin
Gelen gitmez bu meydandan (...)

Üçüncü çarkacı (...)
Üç kelle bir varsın Beyin yanına

Evvelce gelenden ne haber aldın
Sen de söyle şu gürzüme sözleri

Koç Hasan alıştı adam kanına
Metheyleyin Şerif Beyc sizleri

98

(Çamlıbel'e göç kumandası)

Beyler ıkrarım var vâdim Hasana
Sol böğrüne eğri kılınç asana

İllik illik dolanırım düzünü
Erzurum ilinden emmim kızını

(...) takınam cevahir kânı
Kamalak gölgesi Kıbrız şarabı

Köroğluyum ben de düşmenem şandan
Döne gibi güzel aldım düşmandan

Bir kız alıp gelmek ister bu gönül
Düğün çalıp vermek ister bu gönül

Sürmelemiş nazik elâ gözünü
Şimdi alıp gelmek ister bu gönül

Kimya imiş Çamlıbelin turabı
Tokur tokur içmek ister bu gönül

Boyadım meydanı al kızıl kandan
Yavaş yavaş gitmek ister bu gönül

99

(Dağıstanlı Hasan ile Gülizar'ın çiçek bahçesinde çakıştıkları)

Uzak çöllerden gelmişim
Şükür murada ermişim

Serim sevdaya salmışım
Kölen geldi Şahın kızı

Aldı Gülizar

Oğlan nasıl geldin bura
Seni korum kara yere

Seyret başa gelen hale
Urun kızlar şu oğlanı

Aldı Hasan

Herkes sevdiğini alsın
Kanım sana helâl olsun

Düşmanın gözü kör olsun
Kölen geldi Şahın kızı

Aldı Gülizar

Ben ne yaparım kan ile
(...) keserim on (?) ile

Seni kaçuram ün ile
Urun kızlar şu oğlanı

Aldı Hasan

Gece gündüz sensin tasam
Rüyada gördüğün Hasan

Ikrar ver ki ben de hösem[92]
Aşnan geldi Şahın kızı

Aldı Gülizar

Hasan cefanın aslı ne
Can feda kıldım dostuma

Bas kademin yüz üstüne
Alın kızlar şu oğlanı

100

(Bundan sonra Gülizar kendi kardaşlarıyla uğraşır)

Aldı bakalım Gülizar

Gelme kardaş yaman gelme
Turna gibi havalanma

Arslanım var yarar seni
Şahinim var avlar seni

Aldı kardaşı Sebbul (?)

İşte geldim cazu işte
İkinizi bir kılınçta

Ciğer kebab oldu şişte
Öldürürüm cazu sizi

İkinci kardaşına aldı Gülizar

Gelme kardaş kan olmasun
Arslanım seni görmesün

Tatlı cana kıyılmasun
Aç kurt gibi yarar seni

Aldı kardaşı

İşte geldim yanınıza
İkinizin canınızı

Ben girerim kanınıza
Bir kılınçta alam sizin

Üçüncü kardaşına aldı

Aman kardaş dön gerüye
Benden selâm Gül Periye

Kerem et gelme buraya
Hasan gelür bağlar seni

Aldı kardaşı

Merhametsiz nasıl urdun
İşte meydana ben geldim

Çift kardaşa nasıl kıydın
Bir kılınçta çalam sizi

Dördüncü kardaşına

Aman kardaş yazık sana
Bir kılınç çalam başına

Çok zahmet eyleme bana
Hıyar gibi dilem seni

Aldı kardaşı

Behey hınzır behey cazu
Rüsvay eyledin sen bizi

Çok etme şiveyi nazı
Dört bölerim cazu sizi

Beşinci kardaşına

Yedi kardaş bir olsanız
Hepiniz birden gelseniz

Kılıncı ele alsanız
Arslanım var yarar sizi

Aldı kardaşı

Çık meydandan kendi gelsün
Bana da kendi buyursun

Dünyada murada ersin
Delik delik delem seni

Altıncı kardaşına

İki kardaş siz kaldınız
Beşi geldi ne aldınız

Bu meydanda ne buldunuz
Daha beter edem sizi

Aldı kardaşı

Kız kulak tut öğütlere
Baban tahtın züğürtlere

Nasıl kıydın yiğitlere
Verdin rüsvay ettin bizi

Yedinci kardaşına

Sen çocuksun dön geriye
Yedi göğde bir araya

Babam buyursun buraya
Derelere basam sizi

Aldı kardaşı

Aman bacı kıyma bana
Selâm eyle koç Hasana

Bir sözüm var diyem sana
Ben dileyip geldim sizi

101

(Köroğlu Çin Maçin derbendinde Gülizar ile söyleştiği)

Uca dağların başında
Arslan gibi tek başına

Arslan gezer sürü ile
Yolum bağlar zoru ile

Aldı Gülizar

Yedi başlı dev olsanız
Ağzın açsan ataş saçsan

Keserim doğrarım sizi
Döndürürüm paşam sizi

Aldı Köroğlu

Aç nikabı görüşelim
(...) güzel barışalım

Senin ile konuşalım
Kaymak yiyek bal ilen

Aldı Gülizar

Sana bir kılınç çalarım — Ortadan iki bölerim
(...) dev gibi (...) larım — Aç kurt gibi yaram sizi

Aldı Köroğlu

Kaldır nikabın göreyim — Ben sana köle olayım
Senden bir sual sorayım — Bir haber ver hali ilen

Aldı Gülizar

Yürü söyle ne sorarsın — Necisin sen ne ararsın
Şimdi hışmıma uğrarsın — Bölük bölük bölem seni

Aldı Köroğlu

Köroğlu yiğit merdiyim — Sivastopolun Kürdüyüm
Ben Çamlıbelin kuduyum — Yiğit Beyler sürü ilen

Aldı Gülizar

Gülizarım keser başı — Cengeder düşmana karşı
Öldürürüm altı kardaşı — Medet Hasan arar sizi

102

(Köroğlu ile Gülizar Devrend'de görüşünce birbirlerine söylerler)

Köroğlu

Çamlıbelden inen Beyler — Bıyıkları buran Beyler
Taban kılınç silen Beyler — Şimşek gibi şakır gelür

Gülizar

Nolur imiş dalmayılan — Taban kılınç silmeyilen
Dar boğaza durmayılan — Kurtulaman Beyefendi

Köroğlu

Kız nikabın kaldırsana — Kim olduğun bildirsene
Uca gönlün indirsene — Gönülleri yıkan gelür

Gülizar

Bağçalarda biter turunç — Kan içerim avuç avuç
İşte meydan işte kılınç — Kaç da kurtul Beyefendi

Köroğlu

Arab atlar horultusu
Arslanların gürültüsü
Kılınçların şakırdısı
Dağı taşı söker gelür

Gülizar

Gelse bile hep gelenler
Ağam sana kim diyerler
Gelmezler beni bilenler
Sağ gidemen Beyefendi

Köroğlu

Köroğlu yiğit mertleri
Çamlıbelin aç kurtları
Düşmanlara can dertleri
Yarar yırtar kapar gelür

Gülizar

Altı kardaş öldü gitti
Koç Hasan yoruldu yattı
Eğri kılınç kana battı
İmdad eyle Beyefendi

103

(... arasında Hasan yaralanıp Gülizar bir beyan ... yaralarına ilaç sarıp yatırır Köroğlu Hasan ölmüş zannıyla alur bakalım ne söyler)

Keşki gelmeyeydim Çinin iline
Kara bayrak dikin Çamlıbelime
Bir oğlumun ölüşüne ne dersin
Koç Hasanın ölüşüne ne dersin

Ufak ufak kar serpeler başıma
Hayıf oldu koç yiğidin başına
Kara kuru şeyler girdi düşüme
Bir oğlumun ölüşüne ne dersin

Gökte Melek dayanamaz zarıma
Gülizarı aldım bir evlâdıma
Felek nasıl kıydın ömrüm varına
Aldım amma ölüşüne ne dersin

Gözlerimden kan yaş döküp ağladım
Koç Hasanı Çinde şehid eyledim
Ciğerciğim pare pare doğradım
Öz evlâdım ölüşüne ne dersin

Köroğluyum geldim Çinin iline
Çin Maçin Şahının kızın oğluma
El uzattım has bağçanın gülüne
Aldım amma ölüşüne ne dersin

104

(... meğer ilaç ile sarılıp da öyle ... Gülizar'ı methetmek üzere aldı bakalım ne söyledi)

Tabib Lokmandan almış ilâcı
Başına urunmuş incili tacı

(...) debulunmaz emsali eşi
(...) bir yârânı yoldaşı

(...) nanlar silsinler gözü
Çalalım kılıncı seyreyle bizi

Keselim kelleler dökelim kanlar
Darı-Dikmez ile şu pehlivanlar

Keselim kelleyi saçalım kanı
Meydanda kimse yok hani ya hani

Köroğlum der neler çektim elinden
Seni al'giderim baban ilinden

Güzellerin serfirazı Gülizar
Güzellerin serfirazı Gülizar

(...) kurban etti altı kardaşı
(...) kuvvet kızım Gülizar

Bize yetmez oldu bunun beş yüzü
Çin Maçin Şahının kızı Gülizar

Zorumla yıkılsın kahveler hanlar
Kırdan seyir etsin kızım Gülizar

Sebep ne kestiler yedi bin canı
Köroğlunun ömrü varı Gülizar

Söyledikçe bal akıyor dilinden
Köroğlunun ömrü varı Gülizar

105

(... «Ey Bolu Beyi! Köroğlu senden şöyle bir ...» diyip sazı aldı. Efkârı dağdaki asker gelip bunları sarıp Beylere kılınç kalkan ulaştırmak idi)

Aldı bakalım

Benden selam eylen Bolu Beyine
Muhabbeti düştü gönlüm evine

Eğerleyip Kır Atıma binmeden
Bolu şehri ataşlara yanmadan

Şimdi Kır Atıma biner aşarım
Sinesine eğri kılınç döşerim

Gürzün kösteğini kola takmadan
Bolu şehrin ataşlara yakmadan

Ben de Köroğluyum yolum salasın
Depretmeden demir yayın cıdasın

Göndersin Ayvazı göresim geldi
Göndersin Ayvazı göresim geldi

Alayları bölük bölük bölmeden
Göndersin Ayvazı göresim geldi

Kara Deniz gibi kaynar coşarım
Göndersin Ayvazı göresim geldi

Koç Kır Atı sağa sola yıkmadan
Göndersin Ayvazı göresim geldi

Koç yiğide arz ettirem sılasın
Oğlum Ayvaz seni göresim geldi

106

(Harbende Bolu Beyi, Hasan Bey baç deyü gelince söyler)

Şunda bunda bir Beyoğlu
Biriken ataşa benzer

Hamayıl takmış boynuna
(...) günleri koluna

(...) ağa dön geriye
Kerem et gelme buraya

Soran başa der ki himmet
Topuza karşı muhanet

Alaylardan çıkıp gelür
Dört yanını yakıp gelür

Hiç ölüm gelmez yanına
Kılınç kalkan takıp gelür

Aç kurtlar dalar sürüye
Kendi göçün çekip gelür

İnsaf eyle kıl mürüvvet
Azgın azgın bakıp gelür

107

(... Bolu Beyini... Köroğlu Ayvaz ile çıkıp seyrederler; ve hem de Hasan'ın koşmasını Bolu Beyinin kaçmasını metheder)

Aldın Kürdün bacısını
Bir zındana beş yiğidi

Bolu Beyi gitme hele
(Her yanın) da beş on kelle

Senin ardından yetende
Kargı böğrüne batanda

(...) kanların döke
Ömründe böylesi deke[33]

Bin ata kargıyı salla
Böyle ele böyle kola

Köroğlu düşmez şanından
İçip Beylerin kanından

Sarılıp yattığın var mı
Bağlayıp attığın var mı

Er isen meydanda mele
(ke)sip astığın var mı

Sana bir kılınç atanda
Kaltağa sıçtığın var mı

(...) seyrine çıka
Bilmem şaşıp düştüğün var mı

Etme düşmana eyvalla
Aldanıp düştüğün var mı

Kuş sektirmez mekânından
Yiğrenip kustuğun var mı

108

(Köroğlu'nu Bolu Beyi gördükten sonra gece uykusu kaçıp... Bezirgân burcunda düldül elinde seyrederken göçen göçe, yerler ile esen yellere, dağlarda kokan güllere söylediği)

Seherden sabahtan esen rüzügâr
Kar kekkar açılur lâle sünbüller

Çamlıbel dağında yüksek kayalar
Göçler gider katarlanmış (mayalar)

Bolu Beyi ıssız koydu dağları
Köroğlunun demir kesen Beyleri

Şirin Döne ağlar ağlar avınur
Yirmi bey kız hep karalar bağlanur

Süremedi kara günün demini
Üç gün oldu Kır At yemez yemini

Yeller Demirc'oğlu durmasun gelsün
Güller Demirc'oğlu durmasun gelsün

Beni kınamayın beyler ağalar
İller Demirc'oğlu durmasun gelsün

Ağ sineme urdu gitti dağları
Yiğit Beyler şimdi durmasun gelsün

Dostlarım yas tutar düşman sevinür
Söylen Demirc'oğlu durmasun gelsün

Göçler Demirc'oğlu durmsun gelsün
Göçler Demirc'oğlu durmasun gelsün

109

(Köroğlu Kürt kıyafetinde Bolu Beyine şekvaya gidip yalvardığı)

Aman beyim imdad eyle
Kurtar beni düştüm sana

Kes efendim kendirimi
Atım devem çadırımı

Her sene alur bacını
Güllü adlı kız bacımı

Bolu Beyi senin adın
Gözüm nuru bir evlâdım

Al şu düşmanın elinden
Al Köroğlunun elinden

Yedi (yüz) yük pendirimi
Aldı Köroğlu elimden

Bul derdimin ilâcını
Aldı o adam elimden

Asumana çıktı dâdım
Aldı şu adam elimden

110

(Ayvaz için Bolu Beyine Demirc'oğlunun yalvardığı)

Sana derim Bolu Beyi
Tıfl-ı nevreste civandır

(...) beri döndür
Beş on kerre beni öldür

(...) işin
Bağışla Ayvazın başın

Demirc'oğlu söyler doğru
Yarın duyarsa Köroğlu

Koyvar gitsin Han Ayvazı
Öldürme gel Han Ayvazı

(...)
Öldürme gel Han Ayvazı

(...) düşün
Azad eyle Han Ayvazı

Öldürmeden kork (...)
Gelür sorar gül Ayvazı

111

(Köroğlu'nu Bolu Beyi götürünce güzel Döne'nin iç kalede ağladığı)

Keşki gelmeyeydim babam ilinden
El uzadıp deremedim gülünden

Aman Ayvaz bir hal geldi başıma
Hayıf oldu koç yiğidin başına

Gelin kızlar ağlaşalım ağama
Muhanetler gelsin ben imdadıma

Gitti arslan ıssız kaldı kayalar
Adam yok ki şimdi elden alalar

Name yazsam kardaşlarım aglar mı
Ağamın derdine derman arar mı

Dilerim Mevlâdan imdad ulaşa
Bir muhanet sebeb oldu bu işe

Ağlar ağasına bu şirin Döne
Yetiş Demirc'oğlu gel imdadıma

Benim için bağladılar ağamı
Bolu Beyler al' gittiler ağamı

Düşmanlarım düştü geldi peşime
Gonca iken deremedim gülümü

Bir haber gönderin Soğan Dağına
Kurtarsınlar öldürmeden ağamı

Büyük kızlar Beyim der de ağlarlar
Aman Mevlâm kurtar arslan Beyimi

Vah bacım der ciğerlerin dağlar mı
Onlar da asar mı nazlı ağamı

Koç yiğitler düşman ile uğraşa
Issız koydu Çamlıbelin dağını

Yandı kebab oldu aşkın oduna
Kurtar gelsin öldürmeden Beyimi

112

(Demirci darıldıktan sonra ayrıca Beylere yazdığı name)

Namem varır Çamlıbelim sallanur
Yirmi dört boğumlu kargı kullanur
Okuyup dinleyen cümle bulanur
Şol Koca Kenanın günüdür bugün

(...) eyle Deli Hoyluya
(...) şimşek gibi parlaya
(...) boyluya
Şol Deli Hoylunun günüdür bugün

(...) lım meydan yerinde
(...) kılıç kalkan elinde
(...) serinde
Şol Kabre-Sığmazın günüdür bugün

(...) üstünde oynar gemiler
(...) arslan gibi iniler
(...) dek dağlar taşlar iniler
Şol Dan?Dikmezin günüdür bugün

Köse-Sefer bilür yolun doğrusu
Arslanın gözünü çatladır sesi
Burada bell' olur yiğit kangısı
Böyle kahremanın günüdür bugün

Ulaşsınlar benim benim diyenler
Adam etin kebab edip yiyenler
Nahak yere tatlı cana kıyanlar
Cümle pehlivanın günüdür bugün

Namem varır ulu Beyler uyanır
Nazlı Kır Atıma nal mı dayanır
Dağlar taşlar kızıl kana boyanır
Kır At nal atmanın günüdür bugün

Köroğluyum arka verdim dağlara
Çok selam söyleyin ulu Beylere
Kılınç kalkan hoş yakışur ellere
Kan içen Beylerin günüdür bugün

113

(.....)

Usta bir kız verdin ahmak biçare
Şimdi sen derdine düşün bir çare
Cebimizde hazır yüz bin dubara (?)
Tutunca hakkımdan gelmeli imiş

Koç Köroğlu Ummanları taşırdı
Demirc'oğlu seni dâma düşürdü
Divane getürüp aklın şaşırdı
Bu deke düşmeden ölmeli imiş

114

(Keşişlerin gelip teslim olduğu)

Dinleyin ağalar neler söyleyim
Kayseride kiliseye varınca
Dev gibi gürler de gelir bu keşiş
Düşman sıfatını almış bu keşiş

Camköse (?) yanında geldi ikisi
Dinlen Beyler sonra çıkar kokusu
On yedi kişiler bunun hepisi
Çamlıbelde ünün alur bu keşiş

Yanlarında bile on beş ulusu
Bunlar imiş Kürdistanın (?) delisi
Öldürecek Kayserinin valisi
Kiliseden kilim çalar bu keşiş

Köroğlu der yapın derin damını
Döken bunlar kırk kişinin kanını
Bunlar da görsünler nice şanımı
Korkar gitmez burda kalur bu keşiş

115

(Dizdar kapıda söylediği)

Benden selam eylen o bey babama
Öperim ellerin hanım nenemin

Ettiği aklımdan çıkmaz neyleyim
Demirc'oğlu bensiz gitmez neyleyim

Durman hey ağalar gelin meydana
Bende mürüvvet yok kıyarım cana

Boyansın kılınçlar al kızıl kana
İçerimden gamım gitmez neyleyim

Arab at altımda durmaz savaşır
Benim ile şimdi devler uğraşır

Kılıncı çekersem gözler kamaşır
Sizin ile işim bitmez neyleyim

Köroğlunu dersen bir genç arslandır
Dizdar der ki döğüşecek zamandır

Demirc'oğlu yanda bir kahramandır
Beş yüz atlı bana yetmez neyleyim

116

(Dizdar'ın terkiden inmesine Köroğlu söyler)

Su başında biter söğüt
Demirc'oğlu benden yiğit

Bu sözlerim sana öğüt
İn Dizdar kızım olasın

Bağçalarda biter çiçek
Demirc'oğlu benden kökçek

Her ne dersem inan gerçek
İn dizdar kızım olasın

Bağçalarda biter asma
Demirc'oğlu benden yosma

Gel beni bağrına basma
İn Dizdar kızım olasın

Köroğluyum başta tacım
Hem anamsın hem de bacım

Gani Yezdana muhtacım
İn Dizdar kızım olasın

117

(Sazcı çırağı Gül Ahmed'i alıp kaçtığı)

Aman usta dinle merdin sözünü
(...) şakirdinin nazını

Usta kölen olam yap şu sazımı
Usta kölen olan eğleme beni

(...) uca dağlar başına
(...) döşüne

(...) kaşına
Usta kölen olam yap şu sazımı

(...) ünümüz
(...) yalınız

(...) yerimiz
Usta kölen olam yap şu sazımı

Acem illerinden dolandım geldim
Bir sevdaya yeldim sazımı kırdım

Arayı arayı dükkânı buldum
Usta kölen olam yap şu sazımı

Sazcı

Acem illerinden dolandın geldin
Ne sevdaya düştün bu sazı kırdın

Arayıp sorarak yerimi buldun
Yapamam sazını başım kalaba

Köroğlu

Hasan vardı durdu yolun düzüne
Usta sedef döşe sazın döşüne

Mail (oldum) şakirdinin gözüne
Usta kölen olam eğleme beni

Sazcı

Ben de bu sözleri anlayamadım
Bıçağım kördür sedef doğrayamadım

Geçidin devrenttir boylayamadım
Yapamam sazını başım kalaba

Köroğlu

Ortadan yürüdüm ulaştım uca
Şimdi el atarım ağri kılınca

Mecalin yok dayanaman sen güce
Usta teres dedim yap şu sazımı

(...) sana hey sazcı koca
Şimdi el atarım eğri kılınca

(...) konuşak gitmesin güce
(...) Köroğluyum yap şu sazımı

Sazcı

İndirin şakirtler sazı indirin
Davet edin konağıma kondurun

Altın sedef düzenine bindirin
Mühlet ver yapayım Beyim sazını

118

(Köroğlu'nun Darı-Dikmez'e söylediği)

Davlunbaz döğdürüp bayrak çekersem
Kızıl kanı kara toprak üstüne

Koç yiğide nam alacak zamandır
Döküp döküp saç edecek zamandır

Koç yiğitler nâra urup gelince
Deli Hoylum nâra urup girince

Eğri kılınç ağ göğdeyi bölünce
Kâfir olsa iman eder aman der

Koca Kenan haykırıp da gelende
Sizi burda bölük bölük bölende

Mızrak ile zor düşmana dalanda
Dayanılmaz kaç edecek zamandır

Koç Körün oğluyum böyle söylerim
Gürleyip gelince yiğit Beylerim[34]

Kır Atın üstünde meydan alurum
Sizin burdan kurtulmanız gümandır

119

(Koca Sinan Bezirgân Erzurum meselesi)

Dinleyin ağalar şu Bezirgânı
Hasan için gittik emmim kızına

Bize haber verdi illerimizi
Ördek gibi yüzek göllerimizi

Yürekten çıkmıyor çok çektim gücü
Ordan da alalım onda bir bacı

Bana ettikleri zehirden acı
Kantar ile bölek mallarımızı

(Süt) Pınarı derler bizim pınara
Hasan için gidek Güllü Nigâra

Kadir Mevlâm işimizi onara
Gonca iken derek güllerimizi

Kulak verin Köroğlunun sözüne
Beşinci seferim şol Erzuruma

Koç yiğitler insin meydan düzüne
Ceylân gibi gezek çöllerimizi

120

(Bezirgân'dan haberi alur. Gitmek üzere kumanda verilür. O gece Yekçeşim atı çalar. Sonra da Keloğlan çalar. Yekçeşim'e söylediği)

Kaçma hey Yekçeşim kaçma
Koç Kır Atı alıp gitme

Koyvar gelsin Kır Atımı
Alırım senin etini

Sen dev olsan güleşirim
İşte geldim döğüşürüm

Saçarım çöle kanını
Sen duymadın mı ünümü

Köroğluyum bu illerde
Geldim sizi bu çöllerde

Kolu bağlu al'giderim
Seni bağlar al'giderim

Ben bilürüm kıymatını
Seni bağlar al'giderim

Arslan olsan uğraşırım
Seni tutar al'giderim

Alırım tatlı canını
Şimdi bağlar al'giderim

Şanım söylenür dillerde
Kolu bağlu al'giderim

121

(Köroğlu Güdümenden haber sorar)

Bu karşudan gelen piyade
Etekleri çimen olmuş

Bizim iller yerinde mi
Karlı dağlar yerinde mi

Güdümen

Beyim ili ne sorarsın
Karlı dağlar eteğinde

Güzel amma sovuk sovuk
Çimenleri soluk soluk

Köroğlu

Çamlıbelin koyağında
Şirin Döne yanağında

Sular akar ayağında
Uruşen benler yerinde mi

Güdümen

Çamlıbelin koyağında
Güzel Döne yanağında

Su kesilmiş ayağında
Kibar benler soluk soluk

Köroğlu

Sağ elde kılınç ettiğim
Kol kola sarılıp yattığım

Sol elde kalkan tuttuğum
Şirin Döne yerinde mi

Güdümen

Kılınç deyü bağlandığın
Seyreyleyip eğlendiğin

Kalkan deyü kullandığın
Şirin Döne saçın yoluk

Köroğlu

Küçücükten büyüttüğüm
Mah yüzünü seyrettiğim

Saz çalarak uyuttuğum
Han Ayvazım yerinde mi

Güdümen

Küçücükten büyüttüğün
Gül yüzünü seyrettiğin

Üğrüleyip[35] uyuttuğun
Han Ayvazın boynu buruk

Köroğlu

Köroğlu der öğündüğüm
Arka verip sığındığım

Taşlar alıp döğündüğüm
Koca çamlar yerinde mi

Güdümen

Güdümen der karlı dağlar
Döne söyler Ayvaz ağlar

Dağda çamlar kara bağlar
Ağlaşırlar soluk soluk

122

(Güdümen vasıtasıyla Göse Sefer'e gönderdiği name)

Benden selâm eylen Köse Sefere
Ok gıcırdısından gürzün sesinden

Çıkıp şu dağlara yaslanmalıdır
Dağlar seda verip seslenmelidir

Ben yiğid isterim gire meydana
(...) demen feda kılmaz düşmana

(...) kelle bulana kana
(...) kılınç ile uslanmalıdır

Yürü Köse Sefer bir meydan alsın
Çektirmen kılıncı kınında kalsın

Düşmanın içine cıs cıblak dalsın
Kılınçlar kınında paslanmalıdır

Köroğlu der gine benim yanımdan
Kır At köpüğünden düşman kanından

Koç yiğidi eksik etmem kolumdan
Futa dolup şalvar ıslanmalıdır

123

(Hoylu Beyin Kenan Beye davet tezkeresi)

Buyurun ağalar buyurun beyler
Çamlıbelin yaylasına çıkınca

İçelim buz gibi suları Beyler
Alalım kevranı göçleri Beyler

Kenanım ne durun Çukur Ovada
Bir bölücek turna gördüm havada

Çayıra buyurun dağlar üstüne
Toplanalım koç yiğidin üstüne

Hoyluyum bendetti bir yiğit beni
Olanca methederim kendini

Yavrı şahin durmaz oldu yuvada
Çeker yaylalara göçleri Beyler

Verelim badeyi yiğit destine
Çalalım sedefli sazları Beyler

Koymuşum yoluna canımı teni
Dinleyelim şirin sözleri Beyler

124

(Hoylu Beyin Kenan Beyi Çamlıbel'e davet ettiği türkü)

Yürü Beyler yürü gidek yaylaya
Çamlıbelin yaylasına çıkalum

(...) Kenan Beyim Çukur Ovada
Bölük zölük turna gördüm havada

Çayıra gidelüm dağlar üstüne
Toplanalım kahramanın üstüne

Hoyluyum bendetti bir yiğit beni
(...) yumruk urunca şaşırdı (...)

İçelüm buz gibi suları şimdi
Alalım kevranı göçleri şimdi

Yavrı şahin durmaz oldu yuvada
Çeker yaylalara göçleri şimdi

Verelim badeyi yiğit destine
Çalalım sedefli sazları şimdi

Bildi ki alırım yanına seni
(...) gösterem kendini şimdi

125

(Gürcistan'a tedarik emri)

Tokat kerbanından aldım bakırı
(Tuna) seli gibi boz ırakıyı

(...) yım çaya
(...) deli saya

(...) arkası
(...) üzüm arpası

(...)
(...) batman pirinç her tek kazana

Koç yiğitler bu sözüme inana
(...)

Köroğlunun bunda çoktur hevesi
Dört yüz denk yazmışım Hint sevayisi

İncitmeyin fukarayı fakırı
İçürün Beylere ta ben gelene

Bir düzen vereyim baya gedaya
Yedirin Beylere ta ben gelene

(...) kuzu koç koyunun körpesi
Yedirin atlara ta ben gelene

Bir düzen vereyim yoldan azana
Koyun ahçılarım ta ben gelene

(...)
(...)

Sandığa girenler çekerler yası
Giydirin Beylere ta ben gelene

126

(Gürcistan'a gitmek üzere...)

Seferim var Gürcistana
İnmesin namert meydana

İçtiğimiz arslan kanı
Kılınç kabzasından kanı

Kulak tut merdin sözüne
Ecel gömleğin özüne

Ağalar söyler kuluna
Mahmut Bezirgân buluna

Köroğlu bir genç arslandır
Döğüş bir düğün bayramdır

Benim ile göçen gelsün
Candan serden geçen gelsin

Yediğimiz süleymani[36]
Şerbet edip içen gelsin

İnelüm meydan düzüne
Kend'elile biçen gelsin

(...)
(...)

(...)
Candan serden geçen gelsin

127

(Mahmut Bezirgân Gürcistan Şahı ile senetleşip askere kefil olduktan sonra Köroğlu varıp Mahmut Bezirgân'a söyler)

Hey ağalar dinlen beni
İşimiz bitti gidelüm

Nolacak Beyler nolacak
Hemen sen kaldın alacak

Silkinip ata binince
Kılınçlara el atınca

Çekildi yükün şeridi
Beyler sandıkta çürüdü

Bir iş geldi başımıza
Düşman düşer peşimize

Yarın bir savaş olacak
Kalk gidelüm işimize

Çamlıbele yüz tutunca
(...)

İçerde yürek eridi
Kalk gidelüm işimize

128

(Gürcistan ile harp kumandası)

Dinlen Beyler şimdi meydan açıldı
Koç yiğitler (...) meydana seçildi

Çarhacılar şu meydana inmeli
Ara yerde bazı nâra urmalı

(...)
Dört saat davayı burda görürüm

Bugün arslanların cengi var cengi
Bugün arslanların cengi var cengi

Koç yiğitler sağlı sollu dönmeli
Bugün arslanların cengi var cengi

(...) meydan alurum
Bugün arslanların cengi var cengi

129

(Gürcistan'dan gelür Harbendeli Beyleri Köroğlu'na karşı gelince Köroğlu ile Al Bey Oğlu birbirlerine söyledikleri)

Aldı Köroğlu

Dağ başından inen atlı
Kerem eyle kül kır atlı
Gel konuşak tatlı tatlı
Gönder gelsin Gül Güzeli

Bey Efendi

Sar'altınlar harman olsa
Elinde bir ferman olsa
Her derdime derman olsa
Gine vermem Gül Güzeli

Köroğlu

Ne gelürsün zorlayarak
Ay gün gibi parlayarak
Kargı mızrak sallayarak
Gönder gelsin Gül Güzeli

Bey Efendi

Sana derim Koç Köroğlu
Al'giderim kolun bağlı
Bağlandı meşenin yolu
Ölür vermem Gül Güzeli

Köroğlu

Bey Efendi etme böyle
Ahir sözün evvel söyle
Şu bir kızı tamam eyle
Gönder gelsin Gül Güzeli

Bey Efendi

Yaman bu illerin işi
Her derede on bin kişi
Her gün ederler teftişi
Ölür vermez Gül Güzeli

Köroğlu

Köroğlum der gürlemeden
Eğri kılınç parlamadan
Koç yiğitler zorlamadan
Gönder Gelsin Gül Güzeli

Bey Efendi

Bey Oğlu der nolsa gerek
Çok yiğitler ölse gerek
Göllere kan dolsa gerek
Ölür vermez Gül Güzeli.

130

(Harbendeli Pınar başında beş kıza söylediği)

Köroğlu

Hastayım attan inemem
Sizleri gördüm dönemem

İnsem de geri binemem
Güzel bir su ver içeyim

Aldı Eşe

İstanbuldan gelen Tatar
Hastalar döşekte yatar

Kamçısını ata tutar
Tez çayın suyun içe gör

Köroğlu

Karıdı gönlüm karıdı
Yüreğim yandı eridi

Kır Atım eşkin yürüdü
Güzel bir su ver içeyim

Aldı Eşe

Babamın adı Şarıdır
Seni demirde çürüdür

Dağda değirmen yürüdür
Tez çayın suyun içe gör

Köroğlu

Harbendenin bayırına
Anan baban hayırına

At çakarlar çayırına
Güzel bir su ver içeyim

Aldı Eşe

Punar başı bayır olmaz
Sana bizden hayır olmaz

At çakacak çayır olmaz
İç suyu çaydan içe gör

131

(Betekrar gönül birliğe koyup cümle kızlara söylediği)

Seherden beş güzel gördüm
Al giyene çok yalvardım

Bir al giymiş bir mavili
İlle mavili mavili

Birisi inci diziyor
(...) eziyor

Birisi çayda geziyor
İlle mavili mavili

(...) yanıma
(...) canı canıma

Biri susamış kanıma
İlle mavili mavili

(...) biri mene
(...) aşır gel yanıma

Biri girecek kanıma
İlle mavili mavili

Köroğlu der ki öldüğüm
Punar başında bulduğum

Boyuna kurban olduğum
İlle mavili mavili

132

(Gürcistan... yerinde kalur. Köroğlu handa Demirc'oğluna söyler)

Yarın burdan göç kaldırak
Şişelere mey doldurak

Kır Atın çulun atmalı
Yarın bu zaman gitmeli

İşte geldim ben bu hana
Cengedelim kana kana

Köroğlu iyi bilici
On dört batmandır kılıncı

Uğru çakalın öldürek
Çamlıbelde nuş edelüm

Üstünde bade tutmalı
Düşmana bir iş edelüm

Yarın girelüm meydana
Şöyle bir savaş edelüm

Düşmandan hayf alıcı
Demirc'oğlun baş edelim

133

(... kalktıktan sonra... bütün Beylerden dolup bed çehre bülend avaz ile aldı bakalım ne söyledi Köroğlu)

Gele Zor Bezirgân beri gel hele
Seçilsin yiğitler seninle bile

Gele Dağıstanlı Hasanım gele
Hoylunun dâdını acep kim ala

Gele Deli Hasan in bu meydana
Bu Acemi urup öte geçsene

Gele Demirc'oğlu ne durdun orda
Hoylu Bey düşürdü beni bu derde

Gele Han Ayvazım bade içelim
Hoylu ölmüş candan serden geçelim

Gele cümle leşker beri gel beri
Çamlıbel dağına dönmezem geri

Ben de Köroğluyum böyledir emrim
Bugün bu meydana ben de inerim

Bir kule yaptırak baş baş üstüne
Dolmalı deryalar leş leş üstüne

İniver meydana dev gibi mele
Koymayın bu şehri taş taş üstüne

Ejderhalar gibi ataş saçsana
Doldur dereleri leş leş üstüne

Tenbihe hacet mi sen gibi merde
Bir kaç kale yapın baş baş üstüne

Koç yiğide kanlı gömlek biçelim
Keselim Acemi baş baş üstüne

Koyalım bu yola can ile seri
Kalursa bu iller taş taş üstüne

Gün doğandan gün batana kararım
Şöyle bir ceng edek yaz kış üstüne

134

(... üç yerde bu türküyü çağırıp kendi askerin sol, düşmanın sağ tarafından kendi kendini Acem askerine urup on sekiz saat... Acemi bozduğu)

Ortadan Zor Bezirgân soldan Dağıstanlı Hasan

Ay yansın ağalar güneş tutulsun
Oklar gıcırdasın ayyuka çıksın

Parladı parladı çalın kılıncı
Mevlânın aşkına basın kılıncı

Durmayın orada kargı kucakta
(...) savaş edelim kelle kucakta

(...) melemeli dev gibi
Dest urun avın almış bey gibi

Koç yiğitler bu kış burda kışlasın
Kâfir düşman elâmana başlasın

Koç yiğitler düğün bayram eylesin
Kazanlarda adam kanı kaynasın

Yürü yiğit Beyler namınız kalsın
Öldürün atların hep yayan kalsın

Koç Köroğlu girdi meydan almaya
Yemin ettim yedi derya dolmaya

Dolansın yiğitler köşe bucakta
Şehitler aşkına çalın kılıncı

Düşman kanı devrilmeli dağ gibi
Haykırı haykırı çalın kılıncı

Yılan dilli eğri hançer işlesin
Kaçanı göndermen basın kılıncı

Küheylân kişnesin aygır oynasın
Esir etmek yok size çalın kılıncı

Kelle getürenler bahşışın alsın
Yaya kalana da çalın kılıncı

Nâra urup düşmanına dalmaya
Doldurun denize basın kılıncı

135

(Bağdat valisi karşu gelince... Köroğlu Han İmrahur'un ne hınzır olup Bağdat valisi ne fikirle geldiğini anlayıp, hey! bunlara karşu aldı bakalım ne söyledi)

Kıbrız şarabıyla besli
Nesilleri arslan nesli

Yarın seyreyle bunlara
Belenirler al kanlara

Yarın görürsün bizi
Birine yetmez beş yüzü

Sabah seyreyle bunları
Köroğlunun arslanları

Meydana inerler sesli
Yarar yırtar yer adamı

Kıyarlar tatlı canlara
Yarar yırtar yer adamı

Kan tutar ovayı düzü
Yarar yırtar yer adamı

Alırlar tatlı canları
Aç kurt gibi yer insanı

136

(Ayvaz mahpustan haber gönderince Köroğlu hiddet peyda edip umum askeri Bağdat'a gitmesine göç kumandası...)

Haydi Zor Bezirgân günlerin doğdu
Yiğitler ölmeğe doğdu anadan

Baş kesip kan saçıp meydan almalı
Düşmanım ağlayıp dostum gülmeli

Ayvazı gönderdim turna teline
Bir şan bırakmalı Bağdad iline

Köroğlu der kılınç çekip dalmalı
Düşmanın hakkından tamam gelmeli

Bir ziyaret eyle Bağdad ilini
Kurutmadan gelme o Şat gölünü

Koç yiğit (yoluna) seri vermeli
Yer ile yeksan et Bağdad ilini

Takmışlar kemendi nazik koluna
Taş taş üstü koyman Bağdat çölünü

Dört yüz pehlivanı elden almalı
Yıkın viran edin Bağdad ilini

137

(Bağdat kapısında Han İmrihor'a Köroğlu söyler sonra bir topuz atar birini öldürür)

Aldı Köroğlu

(...) Han İmrihor yıktın evimi
Bürüdün yer yüzün al kızıl kana

Gönderdim Ayvazı turna teline
Kara bayrak diktin Çamlıbelime

Bir kubbe yaptırdım kesilen baştan
Türbesi cevahir zümrüt nakıştan

Bir pınar yaptırdım altun oluklu
Şekerden lezzetli kardan sovuklu

Koç Köroğlu taşlar aldı döğündü
Gökte Melek yerde insan bilindi

Burda koç yiğide sen sebeb oldun
Büküldü bellerim sen sebeb oldun

(...) bir od bıraktı Bağdat çölüne
Kırıldı bellerim sen sebep oldun

Kapısı altundan mıhı gümüşten
Hoylunun mevtine sen sebeb oldun

Akan sularında mercan balıklı
Hayır bizim amma sen sebeb oldun

Dost ağladı düşmanlarım sevindi
Kesilen başlara sen sebeb oldun

138

(Beyşehri ile harp kumandası)

Yörün arslanlarım savaş edelüm
Haykırıp haykırıp kelle keselüm

Yürü Beyler cenge harbi çalınur
Kılınç değer adam iki bölünür

Gürzün kösteğini kola takmalı
Kargılar mızraklar birden kalkmalı

Köroğlu der durman edek cengimiz
Üç saat sürmeli burda hengimiz[37]

Buna kavga derler Bey ne Paşa ne
Seyreyleyin el' ayağı şaşana

İyi kötü bu meydanda bilinür
Nusrat bizim Beyler neci Paşa ne

Arab atı sağa sola yıkmalı
Fırsat vermen arab atlar kaşana

Bundan belli olsun yiğit kangımız
Tarih yazın şu dağlara nişane

139

(Askerin arka tarafından bütün Beyşehri'ni harabetmek üzere tekrar kumanda)

Urun Beyler urun meydan günüdür
Bütün (...) süleymanidir

(...) ekmeği yemeli Beyler
(...) işin görmeli Beyler

Ölümden korkmayın dünya fanidir
Tuna seli gibi kanlar akmalı

Zehirli gömleği giymeli Beyler
Köşkün sarayını yıkıp yakmalı

Başlarını kesin koyun meydanda
Ülvan para etmez meydan meydanda

Etlerini bırakmalı meydanda
Beyşehrinin temelini sökmeli

Köroğlu der gine noldu nolacak
Mehemmet Bey Şerif Bey mi gelecek

Bunların efkârı bizi alacak
Omuzların delip mumlar dikmeli

140

(Beyşehir... içinde önlerine çıkan... eylediler)

Arabistan çöllerinde gezerken
Biri Arap biri Türkmen biri Tat

Yamacıma çıktı benim dört gidi
Birisini bilmem amma Kürd gidi

Biri daha yen' ayrılmış ilinden
Biri der ki al mızrağı elinden

Öbürünün dayanılmaz ferinden
Öbürü der koltuğuna dürt gidi

Biri ata bindi meydan eyledi
Biri soydu beni uryan eyledi

Biri çıktı beni seyran eyledi
Biri der ki edep yerin ört gidi

Biri der ki Kır Atını alalım
Biri der ki kendin kuma gömelim

Biri der ki soyup soğan edelim
Biri der ki dördümüzden merd gidi

Bilmez misin Köroğlunun huyunu
Hak yaratmış sizin gibi koyunu

Size göstereyim dürlü oyunu
Yesin deyü benim gibi kurt gidi

141

(... Çin'e gitmek üzere askere... kumandasını irad eder. Aldı Köroğlu bakalım)

Dinleyin ağalar meydan açıldı
Koç yiğitler bu meydana seçildi

Göç kaldırıp Çine gidelüm Çine
Bayrak çekip Çine gidelüm Çine

(...) geldi bizim illerin yazı
Davasız gidelüm gelinci tarzı

Çin Maçin iline döndürün yüzü
Düğün için Çine gidelüm Çine

Ben yiğit isterim gele meydana
Düğürcü gidelüm Çinin Şahına

Elinde dal kılınç boyana kana
Göç kaldırıp Çine gidelüm Çine

Kulak verin Köroğlunun sözüne
Çin Maçin Şahının Gülzar kızına

Koç yiğitler gelsün meydan düzüne
Alak Bezirgânı gidelüm Çine

142

(İkinci Çin'e giderken askere göç kumandası...)

Yürü Beyler korkma gününüz doğdu
Bir savaş edelüm Çin Maçin ile

Alın kaleleri burçları şimdi
Basın derelere leşleri şimdi

Yürü Beyler bade içelüm
Çalalım kılıncı kanlar saçalım

Girelüm meydana candan geçelüm
Taş taş üstü koyman burçları şimdi

Yürü Beyler yürü şedler kuşanın
Başın kesin Beyler ile Paşanın

Kılınç çekin düşmanlara döşenin
Durman hemen çekin göçleri şimdi

Yürü Beyler gidin meydan açmaya
Sussadıkça düşman kanın içmeye

Yiğitler boyuna kemha biçmeye
Amana getürün puştları şimdi

Yürü Beyler nettim kestiler başı
Diri tutun gelin yedi kardaşı

Yedi bin pehlivan bir de binbaşı
Ben elimle kesem başları şimdi

Yürü Beyler bahar geldi yaz oldu
Köroğlum derbu kumanda az oldu

Bülbül deyü beslediğim baz oldu
Ayırın bedenden başları şimdi

II

SIVAS'TAN GELME BİR CÖNKTEN ALINMIŞ METİNLER

1

Hey Ağalar hey Beyler
Al karalı mor sümbüllü

Aslı Huridir sorana
Ceyrana benzer ceyrana

Oturmuşlar oymak oymak
Dili şeker lebi kaymak

Oturmuşlar hanım gibi
Yar yitirmiş benim gibi

Öğün hey koç Köroğlu öğün
Bir yar yitirdim ben bugün

Bir yavrı yitirdim görmediniz mi
Dağlar hiç görmediniz mi

Boyu benzer fidana
Dağlar hiç görmediniz mi

Olur mu hiç yare doymak
Dağlar hiç görmediniz mi

Kına yakmışlar kanım gibi
Dağlar hiç görmediniz mi

Daşlar albağrına döğün
Dağlar hiç görmediniz mi

2

Yaşa benim Kır Atım yaşa
Eşyüz atlı oldu bozduğum Paşa

İlk akşamdan taktım yemini
Üstüne binenler sürsün demini

İnişe gidince ceyran inişli
Kara kuş oyunlu boz kurt bakışlı

Şemlibelden aştığımı görmüşler
Şu gelen koç Köroğlu demişler

Dahi neler gelür sağ olan başa
Kızıl alma gözlü Kır Atım benim

Öykesinden küt küt gever gemini
Kızıl alma gözlü Kır Atım benim

Yokuşa gidince keklik sekişli
Kız yeleli alma gözlü Kır Atım benim

Kır Atımın sekişinden bilmişler
Kız yele alma göz Kır Atım benim

3

(Maraş'tan yazılmış bir parça)

SİVAS'TAN GELMÉ BİR CÖNKTEN

Çar köşe fani dünyada
Dünyayı zulmet alırdı

Dünyayı zulüm alırdı
Âşıklar mecnun olurdu

Sevdiğim çık karşımda salın
Yare gönderdiğim gülün

Ura koç Köroğlu ura
Ölüme bulurdum çare

Koç yiğitler olmasaydı
Ağlıyanlar gülmeseydi

Gün doğmaz öyle kalırdı
Sevdiceğin görmeseydi

Bilmez misin âşık halın
Yapracığı solmasaydı

Var derdine derman ara
İzin Haktan olmasaydı

III

ELÂZİZ RİVAYETLERİ

Köroğlu'nun Yiğitliğine Sebeb Olan Hikâye

Babası Bolu Beyinin yanında dururmuş. Bolu Beyinin adamlarındanmış. Bolu Beyi, yanındaki kâhyalara emretmiş: «Gidip gezerek nerde namlı, şöhret kazanmış hayvan bulursanız bana getiriniz,» demiş; ve hepsine para vermiş. Hepsi bir tarafa dağılmışlar. Köroğlu'nun babası da bir tarafa gidiyor. Esasen kendisi Türkmen aşayirindenmiş. Türkiye'nin en meşhur at yetiştiren Sultan-Hanı'na geliyor ve orada bir çeşme başında bekliyor. Bir beygir hergelesi geliyor, su içiyorlar. Köroğlu bakıyor, hiçbirisini beğenmiyor. Arkadan bir zayıf kır tay geliyor. Çeşmenin başına gelince oluğun içindeki suyu kafasıyla bir o tarafa bir o tarafa çarpıyor. Ondan sonra akara ağzını vererek içiyor. Bu adam bunu görüyor ve hayvanı sahibinden para ile satın alıyor. Sonra Tuz Hisarı'na geliyor. Orada mevcut olan hergelenin sahibini buluyor. Diyor ki: «Bu Tuz-Gölü'ne ben bu hayvanları süreceğim. İçerisinde telef olanların parasını vereceğim. Dışarıya çıkanlardan da beğendiğimi alacağım.» diyerek pazarlık ediyor. Ve hayvanları Tuz-Gölü'ne sürüyorlar. Tuz-Gölü'nden bir hayvan çıkıyor, mütebakisi ölüyor. Parayı verip Bolu'ya geliyor.

Bolu Beyinin diğer adamları hepsi arap hayvanları ve dehşetli namlı hayvanları toplayıp getiriyorlar. Bolu Beyine Köroğlu'nun babasının geldiğini haber veriyorlar. O da: «Gelsin,» diyor. «Hani getirdiğin atlar?» diyor. O da: «İşte,» diyerek zayıf tayları gösteriyor. Bunun üzerine Bolu Beyi hiddetleniyor: «Demek sen benimle eğleniyorsun,» diyerek bunun iki gözünü de kör ederek hayvanlara bindirip koyveriyor. Tabiî bu da köyüne geliyor. Oğlu o zaman on beş yaşında kadarmış. Oğluna hayvanlara nasıl bakılmak lazım geldiği hakkında talimat veriyor. Bir sene sonra o iki tay öyle meşhur oluyor ki nam kazanıyor. Kör de oğluna tarlayı sulatıyor. Tarla üç karış çamur... Ve hayvanları koşturuyor. Hayvanın bastığı yerden toprak çıkıyor. Bu sefer Bolu Beyi bu hayvanların na-

mını işitiyor. Ve Köroğlu'na haber gönderiyor. Köroğlu Bolu'ya geliyor. Bey diyor ki: «Bu hayvanları bana getireceksin. Yoksa seni babandan beter yaparım,» diyor. Tabiî Köroğlu bir şey demeyerek çıkıyor, çarşıya geliyor. Bakıyor bir yabancı köpek öyle gidiyor. Bunu gören çarşı köpekleri hücum ediyorlar. Bu da hemen arkasını bir duvara vererek onlara mukabele ediyor; öbür köpekler bir şey yapamıyorlar. Köroğlu o zaman düşünüyor: «Bu köpek bile kendisini ne güzel müdafaa ediyor. Arkasını duvara verdi, diğerleri hiçbir şey yapamıyorlar. Ben de arkamı dağa veririm. Bunlar da bana bir şey yapamazlar,» diyor. Ve şimdi meşhur söz olan «Köroğlu yiğitliği itten aldı,» tabiri bundan ileri gelmiştir.

Babasına, «Haydi baba,» diyor. Ve fikrini izah ederek hayvanlara binerek çıkıyorlar. Bolu Beyi bunun üzerine arkalarından meşhur atlılar çıkarıyor. «Ya ölüleri ya dirileri bana gelecek,» diyor. Biraz sonra Köroğlu babasına diyor ki: «Arkamızdan Bolu Beyinin adamları geliyor.» Babası: «Bak yavrum; bize yakın olan hayvanın rengi nasıldır? — Baba, kır bir hayvanlı. — Öyle ise oğlum, çamurlu bir yere hayvanlarımızı sür; zira kır hayvan çamurlu yerde yürüyemez.» Çamurlu bir yere sürerek geçiyorlar; kır hayvandan aralanıyorlar. Tekrar bir atlı yetişiyor. Kör soruyor: «Rengi ne? — Al. — Öyle ise dikenliğe sür; al naziktir, dikenden geçemez.» Ondan kurtuluyorlar. Biraz daha gittiken sonra bir hayvanlı daha yetişmek üzere olduğunu oğlu haber veriyor. Kör: «Rengi nasıl? Oğlu: — Yağız. — Öyle ise sarp kayalıklara sür; zira yağız aksi olur. Kendisini bir yere çarparak helâk olur.» Hayvan hakikaten kayalara kendisini çarparak helâk oluyor. Biraz daha gidiyorlar. Bir hayvanlı daha geliyor. Rengi doru. «Öyle ise oğlum, onun elinden kurtuluş yoktur. Sür suyu geçelim.» Sudan geçerler. Doru hayvanlı yetişir. Âma o zaman: «Allah aşkına biraz dur, bir şey söyleyeceğim,» der. Tabiî kendileri suyu geçtiler. Doru hayvanlı suyun içinde hayvanın başını çekti. Bir dakika bekler beklemez, hayvan çatladı, bu suretle kurtuldular.

Köroğlu babasıyla beraber dağda yaşamaya başlarlar. Bir gün Köroğlu ava giderek ok ile iki güvercin vurur. Bunların tüylerini temizler. Ve Çamlıbel'den akan suyun çıktığı yerde yıkar. Ve Köroğlu'nun hayvanı da bu sudan içer. Kuşları yıkaması hitam bulur bulmaz güvercinler canlanıp uçarlar. Ve orası hikmeti ilâhîden kırk parçaya (bin parçaya) bölünür; bu suretle o su kırk yerden çıkmaya başlar. Bu Abu-hayat Muş vilayetinde Bin-Göl yaylasında imiş. Sonra Köroğlu'nun filan içeceği için Allah bin parça etmiş. Şimdi oradan çamur ve toprak alıp ilaç ederlermiş.

Köroğlu bu hali babasına nakleder. O da: «Oğlum o sudan sen de içtin mi?» der. «Hayır, ben içmedim, atım içti,» der. Babası o vakit o suyun Abu-hayat olduğunu söyler. Suyun yanına vardıkları zaman su kırk yerden akar görürler. Bunun için Köroğlu'nun Kır Atı elan sağdır derler. Her sene bir kerre satılır derler. Ve Malatya'nın şimali garbî-

sinde de bir «Kırk-Göz» varmış. Bu suyun da aynı maalde Abu-hayat olduğunu ve hatta Köroğlu'nun burada bulunan Çamlıbel'de de vakit geçirdiğini, hatta taştan oyulmuş bir odası olduğunu ve odasının aynen bir berber dükkânı gibi oturacak yerleri olduğunu söylüyorlar.

Çamlıbel tamam üç dört yerde varmış ve Köroğlu'nun bunların hepsinde mağaraları olduğu söyleniyor.

2

Köroğlu'nun ne gibi bir hırs üzerine eşkıyalığa çıktığı malumdur. Köroğlu esasen Türkmendir. Babası bir katil meselesinden Bolu Beyinin yanına gelmiş.

Babası ata güzel bakmasını tembih etmiş. İki sene hayvana baktıktan sonra oğlunun sırtını sığayarak: «Haydi oğlum, Allah yardımcın olsun,» demiş. Ve Köroğlu da Bolu'daki Köroğlu dağının tepesine çıkıp kendisine ev ve hayvana ahır yapmış. Elan harabeleri mevcutmuş. Elinin tuttuğu yerler ve ayaklarının bastığı yerlerin izleri dururmuş. Çünkü: çamur ile taştan ördüğü ve binaları kendi eliyle yaptığı için yapıların çamur ve kireçle kum karışık yerlerinde belli imiş.

Bolu Beylerinden aldığı bir davar sürüsünü İstanbul'a sürmüş. Maksadı kendisine İstanbul'da Kasapbaşının yanında bulunan Ayvaz'ı çalmakmış. Ayvaz'ın ziyade kahraman bir delikanlı olacağını kendisine katırcılardan birisi söylemiş. Ve onu da yanına arkadaş olarak alırsa dünyada üzerine gelecek başka kimse olmadığını söylemiş. Daha Ayvaz on üç yaşlarında kadarmış. Köroğlu bunu fikrine koymuş ve Bolu Beylerinin bir sürü davarını sürmüş ve İstanbul'a gelmiş. Kasapbaşını bulmuş. Ve dükkânda Kasabın çırağı Ayvaz'ı görmüş. Bakmış ki Ayvaz hakikaten tevatur ettikleri kadar var, Kasapbaşına davarları görmesini söylemiş ve Ayvaz'ın kulağına yavaşça: «Sana bir dört boynuzlu davar getirdim, sen de gel onu al,» demiş. Köroğlu atına binmiş. Çırak ustaya yalvarmış ve Köroğlu, usta, üçü davarın yanına gelmişler. Köroğlu atına binmiş. Ayvaz'ın kolundan yapıştığı gibi:

Kasapbaşı Kasapbaşı
Sürü senin Ayvaz benim
Söyle Ayvaz senin neyin
Adını duyduğun Köroğlu benim

diyerek atın kıçına bir kamçı vurup yollanmış ve Bolu'ya gelmiş. İlk zamanlar Ayvaz'ın canı sıkılır ağlarmış. Ona kadınlar filan bulup eğlemiş ve kendisine alıştırmış... Bu suretle Ayvaz'ı yanına almış.

Kış zamanı Bolu Çamlıbeli'inde, yaz mevsimi ise Tokat Çamlıbeli'nde vakit geçirmiş. Bazen Konya'ya, bazen Karaman'a gelirmiş.

Dağıştan'da bir köyde çeşmeden su dolduran bir kız görmüş ve bunu babasından istemiş. Almış. Bir gece güveyi girmiş, ertesi gün yola düzülmüş. — Karaman Beyinin kızını bağçasında gezerken görmüş. — Aldığı kadına demiş ki: «Ben artık gelmem; eğer senden doğacak çocuk erkek olursa beni sorduğu zaman şu bazubendi koluna bağla ve şu kılıncı da beline kuşat; gönder gelsin, beni bulsun. Eğer benim çocuğum kız olursa şu para ile onun istikbalini temin et.» demiş. Zira maksadı Karaman Beyinin kızını kaçırmakmış. Lakin Karamanoğlunun bağçasının her tarafı asker ile çevrilmiş. Zaten bağçaya kuş bile giremiyormuş. Köroğlu bir gece yarısı Telli Hanımın penceresi altına gelmiş ve rica etmiş. Bakmış bir yolu yok. En nihayet onun bir tasvirini almış ve doğruca Çamlıbel'e gelmiş. Tokat'taki Çamlıbel'de vakıt geçirmeye başlamış.

Ayvaz Köroğlu'nun, kızın tasvirine bakıp ağladığını görünce: «Ağam neden hayfediyorsun? Bir gece baskın verir kızı kaçırırız,» demiş. Köroğlu demiş ki: «Ben onun gönlü olmadan cebren kaçırmak istemem. Ve kaçıracak olsam bile Karaman Beyinin çok askeri vardır. Başımıza bir felaket gelmiş olsa erkeklik babadansa kancıklık da anadandır. Hepsini hesab etmeli,» diyerek vakit geçirmeye başlamışlar. Kış zamanı tekrar Bolu'ya avdet etmişler. Köroğlu gibi bir hayır sahibinin geldiğini duyan köylüler yanına varıp ellerini öpmüşler ve dua etmişler. Köroğlu her zamanki gibi köylülerin ihtiyaçlarını sormuş. Çift hayvanatı olmayanlara para verip, hayvan almalarını söylemiş. Zaten nerde bir fakir köylü varsa gelir Köroğlu'nun verdiği para ile idaresini temin ederlermiş. Kendilerinin bir müşkülleri olsa «Köroğlu'nun verdiği hüküm hükümdür,» derler ve iki kariye veyahut iki kişi arasında görülecek bir muhakeme Köroğlu'nun huzurunda görülürmüş.

Köroğlu'nun Karaman köylerindeki aldığı Türkmen kızından bir oğlu olmuş. Validesi, Köroğlu'nun çocuğa konması için söylediği Hasan Bey ismini çocuğa vermiş. Çocuk büyümeye başlamış. Üç yaşında iken emsallerini hep dövermiş. Yedi yaşına geldiği zaman on yaşındaki çocuklar bile kendisinden korkarlarmış. On üç yaşına gelmiş. Bir komşunun çocuğu ile bir gün aralarında bir kavga çıkmış. Çocuğun başını yarmış. Başından kanlar akarak komşu çocuk anasına gitmiş. Ve anası gelmiş, Hasan Beye çıkışmak istemiş. Lakin Hasan Bey karıya söylemedik laf bırakmamış. Komşu kadın da: «Piş, eşkiya dölü,» demiş. Hasan Bey bunun üzerine validesine gelmiş: «Çabuk benim babamı söyle, yoksa seni keserim,» demiş. O da: «Oğlum, senin babana Köroğlu derler. Al şu bazubendi koluna bağla. Ve şu kılıncı kuşan. Şu ata bin git babanı bul,» demiş. Validesiyle helallaşarak ata binmiş.

Günlerde bir gün Çamlıbel'e doğru gelirmiş. Ayvaz uykuda imiş. Köroğlu'nun adamları: «İşte bir genç oğlan geliyor. Ağam emredersen atını kılıcını alalım,» demişler. Köroğlu emretmiş ve: «Varıp atını, kılıcını alın. Mutlaka Bolu Beyinin adamlarındandır. Yanıma getirin,» demiş.

Gidenler bunun daha bir çocuk olduğunu görmüşler. Ve at ile kılıncı teslim etmesini söylemişler. Çocuk karşı gelmiş ve aralarında kavga başlamış. Bunlardan iki tanesini öldürmüş. Köroğlu bunu görünce hiddetlenmiş ve çocuğun yanına gelmiş: «Sen benim kim olduğumu biliyor musun?» demiş. O da: «Hayır bilmiyorum,» demiş. Köroğlu ile kılınç kılınca gelmişler. Köroğlu en nihayet bunun güzel bir kahraman olduğunu takdir etmiş. «Çocuk, yazık. Canına kıymayayım. Gel güleşelim; eğer ben seni yenersem sen benim yanımda kalırsın; sen beni yenersen, ben senin emrinde olacağım,» demiş. Hasan Bey kabul etmiş. Güleşmişler. Hasan Bey Köroğlu'nu yenmiş. Bunun üzerine Ayvaz hiddetlenmiş. Hasan Beyi tuttuğu gibi yatırmış. Kesecek olmuşlar. Köroğlu da hiddetlenmiş. Hasan Beyin üzerindeki abayı çıkarmışlar. Kesecekleri vakit Köroğlu'nun gözü kılınca ilişmiş. Bakmış kendisinin kılıncı. Ve çocuğun kolundaki bazubendi görünce oğlu olduğunu anlamış ve çocuğun alnından öpmüş; yanlarına alıp gelmişler; beraber olarak vakit geçirmeye başlamışlar. Ayvaz Hasan Beye binicilik ve kılınç kullanmak öğretmiş.

Köroğlu Bolu Beylerine gene her zamanki gibi bir baskın yapmak ve hayvanlarını sürmek için Çamlıbel'den ayrılırken oğluna bir tutam anahtar vermiş: «Canın sıkılırsa bu odaları aç, gez; eğlen. Yalnız şu odayı açma,» demiş. Hasan Bey: «Ben de giderim,» demişse de: «Sen buradaki kadınların başında bekçi olarak kal,» diyerek onu bırakmışlar. Hasan Bey, babasının adamlarının, kadınların yanına gitmiş, bir türlü vaktini geçirememiş. Babasının odalarını açmış. Bakmış ki her taraf erzak, her ne istersen orada tekmil; diğer bir odada para. Hepsini açmış. Bir de babasının açma dediği odayı açayım diyerek kapıyı açtığı zaman karşıda bir tasvir görmüş ve o kıza âşık olmuş. O odadan ayrılmamış. Babası gelince babasına meseleyi anlatmış. «Oğlum, ben onun için o kadar uğraştığım halde ancak bir resmini ele geçirdim. Ona Karaman Beyinin kızı Telli Hanım derler. Babasının ziyade askeri vardır. Katiyen yanaşılmaz. Gel oğlum, sen bu aklından vazgeç,» diye nasihat etmiş ise de fayda elde edememiş. Hasan Bey: «Sen istersen gelme, ben kendim giderim. Eğer onu bulamazsam halim yamandır,» demiş. Babasının elini öpmüş, sazını kucağına alıp atına binmiş. O zaman Köroğlu başından üç kıl çekerek: «Oğlum, sana yüz tane arkadaş veriyorum. Sen bunlarla git. Başın sıkıldığı zaman bu kılları ateşe at, ben yetişirim,» demiş. Helallaşıp ayrılmışlar.

Hasan Bey yanındaki adamların yarısını yolda geriye çevirmiş. Karaman'a doğru yol almış. Mütebaki kalanları da çevirmiş. Yalnız olarak Karaman'a varmış. Çamlıbel'den inerken sazının bir teli kırılmıştı. Onu yaptırmak üzere atını bir hana bağladıktan sonra bir sazcı dükkânına varmış ve ustaya şunu söylemiş:

Sazım yüksekteydi kalktım indirdim.
İndirdim de sağ dizime bindirdim

Sarhoş muydum neydim vurdum sındırdım
Aman ustam çabuk kayır sazımı.

Usta da o zaman işinin çok olması hasebiyle şunu söylemiş:

Çamlıbelden aşağı bir ulu yazı
Kör müydün çocuk kırdın bu sazı
Al da git soykanı başım kalabalıktır.

Hasan Bey hiddetlenmiş şunu söylemiş:

Çamlıbelden aşağı bir ulu yazı
Canım öyle istedi kırdım bu sazı
Sana söylüyorum Allahın kazı
Haydi durma çabuk kayır sazımı.

Sazcı :

Laf anlamaz mısın Allahın kazı
Gözün kör müydü de kırdın bu sazı
Al da git soykanı başım kalabalıktır.

O zaman Hasan Bey daha ziyade hiddetlenerek :

Sazım yüksekteydi kalktım indirdim
İndirdim de sağ dizime bindirdim
Canım sıkkın idi vurdum sındırdım
Usta teres kayır benim sazımı

diyerek kılıncını çekmiş. Usta kılıncı görünce bu kılıncın Köroğlu'nun kılıncı olduğunu anlamış. Hemen çıraklarına :

Alın getirin oğul hele getirin
Sazın yüzüne sedef yetirin
Beyimiz gelmiş konağa götürün.

diyerek iltifat etmiş. Çıraklar hemen konağa götürmüşler. Sazcı da sazı yapıp gelmiş. Beraber yemek yemişler. O gece orada misafir olmuş. Ve sazı eline almış ustaya şunu söylemiş :

Hey! Çamlıbelden indim uzuna
Ustam sedef döşemiş sazın yüzüne

Uyku artık haram benim gözüme
Kurban olam usta çırağının gözüne.

Sazcının çırağı kız imiş.

Ertesi gün bir kahveye gidip otururken herkes dükkânını kapayarak koşarak bir yere giderlermiş. Kahvecinin çırağına: «Bunlar böyle nereye gidiyorlar?» demiş. O da: «Haydi çabuk ol, çık, ben de gideceğim,» demiş. Hasan Bey bunun üzerine kahvecinin çırağını yatırmış: «Doğru söyle, yoksa seni keserim,» demiş. O da cevaben: «Beyin kızı Telli Hanım bağçaya çıkmış, onu seyre gidiyorlar,» demiş. «Beni de götürürsen sana bir altın var,» demiş. Çırak da memnun olmuş. Beraber gitmişler. Fakat ahali bağçanın etrafına dolmuşlar. Her taraf nöbetçi asker dolu. O gün oradan bir az seyretmiş. O gece orada bekliyen bir askerin yanına gelip: «Senin burada aylığın nedir?» demiş. O da: «Karnımın doyduğu kadar yemek ve ekmek,» demiş. Hasan Bey o vakit: «Sana bir avuç altın vereyim; fakat beni bu bağçaya bırakacaksın,» demiş. Asker razı olmuş. Hasan Bey o geceyi bağçada geçirmiş. Ertesi gün Telli Hanımın çıkacağı bir zamanda bağçanın bir yerinde hazırlanmış olan üç yataktan en güzelinin içerisine girmiş. Telli Hanım tekrar halayıklarıyla beraber bağçaya çıkmış ve gezerken Hasan Beyi görmüş. Yanındaki cariyelere: «Şu zavallı acaba kimdir? Babam görse mutlaka bunu öldürür. Siz burda geziniz. Ben varıp bakayım,» diyerek Hasan Beyin yanına gelmeye başlamış. İkide bir arkasına bakarmış:

Hasan Bey

İki gidip bir ardına bakarsın
Saçlarının üstüne bin bir çiçek takarsın
Hasan Beyin yüreğini yakarsın
Kölen olam dilber darılma bana

Kız

Oğlan sen neymişsin neymişsin
Tatlı canına kıymışsın
Mutlak aklın kaçırmışsın
Ne gezersin sen bu bağlarda

Hasan Bey

Ben neymişim neymişim
Tatlı canıma kıymışım

Senin için gelmişim
Gel sarılalım bu bağlarda

demiş. Telli Hanım Hasan Beyi görünce ona âşık olmuş ve Hasan Beyin yanına varmış, sarılıp yatmışlar. Kız: «Hasan Bey, beni götürmeye mi geldin, keyfini yetirmeye mi geldin?» Hasan Bey: «Keyf dediğin bir gün olur, gelir geçer. Seni tamamen buradan götürmeye geldim.» Kız: «Babanın atını mı getirdin, yoksa başka bir at mı getirdin? —Babamın atının tayını getirdim. —Aman beni babama minnet ettirme de başka ne dersen yaparım,» der. O zaman kız: «Soğan Pazarında filan adamda bir at var, onu getirirsen seninle giderim. Akşam penceremin altında bekle!» diyor. Hasan Bey hemen gidiyor. O atı alıp geliyor. Kız bu defa fikrinden cayıyor. Hasan Bey pencerenin altında bekliyor. Kız buna: «Hasan Bey, sen daha çocuksun,» diyor. O da: «Sen benim çocuk olduğuma bakma, arslan oğlu arslanım,» diyor. Ve yükte hafif olan eşyalardan kız bir boğça eşya alarak Hasan Beyle birlikte hayvana binerek kaçıyorlar. Ertesi sabah Karaman Beyi bakıyor kız yok. O vakit hizmetçileri dövüyor. Onlar da: «Bağçada dün bir oğlanla konuşuyordu,» diyorlar. Bunun üzerine bu oğlanın Hasan Bey olduğunu anlayıp hemen arkasından süvariler gönderiyorlar. İki gün sonra onlara yetişiyorlar. Bir kavgadır başlıyor. Hasan Bey o gün akşama kadar harbediyor. Birazını öldürüyor. Akşam kız Hasan Beyin yaralarını tımar ediyor. Ertesi gün tekrar harbediyor. O gün de on iki yerinden yaralanıyor. Üçüncü gün öğleye kadar harbediyor; lakin ziyade zayıf düşüyor. Ağlamaya başlıyor. Kız hemen orta yere gelip onlarla harbediyor. Gece olunca Hasan Beyin, babasının kılları aklına geliyor ve kılları yakıyor. Artık kendisinden umudu kesiyor. Köroğlu rüyasında ateş içinde kalıyor. Hemen Ayvaz'ı uyarıyor. Ayvaz remil atarmış. Hemen bir remil atıyor: «Oğlun ya öldü, ya ölüyor; yanında kız da beraberdir,» diyor. Hemen atlarına binerek sürüyorlar. Ertesi gün Hasan Bey ve Telli Hanım öğleye kadar harbediyorlar. Zaten Hasan Beyde derman kalmamış, kız da yaralanmış; orada bulunan virane bir değirmene giriyorlar. Kapıdan kız elinde kılınç olduğu halde müdafaa ediyor. Bu sırada Karaman Beyinin adamları hücum ediyor; değirmenin üstünü sökmeye başlıyorlar. Bu sırada Köroğlu yetişiyor. Bir kavga başlıyor. Karaman Beyinin adamları kaçıyorlar. Köroğlu değirmenin kapısında elinde kılınç kızı görünce soruyor: «Hasan Bey sağ mıdır, yoksa öldü mü?» Kız: «Haydi çekil. Ne yapacaksın?» diyor. O da: «Ben sizi kurtardım. Kızım, Hasan Bey benim oğlumdur,» diyor. Kız hemen Köroğlu'nun elini öpüyor. Hasan Bey de babasının elini öpüyor. Beraber yola çıkarak geliyorlar. Köroğlu kızı tanımak için: «Hasan Beyden hayır yoktur, ölecek, gel seni ben alayım,» diyor. Kız: «O ölürse ben de ölürüm,» diyor. Köroğlu o vakit teselli ediyor. Hasan Beyle Telli Hanım birbiriyle evleniyorlar.

4

Parçalar

I

(Hasan Beyin anasına Dağıştan'da söylemiş)

Hey! Köroğluyum bu yerlerde arslanım
Kız seni ben şeker ile beslerim
Senden bir pehlivan oğlan isterim
Aman güzel insaf eyle gel bana

(Bolu Beyi ile harbederken)

Hey! Köroğluyum çarka çarka
Çamlıbele verdim arka
Top geçemez demir zırha
Görsün Bolu Beyi ben ne işlerim

(Sazcıya söylemiş)

Hey! Ben bir Köroğluyum dağda gezerim
Esen rüzgârdan hile sezerim
Demir külünk ile kelle ezerim
Usta teres çabuk kayır sazımı

(Sazcı onun Köroğlu olduğunu anlayınca sedef döşeli bir saz vermiş)

Hey! Çadır kurdum Çamlıbelin düzüne
Mail oldum şakirdinin yüzüne
Sırma sedef döşetirim sazıma

(Köroğlu Bezirgân ile harbettiği zaman mağlub oluyor ve Ayvaz'ı çağırıyor)

Hey! Yetiş Ayvaz yetiş gitti namımız
Çukur Ovalarda aktı kanımız
Bir kâfire kısmet oldu canımız
Yetiş şahin Ayvaz çar (çare) senden kaldı

Hey! Dağlar benimdir bezirgâncı Ermeni
Hiç bilmez misin senk imim beni
Haydi çabuk ver yoksa keserim seni
Bana derler Köroğlu Kır At benimdir

Bezirgân Ben Ermeni değilim Bezirgânbaşıyım
Acem illerinde şahin kuşuyum
Ben yol bacını vermez kişiyim
İlişme kervana gel geç Köroğlu

Köroğlu İnişe aşağı keklik sekişli
Yokuşa yukarı tavşan büküşlü
Taze gelin gibi göğsü nakışlı
Bu gün yeminliyim kavga olmasın

Bezirgân Dor' ata binende düze döşenir
Özengi vuranda yere döşenir
Kırk sekiz saatte bir yol kaşanır
İlişme kervana gel geç Köroğlu

Köroğlu Tokat kervanından aldım bakırı
İncitmeyin fukarayı fakırı
Dinle sözümü Bezirgân gitme aykırı
Döndü beş bin altın saydı Bezirgân
Bin lira göndersen ata nal olmaz
Bin dahi göndersen ata çul olmaz
Bin dahi göndersen yadigâr olmaz
Bugün yeminliyim kavga olmasın

II

Köroğlu'nun namı ziyade şöhret kazanmış. Hatta bir gün kendi namını anlamak için, bir sürü görmüş ve yanına gidip: «Ben Köroğlu'yum, bana şurdan üç koyun ver,» demiş. Çoban da kuvvetli imiş, «Haydi şurdan defol. Köroğlu kendisi davar almaz,» diye bir dayak atmış. Köroğlu boş olarak arkadaşlarının yanına gelmiş. Ve bir kişi yollamış: «Benden selam söyleyin, üç davar versin.» O adam gitmiş. Ve çobana Köroğlu'nun selamını söylüyor. Çoban o zaman : «Hepsi Köroğlu'na feda olsun, elinin beğendiğinden al,» diyor.

IV

YALVAÇ RİVAYETİ

Bu adama Köroğlu demenin sebebi isminden de anlaşıldığı üzere cüzî kör olduğu halde sığır çobanı imiş. Bir gün köyün sığırlarını toplayarak koruya götürmüş. Sığırları otlatırken ineğin birisi kümeden ayrılarak bir tarafa koşmuş. Bunu gören çoban yerden bir taş alıp ineğe vurur vurmaz hemen ineğin canı çıkar gider. Akıllı kör hemen taşı alarak cebine koyar ve döner. Çabuk ineği öder. Bu taş dediği şeyi bir demirciye gösterir. Demirci bakarak der ki: «Babacan, bu demir, taş değildir; yıldırım parçasıdır,» der. Kör sevinerek: «Bunu bana bir kılınç dövüver.» O sırada eve gelerek ailesine der ki: «Ben Şamlıbel'e gideceğim. Eğer senden bir oğlan olursa doru kısrağın tayına bindir, beni arasın,» diye gider. Bir müddet sonra çocuk büyür. Anası der ki: «Oğlum, baban Şamlıbel'dedir. Sen yanına git,» der. Çocuk hayvana binerek yola çıkar. Yolda giderken bir çeşmeye vasıl olur. Bakar ki taşta bir kız resmi var. Hemen o resme âşık olur. Taşın altındaki yazıyı okur. İran Şahının kızı Diyar Hanım olduğunu anlar. Ve yine atına binerek Şamlıbel'e varır. Karşıdan gören babası hemen atı sürerek der ki: «Sen evvelâ üzerime yürü,» der. O zamana kadar babası atı sürerek üzerine yürür. Lakin oğlu olduğunu bilmiyor. Her ne ise, çabuk babasından kaçar. Fakat tutamaz. İkisi de durur. Sıra babasına gelir. Hemen kaçar. Çocuk babasının arkasından sürer. Yetişerek küçük parmağıyla atın üstünden babasını alarak yere koyuverir. Hemen babası çocuğu kucaklayarak: «Sen kimsin?» der. Çocuk anlatınca oğlu olduğunu bilerek sarmaş gürmeş olurlar. Lakin çocuk kızı bir türlü hatırından çıkarmıyor. Her zaman onun aşkı ve hayali gözünün önüne gelerek zarı zarı ağlardı. Bir gün: «Baba ben ava çıkacağım,» diye yola çıkar ve Tahran'a varır. Bir cadı karıya yalvarır: «Sana şu kadar altın vereceğim, Padişahın kızını bana göster,» der. Kocakarı kızı gül bağçasına götürerek orada gösterir. Hemen kızı atın terkisine alarak kaçar.

Hulasa o ermiş muradına, biz varalım kiremidine.

V

URFA RİVAYETİ

I

Çamlıbeli'nde Köroğlu. Adamı: Hoylu, Demircioğlu, Nalbant Başı, Zincir-Kıran, Selam-Almaz, Kabre-Sığmaz; oğlanı Ayvaz, Boruborî Beyin oğludur.

Köroğlu Zor Bezirgân'ı işitmiş ve bunu babası kendisine söylemiş. Bir zaman sonra kervanı alır, o yola gider. Çamlıbeli'ne gider. Kendi kendine orada hayvanı indirir. Köroğlu bakar bunu görür ve: «Hay hay! Dünyada insan mı varmış.» Kalkar gider. Kendisini Ermeniye teşbih ederek:

Köroğlu

Bu gelen Ermeni m'ola
Kaşı gözü sürmeli m'ola
Yol bacını vermeli m'ola
Ver yolun bacını gel geç Bezirgân

Zor Bezirgân

Ermeni değilim hacıyım
Yol bacını vermez kişiyim
Eğer sen alırsan meydan er oğlu

Köroğlu

Köroğluyum ben bu ilde gezerim
Esen rüzgârdan hile sezerim

Kır demir gürz ile kafan ezerim
Ver yolun bacını gel geç Bezirgân

Zor Bezirgân

Ben Bezirgânbaşıyım
Yemen illerinde Şahin kuşuyum
Yol bacını vermez kişiyim
Eğer sen alırsan meydan er oğlu

Köroğlu

Kır Ata binsem sargı örtülür
Kır Atı sürsem yerler yırtılır
Kır Atın erliğinden can mı kurtulur
Ver yolun bacını gel geç Bezirgân

Zor Bezirgân

Sana bir söz söylerim zehirden acı
Lokmana gidersen yoktur ilacı
Anamdan olalı vermedim bacı
Eğer sen alırsan meydan er oğlu

Köroğlu atından indi, Zor Bezirgân'la kavga etti. Zor Bezirgân kendisini yere vurdu. Orada bağladı. Baktılar ki Demircioğlu, Dağ-Deviren, Zincir-Kıran, Hoylu bey baktılar Köroğlu bağlanmış. Geldiler Bezirgân'ın yanına, dediler: «Ağa sana bir ricaya geldik. Bu herifi bırak.» Dedi ki: «Mal istiyorsanız, mal. Fakat bu adam için rica kabul etmem,» dedi. «Atı da apar!»

Sabahtan yükünü yükledi. Köroğlu'nu beraber götürdü. Vara vara bir hana indi. Bezirgân kendisine dedi: «Köroğlu sen atları bekle.» Zaten korkusu yok ki. Seher oldu; Köroğlu düşündü: «Ulan, ben bunu öldüreyim.» Elini çimredi (sığadı); kılıcı kalkanı eline aldı. Bezirgânın bir rahvanı vardı. Köroğlu'nu görünce kişnedi. Yer gök seslendi. Zor Bezirgân uyandı; «Ne olmuş?» diye Köroğlu'na sordu. O da korkusundan atı dövdü. Tekrar saate baktı, vakit var diye tekrar uyudu. Köroğlu tekdi. Dedi: «Ulan ne var?» dedi. «Eşkıya mı geldi?» Bezirgân tekrar atı dı. Dedi: «Ulan ne var?» dedi. «Eşkiya mı geldi?» Bezirgân tekrar atı dövdü; geldi baktı, yine vakit var, tekrar yattı. Köroğlu düşündü; dedi: «Vurmaktan başka çare yok.» Ata baktı ki artık kişnemiyor, fakat ağlıyor; bunu görünce «Atın kadar da mı olamıyorum? Bu adamı vurmam; iyisi birkaç katır alır giderim.» Yüküyle katırları aldı. Yola düştü. Zor

Bezirgân duymamıştı. Uyandı ki Köroğlu yok. Hemen atına bindi. Köroğlu yolları bilmiyor, çünkü Çamlıbel'den çıkmamış. Bezirgân sürdü atına bindi. Köroğlu'na yetişti. Ve teslim oldu. Köroğlu: «Ha benim boynum, ha senin kılıcın.» Nihayet avdet ettiler. Bezirgân eşyalarının hepsini hediye ederek bir yük Ayvaz'a, bir yük Demircioğlu'na, bir yük Nalbantbaşı'na gönderdi. Kendisine iki yük verdi. Kendisini yola koydu ve: «Git, adam tanı,» dedi. Ve ayrıldı. Köroğlu Çamlıbel'e gitti ve artık eşkıyalıktan vazgeçti.

2

Köroğlu İle Hasan Bey

Vaktiyle Hasan Bey isminde —Hint Padişahının oğludur— varmış. Çin Padişahının oğlu ile babası çok harbetti, kızını oğluna alamadı. Hasan Beyin kârı, aşık alırdı. Adı da «aşık ağası» idi. Atları, tarlaları... Halife çocuğu ... Kârı da aşık ağası; aşıkla oyun oynarlardı. Babası düşündü, yola gelecek şey değil. Babası bir gün keyifsiz oldu; dedi ki: «Hangi gün bir ata binersen bu yuları tak. O ata binersin,» dedi ve öldü. Bir zaman sonra baktı biraz ağa oğulları ava gidiyor. Kendi kendine dedi: «Ben niçin ava gitmiyorum?» Yuları atlara taktı, hiçbirisine uymuyor. Nihayet bir beygirin başına oldu ve ona bindi. Nereye gideceğini bilmiyordu. Şehirden ayrıldı. Yanında palası[38] da vardı, gitti. Baktı kır atlı bir adam, tüfengi ile geliyor. Dedi: «Ben vaktiyle duymuşum eşkıya vardır.» Fakat şehirden ayrılırken Hoca Hızır'a rasgeldi. Bundan sonra atlıya rasgeldi. Bunu soymak istedi. Herife bir değnek vurdu. Baktı yular bu atın başına oluyor. Atına bindi, beygiri vurdu sürdü ve yola düştü. Dedi ki: «Ben eşkıyalık edeyim.» Padişah nesli olduğu için çok da güzeldi. Bir kervan bekledi. Aldı kervana söyledi:

Hasan

Şimdi ıssız bu dereler arası
Çetin şeşper ile yarım kılıç yarası
Yok mu bize bir nal bir mıh parası
Kerem eyle in meydana in. meydana

Bezirgân bunu yakalayıp evine götürmek istedi. Bezirgân'ı vurdu. Eşyalarını aldı geldi. Evine geldi, bütün eşyaları da getirdi. Anesi dedi: «Bu nerden?» dedi: «Ane, kervan soydum.» Dedi ki: «Bu akşam gideceğim.» Anesini dağa indirdi. Orada kervana rasgeldi. Yine söyledi. —O sırada attan düştü. O zaman anesi nazar ettiği için attan düştü. Fakat Hızır kendisini kurtardı.— O kervanı da bozdu.

Herkes dedi ki: «Ulan, sen meşhursun. Baban vaktiyle Çin Padişahının kızını getiremedi. Sen bunu getirdirsin,» dedi. Bu da oraya gitmek üzere heğbesinin bir gözüne altın, diğer tarafına cevahir koyarak yola çıktı. Hızır yine çıktı; «Sen güzelsin, git,» dedi. «Uğuru hayır olsun,» diye gitti. Vara vara Çamlıbel'e gitti. Az gitti, uz gitti, derelerde yel gibi, tepelerde sel gibi, Hamza Pehlivan gibi gitti. Orada Köroğlu'nun azgın vakti ... Baktı: «Ulan, dedi, bu deli nedir?» Neyse geldi. Baktı bir çocuk.

Köroğlu

Sen burdan gelir geçersin
Selam vermezden geçersin
Kaddine kefen biçersin
(...)

Hasan Bey

Ben burdan gelir geçerim
Selam vermezden geçerim
Kaddime kefen biçerim
Kerem eyle in meydana

Köroğlu

Şimdi kılıçlar çarhlanır
Al kızıl kanlar bahlanır
Sen küçüksün dil bağlanır[39]

Dedi: «Bu nasıl bana karşı gele.» Nihayet Köroğlu ile birbirleriyle kavgaya giriştiler. Köroğlu mağlup oldu. Hoylu Bey gördü ki oğlan çok güzel, dedi ki: «Hasan Bey, kıyma, bu köpeğin kanına girme.» Neyse Çamlıbel'e geldiler. Çayıra atı bıraktılar. Kendisini alıp konağa indiler, kendisine çok ikram ettiler. Yirmi otuz gün sonra at semirdi. Dedi: «Ben gideceğim, dedi, ben gidip Çin Padişahının kızını getireceğim. — O halde, dedi, sen dara düşersen imdadına geliriz.» Neyse bu çıktı ve gitti. Çin memleketine ulaştı. Ondan sonra baktı, büyük bir konak; hangi taraftan baksa fes başından düşüyor. Büyük, yüksek bir köşk. Dedi: «Yahu, bu ne iştir? Varsa bugün buna mağlup oluruz. Bakalım Allah ne gösterir.» O sırada önüne bir bağça kapısına rasgeldi. Baktı, yolda hiç bir iz yok. Fakat Padişah oğlu mudur, akıllıdır. İçeriye girdi. Atını bıraktı; ve elini yüzünü yıkadı. Havuz kenarında yattı. Yoksa burası kızın köşkü imiş. Kız öğle namazı vakti olduğu sırada cariyesinden — ... havalisine ... ve köşk yüksek, adana gelecek[40] şey değil ki— bir kız

geldi. Baktı, birisi yatıyor; hayret ett: «Yahu bu nedir? insan oğlu buraya nasıl gelir?» Düşündü, çıkaramadı: «Hele, dedi, ben bu yiğidin yüzüne bakayım.» Baktı, yidiği çorbanın suyu ağzından aktı. Baktı; vakit akşam oldu, çünkü kendisini unutmuştu. Suyu götürdü. Hatın çok darıldı. Fakat oğlanı söyleyince: «Burada bir erkek... Senin kadar güzel. Sanki ikiniz bir almadan bölünmüşsünüz.» Kız çok mükemmel giyindi. Zilli haphaba[41] bindi. Hengeme etti[42]. Kız . . . yetirdi. Oğlanı aldı. Üzerine alarak köşke götürdüler. Gözünü açtı, güzel bir kız oturuyor. Yalbır yalbır yanan bir köşkte bulunuyor. Sordu: «Burası neresi? —Çin Maçin memleketi. Sen nesin?—Ben de Hint Padişahının oğluyum.» Sonra bir kat elbise çıkardı. Oğlan giydi. Yedi sekiz döşek ile yatak serildi. Oğlan dedi: «Ben senin koynuna giremem. Mertçesine gelip seni arayarak geldim,» dedi. «Mertçesine sen beni götüremezsin.» Kır At artık iyi semirmişti. Nihayet kızı götürecekti. Kız: «Binelim, kaçalım,» dedi. Oğlan: «Hayır, merdane seni götüreceğim ve babana cuma namazından sonra söyleyip yola düşeceğim,» dedi. Atlar nallandı. Eyerler vuruldu. Yola düştüler. Öğleden sonra oldu. Padişah pencereyi açmış bunları görüyordu. Her iki atın eyeri mükemmeldi. Padişah baktı. Hasan Bey de söyledi: «Ben kızını götürüyorum.» Padişah: «Çabuk köşke gidin, bizim adamlardan yok mu?» Padişahın büyük oğluna haber verdiler. Benim gibi birkaç ırzı kırıklar:[43] «Gider, padişahın kızını alırız,» diye; kızın arkasına düştüler. Bunlar bir yerde oturmuş. Çocuk uyumakta idi. Bunlar kıza yetişmekte iken Hasan Bey uyandırıldı. Süvariler geliyordu. Kız artık ısrar etti. Nihayet Hasan Bey kızın atını muhkem bağladı. Kızı temaşa etmek üzere düze çıktı. Dağıştanı eline aldı. Süvarilerin içine girdi, hepsini öldürdü. Kan akıyor. Sonunda bir kaçan gördü onu da yakaladı. Kıza sordu: «Bu kimdir?» Kız da: «Kardeşimdir.» Burnunu ve kulağını kesti. Oğlan gitti. Babası anladı. Büyük oğlu yola düştü. Ve Hasan Bey bunu da mahvetti. Bunun burnunu, kulağını kesti. Arap Zengi, Padişahın küçük oğlu, adamları topladı ata bindi ve gitti. İçlerine girdi. Hasan Bey bunları da mahvetti. Arap Zengi yalnız kaldı. Meydana indiler. Hasan Beyin atı terlemişti. Hasan Beyi attan indirip terini savutmak suretiyle kendisini mağlup etmek istedi. Neyse teri savudu. Hasan Bey arkasına dönüd: at kurumuştu. Arap Zengi Hasan Beyi yaraladı. Yay ok ile sağ ve sol kolundan iki yerden vurdu. «Hasan Bey, civansın; kaç ki kaç...» O sırada Köroğlu Hoylu Beyi gönderdi. Nihayet yetişti. Hasan Bey bir dereye düştü. Arap Zengi kızı indirdi. Ata bindirecek sırada Köroğlu, Dellek Hasan, Nalbant Başı geldiler. Hasan Bey, kız yatıyordu. Arap Zengi kızı bırakarak kaçtı. Hasan Beyi, remil atan aradı ve bir derede olduğunu söyledi. Dağıldılar ve bir dere dibinde Hasan Beyi gördüler. Hasan Bey söyledi. At ağlıyor:

Kır At al sakomu[44] götür anama
Söyle ki Hasan'ı öldürdüler

At

(...) yeter söyledi (?)
İçerimi kana böledi

Ben ölürüm başımı taşa vurur ben ölürüm

Hasan Beyi Köroğlu aldı ve Çamlıbel'e götürmek üzere yola düştüler. —Hoylu Bey de Hasan Beyi çok seviyordu. İki direk getirdiler.— Hoylu Bey ona direği kökten kaldırarak yola düştü. Şiddetinden bütün hayvanlar ölmüştü. —Hasan Beye salaca[45] yaptılar. Kız da bir ata bindi. Çamlıbel'e gittiler. Bütün doktorlar geldi. Hasan Bey iyi oldu. Yirmi gün sonra sizi düğüne davet ederim.

Kır At sağlam taşmıştı. Gelmezden ileri yolda bir köye uğradılar. Haber gönderdi. Kızın geldiğini Hint Padişahının ailesi haber aldı. Herkes keyfine başladı. Ray verildi.[46] Karşı çıktılar. Bir ay nağara çalındı. Herkes keyfe daldı. O köşke göre bir köşk yaptırdı. Hazinelerin ağzını söktü. Nihayet nikâh merasimi yapıldı. Neyse ağam nikâh oldu. Köşke çıktılar. Köroğlu gil de geldiler. Önce girdeğe girdiler. Nihayet evlendiler.

3

Köroğlu'nun Demircioğlu İle Arkadaş Olduğu

Köroğlu bir şehre giderek bir bukağı almak üzere demircileri dolaştı. Dedi ki: «Ağa bir bukayı yap.» Herif kalın bir zincirden bir bukağı yaptı. Köroğlu beğenmedi. Onun üzerine demirci bukağıyı kırdı. Onun üzerine demirci ile arkadaş oldu.

4

Nalbant - Başı

İyi bir nalbant varmış. Bunun oğlu da varmış. Köroğlu'nun atı bir gün bu nalbanta gideceğini nalbant bilirdi. Nalbant vefat etti ve çocuğa: «Çocuğum, bu iki büyük nalı sakla. Yarın sana müracaat edecek bir adamın atının ayaklarına vurursun.» Köroğlu bir gün ihtiyaç hissetti. Nalbantbaşının dükkânına geldi. Fakat Köroğlu gelen bütün nalları kırdı: kırk çift. Nihayet sakladığı nalı getirdi. Ve yontarak atın ayağına vurdu. Nalbant aldığı paraların yazısını hep parmağıyla sildi. Köroğlu bununla da arkadaş oldu.

Eceli-Anan, Hoylu Bey, Dellak Hasan, Dağ-Deviren, Selam-Vermez, Kabre-Sığmaz, Zincir-Kıran diğer arkadaşları.

DİZİN

Kitabın «Maraş Metinleri» bölümündeki şiirlerin (sayı 1 — 142) bağlama dizeleri dizini:

	Sayı
Yapamam sazını başım kalaba	117
Serin verir ser kurtarır meydanda	14
Han Ayvazım gelir m'ola	42
Başı telli Han Ayvazım ağlama	48
On beş para bahşiş verdi Bey bana	44
Yiğidi doğuran ana bin yaşa	77
Gelin ağlayak Hoyluya	19
Bir iş geldi başımıza	127
Garip kaldım bu illerde	42
Han Ayvazım durma hele	39
Oğlan göğsünü düğmele	88
Ali ile Veli ile	89
İnad etme Kır-At oynar baş ile	49
Şimdi işaretim size faş ile	54
Arslan gezer sürü ile	101
Buna kavga derler Bey ne Paşa ne	138
İçürün Beylere ta ben gelene	125
Çalınsun düğünüm ta siz gelene	83
Göç kaldırıp Çine gidelim Çine	141
Kan içenler gitsin turna teline	84
Çok maşallah koç yiğidin işine	37
Aç girelüm şirin Döne	33
Çalarım kılıncı Acem üstüne	29
Bir kule yaptırak baş baş üstüne	133
Ne durdunuz taş üstüne	64
Yol ver gidek işimize	3
Parladı parladı çalın kılıncı	134
Evvel bahar aylarına ne kaldı	52
Kaynayıp da coşmamalı	71
Tuna seli gibi kanlar akmalı	139
Arslan gibi bu dağlarda kalmalı	7

Yarar yırtar yer adamı 135
Benim için bağladılar ağamı 111
Usta kölen olam yap şu sazımı 117
Sarılıp yattığın var mı 107
Urun kızlar şu oğlanı 99
Diri tutar yer insanı 43
Gelende Konya kevranı 20
Arab atlı koç yiğidin şanını 21
Kır-Atı bırak da kurtar başını 9
Kıştır bu dağın yolları 62
Gelür horlayı horlayı 61
Koyvar gitsin Han Ayvazı 110
Öldürdüler Han Ayvazı 67
Öldürdüler Han Ayvazı 92
Kölen geldi Şahın kızı 99
Hani ya oğlum gelmedi 63
Yamacıma çıktı benim dört gidi 140
Göndersin Ayvazı göresim geldi 105
Alırım bunların bacını şimdi 40
Alın kal'eleri burçları şimdi 142
İçelim buz gibi suları şimdi 124
Adam isen elle yükleri şimdi 40
Kalkın döğüşelim şimdi 82
Doğra başlarını bunların şimdi 25
Gel meydana at Efendi 94
Azâd eyle Beyefendi 39
Öldürme gel Beyefendi 93
Kurtulaman Beyefendi 102
Bugün arslanların cengi var cengi 128
Sorarım bunları bir gün olur ki 2
Gine vermem Gül-Güzeli 129
Gönder gelsin Gül-Güzeli 129
Yakar kandili kandili 73
Bir' al giymiş bir' mavili 131
Bizim iller yerinde mi 121
Dudak melil melil yaktınız beni 57
Döğe gördüm Güdümeni 41
Nice döğdün Güdümeni 41
Say bin altını da gel geç İrmeni 22
Öldürürüm çocuk seni 93
Öldürürüm çocuk seni 94
Ben terkime alam seni 32
Özüm için alam seni 31
Şahinim var avlar seni 100
Bir ziyaret eyle Bağdat ilini 136
İsterse yaksunlar nâre Beyleri 13
Bize haber verdi illerimizi 119
Keserim doğrarım sizi 101

MARAŞ METİNLERİ DİZİNİ

Öldürürüm cazu sizi 100
Oğlum Ayvaz bugün burada gerek 56
Arka verip sığınacak yer gerek 8
Güzel amma sovuk sovuk 121
Bir kız alıp gelmek ister bu gönül 98
Döğüş bilmenem bilmenem 12
N'oldu bilmem şaştım kaldım 58
Gök başıma haptı sandım 18
Döne kurbanın olayım 38
Ben o merde yetemedim 95
Boyuna kemha biçerdim 66
Benim buraya geldiğim 46
Çamlıbelde nûş edelim 132
Sizi bağlar al' giderim 28
Kolu bağlı al' giderim 120
Güzel bir su ver içeyim 130
Ettiği aklımdan çıkmaz n'eyleyim 115
Beş yüz atlı bana yetmez n'eyleyim 81
Kend' eliyle evin yıkan ben oldum 96
Bir âfet-i devran geziyor gördüm 68
Bin oğlum Şama gidelüm 80
Sertlik etme geç karşımdan 23
Ver yolun bacını gel geç Bezirgân 74
Bulamadım bir gün gelür Bezirgân 30
Aman arslan Arab aman 87
Yandım Hanım nine aman el'aman 35
Azad ettim durma kalk git bu ilden 10
Al şu düşmanın elinden 109
Sen' al' gider İsa Balı bu yerden 47
Ver bin altın bağlı yolu dağların 26
İn Dizdar kızım olasın 116
Bolu Beyi tuttu gitti den geçin 55
Bir baç ver ki sen geçesin 23
Yeller Demirc'oğlu durmasın gelsin 108
Bir oğlumun ölüşüne ne dersin 103
Burda koç yiğide sen sebeb oldun 137
Şol Koca Kenan'ın günüdür bugün 112
Ulaşın ardından tutun getürün 76
Benim ile göçen gelsün 126
Elinden avını alanlar gelsün 34
Kıyma bana arslan Arap 4
Ali'm küçük yetim kalur ağalar 1
Sıra sıra durmuş lebi ballılar 59
Taze gelin cilvesi var 90
Güzellerin serfirâzı Gülizar 104
Herkes alacağın almalı Beyler 86
Sağlı sollu kılınç atmalı Beyler 75
İçelim buz gibi suları Beyler 123

Vermiş Allah bilin Beyler 27
Çıkıp şu dağlara yaslanmalıdır 122
İnip eteklere yaslanmalıdır 24
Hoylu meydandır meydandır 12
Koç yiğide nam alacak zamandır 118
Bilmem serhoş mudur nedir 60
Girelim meydana meydan benimdir 9
Dağlar benim meskenimdir 38
Koç Köroğlu ilvanından şan verir 72
Aşmaya Ayvaz geliyor 50
Tez çayın suyun içe gör 130
Hele mey doldur mey doldur 51
Ayvaz mey doldur mey doldur 36
Ben yiğide iki güzel çok mudur 79
Derelerde boz kurtlara ün olur 11
Arab atla koç yiğidin günüdür 69
Alaylardan çıkup gelür 106
Bir er yırtar söker gelür 70
Şimşek gibi şakır gelür 102
Yürek gümbür gümbürlenür 91
Tutunca hakkından gelmeli imiş 113
Dev gibi gürler de gelür bu Keşiş 114
İlim hey medet hey medet 65
Gelin ağlaşalım Beyler nic' oldu 78
Ağlan Beyler ağlan Hoylu nic' oldu 16
Çalam seni Araboğlu 6
Gel geri dön Araboğlu 5
Kahbesin inanmam sana Köroğlu 30
Açılsun dağların yolu Köroğlu 26
Orda koydum mert Hoylu'yu 15
N'eylediniz mert Hoylu'yu 15
N'eylediniz Bey Hoylu'yu 17
N'olur söyle şu topuza sözünü 97
Beş yüz atlıya baş olmaz 45
İlleri var bizim ile benzemez 85

NOTLAR

GİRİŞ

(1) Bu kısmın baş tarafları, yani destanlar için, Radlof'un, külliyatının V. cildine yazdığı mukaddime ile, Köprülüzade Mehmet Fuat Beyin **Türk Edebiyatı Tarihi**'nde milli destan bahsini hülâsa etmekle iktifa ettim.

(2) Karaca Oğlan ile Ismikân hikâyesini Radloff, nümunelerinin VII. cildinde tesbit etmiştir; bu, bir Kırım rivayetidir. —Buna dair malûmat almak için, Abdülkadir Beyin «Halk Bilgisi Haberleri,» N. 13'deki makalesine bakınız.

Han Mahmut isimli bir hikâyede Karaca Oğlan'ın oynadığı rol hakkında bakınız: Ali Rıza Beyin 25 Eylül 1927 tarihli Tarsus gazetesindeki (N.615-616) makalesinde naklen Köprülüzade, «Karaca Oğlan Hakkında» (Türkiyat Mecmuası c. II, s. 504.)

(3) Köprülüzade, Erzurumlu Emrah, s. 27. Selman Mümtaz, c. I, s. II'de Abdal ismindeki şair buna telmih eder.

(4) Selman Mümtaz c. I, s. 147. Selman Mümtaz'ın kitabında bu şair Tayir Mirza diye zikrediliyor. İl **Şairleri** daha böyle, hikâyeleri olduğu tahmin edilen birçok şairlerin koşmalarını, deyişmelerini ihtiva etmektedir. **Hemrah ile Selminaz** (Samayiloviç, Türkmen Edebiyatı, s. 151'de **Hemrah ile Sayyad** isminde bir hikâyeden bahseder), **Lâtif ile Perizat, Âşık Ahmet Paşa** gibi... Huluflu'nun saydığı hikâyelerin birçoğunun da (aşağıda «Bugün Köroğlu Ananesi» bahsine bakınız) şairlerin hayatına ait olduğu tahmin edilebilir

(5) Bu hikâyelerin mevzularının, motiflerinin teşebbüs eden iki kitabı zikredeceğim:

1) Dr. Hans - August Fischer. Schah İsmail und Gülüzar. Leipzig 1929.

2) Dr. Otto Spies — Türkische Voksbücher, (Form und Geist). Leipzig 1929. Bu eserlerin ancak bizim hikâyelerdeki motifleri umumi masal motifleriyle mukayese itibarıyle ehemmiyetleri ve kıymetleri vardır. Esasen Kunoş, Giese, Jacob gibi, yalnız Anadolu metinleriyle — o da pek nakıs bir surette — uğraşmış müdekkiklerin eserlerine istinat eden bu kitaplar, daha ziyade şekil, imlâ, hikâye tarzları, kafiye, vezin gibi sathi meselelerle meşgul olmuşlardır.

KÖROĞLU DESTANI — NOTLAR

BÖLÜM I

(1) Şimdilik Köroğlu rivayetlerinden en tam olanı budur. Paris Kütüphanesi'ndeki asıl nüshası hakkında Halk Bilgisi Mecmuası c. 1'de Ahmet Kutsi Beyin makalesine bakınız (s. 115). Bu nüsha evvelâ Chodzko tarafından İngilizceye tercüme edilmiştir. Bunu da Penn Rusçaya tercüme etmiştir (bu tercümeler hakkında kaynakçaya bakınız). Ben bu Paris nüshasının, şiirlerini ve şiirlerin Acemce tercümelerini aynen mensur kısmın tercümesini de hülasatan ihtiva eden ve elan İstanbul Türkiyat Enstitüsü'nde bulunan bir kopyasından istifade ettim. Bu mensur hülâsada bulunmayan bazı teferruat için de Rusça tercümeyi mehaz gösterdim.

(2) Yukarda yaptığımız hülâsadan da anlaşılacağı veçhile, Reyhan Arab'ın başka başka mahiyette iki vakaya karışması, Bolu Beyi ile Bolu Paşa şahsiyetlerindeki müphemiyet, Tokat Paşasının ismindeki ikilik (Hasan Paşa mı? Mustafa Paşa mı?). Perizat'ın Halep seferinde kaçırıldığı mevzu bahsolduğu halde bu seferin hikâyede bulunmaması gibi noksanlar müstesna, bu rivayet en tam, en muntazam rivayettir. Kitabın sonuna kendi ağzından da şiir yazan Nigâristanlı Aşık Sadık, Köroğlu destanını halk destanlığından çok uzaklaştırmış, ona realist bir renk vermiştir. Bazı fantastik epizotlar müstesna, bu rivayet iptidai bir roman vasfını haizdir.

(3) Peteropavlovsk'da (Kızılcar) «Kâtip Molla Hüseyin Mir Babaoğlu» tarafından yazılmış olan bu rivayet, destani rivayet olmak itibariyle şayanı dikkattir. İçinde diğer rivayetlerde mevcut bazı vakalara telmihler: Kûroğlu'nun Arap Reyhan'ın kızını kaçırması, Isfahandan Haldar oğlu Hasan Beyi kaçırması gibi; sonra, diğer rivayetlerde olmayan, Kûroğlu'na Peri kızlarının gelmesine dair kayıtlar, her halde bunun çok zengin olduğuna delâlet eder. Kitapta mufassal olarak yalnız Kûroğlu'nun Ivaz Han'ı kaçırması ve Ivaz'ın esareti epizotları vardır. (Kitap hakkında kaynakçaya bakınız.)

(4) İstanbul'da muhtelif tarihlerde taş basması ve matbaa usulüyle basılan bu rivayetin ben 1330'da yapılmış bir litograf tab'ını ve 1341 tarihli bir matbaa nüshasını gördüm. Bu ikinci nüsha birincinin lisanı düzeltilmek, hataları tashih edilmek istenilmiş bir aynıdır. Herhalde İstanbul rivayetleri 55-60 seneden beri tab'edilmektedir. Zira 1875 senesinde tab'edilmiş Ermeni harfleriyle Türkçe bir Köroğlu nüshası da mevcuttur. Bunun öteki İstanbul nüshalarından pek az farkı vardır; birkaç fazla şiir parçası ihtiva etmesi, bunun istinsahına esas olan basmanın daha tam, daha doğru olduğunu gösterir.

İstanbul rivayetini, Kunoş, Radlof'un Türk Halk Edebiyatı nümuneleri serisinde aynen, transkripsiyonla tabetmiştir. Bu rivayeti Mesaros da, bir buçuk sahifelik bir mukaddime ile tercüme etmiştir. Fakat bu tam değildir. Bilhassa son tarafları biraz ihtisar edilmiştir. (Bütün bu nüshalar hakkında kaynakçaya bakınız).

İstanbul rivayetinin aynının Azerbaycan'da da tabedildiğini bize Huluflu kitabında haber veriyor. Mezkûr müellife göre bu kitap Orucoflar Matbaasında basılmıştır.

(5) Radlof'un büyük külliyatının IV. cildini teşkil eden «**Tara, Tobol, Tümen Tatarlarının** Halk Edebiyatı»nda, ss. 258-262'de bulunan bu rivayet aşa-

ğıda muhtelif vesilelerle söyleyeceğim veçhile Paris rivayetinin hemen hemen aynıdır. Ayrılan bir iki noktayı da aşağıda tesbit edeceğim. Hikâye «Kürnin Oğlu» tesmiye edilmiş ve İsali Rusi Oğlu tarafından söylenmiştir.

(6) V. Huluflu'nun bu kitabında, hülâsalarını verdiğimiz birçok Köroğlu rivayetleri olduğu gibi, Köroğlu'nun şöhreti, destanın halk arasında intişarı, tesirleri, coğrafi isimlerde bu destanın izlerine dair de kıymetli malûmat vardır. V. Huluflu bu malûmatı Kazak kazasının Bozalganlı köyünden Âşık Hüseyin'den almıştır. Bu âşıka göre Köroğlu rivayetleri beş «kol»dan ibaretmiş: 1) Tokat seferi, 2) Bağdat seferi, 3) Erzurum seferi, 4) Arap Reyhan, 5 Bolu Beyi. Bazı âşıklara göre Köroğlu hikâyesinin kırk gecelik sohbet olduğunu da yine Huluflu kaydediyor.

Huluflu, bundan başka, Semerkant'tan gelen birisinin verdiği, Türkistan'da Köroğlu'na dair çok materiyal (400 liste toplandığı haberini naklet-mektedir. (Bu hususta bakınız: Zeki Velidi, Türkistan Matbuatı, Türkiyat Mecmuası c. II, s. 618).

Huluflu kitabının sonuna, Sbornik Mzteriyalov'una (kaynakçaya bakınız) IX. cildinde, ss. 120-126'da, Mirza Velizade'nin tesbit ettiği üç şiiri de ilâve etmiştir. Mirza Velizade bu şiirlerin başına da ufacık bir mukaddime ilâve etmiştir; bu mukaddimeye göre bu şiirler Tiflis'in Gacalar köyünden yazılmıştır. Oradaki Köroğlu rivayeti Huluflu'nunkine benziyor; yalnız ufak tefek farklar var: bu rivayetler Köroğlu'nu cenubi Kafkas Hanlarından birinin yılkıcısının oğlu diye gösteriyorlar. Köroğlu başına elli yiğit toplamış. Trialet dağlarında barınmıştır. Kendisi okumak da bilirmiş. Ayvaz'ın muavenetiyle Köroğlu bir Han kızını kaçırmış. Han bu haydudu tecziye etmeye muvaffak olamamış.

(7) Bu rivayetleri, edebiyat şubesinden arkadaşım Şükrü Bey Urfa'da, Urfalı kervancı Kart Ali'nin ağzından tesbit etmiştir. Nalbantbaşı ve Demircioğlu'na dair küçük rivayetleri Kart Ali Sivas'ta işitmiş, Rivayetin tam metni zeyildedir.

(8) Bu rivayete, Yalvaç Orta Mektebi talebesi tarafından toplanarak Halk Bilgisi Derneği'ne gönderilen masallar arasında tesadüf ettim. Tesbit eden, Orta Mektep talebesinden Keçiborlulu Ali Ulvi Efendidir. Maalesef Ali Ulvi Efendi hikâye hakkında fazla malûmat vermemiştir. Hikâyenin tamamı için zeyile bakınız.

(9) Elâziz rivayetleri namı altında bir arada hülâsa ettiğim bu rivayeyetlerin hiçbiri Elâziz'e ait değildir. Elâziz'de askerliğini yapan arkadaşım Mudurnulu Sıtkı Beyin muhtelif askerlerden topladığı bu rivayetler, maalesef, her söyleyeninki ayrı yazılmak suretiyle tesbit edilmemiştir. Mamafi Sıtkı Bey, hikâyelerle beraber kimin neler söylediğini de kaydetmiş ve bana göndermiştir; aynen buraya naklediyorum: 1— Köroğlu'nun atlarının nereli olduğu, Kırk Göz, Bin Göz (Abıhayat) hikâyesi, Kır Atın Abı-hayattan içtiği: Malatya'nın Cafana Köyünden Ahmet oğlu Mehmet Çavuş; Haso Ağa isminde bir ihtiyardan küçükten beri işitirmiş. 2) — Köroğlu'nun yiğitliği itten öğrendiği, atların renklerine göre nasıl yerlere tahammül etmediği, Köroğlu'nun babasının Türkmen olduğu, bir katil yüzünden Bolu Beyinin yanına geldiği: Şarkışlalı Çerkes Haydar; Kayseri'de ihtiyar Hacı Mehmet Ağadan işitmiş 3) — Köroğlu'nun oğlu Hasan Beyin maceraları: Konyalı Ahmet, Sivrihisarlı İsmail, Kalecikli Ramazan — Metin aynen zeyildedir.

(10) Kır Atın Abı-hayattan içtiğine dair iki tane Anadolu rivayeti daha vardır ki bunları Abdülkadir Bey tesbit etmiştir (bakınız: Halk Bilgisi Haberleri, N. 12; Köroğlu'na dair notlar):

1 - Ayıntap rivayeti: Kır At on beş günde bir Şam pazarında satılır, zira Abı-hayattan içmiştir. Satıldığı zaman gürbüzdür. Fakat sahibi alıp götürünce, bir hafta on gün içinde zayıflıyor; sahibi de, ölmesini görmektense satıyor. Bu suretle Kır At on beş günde bir sahip değiştiriyor (Dikme-Taş, Nehasan'da tesbit edilmiş).

2 - Gümüşhane rivayeti: Kır At Abı-hayattan içmiştir; halâ yaşar (Gümüşhaneli Torunoğlu Süleyman Çavuştan).

(11) Bu epizodun, hemen hemen aynı şekilde Bayburt rivayetlerinde mevcut olduğunu yine Abdülkadir Beyin aynı makalesinden öğreniyoruz. (Halk Bilgisi Haberleri, N. 12, Köroğlu'na dair notlar). Bu makalede haber verildiğine göre bu epizodu Bayram Ağa isminde Bayburtlu bir ihtiyar mufassal olarak biliyormuş.

(12) Elâziz'den aldığım rivayetler içinde bunlardan başka birkaç fıkra da vardır. Yukardaki rivayetlerin tamamı ile beraber zeyilde yazacağım bu fıkraları, destanın esas mevzuu ile alâkası olmadığı için, burada kaydetmiyorum.

(13) Bu hülâsa Rus Arkeoloji Cemiyeti'nin ilmi mazbatalarından nakledilmiştir. Asıl Samayiloviç'in raporunu göremedim. Abdülkadir Beye medyun olduğum buradaki hülâsaya göre, Samayiloviç raporunda, şimdiye kadar esasen kati olarak izah edilmemiş olan Köroğlu kelimesinin bu rivayetlerden birisiyle yeni bir izah şekli aldığını söylüyor: Kûroğlu = Mezaroğlu. Halbuki matbu Özbek rivayeti daha eskidir; ve orada Köroğlu'nun aslı hakkında efsane aynıdır.

(14) Von Haksthausen, 1875'de Rusça olarak neşrettiği seyahatnamesinde Köroğlu'ndan da bahseder (c. I, ss. 149-153), Bu rivayet Peter Nov isminde, Türkçe de bilen bir Alaman muhacir ağzından, Kür nehri civarında tesbit edilmiştir. (Eser hakkında kaynakçaya bakınız). Bu malûmatı da Abdülkadir Beye medyunum.

(15) Fransız seyyahı Frédéric Dubois de Montpéreux, Kafkasya'ya dair olan eserinde (c. III 1839, ss. 455-457; eser hakkında kaynakçaya bakınız) aynı rivayeti, pek az farklarla naklediyor: Köroğlu İran Şahının, gözleri çıkartılmış seyisinin oğludur; barutun icadından 40-50 sene evvel doğmuştur. Bir ismi de Karaoğlu'dur. Köroğlu'nun ortadan kaybolması hakkında, eserinde Dubois de Montpéraux'yü zikreden Von Haksthausen, aynı rivayeti naklet-mektedir; Dubois de Montpéreux'de Rustem'in torunu ile Köroğlu'nun mücadelesi rivayeti yoktur. Buna mukabil bu seyyah Köroğlu'nun bir de Karaoğlu şeklinde tesmiyesinden bahsediyor:

(16) Bu rivayeti havi olan defteri bana hocam Haydar Niyazi Bey verdi. Kendisinin söylediğine göre, Maraş'ta eşraftan Hasan Efendinin ihtiyar bir emektarında vaktiyle, Köroğlu'nun şiirlerini ve hikâyelerini havi beş altı büyük defter varmış. Bu adam Köroğlu hikâyelerine o kadar meraklı imiş ki bir gün şiirlerden birinin üzerine bir şey dökülmüş; ertesi gece okuyacağı yerdeki bu eksiği tamamlamak için hemen o gece kalkmış, Ayıntab'a giderek asıl Köroğlu hikâyelerini, şiirlerini bilen Ayıntaplı üstadından yazmış, gelmiş. Bu ihtiyar şimdi ölmüş bulunuyor. Haydar Niyazi Bey şimdi o defter-

BÖLÜM II

lerin ne olduğunu bilmiyor. Elimizdeki şiirler o ihtiyarın oğlundan alınmıştır.

(17) Bu isim, Paris rivayetinde Duna şeklindedir. Bir türküde de bu talâffuza tesadüf ettim: demek ki bu şekilde Türk kadın ismi mevcuttur. Anadolu'da Döne şeklindeki kadın isimlerine çok rastlanır.

BÖLÜM II

(1) H. Vambery - Çagatalsche Sprachstudien, s. 35.

(2) Kıraat kitaplarına geçecek kadar meşhur olan bu fıkranın tarihi bir hakikat ihtiva edip etmediğini tahkik edemedim.

(3) Maraş rivayetinde, Köroğlu'nun bu kızı Çamlıbel'e kaçırdığına dair rivayet tabii, sonradan Hasan'ın gelip babasıyla mücadele etmesi epizoduyla kabili telif değil. Bu iki mütehalif rivayete ait şiirlerin bulunması, Maraş nüshasında birkaç rivayetin bulunması ihtimalini kuvvetlendiriyor.

(4) Aynı Paris rivayetinde Bolu Beyi de var; fakat ayrı bir şahıstır. Bu isim, bütün rivayetlerde az çok yekdiğerine yakındır. Abdülkadir Beyin haber verdiği Ayıntap rivayetinde «Bolu Beyi» şekline tesadüf ediyoruz (Abdülkadir, «Köroğluna Dair Notlar» Halk Bilgisi Haberleri, No 12)

(5) Dubois de Montpéreux, c. III. ss. 455-457.

(6) Darülfünün Kütüphanesi hafızı kütüplerinden Yervant Damgacı Efendinin bana tanıtmak lütfunda bulunduğu bu kitabın ismi, **Köroğlu'nun Tercümesi Haline Göre Sergüzeştleri**'dir. 1) Köroğlunun tevkifi, 2) Köroğlu değirmenci, 3) Köroğlu'nun kılıcı, fasıllarından mürekkeptir. Hepsi otuz sahifelik bir risale teşkil eder. Kitap «Asrî kitaplar kolleksiyonu»nda ve Purat kütüphanesi neşriyatındandır (1924 tarihli. Muharriri «Ağayan»dır; kendisinin Kafkasya'da bulunduğunu ve lisanının da ora lehçesi olduğunu tahkik ettim.

(7) Paris, s. 144, İstanbul, s. 16

(8) Huluflu, s. 61.

(9) Maraş, k. 76; Huluflu, s. 35; Paris, s. 133.

(10) Huluflu, s. 63; Mahmut Ragıp **Şarkî Anadolu Türkü ve Oyunları**, s. 58.

BÖLÜM III

(1) Zeki Velidi, **Türk Tarihi Dersleri**, ss. 92-95.

(2) Huluflu, s. 92. Müellif bunu «koçak at, bay at» diye izah ediyor.

(3) Paris, ss. 24, 30, 73.

(4) Paris, s. 30.

(5) R. Proben, cilt V. s. 15: «Kara Han bu sözleri söyleyip / Çadırdan çıkıp vardı / Kara Bidev atına bindi.»

(6) **Bozoğlan** s. 14.

(7) **Dede Korkut**, ss. 7, 11.

(8) **Battal Gazi**, s. 39.

(9) Selman Mümtaz, c. 2, s. 197.

(10) Mahtumkulu Divanı (Şeyh Muhsin Fani neşri), ss. 19, 35, 38, 49, 56.

(11) Mehmet Emin, Asyayı **Vustaya** Seyahat, s. 91.
(12) R. Proben, c. IV, metin, s. 258.
(13) **Dede Korkut**, s. 39. Köroğlu'ndaki bu motifle Bamsi Beyrek hikâyesindeki «Deniz Kulunu» motifi arasındaki müşabeheti Samayiloviç de kaydetmiştir (Türkmen Edeb. taslağı).
(14) **Dede Korkut**, s. 53.
(15) Huluflu, s. 78.
(16) Elâziz.
(17) **Battal Gazi**, s. 226.
(18) Paris, s. 7.
(19) İstanbul, s.
(20) Huluflu, s. 20
(21) İstanbul, s. 11.
(22) İstanbul, ss. 26-27.
(23) Elâziz.
(24) Urfa.
(25) Paris, s. 71.
(26) R. Proben, c. IV, metin, s. 260.
(27) Abdülkadir, «Köroğlu'na Dair Notlar,» Halk Bilgisi Haberleri, Sayı 12.
(28) Mahmut Ragıp, **Şarkî Anadolu Türkü ve Oyunları**, s. 58.
(29) Özbek, s. 4.
(30) Keza, s. 71.
(31) Keza, s. 85.
(32) **Battal Gazi**, s. 28.
(33) Edebiyat zümresi mezunlarından Halit Turhan Beyin gayrı matbu tezi, s. 35.
(34) **Battal Gazi**, s. 202.
(35) **Âşık Garip**, s. 51.
(36) R. Proben, metin, c. V. s. 52.
(37) Krestomatya - Altınsarı, ss. 89-93.
(38) R. Proben, c. VIII, mukaddime; tercümesi: Halk Bilgisi Mecmuası, Sayı I, s. 62 ve müteakıp.
39) Brüder Grimm - Reclam tabı, c. I, s. 38.
(40) **Konya Halkıyat ve Harsiyat**, s. 192:

Alım Kır At gülüm Kır At
Sana binen alır murat
Hak emriyle yeşit kanat
Taşlar yollar erzanındır
Çöl ovalar erzanındır.

Bu türkü, yukarda Köroğlu'na ait olmak üzere kaydettiğimiz türküye çok benziyor.
(41) Köprülüzade, **Influences du Chamanisme**, p. 18 (Ravzat as-Safâ, Bombay tabı, c. 5, s. 20'den naklen).
(42) Elâziz.
(43) Abdülkadir, «Köroğlu'na Dair Notlar;» Halk Bilgisi Haberleri, Sayı 12.

(44) Aynı makale.
(45) Aynı makale.
(46) Sadettin Nüzhet, **Pir Sultan Abdal**, s. 62.
(47) Abdülkadir, «Köroğlu'na Dair,» Halk Bilgisi Haberleri, Sayı 12.
(48) R. Proben, c. IV, metin, s. 122-123.
(49) Paris, s. 71.
(50) Keza, s. 110.
(51) R. Proben, c. IV, metin, s. 258.
(52) Özbek, s. 20.
(53) Özbek, s, 29. Köroğlu'nun kendisi de aynı korkuyu verir (s. 3).
(54) Krestomatya - Altınsarı, ss. 89-93.
(55) Giese, ss. 31-36. Padişahın küçük oğlu, babasının gözüne ilaç olacak toprağı almak için, o memlekete yüz günlük yolda bir saraydaki bir kocakarıdan talimat alır; oraya yirmi günlük bir mağaraya varır; orda bir gem bulur; onu sallar: birçok atlar gelir. Hepsi, «Yiğidim bana bin,» derler. Şehzade hiçbirini beğenmez. Eğri bacaklı, sırtı cüzzamlı bir at gelir (Köroğlu'nun atı da tayken böyle görünüşte kötü idi); onu alır. Bu kula at onu harikalı toprağa götürdüğü gibi, Şehzadenin, o memleket padişahının kızını almasını da temin eder.
(56) Huluflu, s. 88.
(57) Urfa.
(58) Huluflu, s. 99.
(59) Köprülüzade, **Kul Mustafa ve Genç Osman**, s. 47.
(60) Huluflu, ss. 61-65.
(61) Yalvaç.
(62) Yukarda Ermeni rivayetinin hülâsasına bakınız.
(63) **Bozoğlan**, s. 4.
(64) Selman Mümtaz, c. 2, s. 164.
(65) **Konya Halkıyat ve Harsiyatı**, s. 200.
(66) Melikşah ile Güllü Han, s. 13.
(67) **İdige**, s. 35.
(68) **Elif ile Mahmud**, s. 6.
(69) **Battal Gazi**, s. 62.
(70) Thomsen, Orhon, metin IN2 ve müteakip. Türkçe tercümesi: Türkiyat Mecmuası, c. III içinde, s. 105 ve müteakıp.
(71) **Âşık Garip**, s. 51
(72) **Şah İsmail**, s. 21.
(73) Köprülüzade, **Kul Mustafa ve Genç Osman**, s. 47.
(74) Giese, s. 61, N. 17; ve Ahmet Şükrü, «Dadaloğlu Hakkında,» Halk Bilgisi Mecmuası, Sayı I, s. 107.
(75) Halk Bilgisi Haberleri, Sayı 12.
(76) Sadettin Nüzhet, **Karacaoğlan**, s. 98.
(77) **Halk Türküleri**, defter 4, s. 1 (Ger Ali türküsü); aynı eser, d. 4, s. 9; d. 5, s. 4; A. Talât. **Halk Şiirleri**, s. 117; Giese, ss. 52, 54, 58; **Konya Halk ve Hars.**, ss. 181, 190-192.
(78) Huluflu, s, 62.
(79) Maraş, k. 93, 94.

(80) R. Proben c. V, metin, s. 71.
(81) Aynı eser, s. 75.
(82) Paris, s. 141.
(83) Özbek, s. 30.
(84) İstanbul, s. 5.
(85) Paris, s. 32.
(86) Huluflu, s. 52.
(87) Keza, ss. 95-96.
(88) Keza, s. 52
(89) Keza, s. 71.
(90) Keza, s. 60.
(91) Chodzko - Rusça, ss. 18-20.
(92) Keza, s. 172.
(93) «Köroğlu'na Dair Notlar,» Halk Bilgisi Haberleri, Sayı 12.
(94) Huluflu, s. 81.
(95) **Dede Korkut**, s. 153.
(96) Huluflu, s. 52.
(97) Özbek, s. 63; Paris, s. 48.
(98) **Dede Korkut**, s. 170.
(99) **Bozoğlan**, s. 15.
(100) **Elif ile Mahmud**, s. 6.
(101) Şah İsmail, s. 15, 18.
(102) **Selam Mümtaz**, c. I' s. 267.
(103) **Elif ile Mahmud**, s. 21.
(104) **Battal Gazi**, s. 30.
(105) **Battal Gazi**, s. 9.

(106) Samayiloviç, **Türkmen Edebiyatı Taslağı**, s. 150. — Bütün Rusça eserlerden olduğu gibi bu eserden aldığım malûmatı da, onu tercüme eden Abdülkadir Beye medyunum.

(107) R. Proben, metin, c. IV, s. 260.
(108) Huluflu, s. 87; İstanbul, s. 39.
(109) Zeki Velidi, **Türk Tarihinin Umumî Hatları**, s. 31.

(110) **Türkiyat Enstitüsü** asistanlarından Abdülkadir Beyin bana şifahen verdiği malûmata göre Tarhan demirci mânasına da gelir. Özbek, s. 4'teki bu kaydın biraz aşağıda yine aynı sahifede Köroğlu'nun «Uruşda yoklaram pîrim Davutnı» demesi bu ihtimali kuvvetlendiriyor: halk itikadına göre Hazreti Davut demircilerin piridir. Yalvaç, bilhassa Ermeni rivayetlerinde ise Köroğlu'nun demircilerle münasebetleri çoktur (Ermeni rivayetinde Köroğlu'nun babası demirci olmamakla beraber demircilere yaptırdığı kılıcı bir demirci kadar tecrübe eder, kendi verdiği madenden yapılmayan kılıcı tanır).

(111) Özbek, s. 5.
(112) Keza, s. 6.
(113) Keza, s. 70.
(114) Keza, s. 89.
(115) Paris, ss. 117, 118.
(116) Maraş, k. 9.
(117) Urfa.

(118) İstanbul, ss. 8, 12.

(119) Elâziz.

(120) **Dâstanı Cengiz ve Aksak Timür**, ss. 29-30.

(121) Maraş, k. 11, 12.

(122) «Aydar han oğlu Er Köçe / Kırk çorosunu arkadaş alıp...» (R. Proben, V, 21); «Manas Çorolarını çağırdı / Kırk kişinin başı Kırgılım...» (Keza, s, 39).

(123) **Bozoğlan**, s. 5.

(124) **Dâstanı Cengiz Han ve Aksak Timur**, ss. 3, 4.

(125) Huluflu, s. 104.

(126) İstanbul, s. 23.

(127) Maraş, k. 93.

(128) Maraş, k. 93.

(129) Keza, s. 6.

(130) Keza, s. 88.

(131) Bu rivayetlerin muhtelif yerlerinde Köroğlu'nun arkadaşlarına Deliler denmektedir. Maraş rivayetinde ise deli sıfatı çok defa, Deli Hoylu, Deli Hasan, ilh... şeklinde isimlere ilâve edilmektedir. Hatta Köroğlu'na da bazı yerlerde (meselâ k. 9) «Deli Ali» denir. «Huluflu'da» da «Deli Gebiroğlu» şekli vardır. (s. 43)

(132) **Dede Korkut**, ss. 44, 85, 87 ve başka yerlerde.

(133) **Melikşah ve Güllü Han**, s. 15.

(134) Köprülüzade, **Kul Mustafa ve Genç Osman**, s. 45 Merhum Ömer Seyfettin'in güzel bir hikâyesinin mevzuu bu efsanedir.

(135) Köprülüzade, **İlk Mübeşşirler**, s. 71.

(136) Köprülüzade, **Kul Mustafa ve Genç Osman**, s. 46. Burada kahramanın ismi «Gazi Divane Hüseyin»dir. (Tamaşvarlı İbrahim Naimeddin'in **Hadikatüşheda** adlı eserinden naklen.)

(137) **Dede Korkut**, s .142.

(138) Keza, s. 165.

(139) **Elif ile Mahmud**, s. 21.

(140) Bu Uzoğlu terkibindeki «Uz» kelimesinin bu şekilde okunacağını tahmin ediyor ve Oğuz manasına olması ihtimalini görüyorum. Oğuz ismi bir de Paris rivayetinde geçmektedir: bir yerde Köroğlu'nu bir «Oğuz» diye tesmiye ederler (Chodzko, Rusça tercümesi, s. 113, Kars-Perizat hikâyesinde. Aynı sahifedeki notta Chodzko der ki: «Oğuzlar Acan havalisinde toplanmışlardır; bunlar bir Moğol kabilesidir. Oralarda Oğuz kelimesi mecazen 'Vampir' [Canavar] manasına da gelir.»)

(141) Huluflu, s. 24.

(142) **Şahnâme**, Tahran tabı, 1267, c. I, s. 155-187.

(143) Millî Tetebbüler, c. I, Sayı 3, s. 447.

(144) Köprülüzade, **Türk Edebiyatı Tarihi**, s. 62.

(145) **Dede Korkut**, s. 13.

(146) R. Proben, c.V, metin, ss. 12-15.

(147) İdige, s. 28.

(148) Elâziz, Aynı rivayetin Bayburt'ta mevcut olduğunu yukarda görmüştük.

(149) İstanbul, s. 32.
(150) **Battal Gazi**, s. 108.
(151) Keza, s. 155.
(152) **Şah İsmail**, ss. 23-26.
(153) **Dede Korkut**, s. 43.
(154) **Elif ile Mahmud**, ss. 18, 19, 21.
(155) Maraş, k. 40-41.
(156) **Hurşid ile Mahmihri**, s. 65.
(157) **Battal Gazi**, s. 64.
(158) Chodzko, Rusça tercüme, s. 158.
(159) Urfa.
(160) **Dâstanı Cengiz Han ve Aksak Timur**, s. 25
(161) Huluflu, ss. 25, 36; Paris, s. 57; Maraş, k. 97, 100, 101, ilh...
(162) **Dede Korkut**, s .119; **Battal Gazi**, s. 21.
(163) Halk hikâyeleri namı altında zikrettiğimiz hikâyeler hakkında methaldeki mutalâalarımıza bakınız. Biz burada, destanımızın masal unsurlarını, hemen hemen tamamen, Türk halk hikâyelerindeki motiflerle karşılaştırdık; umumî masal motifleri hakkında Otto Spies'in yukarda ismi geçen kitabına bakınız.
(164) **Kerem ile Aslı**, s. 55.
(165) Keza, s. 37.
(166) **Raznihan ile Mahfiruze**, s. 16.
(167) Maraş, k. 85.
(168) Huluflu, s. 90.
(169) Maraş, k. 44.
(170) Keza, k. 44.
(171) Keza, k. 90.
(172) Sadettin Nüzhet, **Bektaşî Şairleri**, s. 197.
(173) Özbek, s. 10.
(174) Huluflu, s. 27.
(175) Özbek, ss. 6, 78.
(176) Keza, ss. 6, 38, 39.
(177) Keza, s. 3.
(178) Özbek, s. 63.
(179) **Battal Gazi**, s. 203.
(180) **Elif ile Mahmud**, s. 12.
(181) **Dede Korkut**, s. 121.
(182) Paris, s. 9.
(183) **Dede Korkut**, s. 66.
(184) **Bozoğlan**, s. 54.
(185) Giese, s. 31.
(186) **Asuman ile Zeycan**, s. 26; **Âşık Garip**, s. 47.
(187) **Melikşah ile Güllü Han**, s. 17; **Şah İsmail**, s. 36.
(188) **Elif ile Mahmud**, s. 32.
(189) Köprülüzade, **Kul Mustafa ve Genç Osman**, ss. 39. 49. 50.
(190) İstanbul, s. 32.
(191) Maraş, k. 99.
(192) **Razmihan ile Mahfiruze**, s. 7; **Derdiyok ile Zülfüsiyah**, s. 9; **Kurbani**, s. 5.

(193) **Arzu ile Kanber**, s. 37, 38.

(194) **Âşık Garip**, s. 9.

(195) Köprülüzade, **İlk Mutasavvıflar**, s. 99.

(196) Vambery, **Voyage d'un faux Derviche**, p. 283.

(197) **Melikşah ile Güllü Han**, s. 4.

(210) Maraş, k. 99'dan itibaren.

(199) **Kerem ile Aslı**, s. 5.

(200) **Elif ile Mahmud**, s. 7.

(201) Sadettin Nüzhet, **Bektaşi Şairleri**, ss. 451, 482.

(202) Keza, s. 490.

(203) Bu motifin Arap, Yunan ve Kafkas masallarında mevcudiyetlerine dair bakınız: Otto-Spies, **Türkische Volskbücher**, s. 30.

(204) Yalvaç, Elâziz.

(205) Grimm, 6 ıncı masal (C. I, s. 34).

(206) H. Turhan Beyin tezi, ss. 40, 45.

(207) Âli'nin **Künh-ül-axbâr**'ından (c. 5, ss. 58, 61) naklen, Köprülüzade, **İlk Mutasavvıflar**, s. 55.

(208) Barthold, **Orta Asya**, s. 87.

(209) **Bozoğlan**, s. 7.

(210) Maraş, k. 99'dan itibaren.

(211) Urfa.

(212) Özbek, s. 3.

(213) Paris, s. 154.

(214) İptidaî kavimlerde, insanın vücudundan alınmış herhangi bir şeye—saç, tırnak, ilh...— yapılan bir tesir o insana da yapılmış addolunmaktadır. Masallarda, üç kıldan birinin yakılmasıyla onun sahibi haberdar olur, ve bu ekseriya vücudunu bir ateş kaplamak suretiyle olur. Bu itibarla bu motifin iptidaî kavimlerdeki bu sihrî anane ile alâkası görülmektedir.

(215) İstanbul, s. 45; Elâziz.

(216) Elâziz.

(217) Özbek, s. 42.

(218) Huluflu, s. 23.

(219) **Battal Gazi**, ss. 194—205.

(220) Özbek, s. 3.

(221) Keza, s. 71.

(222) Paris, s. 159.

(223) Keza, Ayvaz'ın kaçması epizodu, Rusça tercüme, s. 149.

(224) Huluflu, s. 89.

(225) **Maraş, k.** 103.

(226) Paris, s. 65. Huluflu, s. 46.

(227) R. Proben, C. IV, metin, s. 261.

(218) Maraş, k. 120.

(279) **Âşık Garip**, ss. 35-36.

(230) **Tahir ile Zühre**, s. 35.

(231) **Bozoğlan**, s. 9. Bu adam, Mirza Memet, Yusuf Bey ve Ahmet Beyi öldürmeyi taahhüt eder. Buna mukabil—bizim hikâyemizdeki Keçeli Hamza gibi—Güzelşah'ın kızını alacaktır.

(232) Huluflu, s. 23.

(233) Paris, ss. 64, 94, 132, 166.

(234) Urfa.

(235) Maraş, k. 55.

(236) Huluflu, s. 80.

(237) **Kerem ile Aslı**, s. 28.

(238) **Bozoğlan**, s. 30-31.

(239) Köprülüzade, **Kul Mustafa ve Genc Osman**, s. 6.

(240) Aynı eser, s. 73.

(241) Aynı eser, s. 67; şiirler, N. 29.

(242) Köçerli, c. I, cüz I,s. 164-165.

(243) Huluflu, s. 85-86; Maraş, k. 15.

(244) Köprülüzade, **Millî Edebiyatın İlk Mübeşşirleri**, s. 72-73, haşiye.

(245) Sadettin Nüzhet, **Pir Sultan Abdal**, s. 61, No. 81.

(246) Sadettin Nüzhet, **Bektaşi Şairleri**, s. 163.

(247) Köprülüzade, **İlk Mutasavvıflar** («Velâyetname-i Hacı Bektaş»tan naklen), s. 38.

(248) **Kerem ile Aslı**, ss. 24, 50.

(249) Özbek, s. 11.

(250) Köprülüzade, Gevheri s. 6; Âşık ismindeki sazşairinin şu beyti:

Gelen kervandan sorayım
Niçin eğlendi gelmedi?

(251) Dede Korkut, s. 50.

(252) A. Baha, «Bey - Böyrek»; Millî Mecmua, sayı 122.

(253) Özbek, s. 77.

(254) Urfa.

(255) Özbek, s. 2.

(256) Köroğlu, çocuğu olmadığından, sonunda kırk Yiğide hor olmuştur (Özbek s. 46). Köroğlu'nun çocuğu olmadığı Özbek rivayetinde bu suretle tasrih edilmiştir. Azeri rivayetlerinde de Köroğlu'nun oğlu epizodu görülmez. Paris rivayetinde, gözlerine şifa olacak suyu içtiği için Köroğlu'na «Beni evlat yüzüne hasret bıraktın, seni de Allah evlat yüzüne hasret bıraksın!» diye inkisar etmiştir; ve babası, çocuğu olmaması bundandır (Paris, s. 10). Anadolu rivayetlerinden Urfa rivayetinde de Hasan Bey, Köroğlu'nun oğlu değildir. Diğer rivayetler, Köroğlu'nun bir oğlu olduğunu tasrih ederler. Tobol rivayetinde, Köroğlu'nun züriyeti olmamasına Köroğlu tarafından soyulan bir ihtiyarın inkisarı sebep olmuştur (R. Proben, c. IV, metin, s. 280).

(257) Özbek, s. 18.

(258) Keza, s. 44. Hızır herhalde eski Türk ilâhlarından birinin veya birkaçının yerini tutmuştur. Bunun İslâmi şekli için bakınız: Kur'an, 18 inci Kehif Suresi, 58 inci ayetten itibaren. Çehlten=Kırk Vücut, Kırk Gaip Erenler.

(259) R. Proben, c. V, metin, s. 3.

(260) Keza, s. 5.

(261) Keza, s. 211.

(262) Bektaşi şairlerinden biri de onu şöyle tavsif ediyor:

Deryalar nazırı boz atlı Hızır
Her nerde, çağırsam orada hazır.

(Sadettin Nüzhet, **Bektaşi Şairleri**, s. 398).

(263) **Dede Korkut**, ss. 15-17.

(264) **Battal Gazi**, s. 139.

(265) Halit Turhan, **Battal Gazi** (gayri matbu tez), s. 8.

(266) **Kurbani**, s. 22-23.

(267) **Ferhad ile Şirin**, s. 20.

(268) **Ferhad ile Şirin**, taşbasması, s. 37.

(269) **Elif ile Mahmud**, s. 6.

(270) Keza, s. 39.

(271) **Dâstanı Cengiz Han ve Aksak Timür**, s. 32.

(272) **İlk Mutasavvıflar**, s. 223. Hızır'ın büyük sofilere, dervişlere yardımları, onların musahibi olması hakkında bakınız: aynı eser, ss. 34, 37.

(273) **İdige**, s. 27. **İdige Destanı** (Kazak rivayeti) dini unsurları ehemmiyetsiz olmak itibariyle **Manas Destanı**'na daha yakındır. İdigenin hamileri olan Azrail, Cebrail, Ömer, Osman, Ebubekir, Azrat Ali Baba, Muhammed adlı pirlere hikâyede pek az tesadüf olunuyor.

(274) Sadettin Nüzhet, **Pir Sultan Abdal**, s. 36, No. 24.

(275) Sadettin Nüzhet, **Pir Sultan Abdal**, s. 48, No. 52.

(276) Otto Spies, **Türkische Volksbücher**, s. 128.

(277) Paris, Rusça tercüme, s. 121.

(278) Samayiloviç, Rapor.

(279) Selman Mümtaz, c. I, s. 263.

(280) **Bozoğlan**, s. 35.

(281) Keza, s. 16.

(282) Keza, s. 34.

(283) Özbek, s. 11, 83.

(284) Köprülüzade, **Kur Mustafa ve Genç Osman**, ss. 39-40.

(285) Maraş, k. 66.

(286) Özbek, s. 7.

(287) Keza, s. 44.

(288) Keza, s. 40.

(289) Keza, s. 38.

(290) R. Proben, c. V, metin, s. 18.

(291) Istanbul, s. 43.

(292) Paris, s. 153.

(293) Özbek, s. 71.

(294) Paris, s. 92.

(295) Keza, s. 58.

(296) On dokuzuncu asrın Anadolu Türkmen şairlerinden Dadaloğlu, şiirlerinde kılıçtan, mızraktan bahseder (bakınız: Halk bilgisi Mecmuası, Sayı I, s. 107).

(297) R. Proben, c. V, metin, s. 66.

(298) Selman Mümtaz, c. I, s. 267: «Toplar atar kalasından / Hak saklasun belasından...» ve, s. 265; «Gülle değer nişan kalur arada».

(299) **Kerem ile Aslı**, s. 101.

(300) Özbek, s. 39, 51.
(301) Paris, s. 117.
(302) **Şah İsmail**, s. 26.
(303) Huluflu, s. 47.
(304) **Maraş**, k. 108.
(305) Maraş, k. 115.
(306) Maraş, k. 72.
(307) Paris, s. 48.
(308) Köprülüzade, «Türk Edebiyatının Ermeni Edebiyatına Tesirleri», Ed. Fak. Mecm,. sene 2, Sayı I.
(309) Selman Mümtaz, c. I, s. 250. Kerem, «San'an gibi, Kuran'ı atıp domuz güttüğümü, Mehdi'yi terkedip İsa'yı tuttuğunu, mescidinin kilise olduğunu,» söyler. Şeyh San'an'ın Ermeni olduğuna dair diğer halk şairlerinde rivayetler vardır. Meselâ:

Şeyh San'an kimi ollam Ermeni
Secde kıllam beste zünnara sabah

(anonim şiir; aynı eser, s. 381)

(310) Paris, s. 172.
(311) Mehmed Emin, **Asvavı Vustaya Seyahat**, s. 131.
(312) **Mahtumkulu Divanı**, Şeyh Muhsin Fanî neşri, s. 29, No. 10. Bu Türkmen şairi, ve onun şiirleri hakkında, Zeki Velidi Beyin tenkidî makalesine bakınız: Türkiyat Mecmuası, c. II.
(313) Müderris Ahmet Zeki Velidî Beyin gayrı matbu Türk Tarihi dersleri; Safeviler (İskender Münşi, s. 105'den naklen).
(314) **Kurbani**, s. 15.
(315) Selman Mümtaz, c. I, s. 266.
(316) Huluflu, s. 45.
(317) Samayiloviç, **Türkmen Edebiyatı**, s. 155.
(318) **Bozoğlan**, ss. 4, 7, 38.
(319) Köprülüzade, **Kul Mustafa ve Genç Osman**, s. 5.
(320) Aynı eser, Naima'dan naklen, s. 42.
(321) Selman Mümtaz, c. I, s. 124.
(322) Erzurum rivayetinde (Abdülkadir, Köroğlu'na dair, H. B. Haberleri, sayı 12), Köroğlu'nun babasının Efendisi Gencede Murat Handır. Paris rivayetinde de bu isim Türkistan Padişahı Murat'tır.
(323) Köprülüzade, **Sasşairleri**, s. 33.
(324) Maraş, k. 56, 105.
(325) Köprülüzade, **Kul Mustafa ve Genç Osman**, s. 38.
(326) Hammer, c. I, s. 106. Bu menkıbe için bakınız: Giese, **Âşık Paşazade Tarihi**, ss. 17-18.
(327) İstanbul, s. 12.
(328) Elâzız.
(329) Paris, s. 114.
(330) Keza, s. 100.
(331) Keza, s. 129.

(332) Naîma, c. I, s. 284 (eski, tarihsiz tab'ı).

(333) Köprülüzade, **Sazşairleri**, s. 51.

(334) Türk destanlarında, hikâyelerinde kahramanların kör edildiği çok görülür: Melikşah'ı annesinin köretmesi (**Melikşah ile Güllü Han**, s. 14), Şah İsmail, babası tarafından—kıskançlık saikasiyle—bu felâkete uğratılması (**Şah İsmail**, s. 34) gibi.

Kör bir «Div-kahraman»ın oğlunun «Oss» efsanelerinde mevcut olduğunu Müderris M. G. Dumézil'in **Légendes sur les Nartes** ismindeki kitabında (s. 55) görüyoruz. Bu motifin Osslarda münferit olduğunu ve sonradan Köroğlu hikâyesinden geçmiş olmasının çok kuvvetle muhtemel olduğunu M. G. Dumézil kendisi bana şifahen söyledi.

BÖLÜM IV

(1) **Aksak Timur** ve **İdige** de halk muhayyelesinde aynı tipleri arzederler. Aksak Timur halktan çıkmış, zulüm görmüş ve Hanlara karşı isyan etmiştir; kendisi gibi çoban arkadaşlarını kandırır, peşinden sürükler. Bir eski kervansaraya konarlar. «Azan tozan, anadan babadan bezen oğullar», zenginlerden kaçan köleler, onun başına toplanırlar.

İdige de öldürüleceğini sezmiş, Tohtamış'tan ayrılmış, sonunda intikamını almıştır.

(2) Harbin bu ulviyeti telâkkisini başka destanlarda da görmek mümkündür. İslâmiyetteki cihadın sevabı, bunun için Türklerce çok benimsenmiştir. **Bozoğlan** hikâyesindeki: «Bir Kılıç vurmanın sevabı kırk yıllık taâttan iyidir» düsturu buna en iyi misal olabilir (**Bozoğlan**, s. 13).

(3) Mukayese ediniz: **İdige**'de, Nureddin'e, Tohtamış'ın ihtiyar arkadaşlarından birisinin, «Eğer düşmanın aman dilerse öldür, yok, korkmazsa dokunma,» diye tenbihi.

(4) Mukayese ediniz: Köprülüzade, **Kul Mustafa ve Genç Osman**, s. 68'teki bir şiir:

Bir yiğit cıdasın almış destine — Haber vermiş düşmanına dostuna
Gafilken varmazuz düşman üstüne — Var hazır ol diyen Erenlerdeniz.

(5) R. Proben, c. V, metin, s. 69.

(6) Ahmet Zeki Velidi, **Türk Tarihinin Umumi Hatları**, s. 31.

(7) Bu muhim fikir üzerinde muhtelif rivayetlerdeki parçaları burada toplamayı faydalı gördüm.

1) Maraş rivayetindeki parçalar:

k. 24 ten:

Ayvaz gitti ben dünyayı neyleyim — İnip enginlere yaslanmalıdır
Beyler öldü şen dünyayı neyleyim — Yaldız mızrak suda ıslanmalıdır

Koç yiğit ucundan belim üzüldü — Düşman geldi arnacıma düzüldü
Tüfek icad oldu mertlik bozuldu — Eğri kılıç kında paslanmalıdır

k. 67 den:

Kızlar ağlan Han Ayvaza — Sim bilekli o zorbaza
Kim binsin Kara Kaytaza — Öldürdüler Han Ayvazı

Köroğlu der vâdem yetti
Usta Firenk puştluk etti
Tüfek çıktı mertlik gitti
Öldürttürdü Han Ayvazı.

2) Köprülüzade, Sazşairleri, No. 15:

Benden selâm olsun Bolu Beyine
Ok gıcırdısından kalkan sesinden
Çıkıp şu dağlara yaslanmalıdır.
Dağlar seda verip seslenmelidir

Düşman geldi tabur tabur dizildi
Tüfek icad oldu mertlik bozuldu
Alnımıza kara yazı yazıldı
Eğri kılıç kında paslanmalıdır

Köroğlu düşer mi yineş anından
Kır At köpüğünden düşman kanından
Ayırır çoğunu er meydanından
Çevrem dolup şalvar ıslanmalıdır.

3) Elâziz rivayetinden:

Çakmaklı tabancanın çıktığı zaman Köroğlu çobanın birisinden zorla alacak oluyor.

Çoban, «yanaşma, vururum!» diyor. Köroğlu elini kaldırıp «Vur bakalım nasıl şeydir,» diyor, Çoban ateş edince canı yanıyor ve bu şiiri söylüyor:

Delikli demir çıktı mertlik bozuldu
Gitti dünya merd elinden kaldı namerd ortada.

4) Baron von Haksthausen'in tespit ettiği bir rivayete göre de: «Bayezit'le Tiflis arasındaki Oğlu Dağı'na Köroğlu barut çıktıktan sonra gelmiş bir tüccarın belinde bir garip alet görmüş, ne diye sormuş. Tabanca olduğunu sûret-i istimâlini söylemişler ve bir köpeği de orada öldürmüşler. O vakit Köroğlu düşünmüş ve «Allahaısmarladık Köroğlu, senin maksadın hasıl oldu», demiş. O günden itibaren de ortadan kaybolmuş.»

(8) Milli Türk kadınıyla İslâmi Türk kadınının mukayesesi için bakınız: Köprülüzade, **Türk Edebiyatı Tarihi**, s. 197: Orhon kitabeleri ideolojisiyle Kutadkubilik ideolojisinin mukayesesi.

Kocasını mahpustan kurtarıp onunla beraber harekâta geçen bir Türk kadını tipini de bize Kaçak Nebi'nin karısı veriyor. (Bakınız: Ahmet Caferoğlu, Kaçak Nebi destanı, Azeri Türk, 1928, sayı, 13, 14, 17).

(9) Köprülüzade, **Sazşairleri**, s. 51 («A. Jaba, **Ruceuil de notions et récits Kouourdes**'den naklen).

(10) Selman Mümtaz, c. 2, s. 157.

(11) Huluflu, s. 36.

(12) Abdülkadir, «Köroğlu'na Dair», Halk Bilgisi Haberleri, Sayı 12.

BÖLÜM V

(1) Tobol rivayetinde (R. Proben, c. IV, metin, s. 258-262) birkaç tane, manzum denilemeyecek kadar bozuk parça vardır. Bunların Azeri rivayetlerinden geçtiği tahmin olunabilir; meselâ, s. 261'deki parça şöyle başlıyor: «Bul Bek sini tutkan künlerini boldı». Bakınız Paris, s. 145'teki şiir.

(2) Özbek, s. 15 ve başka yerlerde; İstanbul, ss. 12, 13.

(3) Bu şiir İstanbul rivayetinin üç tabından baskısından tamamlanmıştır. (Kaynakçaya bakınız.)

(4) Ahmet Kutsi, «Köroğluna Dair», Halk Bilgisi Mecmuası, Sayı I, s. 110.

(5) Köprülüzade, **Sazşairleri**, s. 47; Evliya Çelebi, c. I, s. 638, c. 5, s. 283.

(6) Köprülüzade, **Sazşairleri**, s. 32.

(7) Aynı eser, s. 41.

(8) Köprülüzade, **Sazşairleri**, s. 50.

(9) Sadettin Nüzhet, **Gevheri**, s. 10.

(10) Sadettin Nüzhet, **Karacaoğlan**, ss. 100-101.

(11) S. Nüzhet, **Bektaşi Şairleri**, s. 126. Gedâ Musli hakkında bakınız: Aynı eser, s. 124.

(12) Selman Mümtaz, c. I, s. 356.

(13) Selman Mümtaz'ın ismini söylediği bu şair hakkında bakınız: Feridun Köçerli, **Azerbaycan Edebiyatı Tarihi Materyalları**, c. 2, hisse 1. Müellif bu şairin Mirza Abdullah (Âsî) ile muasır olduğunu söylüyor; demek ki bu XIX uncu asrın ikinci nısfı şairlerindendir. (Âsî için bk.: aynı eser ve aynı cilt, ss. 146-175).

(14) Köprülüzade, **Sazşairleri**, ss. 50-51.

(15) Köprülüzade, **Sazşairleri**, s. 51.

(16) Mehmed Emin, **İstanbul'dan Asyayı Vustaya Seyahat**, s. 131 ve müteakip.

(17) Sadettin Nüzhet, **Karacaoğlan**, s. 34.

(18) Maraş, k. 85.

(19) **Kerem ile Aslı**, s. 37.

(20) Huluflu, s. 63.

(21) Sadettin Nüshet, **Karacaoğlan**, s. 115.

(22) Seyranî, s. 103.

(23) Sadettin Nüzhet, **Karacaoğlan**, s. 49.

(24) Huluflu, s. 81.

(25) Sadettin Nüzhet, **Gevherî**, s. 64.

(26) Köprülüzade, **Emrah**, s. 31.

(27) **Keremi le Aslı**, s. 70.

(28) Maraş, k. 103.

(29) Köprülüzade, **Gevheri**, s. 6.

(30) Samayiloviç, **Türkmen Edebiyatı Taslağı**, ss. 158-159.

(31) **Bozoğlan**, s. 58.

(32) Keza, s. 62.

(33) Keza, s. 63.

(34) Keza, s. 72.

(35) Samayiloviç, **Türkmen Edebiyatı**, ss. 158-159.

(36) Haldar ismine bir de «Kaldar» şeklinde, **Dâstanı Nesli Cengiz Han**'da tesadüf olunuyor (s. 16). Bu, Oğuz destanlarındaki «Kanklı» efsanesinin kahramanıdır: Çengiz Han'a arabayı öğreten o olmuştur. Köroğlu'nu hep Türkmen Beyleriyle münasebettar gösteren Özbek rivayetinde bu Haldar Bik'in de «Kanklı» Beylerinden olarak bu suretle gösterilmesi pek muhtemeldir.

Bozoğlan hikâyesinde **Köroğlu Destanı**'nın bu suretle inikâsından başka,

birçok şiirlerdeki müşabehet-meselâ **Bozoğlan**, s. 76'daki parça - gösteriyor ki bu hikâye **Köroğlu** Destanı'nın bir devamı, bir taklidinden başka bir şey değildir.

(37) Köprülüzade, **Sazşairleri**, s. 51.

(38) Köprülüzade, **Sazşairleri**, ss. 54, 59.

(39) Halk Bilgisi Mecmuası, Sayı I, s. 114.

(40) Huluflu, ss. 70-71'de bu parça üç kıta halinde mevcuttur.

(41) Mahmut Ragıp, **Şarkî Anadolu Türkü ve Oyunları**, s. 58.

(42) Bu parça Huluflu rivayetinde mevcut olduğu gibi (s. 63) **Karacaoğlan** (s. 115); ve **Seyranî**'de de (s. 103) aynı mahiyette, aynı redifte şiirler vardır. Abdülkadir Bey, Kazak halk şiirleri arasında da buna benzer bir parçanın bulunduğunu bana söyledi.

(43) **Gesänge russicher Kriegsgefangener**, ss. 165-166; notası: s. 73.

(44) V. Uspenski, V. Belayef; **Türkmenskaya Muzika**, Moskva, 1928; notalar: s. 200, N. 26; s. 203, No. 30; s. 322, No' 76; s. 335, No. 85. Bu eserde, **Köroğlu**'na dair de, 22, 25-26, 84, 112, 113, 127, 128, 143, 158, 159, 163 üncü sahifelerde kayıtlar varsa da, bunlar, yeni bir şey teşkil etmiyor. Yalnız s. 26'da, diğer rivayetlerde bulunmayan bir şiirin tercümesi vardır.

(45) Giese, s. 57, No. 9.

(46) Aynı eser, s. 85.

(47) Hüseyin Avni, «Ata Dair Türküler»; Halk Bilgisi Haberleri, Sayı 13.

(48) «.../Bu oyun, iki dadaş (genç erkek) tarafından karşı karşıya oynanır. Ellerinde iki bıçak yerine (Hançer barında olduğu gibi(yalnız sağ elde bir kama bulunur. Oyunun vaziyet-i umumiyesi Hançer barına (s. 15'te bahsedilmiştir) benzer. Fakat bunda hareketler kamaya nazaran yapılır. Oyunun yürüme ve koşması Hançer barından daha fazla olduğu gibi, hücum hareketleri de iki mübarizin muharebesi şeklindedir. Oyunda diz kırma hareketleri fazla olup, vücut da Hançer barından daha fazla harekete iştirak eder. Bu bar bilhassa düğünlerde güveyi gezdirmeye çıkarırken iki dadaş tarafından düğün alayının önünde yürümek suretiyle oynanır. Ve yürümeler ekseriyetle oturma vaziyetinde ve yekdiğerine hücum şeklindedir. İsminden de anlaşıldığı veçhile bu oyun Köroğlu'na isnat edilmektedir. Oyundaki maharet kamaların hücumuna üstadane mukabeledir. Rivayete göre bu oyunu oynarken kamalarını havaya atarak arka taraftan ağızlarıyla yakalamak gibi büyük ve tehlikeli hünerler gösteren oyuncular varmış. Bu oyunun güftesi de mevcut olup bağlaması şudur:

Köroğlu'nun kör bıçağı
Ayvaz'ın gümüş bıçağı
Yere sürünür saçağı
Vur Ayvaz'ım vur
Kır Ayvaz'ım kır
Dön Ayvaz'ım dön
Vur Ayvaz'ım vur

Oyunun yürümesi ve ağır hareketleri bağlamalara; ve koşma, hücum hareketleri nakarata tekabül eder.» (Sırrı Numan, **Erzurum Oyunları**, s. 16).

(49) Huluflu, s. 7.

(50) Bu havayı ben de çok işittim. Sivas'ın Reşadiye kazasından Mehmet Ağa da bana oralarda bu âdetin mevcut olduğunu söyledi.

(51) Şerif Necati, «Yirce'de Düğün Adetleri», Halk Bilgisi Haberleri, Sayı 8.

(52) Bu darbımesel ve tabirler Huluflu'nun eserinin 6-7 nci sahifesindedir.

(53) Chodzko, Rusça tercüme.

(54) **Paphlogonia**, s. 150.

(55) Mehmet Akif, **Safahat**, birinci kitap, s. 148.

(56) Samayiloviç, **Türkmen Edebiyatı**, s. 157.

(57) Abdülkadir, «Köroğlu'na Dair»; Halk Bilgisi Haberleri, Sayı 12.

(58) Bu sayılan hikâyeler gösteriyor ki Azerbaycan Türkleri arasında bizce malum olmayan daha birçok halk hikâyeleri mevcuttur; ve çoğu sazşairleri etrafında teşekkül etmiştir. Valih, Garip, ilh., gibi şairler için bakınız: Selman Mümtaz, **İlşairleri**.

(59) Asıl Köroğlu'nun destanî ananesi göçebe Türkler, bilhassa Türkmenler arasında kuvvetli olması lâzımdır. Chodzko, **Köroğlu** tercümesinin başında, İran Türkmen aşiretlerinin Acemlere karşı harplerinde, düşman karşısında kendilerine cesaret vermek için **Köroğlu Destanı**'ndan parçalar, şiirler okuduklarını söylüyor.

(60) Vambéry, **Voyage d'un faux Derviche**, p. 283.

(61) Richard Leonhard, **Paphlagonia**, ss. 17-18. Müellif bu dağın ismini şayanı dikkat bulur. Zira Köroğlu efsanevî bir şahsiyettir; ve Türk destanında aşağı yukarı Robin Hood rolünü oynar. **Köroğlu Destanı**'nın geniş intişar sahasından, tevlit ettiği diğer coğrafî isimlerden bihaber olan müellif bu ismi eski bir namın (Kara Ağılı, Çam Ağılı gibi) halk iştikakına göre tahrifine atfediyor.

(62—66) Pagirev, **Zapiski**, ss. 129-130. Bu eser Kafkasya'nın çok mufassal bir haritasına yapılmış endekstir. Ben, Kafkas Azerbaycanı ve Kafkasya'nın bugün Türkiye'ye geçmiş Kars, Bayezit havalisindeki coğrafî isimler için bunu esas ittihaz ettim. Bu mufassal haritayı göremediğimden, başka yerlerde gösterilen mevkileri bunlarla mukayese etmek mümkün olmadı. Yalnız, bu isimlerden bu endekstekilere tekabül etmesi ihtimali olanlara işaret ettim.

(67) De montpéreux, vol. III, s. 454.

(68) Pagirev, **Zapiski**, ss. 129-130.

(69) Baron von Haksthausen, ss. 148-153.

(70) Çirekov, s. 508.

(71—78) Pagirev, Zapiski.

(79) Huluflu, s. 3.

(80) R. Leonhard, **Paphlagonia**, s. 150.

(81) **Nouveau voyage de Constantinople à Bassora**, Paris, 1880.

(82) **Anatolien**, ss. 267-268.

(83) Köprülüzade, **Sazşairleri**, s. 51.

(84) Abdülkadir, «Köroğlu'na Dair», Halk Bilgisi Haberleri, Sayı 12.

(85) Huluflu, s. 4.

(86) Abdülkadir, **Rapor**, s. 55 ve müteakip.

(87) Zeki Velidi, «Azerbaycan Etnografyasına Dair», Yeni Kafkasya, Yıl 4, Sayı 19.

(88) Çirekov, s. 508.

(89) Evliya Çelebi, c. 3, ss. 236, 238.

(90) Köprülüzade, Sazşairleri, ss. 54, 57.

(91) A. D. Mordtmann, **Anatolien**, s. 158.

(92) Abdülkadir, «Köroğlu'na Dair», Halk Bilgisi Haberleri, Sayı 12.

(93) Huluflu, ss. 3-4.

(94) Hocam Azerbaycanlı Seyit Salih Efendiden.

(95) Evliya Çelebi, c. 3. ss. 232-233.

(96) Kepekçioğlu Tevfik Efendiden.

(97) Anadolu'da eski cadde bakıyelerine halk ekseriya Bağdat caddesi adını veriyor. Nitekim Mudurnu civarında da büyük taşlarla döşenmiş bir kaç yol bakiyesi Bağdat caddesinden kalma telâkki edilmektedir.

(98) Kepekçioğlu Tevfik efendiden.

(99) Abdülkadir, «Köroğluna Dair», Halk Bilgisi Haberleri, Sayı 12.

(100) Abdülkadir, «Köroğluna Dair», Halk Bilgisi Haberleri, Sayı 12.

(101) Aynı makale.

(102) Maraş rivayetinin bir yerinde kahramanların isimlerini ve memleketlerini gösteren bir cetvel var ki bunu ben bu isimle zikrettim. Bu liste için ss. 74-75'e bakınız.

(103) Askar-Tav Tiyanşan'ın en mukaddes noktasıdır. Oğuzname'de ismi geçen Izık-Art (=Asık-Art) Dağı budur. Şark Türk destanlarında

Askar Askar Askar-Tav
Askar'dan biyik tav bar mı

veya:

Askar Askar Askar-Tav
Askar'dan biyik tav bolmas
Balaban turgay çırlap uçup yite almas
Bavırına közen kazıp öte almas

diye tavsif edilen bu dağ Anadolu Türklerine de geçmiştir:

Atıma bindim de gittim Aşkar'a
Çok güzel sevdim de aydın aşkâra

(Zeki Velidi, **Bugünkü Türkistan**, ss. 9-10) Bu dağ **Köroğlu'ndan başka Bozoğlan** hikâyesinde de görülür (s. 10).

F. Taeschner, **Das Anatolische Wégenetz nach Osmanischen Quellen** ismindeki eserinde (II; 2, 8) Erzincan ile Sıvas arasında bir Aşkar Ovası kaydeder.

(104) «Rum» kelimesine bakınız.

(105) «Han-Tanrı»nın kollarından «Manas-Tav»ın şimalinde «Kazlık-Tav» kâindir. Bu dağ Garp istikametinde uzanarak «Kara Tav»ı teşkil eder (Z. Velidi, **Bugünkü Türkistan**, ss. 8-10) **Köroğlu Destanı**'nda yalnız Kazlı Göl ismine tesadüf ediyoruz. Kazlık-Dağ ise **Dede Korkut**'ta, dağ ismi olarak, son-

ra kahramanlara (Kazlık Koca) ve atlara (Kazlık At) verilmiş isim olarak görülüyor.

(106) Kara-Tağ: Oğuznamelerde (**Dede Korkut**: Karşı yatan Kara Tağ) ismi geçen bu dağ 64 derece 50 dakika tul ve 44 derece 50 dakika arzda kâindir. Tiyanşan'ın en garp koludur (Z. Velidi, **Bugünkü Türkistan**, s. 8; **Türkistan Coğrafiya-yı Tarihisi Dersleri**, s. 11).

(107) Özbek rivayetinde Kandihar, Tacik Tülek'in tavsifi, Türklerin korkak Tacikler hakkındaki düşünüşlerini göstermek itibariyle mühimdir.

Gazi Ayıntap rivayetinde (Abdülkadir, «Köroğluna Dair», Halk Bilgisi Haberleri, Sayı 12) bu tipi tamamen temsil eden Esnaf Bezirgândır. Köroğlu Gürcistan seferine gideceği zaman bu Bezirgân: «Evde unum yok, değirmene gideceğim; harmanda cercerimiz var; kış için bulgur, odun yok», diye bahaneler bulur, Köroğlu'na refakat etmez.

(108) Rum (İstanbul), ondan uzak bulunan Türklerce efsanevi bir belde mahiyetinde kalmıştır. Tobol ve Paris rivayetleri Köroğlu'nu İstanbul'la mücadele ettirirler. Şark Türklerinde Hunkâr ismiyle İstanbul Padişahları her zaman yadedilmektedirler. (Bu hususta Abdülkadir Beyin makalesine bakınız: Halk Bilgisi Haberleri, Sayı 5; **Köroğlu**'nun Özbek rivayetinde de Hunkâr Şah Kızılbaşların padişahıdır). **Aksak Timur Destanı**'nda (**Dâstanı Nesli Cengiz Han ve Aksak Timür**) halk muhayyelesi Timur'e bu efsanevî beldeyi fethettirir. Sevgilisi Âşık Garip gurbete giderken Şah Sanem'in gözünü en çok Rum yıldırır: oranın güzelleri Garibi bendedecekler ve o bir daha kendisine dönmeyecek diye korkar (**Âşık Garip**, s. 23).

(109) Maraş, k. 101'de Köroğlu:

Sivastopol'un kürdüyüm
Ben Çamlıbel'in kurduyum

demektedir.

(110) Kabile isimlerine bakınız.

(111—112) Cirid İli, Afşar İli: - Türkiyat mecmuası, c. I de, «Oğuz Etnolojisi Hakkında Tarihî Notlar» ismindeki makalesinde Köprülüzade Mehmet Fuat Bey Kâtip Çelebi'nin Türkmân-ı Haleb namı altında zikrettiği kabilelere dair verdiği mâlûmatı naklediyor. Kâtip Çelebi bu isimle zikrettiği Adana Türkmenlerini sekiz taifeye ayırıyor ve bunların tebeddül ettiğini ve başka isimler aldığını söyleyerek 12 isim sayıyor ki içinde Bayat, Kaçar, Avşar, Cirid, Ak-Koyunlu, Kara Koyunlu da vardır. Bayanların garbam muhaceretleri ise Selçukilerle olmuştur (mezkûr makale, s. 200). Avşarların Kacarlarla beraber. Safevî saltanatını tesiste oynadıkları rol hakkında bakınız: aynı makale, s. 204.

Afşarlar hakkında Aristov'un **Türk Kavimlerinin Etnik Teşekkülleri** ismindeki eserine (s. 139), Vambery'nin **Das Türken Volk**'una (s. 606) bakınız. Aristov, Türkiye'de bu kabile Horasan'dan gelmiş addettiklerini, ve bunların yaşadıkları yerlerde Horasan ismini taşıyan köyler bulunduğunu söylüyor. Pek meşhur olan Afşar hakkında, Ahmet Refik Beyin, **Anadolu'da Türk Aşiretleri** ismindeki kitabında çok malumat vardır (mezkûr eserin endeksine bakınız). Aynı eserde Ciridlilerin de XI inci ve XII inci asır esnasın-

da Anadolu'daki hayatlarına dair tafsilat veren fermanlar görüyoruz (ss, 69, 121, 127, 135, 148, 151, 167, 190, 219). Bu fermanlardan öğrendiğimize göre, «Türkmân-ı-Haleb» ve «Yeni İl»den olan Giridlüler, 1022 tarihlerinde, yazı «Vilâyet-i-Rûm»da (Sivas, Amasya, Çorum, Bozok, Divrik, Canik, Arabgir sancakları), kışı Şam taraflarında geçirmek suretiyle dolaşıyorlar, 1113'te Sıvas taraflarındaki yaylaklara hücum ve 1126'da Alaiye, İç-İl civarında şakavet ediyorlardı.

(113) Harbendeli: Yine aynı makalede Köprülüzade Mehmet Fuat Bey (**Şerefnâme-i Kürdi**, Veliyaminof Zernof tab'ı, c. I, s. 164'e istinaden) bu oymağın, Ak Koyunlu oymaklarının en mühimlerinden biri olduğunu ve İran Moğol hükümdarlarından Harbende'den (Ulcaytu Hudabende) sonra bu ismi almış Türkmen zümresi olduğunu söylüyor (mezkûr makale, s. 186).

Ahmet Refik Beyin yukarda zikredilen eserinde Harbedeli zümresine dair fermanlar vardır (ss. 124, 130'da **Harmandalu** şeklinde; ss. 155, 156'da **Harbendelü**). İlk iki kayıttan bunların Danişmedlü Türkmenlerinden olduğunu öğreniyoruz. Üçüncü ferman, (1131 tarihli) ilk iskân yerleri olan «Ayaşma, Berendi» ve Kınık kazalarından çıkan bu Türkmenlerin Saruhan - Akşehir taraflarında dolaştıklarına; tekrar iskâna davetlerine ve eğer dinlemezlerse Rakkaya, yine iskân edilmek üzere, sevklerine dairdir.

(114) Maraş nüshasında **Kuskuk** (?) şekline benzer bir tarzda yazılmış olan bu ilin Kusun İli olması çok muhtemeldir. Daha ikinci Bayezit zamanında böyle bir Türk zümresi mevcut olduğunu Âşık Paşa Zade'den öğreniyoruz (**Âşık Paşa Zade Tarihi**, Giese tab'ı, ss. 188-190). Bu müverrih bir münasebetle, Kusun'un «Üç-Ok»un oğlu olduğunu ve altı kardeşiyle beraber yüregir, varsak, Kara-İsa, Özer, Gündüz, Kuş-Temür) Çukurova'ya geldiğini orada Kusun'un Eserkefî (?) (bir nüsha: **Asarlık**'ı kışlak olarak aldığı rivayetini naklediyor. Ve nihayet şikâyet eden ahaliye acıyan Bayezid'in Mısırlı'dan buraları aldığını, o zaman «Kara-İsakı, Kusunlu, Kuş-Temürlü'nun Padişahın kuluna münkad» olduklarını (890 Hicri de) söylüyor.

(115) Maraş rivayetinde (bakınız: kahramanların ismini havi liste; ss. 74-75) Köroğlu'nun arkadaşlarından Deli-Hoylu, Reyhanlı Kürdü diye gösterilmektedir. Ahmet Refik Beyin **Türk Aşiretleri**'nden öğrendiğimize göre «Reyhanlı» isminde bir Türkmen zümresi vardır (mezkûr eser, ss. 84, 216). Bu kitaptaki, fermanlardan anladığımıza göre «Reyhanlu», «Yeni-İl ve Türkmân-ı-Haleb»den sayılıyor (s. 84; 1101 tarihli ferman). 1176 tarihli fermanda (s. 216) bunların Halep taraflarına geçmelerine müsaade ve gösterilen yeri tecavüz etmemeleri, şakavette bulunmamaları hakkında tekidatta bulunulması ve tedabir alınması emrediliyor.

(116—117) Teke, Yumut: — Chodzko'nun yanlış olarak Tuka yazdığı (Rusça tercüme, ss. 1, 37 ve muhtelif yerlerde) bu kabilenin Teke olduğu asıl Paris nüshasından mukayese edilince anlaşılıyor. Esasen Tuka isminde bir Türkmen zümresinin mevcudiyeti malûm değildir. Köprülüzade Mehmet Fuat Beyin, mezkûr makalesinde (s. 197), Öneviç'ten naklen ve Aristofa istinaden söylediğine göre Tekeler Serhas havalisinde toplu bir halde, Heri-Rûd civarında, İran-Rus hududu üzerinde müteferrik olarak yaşayan Salurlarla muhtelit bir halde yaşıyorlar. Bugün Anadolu'da da birçok yerlere isimle-

rini veren Tekelerin Salurlardan olduğunu Barthold **Türkmen Tarihi** isimli kitabında (s. 44) **Şecerei-Terâkime**'den (Rusça tercümesi, s. 67) naklen söylüyor: Şecerei-Terâkime'deki bu rivayete göre Teke ve Sarıkların cedd-i âlâsı Salurlardan Toy-Tutmaz'dır. Tekelerin kendilerini ve Yumut, Salur, Ersarı kabilelerini Salur - Kazan evlâdı addettiklerini, Türkmenlerin de Salurları Oğuz - Han'ın ikinci oğlu Süyün - Han'ın on bir çocuğundan Salur'un ahfadı addettiklerini Galkin (Etnografik ve Tarihi Maddeler, s. 50) (aynı makale, s. 195). Ebulgazı Şecere-i Türkisi'nde de (s. 116 ve müteakıp) bunların (Teke ve Yumut) onuncu asırda Örgenc sarayına—bütün Salurlar içinde— koyun nevinden vergi verdiklerini yazıyor. Barthold'un İran hakkındaki eserinde (s. 62) Safevilerden büyük Şah Abbas zamanında Teke Türkmenlerinin Sarıkları Mervden çıkardıklarını yazmaktadır (aynı makaleden, s. 196). Tekelülerin, Ustaclu, Şamlu, Baharlu, Zulkadır, Afşarlarla beraber Hülagû zamanında Şam hududuna gelmiş olan Kacarlarla birleşerek Safevî saltanatının tesisinde rol oynadıkları hakkında da Köprülüzade'ı Mehmet Fuat Bey (aynı makale, s. 204) Mir'at-ül-Büldan-ı-Nasıri, c. I, s. 3 e istinaden E. Beer'in **Das Tarihi-Zendiye**'sinde verdiği malumatı naklediyor.

«Tekelü»ler hakkında, **Anadolu Aşiretleri**'nde, ss. 132, 149, 207, 208'de malumat vardır. S. 132'deki 1119 tarihli fermandan bunlardan bazılarının Mâmuriye kazasında sakin olduklarını, s. 207'deki 1145 tarihli fermandan da İç-İl ve Anadolu'da kışlayıp, Kayseri'de Erciyeş ve Biğ-Dağı'nda yayladıklarını, ve bu tarihte Niğde ve Aksaray taraflarında köyleri bastıklarını öğreniyoruz.

(118) Maraş rivayetinde (listeye bakınız) Ayvaz ve Reyhan Üsküdarlı gösteriliyor, Ayvazın memleketini söyleyen diğer rivayette de (İstanbul rivayeti Ayvaz Üsküdarlı gösteriliyor; burada bunun, İstanbul'daki Üsküdar olduğu tasrih edilmektedir. Diğer taraftan biz, Ahmet Refik Beyin kitabından, «Üsküdar Türkmânı» isminde bir Türkmen zümresinin mevcut olduğunu öğreniyoruz (ss. 82, 101, 109, 121). Buradaki fermanlara göre (1104 ve 1112 tarihli fermanlar) bu zümreyl tâbi Bahadırlu, Dil-Çepni, Kara-Mürsellü, Beğdili taifeleri vardır; demek ki «Üsküdar», içine Çepni, Beğdeli gibi en eski Oğuz boylarından da cüzüler almış muahhar bir teşekküldür. İlerde «Köroğlu'nun Menşei Meselesi»nde mevzubahsedeceğim veçhile, Köroğlu'nu Türkmenlerle çok alâkadar gösteren Maraş rivayetindeki bu «Üsküdar» mezkûr Türkmen zümresidir ve Ayvaz'ın «Üsküdar» şehrinden gösterilmesi de şehir rivayetlerinin yaptığı tahriften başka bir şey değildir. Bunu teyit eden bir nokta daha var: İstanbul rivayetinde, Kenan'la karıştırılan Reyhan Arap, Maraş rivayetinde olduğu gibi, Üsküdarlıdır; demek ki, «Ayvaz»ın aslı bu tahrif hadisesinde münferit kalmıyor. Reyhan Arab'ın aslı da, aynı şekilde tahrif edilmiş bulunuyor.

(119) Abdülkadir, «Köroğluna Dair», Halk Bilgisi Haberleri, Sayı 12.

(120) Zeki Velidi Beyin verdiği bu malumat, basılmakta olan **Bugünkü Türkistan**'ının henüz gayri matbu ikinci cildinde münderiçtir. Muhterem hocam bana, kendi müsveddelerinden istifade ettirmek lütfunda bulundu.

(121) Bütün gayretlerime rağmen mezkûr kolleksiyonun bu cildini göremedim.

(122) Benim bunlardan gördüklerim: Otamış (Konya), Karamanlı (Kozanlı köylerinden), Gümüşhane, Trabzon, Of ve Erzurum'da kaydedilmiş türkü-

lerdir (bunlar hakkında yukarda «Köroğlu Destanı ve Halk türküleri» bahsinde malumat verdik).

(123) Aleksandr Zateviç, 1000 Pesen Kirgizskago Naroda, Orenburg, 1925. Bu eserde iki Köroğlu türküsü vardır: 1) s. 151, nota numarası 526; 2) s. 244, numarası 796. Müellif Köroğlu ismini Kuroğlu (Mezaroğlu) diye tespit etmiştir; s. 354'teki notta, Köroğlu'nun, kitap rivayeti olan bir dini kahraman olduğunu söylüyor.

BÖLÜM VI

(1) Bu rivayet Âşık Sadık Bik ağzından Mahmud Han Dünbüli ve Kâtib Mirza Abdülvehhâb tarafından «Mirza Aleksandır» (Chodzko) için 1250 Rebiülevvel 15'inde yazılmıştır. (Zeki Velidi Beyin Paris «Bibliotèque Nationale»inden aldığı notlardan).

(2) Paris rivayeti Rusça tercüme, müellifin mukaddimesi.

(3) Aynı eser, mütercimin mukaddimesi.

(4) Sbornik Materyalof ilh..., c. IX, ss. 120-126.

(5) Tercümesi, Halk Bilgisi Mecmuası, c. I, s. 58.

(6) Mesaroş, Köroğlu (Macarca), mukaddime, ss. 1-2. Mesaroş'a göre Türk halk romanlarının ana vatanı Arabistan ve Acemistan'dır. Bütün Türk edebiyatı bu iki klâsik şark memleketinden doğmuştur. Mesaroş'un Chodzko rivayeti hakkında bile tam bir malumatı olsaydı bu kadar büyük bir hataya düşmezdi. Macar müdekkikinin «Acem hikâyecilerin ağzından yazılmış» dediği bu rivayetin halis Azerî Türkçesinde şiirlerine mukabil gayet bozuk, yarısı Türkçe bir Acemce tercümesi olduğunu görüyoruz; bundan, hikâyeyi söyleyenin halis bir Türk âşıkı olduğu anlaşılıyor.

(7) Huluflu, s. 14.

(8) Çirekov, s. 508.

(9) Evliya Çelebi, C. 5, s. 18.

(10) Anatolien, ss. 267-268.

(11) **Paphlagonia**, ss. 17-18.

(12) Ziya Gökalp'tan evvel bazı Garplı âlimlerin Köroğlu'nun Herakles olduğunu söylediklerini Jacob'un Gölge Tiyatrosu nam eserinden (ss. 152-153) öğreniyoruz. O, von Luschan ismindeki bir Alman etnologunun 1889'da Leyden'de çıkmış olan «Beynelmilel Etnografya Arşivi»nin ikinci cildinde Köroğlu ismi verilen bir Karagöz göstermesinin Herakles olduğu mütalaasını serdettiğini söylüyor ve bunun esassızlığını da ilave ediyor.

(13) Ziya Gökalp, «Türklerde İçtimaî Teşkilât» Millî Tetebbüler, Sayı 3, s 447.

(14) Köprülüzade, **Türk Edebiyatı Tarihi**, s. 68.

(15) Köprülüzade, **Sâzşairleri**, s. 52.

(16) Köroğlu'nun Türkmen kabilelerinden Teke'den olduğunda iki büyük rivayet-Özbek ve Paris rivayetleri—ittifak ediyorlar. Bozoğlan hikâyesinin de aynı kabile ile alakadar görülmesi, sonra, **Dede Korkut**'un Salur Kazan etrafında toplanmış olması, Salurların—ki Teke'nin de bu boydan olduğunu yukarıda görmüştük—Türkmen kabileleri içinde destanî ananeleri en çok muhafaza etmiş olduklarını gösteriyor.

EK METİNLER

(1) Ek metinlerdeki şiirler

1 ..... 2 .....
3 ..... 4 .....

biçiminde dizilmiştir.

(2) (...) dilek diler Mevlâdan
(3) Uğur: yol
(4) Kıyma bana Araboğlu
(5) Yusuf Beyim der ki oğlum nolanda
(6) Zor: Kuvvetli.
(7) Sağlı sollu şanın gitsin illere
(8) Burda sana devlet gerek sur gerek
(9) Bir köşk gerek oturmaya yaz ile
(10) Karaca: Bazu, 'adud.'
(11) Reşme: Zincirden gem.
(12) Büyük ve gayrı muntazam konak (burada çadır manasına olsa gerektir).
(13) Zorbaz: Kuvvetli, zorba.
(14) Tay: At yükünün bir tarafı.
(15) Yaldız: Altın, gümüş.
(16) Usta: Eski kurt; şeytan, kurnaz.
(17) Hav, hov: Gazap, şiddet.
(18) Huddam: Cinci hocaların toplayıp kendilerine hizmet ettirdikleri cinler.
(19) Haşa: Hayvan örtüsü.
(20) Döneyi de bana güldürmesünler
(21) Geçmek: Koğulamak, kötülemek.
(22) Peşenk: Piş-ahenk, katarın önünde giden birinci hayvan.
(23) Ayvazın kellesin kesti den geçin
(24) Döne der ki

(25) Firenkoğlu kaçtı gitti

(26) Dal: Çıplak, kınsız, yalın.

(27) Keleş: Yiğit.

(28) Arabistan, Acemistan beyleri.

(29) Hıra: Küçük.

(30) Koç yiğit dengini bulmalı bugün

(31) Koş: Çift, eş.

(32) Hösmek: Susmak (Maraş ağzı).

(33) Dek: Hile, tuzak.

(34) Zorlayıp gelince yiğit Beylerim

(35) Üğrülemek: Beşik sallamak.

(36) Süleymani: Bir çeşit ak hurma.

(37) Hengimiz: Ahengimiz.

(38) Pala: Bir tarafı keskin balta veya sivri uç, öteki tarafı topuz olan savaş âleti.

(39) Sen küçüksün, korkarsın.

(40) Adana gelmek: Tarife gelmek.

(41) Haphap: Aristokrat kadınların evde giyindikleri zilli nalın.

(42) Hengeme etmek: Haykırıp bağırmak.

(43) Bu «benim gibi birkaç ırzı kırıklar» teşbihini hikâyeci kendinden ilave ediyor.

(44) Sako: Bir nevi ceket.

(45) Salaca: Sedye.

(46) Ray vermek: İzin vermek.

KAYNAKCA

I. — **Maddeler.**

1) **Elâziz** — Elâziz rivayetleri. Mudurnulu Sıtkı Beyin Elâziz'de asker arkadaşlarından tespit ettiği rivayetler.

2) **Huluflu** — Veli Huluflu, Köroğlu. (Azerbaycanı öğrenen Cemiyetin neşriyatından) Baku 1927.

3) **Von Haksthausen** — Baron A. von Haksthausen, Zakavkaskiy kray, Petersburg 1857.

4) **İstanbul** — Köroğlu hikâyesi (yeni matbaa basması), İstanbul 1341.

İstanbul rivayetinin aynı olan metinler:

5) Meşhur Köroğlu hikâyesi (taş basma), İstanbul 1330.

6) Hikâye-i-Köroğlu (Ermeni harfleriyle Türkçe), İstanbul, Matbaa-i Ovsep Kavafyan, 1875.

6) Köroğlu (Azeri basması), Baku, Orucoflar (bu rivayet hakkında Huluflu eserinde malumat veriyor ve İstanbul rivayetinin aynı olduğunu söylüyor).

7) Meszaros Gyula, Köroğlu, Budapest 1913.

8) Szamatolski, Aus Türkischer Volks-und Kunstdichtung, Berlin 1913.

9) Radloff, Proben der Volksliteratur der Türkiscehen Stämme; VIII. Teil, I. Kunos, Mundarten der Osmanen, St. Petersburg 1899.

10) **Maraş** — Maraş rivayetleri ve şiirleri. (Pertevniyal lisesi müdür muavin ve riyaziye muallimi Haydar Niyazi Beyin Maraş'tan getirdiği 142 şiiri havi nüsha; bozuk bir el yazısı ile yazılmış bir defterden ibarettir).

11) **Özbek** — Hikâyet-i Köroğlu Sultan (Petropavlovsk'ta Kâtip Molla Hasan Mir Baba tarafından yazılmış), Kazan Üniversitesi Matbaası 1890.

12) **Paris** — Köroğlu (Âşık Sadık Bik ağzından Mahmud Han Dünbüli Serhun ve Kâtib Mirza Abdülvehhab tarafından Mirza Aleksandr Chodzko için yazılmış nüsha), 15 Rebiülevvel 1250. Bu nüshanın aslı Pariste Bibliothèque Nationale' dedir. Farisi mensur kısmının hulasatan tercümesini ve Türkçe şiirleriyle bunların Farisi tercümelerini tamamen havi defterler Türkiyat Enstitüsü'ndedir.

a — Bu nüshanın İngilizceye tercümesi: Alexander Chodzko, **Specimen of Poetry of Persia**, London 1842.

b — Bu eserin Rusçaya tercümesi: C. C. Penn, **Köroğlu**, Tiflis 1856.

13) **Samayiloviç Rivayeti** — A. Samayiloviç, Zapiski Vostoçnago Otdeleniya, t. XIX, 1910 (içindeki raporlarda).

14) **Urfa** — Urfa rivayeti. Edebiyat zümresi talebesinden Urfalı Şükrü Bey tarafından Urfadan katırcı Kart Ali ağzından tespit edilmiş rivayet.

15) **Yalvaç** — Yalvaç rivayeti. Yalvaç Orta mektebi talebesinden Keçiborlulu Ali Ulvi Efendi tarafından, köyünün ihtiyarlarından biri ağzından tespit edilmiş rivayet.

16) **Ermeni Rivayeti** — Ağayan, Köroğlu'nun, hayatına göre sergüzeşti (Ermenice); «Eski kitaplar koll**e**ksiyonu»nda, İstanbul, Purat kütüphanesi, 1924.

II. — Destanlar ve Halk Hikâyeleri.

17) **Battal Gazi** — Menâkıb-u-gazavât-ı Battal Gazi, İstanbul, Şirket-i hayriye-i sahhafiye, 1287.

18) **Battal Gazi** — (Halit Turhan, edebiyat zümresi mezuniyet tezi, gayrı matbu), 1927.

19) **Bozoğlan** — Ahmet Bik, Yusuf Bik ve hem Bozoğlan; Kazan, 1904.

20) **Dâstan-ı Cengiz Han ve Aksak Timur** — Dâstan-ı nesl-i Cengiz Han ve hem Aksak Timur; Cihanşin neşri; Kazan 1882.

21) **Dede Korkut** — Kitab-ı-Dede Qorqud alâ lisân-ı taife-i Oğuzân; müstensihi Kilisli Muallim Rifat, İstanbul 1333.

22) **İdige** — (Çakan Velihanof; (Melioranski neşri); Zapiski İmpr. Rus. georgr. obş. po otdel. etnografi, t. XXIX'a ilave.

23) **Arzu ile Kanber** — (Divân-ı Kerem kenarında, s. 1-23); İstanbul, 1311.

24) **Zeycan ile Asuman** — (Divân-ı Kerem kenarında; ss. 33-65); İstanbul 1311.

25) **Âşık Garip** — Âşık Garip hikâyesi, İstanbul, Marifet Matbaası, 1928.

26) **Elif ile Mahmud** — Hikâye-i Elif ile Mahmud; Derisaadet, 1340.

27) **Ferhad ile Şirin** — 1) Matbaa basması: İstanbul; 2) taşbasması; Hikâye-i Ferhad ile Şirin, İstanbul, Şirket-i hayriye-i sahhafiye, 1299.

28) **Raznihan ile Mahfirûze** — 1) Hikâye-i Râznihan ile Mahfirûze (Ferhad ile Şirin'in kenarında, s. I-36), İstanbul, 1299. 2) Raznihan ile Mahfirûze Sultan, İstanbul, Şems matbaası, 1339.

29) **Hurşid ile Mahmihri** — (Gül ile Sitemkâr ile bir arada); 1) Gül ile Sitemkâr, s. 1-19. 2) Hurşid ile Mahmihri, s. 20-71; İstanbul, Şirket-i hayriye-i sahhafiye, 1301.

30) **Kerem ile Aslı** — Tevatür ile meşhur ve mütearif olan Kerem ile Aslı hikâyesinin tekmil nüshası, İstanbul, İkbal Kitaphanesi, 1927.

31) **Kurbani** — (tarihi ve matbaası meçhul taşbasması) Perizad ile Âşık Kurbani hikâyesi.

32) **Melikşah ile Güllü Han** — Melikşah ile Güllü Kan hikâyesi; İstanbul, tarihsiz taşbasması.

33) **Şah İsmail** — Şah İsmail hikâyesi, İstanbul 1301.

34) **Derdiyok ile Zülfüsiyah** — Derdiyok ile Zülfüsiyah hikâyesi (Şah İsmail'in kenarında), İstanbul 1301.

35) **Tahir ile Zühre** — Hikâye-i Tahir ile Zühre; 1) Taşbasması: İstanbul, Hüseyin Ağa matbaası, 1300. 2) Matbaa basması: İstanbul Marifet matbaası, 1928.

III. — İstifade Edilen Eserler:

36) **Abdülkadir, Rapor** — Abdülkadir, H. B. D. birinci ilmi seyahatına dair rapor, İstanbul, 1930.

37) **Akif** — Mehmet Akif, Safahat, birinci kitap, üçüncü tab'ı, İstanbul 1928.

38) **Altınsarı, Hrestomatiya** — I.Altınsarı, Kirgizskaya Hrestomatya; Orenburg, 1906.

39) **Aristov** — N. A. Aristov, Zametki ob etniçeskom sostave türkskih plemen i narodnostey i svedeniya ob ih çislennosti (Jivaya Starina, 1896, III-IV); Petersburg, 1897.

40) **Barthold, Orta Asya** — W. Barthold, Orta Asya Türk tarihi hakkında dersler, İstanbul 1927.

41) **Barthold, Türkmen Tarihi** — W. Barthold, Oçerki storii Türkmenskago naroda; Türkmenia, t. I, Leningrad 1929.

42) **Berezin, Hrestomatiya** — N. Berezin, Türetskaya Hrestomatiya, t. II, Kazan 1862. (Kitabımızın basılması hitama erdiği sırada gördüğümüz bu eserin «Türkmen Şiirleri» kısmında (ss. 88-102) şair telâkki edilen Köroğlu' nun dört parça şiiri vardır. Bunlar, Köroğlu'nun, yiğitliğe, kahramanlığa dair hakimane şiirleridir).

43) **Çirekov** — E .I. Çirekov, Materiyal delya Geografi Turtsii Persi Potevoy jurnal; Petersburg 1870.

4) **Dumézil, Légendes sur les Nartes** — Légendes sur les Nartes, suivies de cinq notes mythologiques, par Georges Dumézil, Paris 1930.

45) **Emin (Mehmed), Seyahatname** — Mehmed Emin, İstanbul'dan Asyay-ı Vustaya Seyahat, İstanbul 1295.

46) **Evliya Çelebi** — Evliya Çelebi Muhammed Zıllî ibn Derviş, Seyahatname, c. 1 (1314); c. 3 (1314); c. 5 (1315); İstanbul, İkdam kütüphanesi.

47) **Firdevsî, Şahnâme** — Şahnâme-i Firdevsî, Tahran tab'ı, 1267.

48) **Fischer, Schah Ismail** — Hans August Fischer, Schah İsmail und Gülizar, Leipzig 1929.

49) **Giese** — Materialen zur kenntnis des anatolischen Türkisch; Teil I, Dr. F. Giese, Halle und New-York 1907.

50) **Giese, Âşık Paşazade Tarihi** — Chronik des, Âşık-Paşa Zade, Fridrich Giese, Leipzig 1929.

51) **Grimm (Brüder)** — Kinder-und Hausmärchen (Reclams Universal Bibliotek), Leipzig.

52) **Hammer** — Hammer, Devlet-i Osmaniye tarihi (Ata Beyin Türkçe tercümesi); c. VIII, İstanbul, Matbaa-i âmire 1333.

53) **Hâzım, Seyrani** — Sanihat-ı Seyranî, toplayan: Everekli Müftüzade Ahmet Hâzım, İstanbul 1340.

54) **Jacob, Schattentheater** — Georg Jacob, Geschichte des Schattentheaters in Morgen-und Abendland, Hannover 1925.

55) **Köçerli** — Feridun Bey Köçerli, Azerbaycan edebiyatı tarihi materiyalları; c. I, 1(1925); c. II, 1 (1926); Azerneşr, Baku.

56) **Köprülüzade, Emrah** — Köprülüzade Mehmet Fuat, XIX uncu asır sazşairlerinden Erzurumlu Emrah; İstanbul 1929.

57) **Köprülüzade, Gevherî** — Köprülüzade Mehmet Fuat, XVII inci asır sazşairlerinden Gevherî; hayatı ve eseri; İstanbul 1929.

58) **Köprülüzade, İlk Mutasavvıflar** — Köprülüzade Mehmed Fuad, Türk Edebiyatında ilk Mutasavvıflar, İstanbul 1918.

59) **Köprülüzade, Influences du Chamanisme** — Köprülüzade Mehmed Fuad, Influpences du Chamanisme turco-mongol sur les ordres mystiques musulmans, Stamboul 1929.

60) **Köprülüzade, Kul Mustafa ve Genç Osman** — Köprülüzade Mehmet Fuat, XVII inci asır sazşairlerinden Kayıkçı Kul Mustafa ve Genç Osman hikâyesi; İstanbul 1930.

61) **Köprülüzade, Türk Edebiyatı Tarihi** — Köprülüzade Mehmed Fuad, Türk edebiyatı tarihi, İstanbul, 1926.

62) **Köprülüzade, Sazşairleri** — Köprülüzade Mehmet Fuat, XVI ıncı asır sonuna kadar Türk sazşairleri, İstanbul 1930.

63) **Lach, Gesänge russisher Kriegsgefangener** — Robert Lach, Gesänge russischer Kriegsgefangener; II. Band: Türkishe Völker, 1. Abteilung: Krimtatarische Gesäange, Transkription und Überstzung von Dr. Herbert Jansky, Wien-Leipzig 1930.

64) **Leonhardt, Paphlagonia** — Richard Leonhardt, Reisen und Forschungen im nördlichen Kleinasien, Berlin 1915.

65) **De Montpéreux** — Frédéric Dubois de Montpéreux, Voyage autour du Caucase, chez les Tcherkesses et les Abkhases, en Colechide, en Géorgie, en Arménie et en Crimée; 6 volumes, Paris 1839-1843; tome III, (Arménie) 1839.

66) **Muhammed Kerim, Tefsir** — Kitâb-ı keşf al-haqâyiq, Bakulu Muhammed Kerim; 2 cilt, Baku 1322.

67) **Mahtumkulu, Muhsin Fâni neşri** — Mahtumkulu divanı ve yedi asırlık Türkçe bir manzum, şarihi ve münekkidi: Şeyh Muhsin Fâni İstanbul 1340.

68) **Mordtmann, Anatolien** — Skizzen und Reisebriefe aus Kleinasien (1850-1859), von A. D. Mordtmann; Anmerkungen von F. Babinger, Hannover 1925.

69) **Naima** — Tarih-i Naimâ, eski basma (tarihsiz) 6 cilt; c. I.

70) **Pagirev, Zapiski** — Zapiski Kavkazskago Otdela imperatorskago Russkago obşestva, knija XXX, D. D. Pagirev; Tiflis 1913.

71) **Radloff, Proben IV** — Dr. W. Radloff, Proben der Volksliteratur der Türkischen Stämme süd-Sibieriens, IV. Teil: Barabiner, Tararen Toboler, Tümenisher Tataren; Petersburg 1872.

72) **R. Proben V** — Proben der Volksliteratur der nördlichen türkischen Stämme, von Dr. W. Radloff, V. Teil: der Dialekt der Kara-Kirgisen, Petersburg 1885.

73) **R. Proben VII** — Proben der Volksliteratur der nördlichen türkischen Stämme, VII. Teil: die Mundarten der Krym, Petersburg 1896.

74) **R. Proben VIII** — I. Kunoş, Munderten der Osmanen (in: Radloff, Proben der Voksliteatur der türkischen Stämme), Petersburg 1899.

75) **Ragıp (Mahmut), Şarki Anadolu Türkü ve Oyunları** — Mahmut Ragıp, Şarki Anadolu türkü ve oyunları (İstanbul Konservatuvarı neşriyatından), İstanbul 1929.

76) **A. Refik, Türk aşiretleri** — Ahmet Refik, Anadolu'da Türk aşiretleri, İstanbul 1930.

77) **Sadettin Nüzhet, Bektaşi Şairleri** — Sadettin Nüzhet, Bektaşi Şairleri, İstanbul 1930.

78) **Sadettin Nüzhet, Gevherî** — Sadettin Nüzhet, Halk şairleri, üçüncü kitap: Gevherî; İstanbul 1928.

79) **Sadettin Nüzhet, Karacaoğlan** — Sadettin Nüzhet, Halk şairleri, ikinci kitap: Karacaoğlan, Konya 1927.

80) **Sadettin Nüzhet ve M. Ferit, Konya halkıyatı** — Sadettin Nüzhet ve Mehmet Ferit, Konya vilayeti halkıyat ve harsiyatı, Konya 1926.

81) **Sadettin Nüzhet, Pir Sultan Abdal** — Sadettin Nüzhet, XVII inci asır sazşairlerinden Pir Sultan Abdal, İstanbul 1929.

82) **Samayiloviç, Türkmen Edebiyatı** — Oçerki po istorii turkmenskoy literature; Türkmenia, t. I; Leningrad 1929.

83) **Selman Mümtaz, İl Şairleri** — Selman Mümtaz, İl Şairleri; c. I, Azerneşr, Baku 1927; c. II, Azerneşr, Baku 1928.

84) **Sırrı Numan, Erzurum Oyunları** — Sırrı Numan, Erzurum oyunları ve oyun havaları, İstanbul 1929.

85) **Taeschner, Das Anatolische Wegenetz** — F. Taeschner, Das anatolische Wegenetz nach osmanischen Quellen, Leipzig 1924.

86) **A. Talat, Halk Şiirleri** — Ahmet Talat, Halk şiirlerinin şekil ve nevi, İstanbul 1928.

87) **Thomsen, Orkhon** — Wilhelm Thomsen, Inscriptions de l'Orkhon déchiffrées, Helsingfors 1896.

88) **Uspenski, Turkmenskaya Muzika** — V. Uspenski, V. Belayef; Turkmenskaya Muzika, Moskva 1929.

89) **Vambery, Çagataische Sprachstudien** — Çagataische Cprachstudien enthaltend grammatikalischen Umriss, Chrestomatie der Çagataischen Sprache, von Hermann Vambery; Leipzig 1867.

90) **Vambery, Voyages dans l'Asie centrale** — H. Vambery, Voyages d'un faux Derviche dans l'Asie centrale (trad. de l'anglais par E. D. Forgues), Paris 1873.

91) **Zatayeviç, 1000 Pesen** — Aleksandr Zatayeviç, 1000 Pesen Kirgizskago Naroda, Orenburg 1925.

92) **Zeki Velidi, Bugünkü Türkistan** — Zeki Velidi, Bugünkü Türkistan (basılmaktadır), Kahire 1928-1931.

93) **Zeki Velidi, Türk Tarihi** — Muallim Ahmet Zeki Velidi Beyin Edebiyat Fakültesi tarih zümresinde verdiği dersler, 1927-1928; İstanbul, Darülfünun Matbaası.

94) **Zeki Velidi, Türkistan Coğrafiyay-ı Tarihîsi** — Muallim Ahmet Zeki Velidi Beyin Ed. Fakültesi tarih zümresinde verdiği dersler, 1927-1928; İstanbul, Darülfünun Matbaası.

95) **Zeki Velidi, Türk Tarihinin Umumi Hatları** — Ahmet Zeki Velidi Beyin takrirleri; — İstanbul Darülfünun Matbaası 1928.

IV. — Mecmualar, Gazeteler, Külliyat ve saire.

96) **Azeri Türk** — Yıl 1928, Sayılar 13, 14, 17.

97) **Bartın Gazetesi** — Sayı 285, 9 Mart 1931; Sayı 286, 16 Mart 1931. (A. Baha Beyin, mezkûr gazetedeki Köroğlu oyunlarının Safranbolu varyantlarına dair olan makale silsilesi, bu kitabın tab'i ikmal edilmek üzere iken başladığından, burda zikretmekle iktifa ettim.)

98) **Edebiyat Fakültesi Mecmuası** — Sene 2, Sayı 1, İstanbul 1338.

99) **Gazi Antep Gazetesi** — Sayı 50; 9 mart 1931. (Ali Rıza Beyin Gazi Antep gazetesinde neşrettiği bir makaleden Elbistan Kazasına tâbi «Nur Hak»

dağında bulunan 12 Türkmen aşiretinden birinin 40 ailelik «Köroğlu» aşireti olduğunu öğreniyoruz. Eğer bu aşiret ismi destanı Köroğlu ile alakadar ise bu haber bir taraftan, **Köroğlu Destanı**'nın Türkmen menşei faraziyesini takviye ediyor; diğer taraftan da, **Köroğlu**'nun kabileye isim verecek kadar büyük olan tesirini gösteriyor.)

100) **Halk Bilgisi Haberleri** — Yıl 1, Sayılar 5, 8, 11, 12; yıl 2, Sayı 13,

101) **Halk Bilgisi Mecmuası** — c. I, Ankara 1928.

102) **Halk Şarkıları** — Konservatuvar (Darülelhan) neşriyatı: defter 4, İstanbul 1927; defter 7, İstanbul 1928; defter 13, İstanbul 1930.

103) **Milli Tetebbüler Mecmuası** — c. I, Sayı 3; İstanbul 1331.

103) **Sbornik Materyalov** — Sbornik Materyalov po opianiyi mesmosteyi plemyon Kavkaza, C. IX, Tiflis 1890.

104) **Türkiyat Mecmuası** — C. I, İstanbul 1925.

105) **Türkiyat Mecmuası** — C. II, - İstanbul 1928.

106) **Vakit gazetesi** — 10 Temmuz 1928 nüshası.

107) **Yeni - Kafkasya** — Yıl 4, Sayı 19.

EK KAYNAKÇA (1983)

— **Köroğlu**, (Maraş anlatması), Derleyen: Ferruh Arsunar, Ankara 1963, 273 sayfa.
— **Köroğlu Destanı**, (Erzurum anlatması), Derleyenler: M. Kaplan, M. Akalın, Muhan, Bali, Ankara 1972, 587 s.
— **Köroğlu Hikâyesi**, (Yunan alfabesiyle, Türkçe), Atina 1890.
— **Köroğlu**, (Azeri anlatması), Yayına hazırlayanlar: M. H. Tahmasib ve H. Araslı, Baku 1956, 454 s.
— **Köroğlu Dastanı**, (Azeri anlatması), «Azerbaycan Destanları» dizisinde, 4. cilt. Yayına hazırlayanlar: M. H. Tahmasib ve H. Araslı, Baku 1969, 508 s.
— P.N. Boratav, **Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği**, Ankara 1946, (Köroğlu hikâyesinden metinler: ss. 248-297.)
— P.N. Boratav, «**Köroğlu**», «İslâm Ansiklopedisi» içinde.
— P.N. Boratav, «**Köroğlu Üzerine**», «Philologiae Turcicae Fundamenta» (c. II, Wiesbaden 1964) içinde, ss. 24-28 ve 39-40, 42.
— P.N. Boratav, «**Yaşar Kemal'in Yörük Kilimindeki Nakışlar, Folklor ve Edebiyat (1982)—1**, ss. 411-425.
— Wolfram Eberhard, **Ministrel Tales from Southeastern Turkey**, Berkeley — Los Angeles 1955, ss. 30-49.
— Rémy Dor, **Contes du Toit du Monde**, Paris 1982, ss. 23-30. (Afganistan Kırgızlarından derlenmiş bir Köroğlu hikâyesi.)
— **Halk Kahramanı ve Şairi Meşhur Köroğlu Hikâye ve Türküleri.** Derleyen: Ökkeş Bilâloğlu. Maraş Halk Basımevi, 1954. (Sayı 1-4. Her sayı 12 sayfa.)
— Ümit Kaftancıoğlu, **Köroğlu Kol Destanları**. İstanbul 1979. (Kültür Bakanlığı yayınları. (8 kol destan.)
— Hüseyin Beyaz. **Köroğlu**. (Antep rivayeti.) İstanbul 1981. (**Karacan Yayınları**.) (6 kol destan 360 sayfa.)
— Murat Uraz, «**Doğu Anadolu Rivayetlerine Göre Köroğlu'nun Türeyişi ve Kayboluşu**». «Türk Folklor Araştırmaları» dergisi, sayı 331. (Şubat 1977.)
— Georges Dümézil, **Romans de Scythie et d'alentour.** Paris 1978. (Payot Yayınevi.) ss. 306-326.

PERTEV NAİLİ
BORATAV

KÖROĞLU DESTANI

"Köroğlu, yalnız Anadolu Türkleri arasında değil, sair muhtelif Türk şubeleri arasında da yaşayan bir rivayettir ki, uzun zamandan beri Avrupa müsteşriklerinin dikkatini celbettiği ve bu hususta muhtelif şeyler yazıldığı halde, ancak, yanlış ve sathî neticelere varılmıştır. Clément Huart'ın İslâm Ansiklopedisi'nde çıkan 'Köroğlu' makalesi buna en bariz delildir. Halbuki Pertev Naili Bey bu mühim ve geniş mevzuu lâyık olduğu ehemmiyetle mütenasip surette ve ilmî usullere uygun bir şekilde tetkik etmiştir. Türk halk rivayetleri hakkında şu son günlere kadar Avrupa'da çıkan eserler arasında, usulün sağlamlığı, istinat edilen maddelerin zenginliği, tetkikin vüs'ati ve derinliği itibariyle, bu kitapla mukayese edilebilecek ikinci bir esere pek zor tesadüf edilebileceğini memnuniyetle söyleyebilirim." (1931)

— Prof. Fuat Köprülü

Yapıtın bölümleri: Giriş-Türk Destanları ve Halk Hikâyeleri İçinde Köroğlu Destanı'nın yeri; Bölüm I - Çeşitli Köroğlu Anlatmalarının Konuları; Bölüm II - 1. Çeşitli Anlatmaların Karşılaştırmalı İncelenmesi, 2. Ermenice Köroğlu Hikâyesi; Bölüm III - Köroğlu Hikâyelerindeki Çeşitli Motifler; Bölüm IV - Destan Kahramanı Olarak Köroğlu'na Halkın Bakışı; Bölüm V - Köroğlu Destan[illegible] Bölüm VI - Köroğlu Destanı'nın Kökeni [illegible] Maraş Metinleri; Sıvas Cönkünden Alınn[illegible], Elazığ Anlatmaları; Yalvaç Anlatması; Urfa Anlatması; Kaynakça.

16.00 T.

KİTAP
SKB 0941034 UUF

ADAM

adam 204